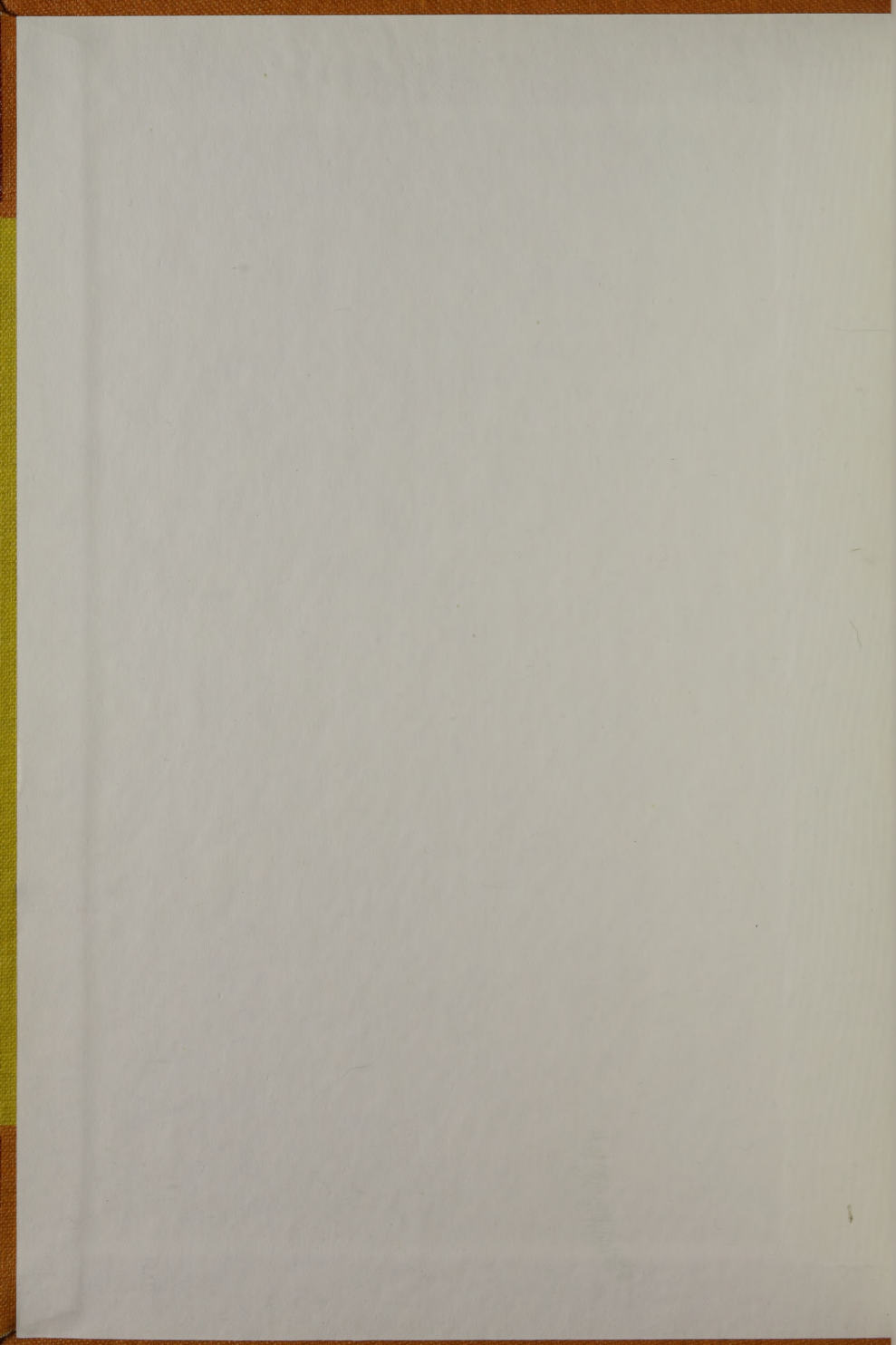
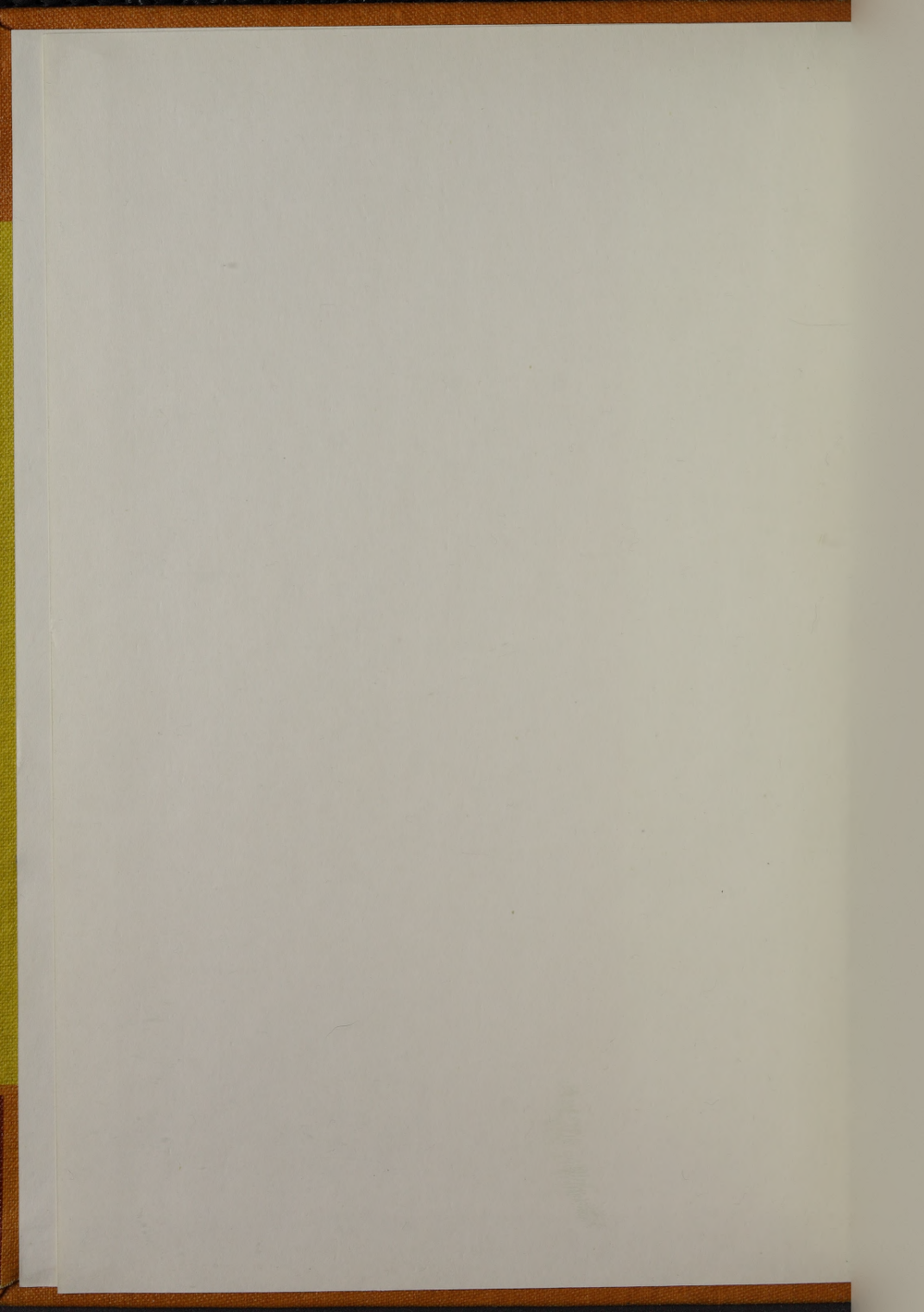

P. J. ANSTRATS
CIVILIZĀCIJAS
VĒSTURE

ARTES
CIVILIZACIONES
VESTIDAS

5/3
152

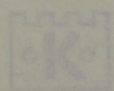
L
9

P. J. ANSTRATS

P. J. ANSTRATS

CIVILIZĀCIJAS
VĒSTURE

CIVILIZĀCIJAS
VĒSTURE

RĪGA 1995

1947
P. J. ANSTRATS

VĒSTURE
CIVILIZĀCIJAS

95-3
852

Latvian National
BIBLIOTEKA

UDL
An Yel

1
9

P. J. ANSTRATS

CIVILIZĀCIJAS VĒSTURE

RĪGA 1995

UDk-p 931
An 768

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

95.14.989
030 5032 227

P. J. Anstrats
An 768 Civilizācijas vēsture. — R.: "Karogs", 1995, 304 lpp.

Paula J. Anstrata (dz. 1925. gadā Latvijā, tagad dzīvo Čikāgā, ASV) apjomīgais darbs "Civilizācijas vēsture" atklāj vienotu pasaules vēstures skatījumu, kas palīdz cilvēkam apzināties savu vietu vēsturē, sava laikmeta specifiku un īpatnības, saistības ar iepriekšējo kultūras tradīciju, un, galu galā, pasaules vēstures kopsakarības.

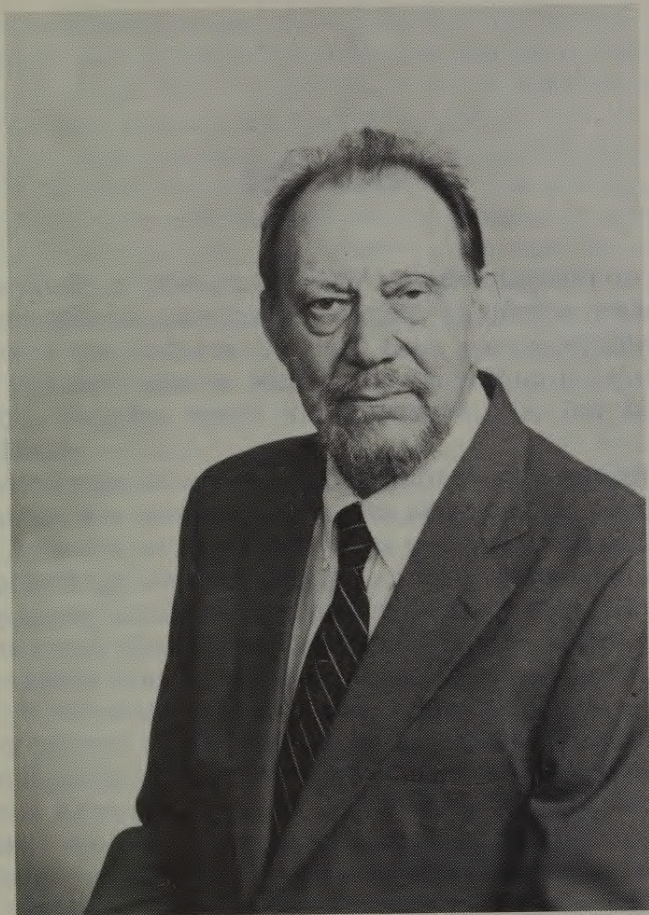
"Civilizācijas vēsture" ir kompakts un pārskatāms darbs, kas ietver sevī civilizācijas vispārīgo iezīmju raksturojumu, piemēru un faktu atlasu, vēsturisko procesu cēloņu un seku uzskaitījumu.

Ši viegli uztveramā, izglītojošā grāmata atklāj mums, ka vēstures studijas ir interesants un pamācošs darbs. Paulis J. Anstrats radījis savdabīgu un aizraujošu teoriju par vēsturi un cilvēkiem dažādos laikos un vietās.

ISBN 9984—505—27—8

© P. J. Anstrats,
A. Kalnačs, 1995

Paulis J. Anstrats dzimis 1925. gadā Jaunsvirlaukās pagastā, Zemgalē. 1943. gadā beidzis Hercoga Pētera ģimnāziju Jelgavā. Pēc kara studējis filoloģiju un pedagogiju Baltijas Universitātē Hamburgā un Pinnebergā, Vācijā. Pēc pārcelsanās uz ASV studējis Ohaijo Veslejana universitātē un ieguvis bakalaura grādu (BA). Studijas turpinājis Jēlas universitātē, iegūdamas doktora grādu ģermāņu valodās un literatūrās (PhD).

Bijis mācības spēks Čikāgas universitātē, Ņujorkas valsts universitātē un vēlāk DePaula universitātē Čikāgā, kur mācījis vācu valodu un literatūru, salīdzināmo literatūru un civilizācijas vēsturi.

Pašreiz ir pensionēts, dzīvo Čikāgā un vada literāru pulciņu pieaugušiem pie Čikāgas latviešu sestdienas skolas.

IEVADS

Mēs studējam vēsturi, lai labāk saprastu tagadni un spētu paredzēt nākotni. Ļaunas mēles melš, ka cilvēce nekad nav mācījusies no vēstures. To bieži saka par personām, kas ieņem vadošus amatus. Mēdz teikt, ka politiķi ir bijuši vāji studenti. Negribu minēt konkrētus vārdus, bet fakti ir neapgāzami.

Neviena rakstīta vai mutvārdu vēsture nespēj izstāstīt visus notikumus, kas norisinājušies uz šīs planētas miljoniem gadu gaitā. Attiecībā uz senvēsturi bieži vien mūsu zināšanas ir tīra spekulācija. Ja runājam par jaunāko vēsturi, tad mums ir iespējams izmantot vienīgi izmeklētus faktus. Tādēļ es gribētu minēt tikai dažas vispārīgas vēstures teorijas.

Es vēlētos sākt ar labi saprotamu attieksmi pret vēsturi, proti, ar viduslaiku vēsturnieka pieeju. Viduslaiku vēsturniekam vēsture sākās ar pasaules un cilvēka radīšanu. No šī sākumpunkta vēsture virzījās uz savu centrālo notikumu — Jēzus Kristus pestīšanas darbu. Viduslaiku vēsturnieks paredzēja arī vēstures procesa beigas — pasaules galu un pastaro tiesu. Tā bija ļoti prātīga vēstures teorija, jo paredzēja vēstures procesa sākumu, vidu un beigas. Katrs cilvēks zināja, kur viņš atrodas attiecībā pret šiem trim atskaites punktiem, un attiecīgi dzīvoja. Mūslaiku vēsturnieki izmanto zinātniskākas teorijas. Arheologi un antropologi ir atklājuši, ka cilvēces sākums ir gluži citāds, nekā tas aprakstīts viduslaiku vēsturnieku darbos. Šie zinātnieki aplūko vēsturi kā procesu, kaut arī nespēj izskaidrot, kā šis process ir aizsācies un uz kuriem virzās. Tādēļ ir interesanti aplūkot, kā daži vēsturnieki šo procesu izskaidro.

19. gs. vācu filozofs Fridrihs Hēgelis mēģināja izskaidrot pasaules intelektuālo dabu. Daži vēsturnieki attiecināja šo

domu uz vēsturi, politiskiem un ekonomiskiem procesiem. Viņi mācīja, ka vēsturi raksturo konflikti, cīņas, antitētisku spēku pastāvēšana: katra tēze rada pretspēku — antitēzi —, un abi spēki rada kopēju sintēzi, kas savukārt kļūst par jaunu tēzi ar jaunu antitēzi. Šis process ir kā kāpjoša līnija, citiem vārdiem, vēsture ir progresīva kustība uz kādu iedomātu vai patiesu ideālu. Marksistiskie vēsturnieki saprot vēsturi kā cīņu starp apspiestiem un apspiedējiem, kā rezultātā varētu izveidoties pilnīga sabiedrība.

Citi vēsturnieki domā, ka vēsturē nenotiek nekas jauns: vēsture ir kā ķēde, kurā katrs posms tikai atkārto jau notikušo. Šo pieeju dēvē par ciklisko vēstures interpretāciju. Civilizācijas rodas, aug, uzplaukst, sasniedz briedumu, novīst un mirst. Uz šīs vecās civilizācijas drupām rodas jauna civilizācija, kas seko tam pašam ciklam. Tā tas turpinās līdz bezgalībai. Citiem vārdiem sakot, vēsture ir kas līdzīgs vienam virs otra novietotiem riņķiem. Vācu vēsturnieks Osvalds Špenglers burtiski novietoja vēsturiskos notikumus un personas vienu uz otra, tā pierādot savas teorijas pareizību. Jūlijs Cēzars Romas civilizācijā tika pielīdzināts Napoleonam Rietumeiropas civilizācijā. Saprotams, ka Špengleram vajadzēja pārveidot vēsturiskos faktus tā, lai tie iederētos viņa teorijā. Špenglers domāja, ka Rietumeiropas civilizācija mirst, un tādejā savu grāmatu nosauca: "Eiropas noriets" (*Untergang des Abendlande*).

19. gs. vēsturnieks Jakobs Burkhardts raksturoja vēsturi kā procesu, kas virzās pa taisnu līniju uz priekšu un nerada ne mazāko iespēju paredzēt nākotnes notikumus. Šī teorija ir tik vienkārša, ka daudzi vēsturnieki uzskata to par vienīgi pareizo. Tas nenozīmē, ka mēs nevarētu mācīties no pagātnes. Gluži pretēji, visi notikumi, kas veido vēsturi, ir cilvēku domāšanas un darbības rezultāts. Vēsture "nenotiek", to rada cilvēki. Mūsdienu vēsturnieki bieži izmanto antropoloģisku vai psiholoģisku vēstures izpratni. Šī pieeja norāda, ka cilvēka prāts nav mainījies. Es būtu pedantisks un konservatīvs vēsturnieks, ja nespētu izstrādāt pats savu vēstures teoriju. Šīs teorijas sākumi meklējami literatūrā, ar kuru esmu nodarbojies vai visu savu mūžu. Es domāju, ka vēsture,

kādu to uztveram no vēstures grāmatām, ir tik gluda un vienmērīga, pakļauta kauzuālām likumsakarībām, ka kļūst jau aizdomīga. Es bieži šaubos, vai visi vēsturiskie notikumi patiesi sekoja viens otram tik nevainojamā secībā. Man liekas, ka šie notikumi uzrāda vēsturnieku lieliski organizētos prātus, kas vēlas apzināti vai neapzināti izprast vēsturi kā likumsakarīgu procesu. Varbūt vēsturiskie notikumi, līdzīgi visiem notikumiem šajā pasaulē, ir gadījuma rezultāts, notiek pietiekami haotiski, un tikai vēsturnieki tiem piedēvē izdomātu jēgu. Vēsturnieks, rakstīdams vēsturi, saskata šos notikumus tādus, kādus tos uzrāda viņa paša personības acenes. Gētes Fausts savam asistentam Vāgneram saka:

“Mein Freund, die Zeiten der Vergangenheit
Sind uns ein Buch mit sieben Siegeln.
Was ihr den Geist der Zeiten heisst,
Das ist im Grund der Herren eigener Geist,
In dem die Zeiten sich bespiegeln.”*

Tomēr vēstures studijas ir ne tikai interesantas, bet arī pamācošas. Galu galā vēsture stāsta mums par cilvēkiem dažādos laikos un vietās. Mēs esam cilvēki, tādēļ vēsture stāsta arī par mums.

* Mans draugs, ar septiņiem zīmīgiem
Mums aizslēgts seno laiku svars;
Ko sauc par laika garu prātnieki,
Ir viņu pašu sikais gars,
Iekš kura spoguļojas laikmeti. (Raina tulkojums)

PASAULES VĒSTURES GEOGRĀFIJA UN EKOLOĢIJA

Gandrīz katrai etniskajai grupai ir savs specifisks stāsts par pasaules un cilvēka radīšanu. Tas nozīmē, ka cilvēki vienmēr interesējušies par savas eksistences sākumiem. Arī latviešiem ir savs stāstījums: dzejnieks Auseklis to attēlojis dzejolī “Lai top”. Mans mēģinājums attēlot Zemes un cilvēces pirmsākumu var likties diezgan fantastisks, tomēr tajā ir kāda zinātniski apstiprinātas patiesības daļa.

Sākotnēji mūsu Zeme nemaz nebija cieta, tā bija karsta gāzu masa, kas kvēloja un virpuļoja ap Sauli. Pamazām šī masa atdzisa un kondensācijas procesā virpuļveidīgo gāzu masu vietā izveidojās stingrāka masa, kas lēni atdzisa un sacietēja. Miljardiem gadu laikā tā izveidojās par debesu ķermeņiem, kurus cilvēki nosauca par planētām. Sākot skaitīt no Saules, to kārtība ir sekojoša: Merkurs, Venera, Zeme, Marss, Jupiters, Saturns, Urāns, Neptūns, Plutons. Zeme pamazām atdzisa un kļuva cietāka, lai gan tās centrs vēl tagad ir šķidrums un kvēlojošs. Uz Zemes virsmas pamazām izveidojās ūdens un elpošanai derīga atmosfēra. Šajā divainajā pasaulē, kurā eksplodēja vulkāni, šaudījās zibeņi un kosmiskie stari, sākotnējās jūrās pamazām radās dzīvība. No neorganiskas vielas radās organiska. No viensūnu baktērijām un bezformu recekļiem veidojās jūras radījumi, insekti, no zivīm un reptiļiem — putni un dzīvnieki. Arī augu pasaule tapa daudzu miljonu gadu laikā. No sūnām un ūdenszālēm izveidojās koki, no papardēm — puķes un augļu koki. Vēl pirmais hominīds nebija palūkojies uz Sauli ar savām piemiegtajām acīm, kad mūsu Paradīzes dārzs jau bija radies.

Pārmaiņas turpinājās arī tad, kad uz Zemes jau bija parādījušies cilvēki. Izmainījās Zemes virsma, kontinentu masas atdalījās un lēni aizpeldēja viena no otras. Okeāni

izpletās un sarāvās, cēlās un krita. Vienam ģeoloģiskajam periodam nomainot otru, izmainījās arī klimats. Ziemeļu zemes pārklājās ar ledu, zālāji kļuva par tuksnešiem. Ap to laiku, kad sākas vēsture, Zemes ģeogrāfija jau bija izveidojusies tāda, kādu mēs to pazīstam. Lai arī dažas izmaiņas vēl notiks, Zeme paliks skatuve, uz kuras tiks demonstrēts cilvēces dēkainais stāsts. Ar to mums ir jāiepazīstas, pirms mēs uzvedam uz skatuves aktierus — cilvēkus.

Vairāk nekā divas trešdaļas Zemes virsmas aizņem ūdens: okeāni, jūras, ezeri un upes. Sauszemi veido septiņi kontinenti. Viens no šiem septiņiem — Antarktīda — ir mūžīgi sasalusi zeme, kuru klāj ledus. Šis kontinents nav cilvēkiem apdzīvojams. Divi kontinenti veido vienotu masu — Eirāziju, kas vēsturisku iemeslu dēļ ir sadalīta Eiropā un Āzijā: mazākā, rietumu daļa tiek saukta "Eiropa" un lielākā, austrumu daļa — "Āzija". Uz dienvidiem no Eiropas atrodas Āfrika, kas ir lielākais kontinents pēc Āzijas, — tā plešas no Vidusjūras pāri ekvatoram uz Dienvidpola pusi. Pārējie trīs kontinenti ir attālāk no Eiropas un Āzijas, tos atdala jūras un okeāni. Austrālija atrodas Klusā okeāna rietumdaļā, uz dienvidaustrumiem no Āzijas. Ziemeļamerika un Dienvidamerika, kuras vieno Centrālamerikas zemes šaurums, bija izolētas no pārējiem kontinentiem — tās atdala Atlantijas un Klusais okeāns.

AIZVĒSTURE

Aizvēsture vai senvēsture ir laiks cilvēces pagātnē, par ko mums nav nekādu rakstisku liecību. Mūsu zemeslode riņķo ap Sauli, kas ir viena no 10 miljardiem zvaigžņu galaktikā. Mūsu galaktika ir viena no miljoniem galaktiku Visumā. Paturēsim prātā šos milzīgos skaitļus tad, kad mēs runāsim par cilvēci un tās pastāvēšanas problēmām. Atcerēsimies, ka mūsu planēta ir tikai puteklītis Visumā. Zeme ieguva savu formu apmēram pirms 5 miljardiem gadu. Pirmā dzīvība parādījās uz Zemes vienkāršu organismu formā apmēram pirms 4 miljardiem gadu. Lai gan mēs uzskatām, ka šie primitīvie dzīvie radījumi atšķiras no nedzīvās dabas, mūsdienu zinātnieki vairs nesaskata dihotomiju starp šīm divām realitātēm. Viņi pieņem, ka dzīvā viela ir attīstījusies no nedzīvās. Atšķirības drīzāk ir organizācijas pakāpē. Noteiktā šīs hierarhijas pakāpē notiek pāreja no neorganiskas vielas uz organisku, t.i., elektroni, protoni un neitroni savienojas atomos, atomi savukārt izveido molekulas. Molekulas veido vairāk vai mazāk organizētus agregātus; viena grupa no šiem agregātiem ir dzīva viela. Organiskā viela savukārt ir piedzīvojusi līdzīgu evolūciju: no sākotnējiem mikroorganismiem uz primitīviem stādiem (kā jūras zāles), bezmugurkaulniekiem (kā tārpi) un, visbeidzot, mugurkaulniekiem. Šie mugurkaulnieki sāka piemēroties dzīvei uz sauszemes apmēram pirms 300 miljoniem gadu. Pirmās radās amfībijas, tad sekoja rāpuļi, putni, un — visbeidzot — zīdītāji. Pēdējos 60 miljonus gadu zīdītāji ir dominējošā dzīvības forma uz Zemes. Gandrīz visi zinātnieki akceptē domu, ka cilvēks pieder pie dzīvnieku pasaules, vai, precīzāk izsakoties, — pie primātiem. Šo slēdzienu apstiprina citu zinātņu pārstāvji. Anatomijas speciālisti saskata fundamentālu līdzību starp cilvēku un

augstāko dzīvnieku skeletu, muskuļiem un orgānu uzbūvi. Embriologi ir ievērojuši, ka cilvēka embrijs zināmās attīstības pakāpēs uzrāda līdzīgas īpašības ar zemākām dzīvības formām: pēc pirmā mēneša var saskatīt žaunu lokus, pēc diviem mēnešiem — astes rudimentu. Citi zinātnieki norāda uz tuvu radniecību starp cilvēku un primātu asiņu ķīmisko sastāvu, tiem ir kopēji parazīti, kā arī zināma līdzība apmācības procesos.

Atšķirības starp cilvēku grupām parādas pleistocēna laikmetā — pirmajā kvartāra periodā, kurā izšķir sešus vai septiņus glaciālos posmus ar sešiem vai septiņiem starpglaciāliem posmiem. Straujās vides izmaiņas piespieda cilvēkus piemēroties jaunajai realitātei. Svarīgākais šeit nebija fiziskais spēks vai spēja pasargāt sevi no aukstā klimata. Izšķirīgais faktors bija prāta attīstība, kas deva iespēju piemēroties videi. Tā atļāva cilvēkam kļūt par noteicēju uz Zemes. Cilvēks nepiemērojās tikai vienai specifiskai videi, kā to darījis Indonēzijas gibons ar savām garajām rokām vai leduslācis ar savu balto kažoku. Dzīvnieki izmantoja ķermeni, lai piemērotos videi, bet cilvēks — smadzenes. Šis maiņas izraisīja cilvēkos lielu sasprindzinājumu, taču tā bija apmācības procesa sastāvdaļa. Mēs dēvēsim šo procesu par kultūras evolūciju. Cilvēks ir ilgstošas dabiskās izlases produkts. Daži no hominīdiem prata izmantot pašus vienkāršākos akmens darbarīkus un ieročus. Iespējams, ka viens no pirmajiem hominīdiem — australopiteks (*Australopithecus*) — pirmo reizi parādījās dienvidaustrumu Āfrikas savannās apmēram pirms 4—5 miljoniem gadu. Gurnu un kāju kauli šim hominīdam ir ļoti līdzīgi cilvēkam, bet smadzenes aizņem tikai $\frac{1}{3}$ no cilvēka smadzeņu telpas. Šis cilvēkam līdzīgais radījums gan staigāja uz divām kājām, taču tam bija pērtiķa smadzenes. Zemais inteliģences līmenis atspoguļojās arī vāajā valodas prasmē, kā arī spējā izgatavot darbarīkus. Šis evolūcijas process nenozīmēja, ka no sākuma parādījās smadzenes un tad — cilvēka kultūra. Te notika mijiedarbe: valoda un darbarīku gatavošana bija vienlaicīgi cēlonis un sekas. Āfrikas savannas šim radījumam tā toreizējā attīstības pakāpē bija ļoti piemērotas. Klimats bija diezgan maigs, lai nebūtu

jāraizējas par apģērbu; zālāja lidzenums deva iespēju viegli iegūt pārtiku un dzeramo ūdeni. Australopiteks klida pa Āfrikas savannām apmēram 2 miljonus gadu. Šajā laikā atsevišķas hominīdu dzimtas parādījās un pazuda. Antropologi nespēj izstrādāt vienotu viedokli par šo jautājumu, jo jauni atradumi maina teorijas vai katru gadu. Tomēr var apgalvot, ka apmēram pirms 500 000 gadiem uz Zemes parādījās mūsu tiešais sencis — hominīds *Homo erectus*, kura smadzenes bija divreiz lielākas kā australopitekam (tās aizņēma $\frac{2}{3}$ no mūsdienu cilvēka smadzenēm). Šim radījumam piemita ne tikai tam raksturīgā vertikālā stāja, bet arī citas specifiskas īpašības. Iespējams, ka *Homo erectus* jau saskatīja krāsas un viņam bija izstrādāta arī stereoskopiska redze. Īrkšķis viņam bija novietots iepretim pārējiem pirkstiem. Īpašā redzes spēja sniedza daudz precīzāku informāciju par ārpasauli. Šī informācija tika uzglabāta un apstrādāta smadzenēs. Senais strīds par ķermeņa svara attiecību pret smadzeņu svaru ir interesants, taču šeit nav diskutējams. Delfīniem, cita starpā, šī attiecība ir labāka nekā cilvēkiem. Cilvēki attīstīja abstrakto valodu jau apmēram pirms 2 miljoniem gadu. Abstraktā valoda neattiecas uz redzamiem un taustāmiem objektiem, bet gan uz lietām, kuras neeksistē konkrēti. *Homo erectus* spēja izgatavot arī ovālas formas rokā turamu akmens cirvi, kas bija apmēram 15—20 cm garš un dažus centimetrus plats. Kāta gals tam bija noapaļots, lai to varētu labāk turēt rokā. Tā otrs gals bija noasināts. Šis darba rīks kalpoja kā cirvis, nazis un īlens; daudzās dzīvnieku kaulu atliekas liecina, ka tas ticis efektīvi lietots. Šīs kaulu atliekas liecina arī, ka nogalinātie dzīvnieki bijuši lieli (degunradži, ziloņi, nīlzirgi, utt.). Tas dod iespēju secināt, ka te darbojušās labi organizētas mednieku grupas, kas savukārt liecina par augstu sabiedrības organizētības pakāpi. Organizācijas pamats ir komunikācija, kas nozīmē, ka šīs grupas lietoja valodu.

Par grupu organizāciju liecina arī mirušo kults. Neandertāles fosilijas liecina, ka mirušie pirms bērēšanas apkaisīti ar okeru. Šajā laikā parādījās arī pirmās rotas lietas. Visbeidzot — un tas ir pats svarīgākais — parādās liecības, ka

cilvēki pazinuši uguni: zemē var redzēt tumšus riņķus, apmēram 20—25 cm diametrā. Ja līdz šim vienīgais enerģijas avots šiem radījumiem bija viņu ķermeņi, tad ar uguns izmantošanu tika radīts jauns enerģijas avots. Uguns palīdzēja pārdzīvot ledus laikmetu šļūdoņus, kā arī palielināja iespējas sagādāt daudzveidīgu barību, jo tagad varēja izvārit saknes un graudus, kas līdz tam nebija ēdami. Uguns izmantošana hominīdiem deva iespēju pamest siltās savannas un doties uz vēsākiem reģioniem.

Apmēram pirms 40 000 gadiem (daži domā, ka pat pirms 120 000 gadiem) evolūcijas procesa rezultātā uz zemes parādījās *homo sapiens*. Šis brīdis ir otrs zīmīgais punkts cilvēces vēsturē. Pirmais bija dzīvības rašanās no neorganiskas vielas. Pēc šī svarīgā brīža visi dzīvie organismi attīstījās ar mutācijas un dabīgās izlases palīdzību, t.i., gēni piemērojās videi. Ar cilvēka parādīšanos šis process tika mainīts uz pretējo, t.i., nevis gēni piemērojās videi, bet gan cilvēki piemērojās videi. Patlaban mēs esam sasnieguši jaunu pakāpi, t.i., mēs spējam mainīt ne tikai vidi, bet arī gēnus.

Cilvēks ir vienīgā būtne, kas spēj radīt sev piemērotu vidi dzīvei, proti — kultūru. Cilvēks ir arī vienīgā būtne, kas spēj radīt un interpretēt simbolus, t.i., viņš spēj priekšstatīt lietas un jēdzienus, kuriem nav reālas eksistences laikā un telpā. Cilvēks ir vienīgais, kas spēj smieties. Viņš ir vienīgais, kas zina, ka ir mirstīgs, domā un brīnās par Visumu, tā sāku-
miem, par savu dzīves jēgu un likteni pēc nāves.

Kultūru veido darbarīki, apģērbs, rotaslietas, sabiedriskie institūti, mākslas formas, reliģiskie ticējumi un rituāli. Visi šie elementi palīdzējuši cilvēkam piemēroties citiem cilvēkiem un apkārtējai videi. Cilvēces stāsts, kā es to mēģināšu stāstīt, vēsta par kultūrām, ko esam radījuši no paleolīta laikiem līdz mūsdienām.

PALEOLĪTA LAIKMETS

Šajā periodā galvenais izejmateriāls bija akmens. Senākais akmens laikmets nekādā ziņā nav jāsaprot kā hronoloģiski nosacīts periods cilvēces vēsturē, t.i., tas nav periods, kas ilga visur vienādu laiku, drīzāk gan to raksturo attīstības pakāpe. *Homo erectus* spēja izgatavot labākus darbarīkus un ieročus nekā australopiteks, savukārt *homo sapiens* ar savu lielāko inteliģenci attīstīja t.s. asmeņu tehniku. Tie izmantoja asas šķembas, kas bija atskaldītas no lielāka akmens, kā arī prata pagatavot darbarīkus, ar ko varēja gatavot jaunus. Ieroči un darba rīki tapa no dažādiem materiāliem: šķēpi ar kaula, raga vai krama asmeņiem, kā arī krama naži ar kaula vai koka rokturiem. Parādījās arī pirmie "šaujamoči": bola (divas sviežamas bumbas, saistītas galos ar ādas vai kāda cita materiāla auklu, ko izmantoja dzīvnieku ķeršanai), linga, metamais šķēps un — visbeidzot — loks un bultas. Sākumā šis ierocis nebija visai efektīvs, taču vēlāk kļuva par svarīgāko pirms modernajiem "ugunsieročiem". Jāpiemin arī citi šī perioda izgudrojumi: kaula vai zilonkaula naži, kaula adatas ar acīm, jostu sprādzes, pogas. Var secināt, ka šī laikmeta mednieki valkāja šūtas ādas drēbes ar piedurknēm un biksēm.

Paleolīta laikmeta ekonomiskajā sistēmā noteicošais faktors bija medības un vākšana. Ar vienu ieguldītu enerģijas kaloriju varēja iegūt apmēram 20 pārtikas kaloriju. Medības parasti sagādāja apmēram 20% no pārtikas, kamēr vākšana — apmēram 80%. Medības bija vīriešu darbs, vākšana — sievietes. Tas noteica sievietes īpašo lomu šajā sabiedrībā. Sociālo pamatvienību veidoja grupa, tā sastāvēja no 20—40 cilvēkiem, kas bija asinsradnieki vai arī saistīti ar ģimenes saitēm. Šī grupa atradās pastāvīgā kustībā, jo nebija iespē-

jas uzglabāt pārtiku. Pavadijuši apmēram 4 dienas vienā vietā, cilvēki ceļoja tālāk. Tie nebija nomadi, kas ceļo ar zināmu nolūku, drīzāk gan klaiņotāji, kurus dzina nevis mērķis, bet nepieciešamība. Šī tieksme ceļot saglabājusies arī mūsdienās — mūsu gēni prasa ceļošanu. Biežā dzīves vietas maiņa nodrošināja labvēlīgus sanitāros apstākļus, jo nebija jārūpējās par atēju ierīkošanu.

Medniekiem un vācējiem nebija nekādas formālas politiskas struktūras. Vadītāji tika izvirzīti īpašiem gadījumiem: vecākos vīrus ievēlēja ceremoniju vadīšanai, jo tie pārzināja rituālus, savukārt jaunākos izraudzīja vadīt kopējās medības, bet šiem vadītājiem nebija nekādas autoritātes, jo tie nespēja uzspiest savu gribu citiem. Sociālās diferences, izņemot kārtu atšķirību, neeksistēja: visi grupai piederīgie bija vienlīdzīgi, jo bija kopīgs īpašums. Tādēļ viņi varēja pārvietoties ļoti viegli, bez lielas iepriekšējas sagatavošanās, ceļojot apm. 10—15 km dienā. Eksistēja gan monogāmas, gan poligāmas laulības. Vīriešu caurmēra mūža ilgums bija 27 gadi, sievietes — 24, jo daudzas mira dzemdībās. Zīdaiņu miršanas procents bija ļoti augsts: mira 70—80% no jaunuzdzimušajiem. Tikai viens bērns no 15 izauga līdz vecumam, kad pats bija spējīgs radīt bērnus. Grupas pamatvienību veidoja ģimene — vecāki un bērni. Poligāmija bija atļauta, bet to piekopa reti.

Parasti vīrieši medīja un gādāja gaļu, sievietes vāca visu, ko varēja atrast nomētnes tuvumā: saknes, ogas, riekstus, augļus, insektus, ķirzakas, čūskas, vēzus, grauzējus utt. Visiem bija vienādas tiesības un pienākumi. Cilvēki savstarpēji palīdzēja viens otram ar pārtiku, gādāja patvērumu un nodrošināja aizsardzību pret ienaidniekiem. Cīņas starp atsevišķām grupām notika personīgu iemeslu, medību vai zvejas tiesību dēļ. Tomēr paleolīta grupai trūka cilvēku un materiālo līdzekļu ilgstošai cīņai. Lielāka mēroga kari kļuva iespējami tikai līdz ar lauksaimniecības produktivitātes atbilstību un tai sekojošo iedzīvotāju skaita pieaugumu. Tādējādi var secināt, ka paleolīta laikmeta sociālā organizācija balstījās uz kooperāciju. Arī ekonomiskā ziņā izpalika sacensība atsevišķu personu starpā: tā kā cilvēki vienmēr ceļoja,

viņi nespēja uzkrāt un iznēsāt lidzi īpašumu. Šī vienlīdzība nebija balstīta uz augstas tikumiskās bāzes. Mantkāriba neeksistēja, jo neviens no tās neko nevarēja sev iegūt.

Šiem klaiņotājiem nebija nekādas jēgas nedz par vēsturi, nedz arī par savu izcelšanos. Viņi domāja, ka nākotne būs līdzīga tagadnei, līdzīgi kā tagadne — pagātnei. Tādēļ viņi nevēlējās mainīt pastāvošos institūtus un paražas. Klaiņotāji domāja, ka viss šajā pasaulē un viņpasaulē — arī viņi paši ar savu kultūru un dzīves telpu, sākas ar radišanas brīdi, un tam visam ir lemts turpināties bez kādām maiņām arī nākotnē. Mednieku un vācēju mīti par pasaules radišanu visi ir līdzīgi: kāds varonis radījis zemi ar visu, kas tai pieder — dzīvniekiem, cilvēkiem utt., kā arī ierādījis māku un paražas.

Šie ļaudis ļoti labi pazina dabu, jo viņu eksistence bija atkarīga no tās. Viņi tomēr nespēja izskaidrot dabas parādības (sausumu, plūdus utt.), kā arī neveiksmes zvejā un medībās. Nespēdami visas šīs problēmas izskaidrot, viņi ķērās pie pārdabiskajiem argumentiem. Ļaudis pievērsās maģijai, ar kuras palīdzību viņi centās ietekmēt dabu, lai tā būtu labvēlīga viņiem. Vērtīgus dzīvniekus (dažkārt arī augus) viņi uzskatīja par saviem totēmiem. Lietojot dažādus simbolus un izpildot imitācijas dejas, ļaudis ticēja, ka šie dzīvnieki un augi vairošies un sagādās cilvēkiem pārtiku.

Domājams, ka aplūkojamā perioda sākumā rituālajās ceremonijās piedalījās visi ļaudis, bet paleolīta beigu posmā jau parādījās "speciālisti" — ārsti, burvji vai šamaņi. Šamaņi "kontrolēja" kosmosu un īpaši to vidi, kurā dzīvoja mednieki un vācēji. To galvenais uzdevums bija paredzēt un nodrošināt labvēlīgus apstākļus pārtikas sagādei, cilvēku auglībai, veselībai un laimei. Pamazām šamaņi tika atbrīvoti no pārtikas sagādāšanas un darbarīku gatavošanas pienākumiem, viņi ziedoja savu laiku maģijas mākslai visas grupas labā. Šamaņa tēls ir atrodamš uz kādas alas sienas Dienvidfrancijā: tā stāvs iegērbts ādās, uz galvas brieža ragi, pūces seja, vilka ausis, lāča ķepas un zirga aste. Domājams, ka šī ala ir bijusi sapulču vieta, kurā šamanis aicināja dzīvnieku garus palīdzēt medībās.

Paleolita tehnoloģija nebija tik produktīva, lai spētu uzturēt īpašu priesteru kārtu. Jēdzieni par dieviem un gariem bija visai miglaini. Reliģija nekalpoja sociālajai kontrolei, un individuālā morāle vēl nebija izveidota: cilvēki pielūdza un kaulējās ar pārdabiskajiem spēkiem. Pat tā laika māksla kalpoja vēlmei nodibināt kontroli pār pārdabisko: lieliskie dzīvnieku attēli uz alu sienām it kā deva cilvēkiem varu pār šiem dzīvniekiem.

Paleolita dzīve savā ziņā bija pievilcīga. Visi grupas dalībnieki bija vienlīdzīgi, un siltas radniecības saites raksturoja arī sociālās attiecības. Katram cilvēkam bija savi pienākumi, par ko viņi saņēma noteiktu atalgojumu. Raizes par nezināmo nākotni nevienu nenomāca. Šīs saites ne tikai vienoja grupu, bet arī pakļāva to noteiktiem ierobežojumiem. Indivīds bija pilnīgi pakārtots grupai, kuru tas uzskatīja par pārlaicīgu veidojumu, kurā kopsolī soļoja mirušie, dzīvie un vēl nedzimušie. Iespējams, ka indivīds izjuta sevi vairāk kā dalībnieku, nekā gūstekni, tomēr zināma stagnācija domnēja.

Pamazām šajā dzīves stilā iestājās krīze: grupu un dalībnieku skaits tajās pieauga. Sāka trūkt pārtikas. Dažus grupas dalībniekus vajadzēja atstāt, lai tie mirst bada nāvē, bet tādu rīcību šie ļaudis nevarēja pieļaut, jo viņiem jau bija attīstījušās zināmas morāles, ētikas un reliģijas normas. Viņi apzinājās, ka ir individualitātes, un vairs nespēja pamest savus līdzcilvēkus tīšai nāvei. Tā ir viena no nozīmīgākajām pārmaiņām cilvēces vēsturē.

NEOLĪTA REVOLŪCIJA

Paleolīta periodā cilvēki kļuva īsti "cilvēcīgi": viņi apguva valodu, iemācījās gatavot darba rīkus un lietot uguni. Šie sasniegumi ļāva cilvēkiem nodibināt kundzību pār citiem dzīvajiem radījumiem, taču, neskatoties uz to, viņi bija un palika "mednieki starp medniekiem". Viņi vāca pārtiku, kā to darīja daudzi citi radījumi, un bija vēl pilnīgi atkarīgi no dabas. Cilvēki pastāvīgi ceļoja, sekodami medījamiem dzīvniekiem, meklēja jaunas zvejas vai ogu vietas. Viņiem bija jādzīvo nelielās grupās, jo lielas apvienības nespētu sevi nodrošināt ar pārtiku kādā noteiktā uzturēšanās vietā. Pat vislabvēlīgākajos klimatiskajos apstākļos cilvēkam, lai tas spētu sevi uzturēt, vajadzēja apsaimniekot vienu kvadrātkilometru lielu teritoriju. Sliktākos klimatiskos apstākļos — aukstos reģionos vai tuksnešos, viņam vajadzēja daudz vairāk platības, lai varētu sameklēt sev uzturu. Viss izmainījās tad, kad cilvēks iemācījās izaudzēt sev pārtiku. Tā rezultātā izmainījās arī visi viņa dzīves nosacījumi. Cilvēks pameta paleolīta laikmetu un iegāja neolīta periodā.

Neolīta cilvēks atšķīrās no sava paleolīta senča divējādā ziņā: pirmkārt, viņš gatavoja akmens rīkus ar slīpēšanas un gludināšanas palīdzību, nevis skaldot, kā tas notika iepriekš; otrkārt, uzturs tika iegūts, galvenokārt nodarbojoties ar lauksaimniecību un lopkopību. Jaunie darba rīki sekmēja jaunu izgudrojumu ieviešanu, no tiem minēšu divus: arklu un riteni, kas abi parādās neolīta perioda beigās.

Pāreja no medībām un vākšanas uz lauksaimniecību nenotika pēkšņas iedvesmas rezultātā. Jau pirms lauksaimniecības revolūcijas cilvēki saprata to, kā augi aug un vairojas. Viņi zināja, ka stādi dīgst no sēklām, ka to augšanai nepieciešams ūdens un saules gaisma, ka ir auglīgas un

neauglīgas augsnes. Šīs zināšanas bija nepieciešamas, lai cilvēki varētu eksistēt vidē, kurā viņi dzīvoja. Ja šie principi cilvēkiem bija jau zināmi, tad rodas jautājums: kādēļ lauksaimnieciskā revolūcija nenotika agrāk? Viens no iemesliem droši vien ir tas, ka cilvēkiem nebija nedz vajadzības, nedz arī vēlēšanās sākt jaunu dzīves veidu; dzīvojot kā medniekiem un vācējiem, viņiem nedraudēja bads. Ļaužu skaits pieauga ļoti lēni, grupas dzīvoja ērti. Cilvēki nebija ieinteresēti veikt radikālas pārmaiņas.

Dienviāfrikas bušmeņi ir labs piemērs tam, ka ar medībām un vākšanu cilvēki iegūst ne tikai pietiekami daudz, bet arī ļoti dažādus pārtikas līdzekļus. Bušmeņi savā pārtikā izmanto aptuveni 223 dažādus dzīvniekus un 85 ēdamu augu sugas. Tie satur daudzus vitamīnus un minerālvielas, tādēļ bušmeņu mūža ilgums ir relatīvi garš. Medniekiem un vācējiem ir daudz lielāka iespēja iegūt uzturu, jo to rīcībā ir lielāks skaits pārtikai derīgu augu un dzīvnieku, turpretim zemkopjiem jāpaļaujas uz nedaudziem augiem, tāpēc neražas gados viņiem ir jācieš bads.

Interesants ir fakts, ka pieaudzis bušmenis pavada dienā apmēram divas stundas, gādājot pārtiku, citiem vārdiem, viņam ir jāstrādā daudz mazāk nekā zemkopim. Tā kā bušmeņi vienmēr atrodas kustībā, viņi ir arī pasargāti no nehygēniskās dzīves ciematos, piemēram: tiem nav jāraizējas par saviem ekskretiem un atkritumiem, kas bieži izsauc slimības.

Šo iemeslu dēļ mednieki un vācēji pārgāja uz zemkopību tikai apmēram pirms 10 000 gadiem, lai gan viņi jau zināja, kā audzēt pārtikas augus. Vēl viens cēlonis tam ir fakts, ka tikai relatīvi nedaudzi augi pakļaujas kultivācijai (apmēram 300—400) un tikai nedaudzi dzīvnieki ir pieradināmi (apmēram 50). Augiem ir jābūt tādiem, kas dod labu ražu un aug atšķirīgos apstākļos. Tādēļ no apmēram 200 000 augiem tikai aptuveni 3000 tiek izmantoti pārtikai. No tiem kaut cik nozīmīgi ir tikai 30: kvieši, rīsi, kukurūza, cukurniedres, kartupeļi, prosa, banāni, zirņi, lēcas, pupas u.c.

Līdzīgi kā tas bija ar augiem, cilvēkiem bija jāpieradina arī dzīvnieki. Tiem bija jāpārvar bailes no cilvēkiem, kā arī

jābūt spējīgiem vairoties nebrīvē un būt apmierinātiem ar to barību, ko tiem deva cilvēks. T.s. "vecās pasaules" cilvēki bija laimīgi, jo bija liela dzīvnieku izvēle. Varēja sagādāt gaļu, pienu, vilnu un izmantot dzīvniekus kā darbaspēku. Amerikas indiāņiem šādas izvēles nebija, tāpēc viņu attīstība tika aizkavēta. Indiāņiem bija jāapmierinās tikai ar nelielu kamieļdzimtas dzīvnieku grupu: alpakiem, lamām u.c.

Samērā isā laika periodā (apmēram pirms 10 000—20 000 gadiem) cilvēces lielākā daļa kļuva zemkopji. Šīs izmaiņas nebija brīvprātīgas, jo neviens mednieks un vācējs nepamestu savu vieglo, nodrošināto un bezrūpīgo dzīvi, lai uzsāktu sūro, nemitīgi pie zemes un lopiem piesaistīto zemkopja eksistenci. Veikt šo soli medniekam un vācējam lika iedzīvotāju skaita pieaugums. Gadu tūkstošiem cilvēku skaits pieauga lēnām, izraisot pakāpenisku emigrāciju no Āfrikas uz Eirāziju, Austrāliju un Ameriku. Drīz vien visi kontinenti — izņemot Antarktīdu — bija apdzīvoti. Cilvēku skaits arī šajos kontinentos pieauga lēni, bet noteikti, tāpēc medniekiem un vācējiem vajadzēja papildināt savu uzturu ar pārtiku, kas nāca no tūrumiem un lopiem. Iespējams, ka viņi nejutās laimīgi, ka nu bija jādzīvo vienā noteiktā vietā, jākopj tūrumi un jāgana lopi, taču zemkopība un lopkopība varēja uzturēt lielāku cilvēku skaitu daudz mazākā teritorijā.

Zemkopība uzplauka vispirms tur, kur bija kultivējami augi, savukārt lopkopība tur, kur bija tādi dzīvnieki, kurus varēja padarīt par mājlopiem. Izlases ceļā augi tika padarīti ražīgāki un dzīvnieki — lielāki; tas deva iespējas sagādāt vairāk pārtikas. Tā bijušie mednieki un vācēji pārtapa zemkopjos un lopkopjos, kuri dzīvoja ciematos. Šis dzīves veids pamazām izplatījās pa visu Zemi. Galvenā starpība starp iepriekšējo un jauno dzīves veidu bija pastāvīgu apmetņu ierīkošana. Klejotāju grupas kļuva par ciemata iemītniekiem. Ciemats kā ekonomiska un kulturāla vienība pastāvēja līdz 19. gs. beigām un vēl tagad sastopams dažās mazāk attīstītās zemēs.

Būtu naivi šo neolīta ciematu romantizēt. Visiem ciemata iemītniekiem — vīriešiem, sievietēm, bērniem — bija smagi

jāstrādā, lai sagādātu uzturu un izgatavotu pašus vienkāršākos darba un mājturības rīkus. Ražības līmenis bija ļoti zems, jo cilvēki tikai pamazām iemācījās paaugstināt zemes auglību, sagatavot sēklu un mainīt sējas kārtību tīrumos. Darbs bija grūts, parasta parādība bija bads: tā cēlonis varēja būt lieti, sausums, kaitēkļi utt. Ciematos bieži plosījās slimības, kuras izraisīja sliktie higiēnas apstākļi. Lai arī ciemata suņi sanitāros apstākļus uzlaboja, un kautrība liecda cilvēkiem atstāt savus ekskrementus mājokļu tuvumā, tomēr tas nespēja novērst slimības. Nepietiekamā un vienveidīgā pārtika sausināja cilvēku mūžu, taču vienlaicīgi augstais dzimstības līmenis ciematā uzturēja iedzīvotāju skaitu un pat ļāva tam pieaugt, līdz atkal iestājās bads vai sāka plosīties slimības, kas līdzsvaroja apgādi ar pārtiku un iedzīvotāju skaitu.

Dzīvei neolīta ciematā nebija tikai negatīvi aspekti. Tas bija periods, kad tehnoloģiskais progress attīstījās ātrāk nekā paleolīta laikmetā. Pirmkārt, cilvēkiem tagad bija vairāk brīva laika; jaunā dzīve nodrošināja augstāku materiālo labklājību. Klainotāji mednieki un vācēji bija spiesti visu bagātību nest sev līdzī, neolīta ciemata iedzīvotāji būvēja pastāvīgus mājokļus, kuros atradās primitīvas mēbeles, darba rīki, mājturības piederumi un pat dažādi greznuma priekšmeti. Šie ļaudis apguva arī podniecību. Sākumā viņi izmantoja mālu un imitēja grozus, par paraugu ņemot dabu, taču vēlāk apguva jaunu tehniku un sāka veidot traukus, kuru formas bija oriģinālas. Neolīta laikmeta beigās Dienvidaustrumu Āzijā cilvēki jau būvēja ceplis, apdedzināja podus augstā temperatūrā un pārklāja tos ar glazūru. Glazūra padarīja trauku ūdensnecaurlaidīgu, un tajā varēja uzglabāt tādus lauksaimniecības ražojumus kā eļļu un alus. Šos traukus varēja izmantot arī vārīšanas vajadzībām.

Vēlajā paleolīta laikmetā cilvēki vērpa no mežonīgu aitu vai kazu vilnas pavedienus, lai no tiem vītu vai pītu jostas, matu lentes, varbūt pat vienkāršas segas. Savukārt neolīta periodā tekstilmāksla sasniedza pilnību. Cilvēki jau lietoja šķiedras, kuras ieguva no kultivētiem liniem, kaņepēm un kokvilnas, un vērpa ar vārpstu palīdzību. Pamazām tika

ieviestas arī stelles, uz kurām samērā meistarīgi tika austas arī drānas.

Sociālā pamatvienība neolīta ciematā bija paplašinātā ģimene, kas sastāvēja no diviem vai vairākiem precētiem pāriem ar bērniem. Tā bija populārāka par viena pāra ģimeni, jo paplašinātā ģimene labāk tika galā ar ikdienas problēmām. Ja kāds ģimenes loceklis uz isāku vai garāku laiku kļuva darba nespējīgs, tad paplašinātā ģimene (vai lielģimene) viegli to spēja aizvietot. Šī sistēma bija ļoti efektīva intensīvos darba periodos (līdumu līšana, ražas ievākšana, ganāmpulku pārvietošana), kad bija vajadzīgas daudzas darbarokas. Visas ģimenes šajā neolīta ciematā bija sociāli homogēnas: tām bija nepieciešamā prasme un darba rīki, lai spētu ražot visu nepieciešamo. Interesanti, ka sievietes parasti spēja sagādāt vairāk uztura nekā vīrieši, tomēr kaut kāda iemesla dēļ vīrieši dominēja ģimenes un sabiedriskajā dzīvē. Izskaidrot šo situāciju ir grūti.

Līdzās sociālajām šajos ciematos parādījās arī pirmās politiskās struktūras. Sākumā ciema dibinātājas ģimenes galva tika uzskatīts par visa ciema galvu (arī par vectēvu vai krusttēvu). Cilvēku daudzums ciemā pieauga, tas izraisīja nepieciešamību pēc koordinācijas un vadības. Dažos ciematos parādījās virsaiši un pat primitīva aristokrātija. Bieži vien šādu ciemata iedzīvotājus sauca par cilti, tās locekļus varēja pazīt pēc īpašām atšķirības zīmēm, viņi sarunājās savā valodā un piekopa noteiktas kopīgas paražas.

Zemkopju dzīve radīja arī jaunus reliģiskus ticējumus. Mednieku maģija un burvības vairs nederēja, tagad bija vajadzīgi jauni gari, kas apsargātu laukus un ganāmpulkus. Pāri šiem gariem stāvēja kāds radītājs, kura pozīcija bija visai neskaidra. Vissvarīgākā bija zemes dieviete — Zemes Māte. Viņu uzskatīja par augu, dzīvnieku un cilvēku auglības avotu. Gadskārtējais auglības cikls atradās Zemes Mātes rokās. Šādi auglības kultū pastāvēja visur, kur nodarbojās ar zemkopību.

Tiklīdz cilvēki apmetās uz pastāvīgu dzīvi ciematos, apstākļi krasī mainījās: pārtikas krājumi pieauga, un visiem vairs nevajadzēja nodarboties ar tās sagādi. Iespējams, ka 90%

cilvēku sagādāja pārtiku visiem 100% cilvēku. Pārējie 10% varēja darīt kaut ko citu, varbūt pat mierīgi sēdēt un nodoties pārdomām vai veikt kādu noteiktu praktisku darbību. Ja kāds nodarbojas tikai ar vienas lietas izgatavošanu, tad to veiks labāk nekā cilvēks, kas ar to nodarbojas tikai dažreiz. Ļaudis sāka specializēties ieroču, podu u.c. lietu izgatavošanā. Uzturu viņi ieguva, apmainoties ar saviem ražojumiem. Tā radās pirmā vienkāršākā tirdzniecība.

Arī reliģijas jomā pamazām radās cilvēki, kas labāk prata "uzturēt sakarus" ar dievībām. Viņi vadīja kopējās ceremonijas un teica lūgšanas, par ko saņēma no pārējiem uzturu un citu dzīvei vajadzīgo. Specializācija bija efektīva.

Šī attīstība noveda cilvēci pie tāda stāvokļa, ka atgriezties atpakaļ agrākos laikos vairs nebija iespējams. Cilvēks viens pats nekad nespēs sagādāt sev visu vajadzīgo, lai gan reizēm sapņo par to: cilvēkam vienmēr ir jāsadarbojas ar citiem, un tas būs jādara arī turpmāk. Daniels Defo savā romānā "Robinsons Krūzo" mēģināja šo sapni īstenot — rezultāti katram lasītājam ir zināmi.

PIRMĀS CIVILIZĀCIJAS

Vēlajā neolīta laikmetā parādījās pirmās civilizācijas. Tās vispirms radās Dienvidrietumu Āzijā apmēram 6000—8000 g. p.m.ē. un izveidojās cilvēku dzīves dinamikas pieauguma dēļ, to tapšanu veicināja pārmaiņas un nemītīga izaugsme. Noteiktā brīdī šie procesi nonāk krīzes stāvoklī, sabiedrība ir kļuvusi pārāk liela, lai tā spētu funkcionēt kā iepriekš: virsaitis vairs nespēj to kontrolēt, dzīve ciematā kļuvusi pārāk komplicēta. Kultūras evolūcija ir sasniegusi jaunu pakāpi: ciemats ir kļuvis par pilsētu.

“Civilizācija” ir konstruēts vārds. Tā sakni veido latīņu vārdi: “civis” = pilsonis, un “civitas” = pavalstniecība, pilsonība (Romas pilsoņa tiesības). Civilizācija ir visciešāk saistīta ar dzīvi pilsētās. Tā attīstās tur, kur cilvēki dzīvo lielās, ciešās grupās un ir specializējušies noteiktos darbības virzienos. Šādās cilvēku kopās katrs indivīds ir atkarīgs no pārējiem cilvēkiem un to darbības.

Pirmās pilsētas parādās reģionā, kuru saucam par Vidējiem Austrumiem. Šīs pilsētas bija apm. $\frac{3}{4}$ kv.km lielas ar apm. 7000 iedzīvotāju. Mājas bija būvētas no ķieģeļiem, klātas ar apmetumu, arī krāsotas dažādās krāsās. Iekštelpas sadalītas atsevišķās istabās, grīdas un sienas izliktas krāsainām flīzēm, bieži veidojot mozaikas. Vairums šo pilsētu bija norobežotas no apkārtējās teritorijas ar vaļņiem. Tie kalpoja kā fizisks un psiholoģisks aizsarglīdzeklis pret ienaidniekiem, kā arī izveidoja iedzīvotājos piederības sajūtu — viņi izjuta sevi kā lielākas grupas daļu.

Pilsētas kļuva turīgas, līdz ar to arī apdraudētas; radās vajadzība pēc to aizstāvjiem — pirmajiem profesionālajiem kareivjiem. No kareivju vidus pamazām izvirzījās vadītāji, kas komandēja kareivjus kara laikā, bet vēlāk kļuva par

profesionāliem karavadoņiem. Tādi karavadoņi ar laiku kļuva par pilsētu galvām, vēlāk — karaļiem. Karaļi nespēja pārvaldīt šo lielo ļaužu grupu vieni paši, tiem bija nepieciešami palīgi. Tā pamazām radās birokrātija — ierēdņu slānis, kuriem karalis uzticēja varu valdīt viņa vārdā. Tā mēs pamazām esam nonākuši pie valsts jēdziena.

Mezopotāmijas Impērijas

Šis visvecākās civilizācijas politiskā vēsture ir diezgan trūcīga. Periods, par kuru runājam, ir tik sens, ka tie avoti, kuri pieejami, stāsta diezgan pretrunīgu informāciju par zemi, kas allaž bijusi sašķēlusies. Tomēr ziņas par zemi starp divām upēm — Eifratu un Tigru — ir pieejamas, un mums jārunā par šī reģiona politiskajiem notikumiem.

Apmēram 3000 gadu laikā šeit dibinātas un gājušas bojā vai pusducis dažādu impēriju. Minēsim Šumeru impēriju ar Sargonu no Akādas 23. gs. p.m.ē. Jāatceras arī Vecā Babilonijas impērija, kuru dibināja Hammurapi 18. gs. p.m.ē. 8. un 9. gs. p.m.ē. sekoja kareivīgo asīriešu valdīšana; 6. gs. p.m.ē. izveidojās Jaunā Babilonijas valsts. Vēlāk Mezopotāmija tika apvienota Persijas impērijā.

Daudzi faktori apgrūtināja šo apvienošanos 3000 gadu laikā starp pirmo Šumeru impēriju un Babilonijas bojāeju Baltazara laikā. Auglīgā upju ieleja bija pavērta nomadu iebrukumiem no austrumiem, rietumiem un ziemeļiem. Akādieši, gudiani, kasiti un persieši — visi šie iebrucēji-barbari ar laiku tika civilizēti spēcīgās šumeru kultūras ietekmē. Tomēr šādi iebrukumi neļāva nedz Sargonam, nedz Hammurapi izveidot vienotu Mezopotāmijas impēriju.

Otrs apvienošanās kavēklis bija fragmentētā feodālā sistēma, kas valdīja Mezopotāmijas lielākajā daļā. Šajā sistēmā dzīvi noteica lielie zemes īpašnieki, kuri nekādā ziņā nevēlējās politiski stipru un vienotu valsti.

Trešais iemesls bija pastāvīgā tendence atsevišķiem reģioniem nodalīties un sadalīties nelielās valstiņās, kuras gan baudīja lokālu hegemoniju, taču nebija pietiekami spē-

cīgas, lai pieveiktu kaimiņu valstiņas un radītu vienotu Mezopotāmiju.

Kā pēdējais iemesls jāmin politiskā polarizācija: tiklīdz kāda no nelielajām pilsētvalstīm kļuva spēcīga, tā tai radās vēl spēcīgāka sāncense. Polarizācija var būt tikpat liels šķērslis vienotībai kā jau iepriekš minētie iemesli. Ja arī vienotība tika panākta, tad tikai kā centralizēta politiska autoritāte — pārējās tautas tika pakļautas no ārienes. Šie procesi bija saistīti ar asins izliešanu un varmācību, sagrautiem pilsētu valņiem, asiņainiem liķiem ielās, nogalinātiem valdniekiem un trimdā izsūtītiem dieviem. Tomēr arī šāda vienotība spēja dot labāku dzīvi daudzajām tautām šajā auglīgajā ielejā.

Babilonas Likumdevējs

Pats pazīstamākais no šumeru valdniekiem bija Sargons no Akādas. Ap 2300. g. p.m.ē. viņš nodibināja dinastiju, kas pārvaldīja Mezopotāmijas lielāko daļu gandrīz 100 gadus. Sargons no Akādas bija semīts, kāds no karaliskajiem ierēdņiem vienā no Šumeru pilsētvalstīm. Viņš kāpa karaļa tronī, gāza kaimiņvalsts Urūkas valdnieku un pēc tam iekaroja lielāko Eifratas un Tigras ielejas daļu. Iekarotajās pilsētās Sargons izvietoja akādiešu karaspēka vienības kā garnizonus un pats sev lika celt jaunu galvaspilsētu — bagāto un vareno pilsētu Agadi. Sargona dēls un mazdēls valdīja pēc viņa, taču tad mežonīgie guti iebruka zemē no tuvējiem kalniem un izpostīja pilsētu un valsti. Ir saglabājusies bronzas galva, kuru parasti identificē ar Sargonu. Pasaulē pirmās impērijas izveidotāja sejai ir izteikti vaibsti, sprogaina bārda, biezas lūpas un ērgļa deguns.

Vispazīstamākais no valdniekiem, kuri mēģināja apvienot Mezopotāmiju, ir Babilonas likumdevējs Hammurapi. Ja neskaita Sodomu un Gomoru, tad diezin vai vēsturē ir vēl kāda cita pilsēta, kura vairāk tikusi pelta vai slavēta. Pirmie kristieši, kuri tika nežēlīgi vajāti, sauca Romu un tās cēzarus par “Jauno Babilonu”. Arī pats Antikrists tika saukts

par "Babilonas mauku". Modernās lielpilsētas Ņujorka vai Holivuda, kur valda bagātība un netikumība, nereti tiek dēvētas par "Jauno Babilonu".

Babilona tādu slavu nav pelnījusi. Šī pilsēta Mezopotāmijā dominēja tikai divus periodus. Pirmais ilga no 1800. līdz 1600. g. p.m.ē, t.i., Hammurapi valdīšanas laikā. Otrs pilsētas slavas posms sākās apm. 600. g. p.m.ē., kad Nebukadnecars radīja Jauno Babilonijas impēriju. Nevar noliegt arī faktu, ka impērijas lielums, bagātība un greznība nemitīgi pieauga. Grieķu vēsturnieks Hērodots, kas bija apceļojis Dienvidrietumu Āziju, apraksta Babilonu kā lielāko un lieliskāko pilsētu visā pasaulē.

Hammurapi (apm. 1792.—1750. g. p.m.ē.) bija dzimis kā Babilonas ķēniņš. Viņš bija sestais valdnieks diezgan neievērojamā amoriešu dinastijā. Hammurapi valdīja pār savu nelielo pilsētvalsti un zemēm ap to (ne vairāk kā 80 km diametrā) kādus 30 gadus, un tikai tad Babilona uzplauka. Izvēloties pareizo momentu, ar veiklas politikas un militārā spēka palīdzību Hammurapi radīja sev un valdniekiem, kas viņam sekoja, lielu valsti, kas aptvēra gandrīz visu Mezopotāmiju.

Hammurapi ir iemantojis lielāku slavu kā valdnieks, kas daudz gādājis par mieru savā valstī, nevis nodarbojies ar impērijas izveidošanu. Hronikās viņu pazīst nevis kā Hammurapi Iekarotāju, bet gan kā Hammurapi Likumdevēju, kā savas tautas Mozu un Solonu. Hammurapi kodekss satur apmēram 300 šumeru un akādiešu likumus. Šie likumi attiecas uz civilo un kriminālnoziedzumu sfēru, regulē zemes pārdošanu un nomu, tirdzniecību, skar arī ģimenes problēmas, kara dienestu, melno maģiju un nodokļus. Daudzi sodi mums liekas nežēligi, jo likums "aci pret aci un dzīvību pret dzīvību" tiek pielietots it bieži (jāņem vērā, ka tas attiecas uz laiku daudzus gadsimtus pirms Mozus). Miesiskie un nāvessodi bieži tiek pielietoti kā adekvāti soda veidi. Šie likumi pauž nevienlīdzību, taču norāda uz zināmu sociālu hierarhiju: viens likums attiecas uz vergiem, otrs — uz to kungiem un īpašniekiem.

Un tomēr Hammurapi kodekss demonstrē mums sa-

biedrību, kas ticēja sociālajam taisnīgumam. Valsts sodīja nežēlīgi, tomēr šie sodi bija labāki nekā nežēlīgā atreibība, kas valdīja nemitīgi karojošo feodālo klanu starpā. Lai arī verga dzīvība šekelos netika vērtēta tikpat augstu, cik brīva cilvēka dzīvība, tomēr jāatceras, ka aristokrāts varēja tikt sodīts par tādu pašu noziegumu smagāk nekā vergs. Pats svarīgākais ir tas, ka te skaidri parādās princips, ka vara un taisnība neiet roku rokā un ka likuma pamatuzdevums ir pasargāt vājos no stiprajiem.

Kad slavenais valdnieks nomira, tā mantinieki nespēja saturēt valsti kopā. Jaunas nomadu ciltis (sevišķi kasītu) parādījās pie pilsētas vārtiem, un pusotra gadsimta laikā apvienotā Mezopotāmija sabruka.

Nākošie ielejas apvienotāji nāca vēl tālāk no ziemeļiem — no reģiona, ko mūsdienās mēs dēvējam par Asīriju.

Asīrijas impērija

5500 gados kopš civilizācijas sākumiem Šumeru laikā pasaule ir jau redzējusi un piedzīvojusi briesmīgus notikumus, taču asīrieši bija vismežonīgākā tauta civilizēto tautu vidū, pat vadoties no 20. gs. kritērijiem.

Asīrijas vēsturi veido bezgalīgas un brutālas militāras kampaņas. Grūti atrast iemeslu šiem mežonīgajiem karagājieniem, tos varētu meklēt pašu asīriešu raksturā vai arī citos apstākļos. Viens no iespējamiem iemesliem ir Asīrijas ģeogrāfiskais izvietojums: tā kā asīriešu zemei nebija dabisku robežu, kas to pasargātu no citu tautu iebrukumiem, viņi mēģināja aizvietot tās ar bailu valni. Varbūt arī karaļa pili un asīriešu dieva Asuras priesteru vidū valdīja uzskats, ka asīriešu valdnieku un reliģijas pienākums ir uzspiest savu kārtību tam haosam, kas, pēc viņu domām, valdīja Vidējos Austrumos.

Jāmin arī cilvēku dabiskā vēlme iegūt kaut ko par velti, jo karā gūtais laupījums un apspiesto tautu maksātie nodokļi padarīja Asīrijas militāro mašīnu par lielisku ienākumu avotu.

Daži vēsturnieki pat domā, ka asīriešu imperiālisma

pamatā bija nepieciešamība iegūt varu, akmeni un kokmateriālus, kā arī kontrolēt tirdzniecības ceļus.

Lai arī kādi būtu šo karu cēloņi, tie turpinājās nepārtraukti un sākās jau 14. gs. p.m.ē. Ap 1000. g. p.m.ē. sākās asīriešu patiesās kundzības laiks. Nākošo 4 gadsimtu laikā asīrieši terorizēja visus Vidējos Austrumus.

9. gs. p.m.ē. asīriešu kohortas devās ilgstošā karagājienā lejup gar Tigras krastiem, tad, sekojot Eifratai, tās virzījās augšup, aizmēžot ceļā visus pretiniekus, nežēligi laupot un pieprasot meslus. 8. gs. p.m.ē. beigās asīrieši iekarotās zemes bija jau pievienojuši savai impērijai. Sīrija, fenīkiešu tirdzniecības pilsētas Libāna, Izraēlas un Jūdejas mazās karaļvalstis sabruka asīriešu armiju nepārtraukto uzbrukumu gaitā. 7. gs. p.m.ē., kad valdīja Sennaheribs un Ašurbanipals, Asīrija iekaroja Ēģipti un lielāko Mezopotāmijas daļu, un tās pakļautībā atradās tā laika auglīgākais pusloks no Nilas līdz Persijas jūras licim. Tajās vietās, kur asīrieši ieradās, tie atnesa postu un ievāca meslus no terorizētajām tautām.

Ar laiku beidzot tika apmierināta pat viskareivīgākās armijas kāre pēc laupījuma un uzvarām. Sennaheribs lika būvēt akveduktu, kas viņu, iespējams, iepriecēja vairāk nekā ebreju zemes izlaupišana. Iespējams arī, ka Ašurbanipals pacēla savu vīna kausu par godu savai tikko uzbūvētajai bibliotēkai, nevis sveicot uz šķēpa uzdurto Elamas ķēniņa galvu. Varbūt viņu nežēlība un cietsirdība bija rimusi, varbūt valdnieki bija kļuvuši maigāki. Sekas neizpalika: 7. gs. beigās Asīrija ieslīga haosā. Haldieši no Babilonas un midieši no austrumu kalniem iebruka Asīrijā, aplenca Ninivi un to ieņēma. Asīrieši saņēma savu pelnīto sodu: Ninivi nolīdzināja līdz ar zemi. Sennaheribs un Ašurbanipals vēsturē palikuši kā bubuļi.

Jaunā Babilonijas impērija, kas uz neilgu laiku aizstāja Asīrijas impēriju, būtībā tika izveidota viena valdnieka darbības rezultātā. Tās dibinātājs ir Bībelē minētais haldiešu valdnieks Nebukadnecars II, kas izveda ebreju tautu no Babilonijas gūsta. Nebukadnecars bija iekarotājs un impērijas dibinātājs, kas savā darbībā sekoja asīriešu tradīcijai. 7 gadus pēc Ninives iekarošanas, vēl būdams tikai princis

troņmantnieks, viņš kā Babilonijas armijas virspavēlnieks 605. g. p.m.ē. sakāva ēģiptiešu armiju pie Karkemišas. Kā valdnieks viņš vairākas reizes iebruka Palestīnā, izpostīja Jeruzalemi un aizveda lielu daļu Jūdejas iedzīvotāju gūstā. Neilgu laiku Jaunā Babilonija bija tikpat liela un varena kā tās priekštece Asīrija. Tās pakļautībā atradās zemes no Persijas jūras līča līdz Vidusjūrai.

Nebukadnecars bija tas, kas izpostīja un nodedzināja Zālamana templi, taču vienlaicīgi viņš arī būvēja tempļus un pilis Babilonijā, lika rakt kanālus, ierīkot karavānu ceļus, kā arī izbūvēt 18 km garu valni ap savu galvaspilsētu. Tas bija tik plats, ka kara rati varēja viegli apgriezties uz tā. Viņš pavēlēja izbūvēt platu parādes ceļu, kas veda no pilsētas centra uz slavenajiem Ištaras vārtiem. Lai izpatiktu savai sievai, kura ilgojās pēc dzimtajiem kalniem, Nebukadnecars lika celt t.s. Semiramīdas gaisa dārzus: milzīgu zikurātu ar terasēm, uz kurām auga koki un eksotiski stādi.

Jaunās Babilonijas mūžs bija īss: Nebukadnecara pēcteči neprata valdīt, valdošo personu vidū bija ļaudis, kas domāja, ka dinastijas maiņa viņu interesēm kalpos labāk nekā ilgstoša Kīra Lielā cīņa ar persiešiem. Tas dod iespēju vieglāk izskaidrot liktenīgo nakti, kad princis Baltazars ieraudzīja uz sienas rakstu: mene, mene tekkel, upharsin. Ebreju trimdinieks praviētis Daniēls šo rakstu iztulkoja šādi: Tas Kungs ir skatījis tavu valsti un paredzējis tās beigas; Tas Kungs ir svēris tevi un atradis tevi par vieglu; tava valsts tiks sadalīta un atdota mēdiešiem un persiešiem.

Patiesībā Kīra armija iesoļoja pilsētā bez kaujas: kvislings gubernators lika atvērt pilsētas vārtus ienaidniekiem. Ar šo "uzvaru" sākas jauna ēra Vidējos Austrumos. Tiek dibināta jauna impērija, kas ir lielāka nekā iepriekšējās, proti — Persijas impērija.

Kīrs prata apvienot ne tikai persiešus, bet arī pārējās Vidējo Austrumu zemes un tautas. Kur asīrieši lietoja rupju varu, tur Kīrs — politisku veiklību. Viņš necentās iznīcināt vietējās tautas, bet gan inkorporēt tās persiešu sistēmā: ja tautas bija lojālas, tās varēja baudīt visas politiskās priekšrocības, kādas bija pašiem persiešiem. Savā ziņā tā bija

federāla sistēma, kas centrālai valdībai izmaksāja lētāk kā tiešā pārvalde. Kira impērija bija milzīga: tā pletās no Indijas līdz Balkāniem, ieskaitot Ziemeļāfriku ar Ēģipti.

Ahemenīdu impērija (saukta valdošās dinastijas vārdā) bija lielākā impērija tālaika vēsturē. Tā aptvēra 2500 gadu laikā attīstījušās zemes, tautas, kultūras un civilizācijas. Persiešu impērija bija pirmā transreģionālā impērija vēsturē, turklāt tā bija arī transkulturāla. Rezultātā visos Vidējos Austrumos attīstījās vienota kultūra un civilizācija, kuras centrs sākotnēji atradās Sūzās, vēlāk — Persepolē.

Persiešu ietekmē tika radīti un attīstīti jauni reliģiski jēdzieni, kurus pārņēma citas reliģijas, tautas un zemes. Visām iekarotajām tautām bija katrai sava reliģija; neviens neiedomājās un negaidīja, ka varētu eksistēt viena reliģija visām tautām (vai: viens dievs visām tautām). Dažādās reliģijas sadūrās viena ar otru, un šī saskare radīja dīvainu situāciju: ļaudis sāka domāt, ka visas reliģijas nevarētu būt pareizas, un izvirzīja jautājumu: kura reliģija ir īstā? Viņu vidū bija arī dzejnieks un domātājs Zaratustra. Viņš dzīvoja ap 570. g. p.m.ē. Jādomā, ka viņš bija arī ķēniņa birokrātijas ierēdnis, kas deva viņam iespēju saskarties ar daudzajām tautām, to reliģijām un paražām. Zaratustra domāja, ka visas reliģijas nevar būt pareizas, ka kaut kur vajadzētu būt vienai fundamentālai patiesībai, vienai reliģijai. Ap 550. gadu Zaratustra pierakstīja savu pārdomu rezultātus un domas par dievības būtību, kā arī pauda viedokli, kādai jābūt īsteni pareizai reliģijai. Vēl tagad tās vārds ir zoroastrisms. Zoroastrisms ir viena no visnozīmīgākajām reliģijām visā cilvēces vēsturē. Tās elementi atrodami jūdaismā, kristiānismā un islamā. Pati pirmā Zaratustras atziņa bija tā, ka nevar būt vairāki vai daudzi dievi. Pilnīga vara kosmosā pieder tikai vienai dievībai, kas visiem cilvēkiem visos laikos ir viena un tā pati. Zaratustra bija pirmais, kas atzina šādu universālismu visās sfērās. Absolūtā vara pieder Ormazdam (Ahuramazdam), kas ir visu zinošs valdnieks. Tas ir Visuma radītājs, vispēcīgs, visgudrs, visa labā un gaismas avots. Praktiskā pieredze rāda, ka pasaulē eksistē arī ļaunums, grēks, nāve utt. (Šī t.s. teodicejas problēma pastāv visās reliģijās.) Zara-

tuštra saka, ka Visumā eksistē vēl otrs visspēcīgs dievs - ļaunuma, tumsas, grēka, iznīcības un nāves dievs. Ļaunums ir tikpat reāls un visspēcīgs kā labums. Zaratuštra nosauca to par Ahrimānu. Ormazda un Ahrimāns ir vienādi spēcīgi, tie abi ir mūžīgi un cīnās par cilvēku dvēselēm. Cilvēkam ir dota brīva izvēle sekot vienam vai otram dievam. Šis kosmiskais duālisms ir viegli saprotams un arī visiem cilvēkiem pieņemams.

6. gs. p.m.ē. bija ļoti nozīmīgs cilvēces vēsturē. Tajā laikā notika lielas aktivitātes reliģiskajā, filozofiskajā un intelektuālajā sfērā kopumā. Ķinā tajā laikā darbojās Konfūcijs, Indijā — Buda, Persijā — Zaratuštra, Jūdejā — pravieši un Grieķijā — racionāli orientētie filozofi. Visos šajos reģionos problēmas un intelektuālais nemiers bija līdzīgs, taču notika tā, ka Eirāzijas civilizācijas katra attīstījās citādā virzienā.

Zaratuštra dzīvoja un pierakstīja savas atziņas pasaulē, kurā mita daudzi dievi, kas cilvēkiem bija ļoti tuvi. Zaratuštra atzina, ka tie nav dievi - valdnieki. Viņš šos mazos garus nosauca par džiniem. Tas arī radīja skaidru priekšstatu par pēcnāves dzīvi. Protams, Ēģiptē šī problēma bija risināta jau iepriekš, taču Zaratuštras mācības specifika izpaudās sekojošā tēzē: ja cilvēks savā dzīvē ir sekojis Ormazdam, tad tas pēc nāves dzīvos gaismā, turpretim Ahrimāna sekotāji dzīvos aukstā un tumšā pasaulē. Zaratuštra bija pirmais, kas formulēja un izteica ideju par debesīm un eļļi. Zaratuštras sekotāji fiksēja šo mācību un izveidoja grāmatu — svēto rakstu krājumu — Avestu. Zoroastrisms neiemantoja pārāk lielu popularitāti, tas palika vairāk ķēniņa galma augstākās kārtas reliģija. Tauta piekopa savus kultus, jo valdība nemēģināja nevienu piegriezt savai reliģijai. Tomēr zoroastrisma idejas ietekmēja citas reliģijas.

Garīdzniecība kā kārta — tāda, kādu mēs to pazīstam, — zoroastrismā neeksistēja. Garīdznieki bija drīzāk skolotāji, zinātnieki, pētnieki un vēsturnieki — intelektuāļi un filozofi. Tos parasti sauca par magiem (atcerēsimies trīs magus, kas savā laikā gāja uz Betlēmi novērot jauno zvaigzni, — Betlēme bija izdevīga vieta šādām nodarbībām).

Ebreji

Persiešu impērija bija daudzvalodīga, taču šajā tautu sajaukumā bija arī kāda neliela, nedz bagāta, nedz ietekmīga cilvēku grupa. Asīrieši to bija aizveduši trimdā; kad Kirs kļuva valdnieks, tā dzīvoja Mezopotāmijā. Šī tautiņa bija ebreji. Mezopotāmijas trimdas laikā ebreji pārņēma reliģiskas, kultūras un literāras tradīcijas, no kurām vēlāk attīstījās jūdaisms un kristiānisms.

Ebreju vēsture, kultūra un reliģija ir izvērsti aprakstīta viņu svētajā grāmatā — Vecajā Derībā. Sākumā ebreji bija viena no ceļotājām ciltīm. Ēģiptieši uzskatīja ebrejus par ienaidniekiem un padarīja tos par saviem vergiem uz apmēram 400—500 gadiem.

Sākumā ebreji pielūdza daudzus ar dabas parādībām saistītus dievus. Ar laiku šie daudzie dievi tika aizvietoti ar vienu visvarenu Dievu. Sākumā tas bija kara dievs Jahve vai Jehova. Ap 1200. g. ēģiptieši atļāva ebrejiem atstāt Ēģipti, jo Jahve ēģiptiešiem bija uzsūtījis mocības. Jāpiezīmē, ka ēģiptiešu vēsturiskajos rakstos ebreji nekur nav pieminēti. Ebreji atstāja Ēģipti Mozus vadībā (Mozus ir ēģiptiešu vārds). Ebreji atgriezās zemē, kur bija dzīvojuši kā nomadi. Šo zemi dēvē daudzos vārdos — par Kānaānu, Izraēlu un Jūdeju, Palestīnu, Svēto zemi jeb Apsolīto zemi. Ebreji devās uz Sināju, un Sināja kalnā Jahve atklāja Mozum, ka Viņš — Jahve ir ne tikai ebreju vienīgais visvarenais dievs, bet VIENĪGAIS Dievs vispār. Šo ideju parasti apzīmē kā monoteismu un universālismu.

Šī dieva atribūti ir šādi: tas ir visa radītājs, neviena garīga būtne nestāv tam līdzās, nav ne eņģeļu, ne garu, ne džinu, nav arī nekādas dievības, kas iemiesotu ļaunumu.

40 gadus ebreji ceļoja uz Kānaānu, iekaroja to, izkāva iepriekšējos iedzīvotājus, apmetās tur uz dzīvi un nodibināja karaļvalsti. Laika plūsmā šī karaļvalsts sadalījās divās daļās: ziemeļu daļu sauca par Izraēlu, dienvidu daļu - par Jūdeju. Tradīcija stāsta, ka ebreju tauta sastāv no divpadsmit ciltīm, no tām desmit dzīvoja Izraēlā un divas Jūdejā.

Ap 740. g. p.m.ē. asīrieši uzbruka Izraēlai, sakāva to un

aizveda lielāko iedzīvotāju daļu — īpaši reliģijas un kultūras dzīves vadītājus — trimdā uz Asīriju. Tradīcija stāsta, ka visi šie trimdinieki bija no tām 10 ciltīm, kas dzīvoja Izraēlā. No asīriešu viedokļa šī aizvešana bija pozitīvi vērtējama, jo 10 Izraēlas ebreju ciltis izzuda.

100 gadus vēlāk asīrieši uzbruka Jūdejai. Šeit dzīvoja divas — Jūdas un Benjamiņa — ciltis. Benjamiņa cilts bija skaitliski neliela, tādēļ šos ļaudis nosauca par jūdiem.

Asīrieši mēģināja iznīcināt arī šīs cilts ebrejus, aizvedot tos trimdā uz Mezopotāmiju. Tomēr, pirms ebreji tika asimilēti, Kīrs iekaroja Asīriju un atļāva viņiem atgriezties savā dzimtenē. Daudzi atgriezās un apmetās uz dzīvi Izraēlā. Trimdas laikā šie ebreji bija iepazīnušies ar trimdas zemes reliģiju, filozofiju un Zaratustras mītiem. Dažas no šīm idejām viņi pārņēma un iesaistīja savā filozofijā un reliģijā. Piemēram, pirms trimdas ebreji nepazina debess un elles jēdzienus šo vārdu parastajā nozīmē. Tāpat jauna bija arī ideja par eņģeļiem un velniem. Visa ļaunuma cēlonis ir sātans (velns) ar saviem darbiem. Sātans nav līdzīgs Dievam, jo Dievs ir pārāks par visiem gariem, tomēr ļaunums tika personificēts. Arī stāsts par lielajiem plūdiem nāk no Mezopotāmijas, un tas ir atrodamas arī Bībelē.

Versijā, kas bija izstrādāta vēl pirms trimdas, Dievs vienkārši radīja cilvēku; saskaņā ar vēlāko versiju, Dievs rada cilvēku Ādamu no zemes: (*adoma*=zeme). Šī versija eksistē arī Mezopotāmijas mitoloģijā. Jaunais elements, kas nav atrodamas Mezopotāmijas mitoloģijā, parādās vēlāk: ebreji uzskatīja sevi par Dieva izredzētu tautu, kurai jāliecina par Dieva varu un slavu. Ja tas tā, tad kādēļ šai tautai bija jāpiedzīvo Ēģiptes verdzība, Izraēlas iznīcināšana un trimda Asīrijā? Atbilde ir vienkārša: to izraisīja nepaklausība Dievam. T.s. pravieši jau bija brīdinājuši tautu, un šie brīdinājumi bija pierakstīti. Dievs vēlas, lai cilvēki uzvestos atbilstoši Viņa prasībām: lai tie būtu labi un nevis ļauni; Dieva sods ir atbilde uz neatbilstošu cilvēka rīcību. Ar šo principu jūdaisms atšķīrās no citām šī reģiona reliģijām. Pravieši bija sludinājuši, ka Dievs ebrejus sodījis, jo viņi bijuši ļauni pret citiem cilvēkiem. Tādējādi ap 500. g. p.m.ē. reliģijā parādās ētiskais

monoteisms. Jūdaisma Svētie raksti ir sakopoti Bibelē, iespējams — sekojot Avestas paraugam.

Laikā pēc trimdas jūdaisms īpaši uzsver reliģijas ētisko pusi, izturēšanos pret citiem cilvēkiem. Tas arī atļauj asimilēt apprecētos neebrejus. Tādēļ pēc trimdas nevar vairs runāt par jūdiem kā etnisku grupu: kopš šī laika jūdaisms apzīmē specifisku reliģisku tradīciju (reliģija un etnoss ir divas dažādas lietas). Šāda nostāja vēl atrodama divās citās pasaules reliģijās — kristiānismā un islamā, — jo tās abas ir jūdaisma variācijas. Var sacīt, ka vairums cilvēku šai pasaulē praktizē reliģiju, kuras pamatā ir jūdaisms. Bez jūdaisma kristiānisms un islams nav iedomājami. Jūdaisms pats ir ebreju un Mezopotāmijas reliģiju maisījums. Ebreji domā, ka fakts, ka viņu tauta ir tik ilgi izdzīvojusi, liecina par Dieva eksistenci.

ISLAMS UN TĀ VĒSTURE

Bieži uzskata, ka islams teoloģiski un ģeogrāfiski sācies kā pilnīgi patstāvīga kustība. Patiesībā islams izaudzis no iepriekšējām reliģiskām tradīcijām: zoroastrisma, kristiānisma un jūdaisma. To pat var dēvēt par konkrētas reliģiskās attīstības pēdējo posmu.

Islama sākumi saistīti ar arābiem, to valodu, kultūru un politiskām struktūrām. Arābi nebija tuksneša iemītnieki — nomadi, beduīni —, bet gan tirgotāji. Viņi dzīvoja pilsētās, kuras kontrolēja tirdzniecības ceļus starp Austrumāziju un rietumu Eirāziju, sevišķi Austrumromas impēriju un tās galvaspilsētu Konstantinopoli. Daudzi pilsētu iemītnieki arābi bija arī amatnieki.

Tā kā arābu pilsētas atradās krustcelēs, tirgotāji bija tie, kas iepazīstināja arābus ar jaunajām idejām. Arābi pazina jūdaismu un kristiānismu, bija dzirdējuši kristiešu stāstus par debesīm un eļļu. Arābi pazina arī grieķu filozofiju, persiešu vēsturi un reliģiju — zoroastrismu.

6. gs. arābiem nebija izveidojušās valstis, viņi dzīvoja nelielās pilsētās, kurās dominēja kāda noteikta cilts. 6. gs. bagātākā un nozīmīgākā pilsēta Arābijas pussalā bija Meka. Tā bija tranzītpilsēta precēm, kas nāca no Austrumiem un kuras tālāk tika sūtītas uz Vidusjūras zemēm, īpaši — Konstantinopoli. Meka bija arī vadošā tirdzniecības pilsēta. Valdošā Mekā bija korješas cilts. Meka bija arī reliģisks centrs: svētceļotāji devās uz Meku, jo tajā bija novietoti priekšmeti, kas bija svēti ne tikai beduīniem, bet arī kristiešiem, kuriem tur atradās svētbildes. Pilsētas centrā atradās kuba formā būvēta celtnē Kaaba (*ka'aba*=kubs) ar svēto melno akmeni (droši vien kādu meteoritu). Kaabā bija novietoti priekšmeti, kurus pielūdza un godināja dažādas tautas: statujas, iko-

nas, utt. 6. gs. Meka bija reliģisks, kultūras un tirdzniecisks centrs, kosmopolitiska pilsēta, un šajā pilsētā dzima islams.

Parasti domā, ka islams ir tikai reliģija; musulmaņiem islams ir kas vairāk nekā reliģija, tas ir īpašs dzīves veids, kurā reliģijai ir svarīga vieta, turklāt tas ietver civilizāciju, mākslu, militārās zinātnes un dzīvi kopumā. Islams kā reliģija radās Vidējos Austrumos (līdzīgi citām reliģijām, kuras dzima šajā pasaules daļā). Islama sākumu vēsturē mēs spējam fiksēt diezgan noteikti.

Muhameds (Muhammad — populārs arābu vārds) dzimis 570. g. Mekā. Viņš agri zaudēja savus vecākus, un bāreni audzināja tēvocis tirgotājs Abba. Kā jaunietis Muhameds ceļoja ar karavānām pa visu Dienvidaustrumu Eirāziju; šai laikā viņš iepazinās ar ebreju un kristiešu reliģiju, filozofiju un kultūru. Ap 600. gadu Muhameds apprecēja bagātu atraitni, arī pats kļuva bagāts un vadīja diezgan vienmuļu, bezdarbīgu dzīvi. Pēc apmēram 10 gadiem šādas dzīves viņš sāka redzēt vīzijas, dzirdēt balsis un piedzīvot lēkmes (varbūt tā bija epilepsija). Muhameds pameta Meku un pārcēlās uz dzīvi alā netālu no pilsētas, lai tur nodotos vientulībai un netraucētu citus. Taču alā Muhameds vīzijas redzēja arvien biežāk un biežāk, un sāka domāt, ka kāda persona viņu uzrunā. Muhameds domāja, ka viņu uzrunā erceņģelis Gabriels — viņam pazīstams tēls, kas atrodams jūdu Vecajā Derībā. Leģenda stāsta, ka galu galā Gabriels kļuvis nepacietīgs un, sagrābis Muhamedu, pavēlējis tam deklamēt pantus. Muhameds esot atbildējis, ka neprotot lasīt (acīmredzot viņš bijis analfabēts). Tad Muhameds iedomājies, ka erceņģelis tam atnesis vēsti, ka Dievs to izraudzījis kā savu pravieti garajā praviešu rindā, sākot ar Ādamu, Ābramu, Mozu un Jēzu, un, atbilstoši Dieva atklāsmei, viņš būs pēdējais pravietis — praviešu pravietis. Viņa pravietojumiem jābūt vispilnīgākiem, pēc Muhameda vairs nevar būt neviens cits pravietis.

Šī atklāsmē notika ramadāna mēnesī — laikā, kad pie debesīm redzams mēness sirpis, kas vēl mūsdienās ir šīs reliģijas simbols.

Tā kā erceņģelis Gabriels kā Dieva vēstnesis lika Muha-

medam atkārtot tā vārdus, tad vārdi, kas nāca no Muhameda mutes, bija Dieva vārdi. Runātājs nav Muhameds, bet gan Dievs.

Dieva vārda sacīšana (deklamēšana) ir pazīstama kā Korāns (*Quran*=sacīšana, deklamēšana). Visi tie vārdi, kurus Muhameds atkārtojis, kā arī citi vēstījumi, sakopoti islama Svētajos rakstos — Korānā. Korāns neaizstāj Biblii. Islamā Vecā un Jaunā Derība ir daļa no Svētajiem rakstiem, taču tur atrodami arī citi teksti: Korāns turpina, labo un izskaidro Biblii.

Islams savā ziņā ir tās reliģiskās dzīves un kultūras produkts, kāda tajā laikā eksistēja Vidējos Austrumos. Šī jaunā reliģija — jaunā atklāsme — ir pazīstama kā islams un piederīgie tai — kā musulmaņi. Šo vārdu filoloģiskās saknes meklējamas arābu valodas saknē SLM, kas nozīmē padošanos. Islams ir padevība Dieva gribai, pilnīga Dieva vārda pieņemšana. Musulmanis ir cilvēks, kas sevi pilnīgi nodevis Dieva gribai.

Pirmais islama reliģijas pamatprincips ir monoteisms: ir tikai viens Dievs, tas ir visu cilvēku un visu tautu Dievs uz visiem laikiem un visās vietās. Domā, ka Muhameds esot devis dievam vārdu Allahs. Allahs patiesībā apraksta Dieva dabu, tas ir īpašības vārds un nevis lietvārds. Tas nozīmē "vienīgais". Dievs ir viens, tam piemīt tikai viena daba, tas ir pilnīgs sevī. Kristiānismā Trīsvienība ir ļoti grūta teoloģiska problēma, taču islams noraida kristiānisma domu par Trīsvienību.

Islamam raksturīgi daudzi ētiski priekšraksti un norādījumi. Šajā ziņā tas līdzīgs kristiānismam un jūdaismam. Islamā var atrast jēdzienus, kas norāda uz harmonisku sabiedrisko dzīvi, cilvēku tiesībām un izturēšanos pret līdzcīvēkiem.

Islamā ir noformulēts arī t.s. credo — ticības apliecinājums. Islamā tas ir ļoti vienkāršs: "Nav cita dieva bez Allaha, un Muhameds ir viņa pravietis." Ja kāds šo apliecinājumu spēj izsacīt un tic tam, tad tas kļūst par musulmani.

Īsts musulmanis skaita lūgšanas piecas reizes dienā.

Lūgšanas laiks var ilgt apm. 10—15 minūtes. Musulmanis pagriež seju pret Meku, nometas ceļos uz lūgšanu paklāja (nekad uz kailas zemes!), paklanās un atkārto arābu valodā kādu frāzi no Korāna, piem., “Dievs ir varens!” Skaitlis 5 tiek lietots tādēļ, ka Korāns pavēl ticīgajam skaitīt lūgšanas divas reizes dienā, bet arābu tradīcija prasa trīs lūgšanu reizes, tāpēc kopā iznāk piecas reizes; tādēļ istis musulmanis lūdz Dievu piecas reizes dienā.

Ļoti nozīmīga vieta islamā tiek ierādīta tradīcijai. Tādēļ viss, ko teicis vai darījis Muhameds, ir ļoti svarīgs, jo Dievs ir izraudzījis šo vienkāršo cilvēku un runājis caur viņu. Viņa izteicieni, stāsti par dzīvi utt. ir sakopoti vienā nostāstu grāmatā — hadisā. Musulmaņi mēģina imitēt Muhamedu, tie studē hadisu kā pareizas dzīves ceļvedi. Protams, hadisu var interpretēt dažādi, tādēļ tas ir rūpīgi jāstudē.

Labam musulmanim svarīga ir dāvanu došana trūcīgajiem, līdzīgi kā tas ir jūdaismā un kristiānismā. Labs musulmanis palīdz citiem, atbalsta tos, dod dāvanas utt. Šo ētisko darbību sauc par *zaka*t, tas ir musulmaņa svēts pienākums.

Ramadans (9. mēnesis) ir musulmaņu svētais mēnesis: tajā piemin Dieva atklāsmi Muhamedam. To svin ar gavēni, kas ir līdzīgs ebreju *jom kipur* vai kristiešu Lieldienu gavēnim. Šajā laikā notiek garīga un fiziska šķīstīšanās, tiek ievērots gavēnis un noliegta miesa. Ramadanā musulmanis gavē no saullēkta līdz saulrietam — viņš neēd un nedzer, kamēr saule atrodas pie debesīm. Pēc saulrieta drikst ēst un dzert, cik kuram tik. Izteikti ortodoksāli musulmaņi ramadanā pat nenorij savas siekalas!

Katram musulmanim vismaz reizi dzīvē jādodas svētceļojumā uz Meku (*hādžs*). Tur jālūdz Dievs Kaabā, kas ir musulmaņu svētvieta, pasaules centrs. 7 reizes jāapiet apkārt Kaabai — 4 reizes skriešus, 3 reizes soļiem, — un katru reizi jāskūpst melnais akmens, ko uzskata par svētu, jo tas ir “gabals no debesīm”. Kad Muhameds atgriezās no Medinas, viņš pavēlēja izvākt visus priekšmetus no Kaabas, atstādams tur tikai melno akmeni.

Šie pieci priekšraksti uzskatāmi par islama pamatlukumiem. Svētais karš — džihāds — nav islama pamat-

likums. Tas tiek bieži pārprasts, jo īstenībā džihāds ir nemitīga cīņa pret ļauno.

Musulmaņiem nav atļauts piegriezt citus savai ticībai vardarbīgi, jo nevienu nevar piespiest pakļauties Allaham, — to darīt būtu grēks. Tādēļ svētais karš džihāds nevar būt iekarošanas karš, bet tikai ticības aiztāvēšanas karš. Citai ticībai piederīgajiem ir atļauts brīvi piekopt savu reliģiju un brīvi nodarboties ar visu, ko vēlas; ir pat atļauts kalpot valdniekiem musulmaņiem. Šie likumi it īpaši attiecas uz kristiešiem un jūdiem, jo musulmaņi viņus dēvē par cilvēkiem, kuriem ir “Grāmata”, — domāta Bībele. Tajās zemēs, kurās valda musulmaņi, viņiem bieži tiek piešķirtas īpašas privilēģijas. (Patlaban pasaulē ir apm. 800 miljonu musulmaņu un apm. 2 miljardi kristiešu un jūdu.)

Islama evolūcija

Kā jau iepriekš minēts, Muhameds pārcēlās uz dzīvi alā netālu no Mekas. Kad viņš sāka tur sludināt jauno reliģiju, Muhamedam radās sekotāji, kas ticēja, ka viņš saka Dieva vārdus. Valdošā cilts Mekā, kuru sauca *koriš*, sāka raizēties, ka varētu zaudēt ieņēmumus no dažādām reliģijām piederošajiem svētceļotājiem, kas devās uz Meku. *Koriš* pārstāvji vēlējās tikt valā no Muhameda, taču viņš pats nolēma atstāt Meku. Šo došanos prom no Mekas sauc par hidzru (aptuveni tas nozīmē migrāciju). To parasti saprot kā aiziešanu, lai vēlāk atgrieztos stiprāks un tīrāks. Kaut kas līdzīgs sastopams arī jūdaismā — Mozus kāpa Sināja kalnā; kristiānismā Jēzus pavadīja 40 dienas tuksnesī. Hidzra islamā ir šķīstīšanās process; Muhameds devās no Mekas uz Jasribu (vēlāk — Medīna = pilsēta), kas atrodas apmēram 320 km no Mekas. Tas notika 622. gada 16. jūlijā, tāpēc musulmaņiem šis datums nozīmē islama došanos pasaulē un islama ēras sākumu. Musulmaņi savu kalendāru sāk ar šo datumu: pirmā diena, pirmais mēnesis, pirmais gads. (Musulmaņi lieto lunāro gadu, kas ir 11 dienas īsāks nekā mūsu gads.)

Jasribu apdzīvoja galvenokārt ebreji. Ļaudis šajā pilsētā bija dzirdējuši par Muhameda mācību, un daži mācītie ebreji pat domāja, ka viņš varētu būt Mesija. Ebreji aicināja Muhamedu, lai viņš patvertos Jasribā. Vēlāk viņi atklāja, ka Muhameds nav Mesija, un pavēlēja Muhamedam pilsētu atstāt. Muhameds liedzās pilsētu atstāt, drīz pēc tam to iekaroja un nosauca par Medīnu (MEDINA — al — NABI = Pravieša Pilsēta).

Legēnda stāsta, ka Muhameds sasniedza Medīnu piektdienā un pēc ceļojuma atpūtās. Tādēļ piektdiena musulmaņiem ir atpūtas diena. Dzīvojot Medīnā, Muhameds prātoja, kā atriebties Mekai. Viņa piekritēji sāka uzbrukt karavānām, kas ceļoja uz Meku un no Mekas. Šie uzbrukumi apdraudēja tirdzniecību. Muhameda kampaņai bija panākumi, un 630 g. Meka padevās. Muhameds piedzīvoja atklāsmi, ka Mekai jāklūst par islama svēto pilsētu un ka musulmaņiem jānodas svētceļojumā uz Meku. Muhameds atgriezās Mekā, lika izvākt no Kaabas visus liekos priekšmetus un atstāja tikai Melno akmeni. Tā Meka kļuva islama centrs un svētceļojumu mērķis.

Divus gadus vēlāk Muhameds pēkšņi nomira. Baumoja, ka Medīnas ebreji viņu esot noindējuši. Sekas bija tādas, ka ebrejus padzina no Medīnas un nogalināja tos, kuri negribēja pilsētu atstāt.

Ar Muhameda nāvi jaunās reliģijas atklāsme beidzās: nekādi labojumi vai izmaiņas vairs nebija iespējamas. Tad sākās jauns posms islama teoloģijā: reliģisko likumu ieviešana cilvēku dzīvē.

Muhameda nāve radīja problēmas. Tuksneša arābi uzskatīja islamu ne tikai par reliģiju, bet arī par politisku kustību. Mekā un Medīnā *umma* (burt. noz. — māte; islama nozīmē šis vārds attiecas uz islama sabiedrību, t.i., reliģisko, kultūras un sociālo kopību, tas ir kas līdzīgs "kristīgajai draudzei") jau bija kļuvusi nozīmīga. Muhameda nāve *ummā* radīja krīzes situāciju, jo sabiedrībai vairs nebija vadītāja. Vadītājs un administrators sabiedrībai bija nepieciešams. Ne Korānā, ne hadisā nevarēja atrast nekādus norādījumus vai instrukcijas, kas norādītu uz citu vadītāju. Islamam drau-

dēja izzušana! Šajā grūtajā situācijā *umma* atgriezās pie vecu vecās tradicionālās arābu procedūras: cilts vecākie — šeihi — nolēma izvēlēties vadītāju — kalifu. Kalifs bija vadītājs, kam piederēja tikai laicīga vara, reliģiskā ziņā tam nebija nekādas autoritātes. Tā galvenais uzdevums bija vadīt *ummu*.

Muhamedu pārdzīvoja tikai viena viņa meita Fatima, kura bija apprecējusi pravieša brālēnu Ali. Tomēr Ali netika ievēlēts: vecākie izraudzīja kādu citu vīru vārdā Abu Bakrs. Kāda leģenda stāsta, ka tas bijis Muhameda brālēns, otra — ka tas bijis pirmais musulmanis. Abu Bakra problēma bija tā, ka *umma* sāka sašķelties, jo islams aizliedza uzbrukt citiem musulmaņiem, bet sirošana un laupīšana bija tuksneša arābu dzīves veids. Drošākais veids, kā izlietot šīs sakrātās enerģijas, būtu uzbrukumi ārējiem ienaidniekiem. Taču Abu Bakrs drīz nomira, un šī problēma palika neatrisināta.

Nu it kā atkal būtu pienākusi reize ievēlēt Ali par kalifu, taču arī šoreiz ievēlēja citu — Omaru. Omars nebija Muhameda radnieks, bet gan koriša cilts piederīgais no Mekas: koriša ļaudis redzēja islama priekšrocības, kļuva musulmaņi un pievienojās *ummai*.

Omars bija enerģisks un pieredzējis vadonis, kuram izdevās atrast veiksmīgu savstarpējo attiecību atrisinājumu: tā kā musulmaņi nedrīkstēja uzbrukt ticības brāļiem, viņš mudināja tos uzbrukt citām ticībām piederošajiem, mudinot tos uz laupīšanu. Tuksneša arābi atstāja savas zemes robežas un sāka sirot kaimiņu zemēs. Sākumā viņi domāja tikai par laupījumu un nemaz nerūpējās par islama izplatīšanu kaimiņu zemēs.

6. gs. trīsdesmitajos gados Eirāzijas dienvidrietumos dominēja divas impērijas: Bizantija un Persijas impērija. Tās abas bija senas, bagātas un militārā ziņā spēcīgas impērijas. Katra no tām varētu ļoti viegli tikt galā ar arābu sirotājiem, jo tie parasti uzbruka nelielās vienībās, kurās katrā bija apm. 1000 vīru. Ja sirotāju vienības būtu iznīcinātas pašā sākumā, varbūt islams būtu izzudis no zemes virsas. Taču šīs divas impērijas atradās kara stāvoklī viena ar otru jau ilgu laiku. 6. gs. divdesmitajos gados tās abas bija tā novājinātas pastāvīgajos karos, ka vairs nespēja viena otru

uzvarēt. Lai atgūtu zaudēto un atjaunotu militāro varu, abas valstis ķērās pie parastā līdzekļa — uzlika saviem iedzīvotājiem smagus nodokļus, kurus piedzina ļoti nežēligiem līdzekļiem. Klāt vēl nāca apstākļi, ka abas valstis baidījās par savu pavalstnieku lojalitāti. Bizantijā oficiālā reliģija bija ortodoksāls kristiānisms, kamēr Persijas impērijā valsts reliģija bija zoroastrisms. Tomēr ne visi Bizantijas iedzīvotāji bija ortodoksāli kristieši un ne visi Persijas impērijas iemītnieki — zoroastrieši. Abas valstis saviem pilsoņiem mēģināja uzspiest valsts ticību, kas izraisīja reliģiskas vajāšanas.

Kad musulmaņu sirotāji no tuksneša iebruka abās impērijās, izrādījās, ka neviens negribēja tās aizstāvēt. Gluži otrādi, daudzas pilsētas atvēra vārtus šiem iebrucējiem kā atbrīvotājiem. Iedzīvotāji domāja, ka sliktāk tiem vairs nevarētu klāties. Rezultātā arābi pēkšņi bija kļuvuši noteicēji pār Eirāzijas dienvidrietumu zemēm.

30 gadu laikā (ap 660. g.) arābi iekaroja Ēģipti, Ziemeļāfriku, Jūdeju, Persiju un lielu daļu no Bizantijas impērijas. Protams, Bizantijas impērija pastāvēja vēl ļoti ilgi (līdz 1453. g.), galvenokārt tādēļ, ka arābiem nebija flotes, un bez flotes palīdzības Konstantinopoli nevarēja ieņemt.

Musulmaņi nespieda iekaroto zemju iedzīvotājus pieņemt islamu. Tiem tika dota reliģijas brīvība un pieprasīti tikai nodokļi. Tikai apmēram 400 gadus vēlāk (ap 1100. g.) lielākā daļa šo ļaužu kļuva musulmaņi. Jānorāda, ka visos šajos karos svētais karš (džihāds) netiek pieminēts. Tas lieku reizi norāda, ka džihāds ir domāts kā iekšēja cīņa, vairāk kā islama aizstāvēšana un nevis izplatīšana ar uguni un zobenu.

Visas arābu aktivitātes sākās kalifa Umara valdīšanas laikā. Tai bija panākumi, un bagātības ieplūda Mekā, jo Umars piederēja koriša ciltij. Daudziem citu cilšu pārstāvjiem tas nepatika, 659. g. Umars tika nogalināts. Vecākie sapulcējās no jauna, lai ievēlētu jaunu kalifu, un atkal Ali bija kandidāts. Šoreiz viņu ievēlēja, taču tas nenotika pilnīgi vienprātīgi, īpaši Medinā. Sirijā izcēlās revolūcija un Ali mēģināja uzsākt ar revolucionāriem sarunas, lai panāktu

izlīgumu miera ceļā. Ali atbalstītāji uzskatīja šo pasākumu par nodevību un 661. g. viņu nogalināja.

Vecākie sapulcējās vēlreiz, lai izvēlētu kalifu. Daži vēlējās, ka tiktu izvēlēts viens no Ali diviem dēliem, taču izvēlēja tomēr Sirijas vadoni Muaviju. Muavijs pārcēla galvaspilsētu uz Damasku. Vēlāk viņš deklarēja, ka kalifa postenis ir mantojams, lai to paturētu savā ģimenē. Šī ģimene vai dinastija pazistama kā Omejādu dinastija, kas iekaroja lielas teritorijas.

Daudzi musulmaņi nebija mierā ar Omejādu dinastiju un tās valdīšanu. Tie vēlējās redzēt kalifa posteni kādu no Muhameda tiešajiem pēcnācējiem. Ali bija divi dēli — Hu-seins un Hasans, — un daudzi domāja, ka viens no tiem būtu īstais kalifs, jo tie abi bija Muhameda mazdēli.

Šķelšanās notika arī arābu sabiedrībā. Tā daļa, kas dzīvoja Persijā, ātri pieņēma persiešu kultūru, jo viņiem tā šķita vecāka un bagātāka. Galu galā šai zemei bija 1000 gadu vēsture! Persiem likās, ka islams — vienīgā īstā ticība — netaisnīgā kārtā tikusi dota tuksneša arābiem, kuri kultūras ziņā nevarēja līdzināties persiem. Persi negribēja kļūt par arābiem. Pat mūsdienās arābu valoda netiek lietota Persijā, persi vienmēr stingri uzstāj, ka viņi nav arābi. Persu nepatika pret arābiem izpaudās naidīgā nostājā pret Omejādiem. Damaskas arābi savukārt domāja, ka viņu pilsēta ir ievērojams kultūras centrs, arābu kultūras iemiesojums. Sevišķi stipra bija grieķu ietekme arhitektūrā, dzejas mākslā, filozofijā un zinātnēs. Omejādu sabiedrībā visi tie, kas nebija arābi, kaut arī tie bija pieņēmuši islamu, tika uzskatīti par otrās šķiras cilvēkiem, tiem nebija tās pašas tiesības, kādas bija arābiem, un tie tika saukti par muvaliem.

Ali dēls Hasans bija pirmais, kas mēģināja gāzt Omejādu dinastiju. Hasans bija aizbēdzis uz Mezopotāmiju un ar savu armiju mēģināja sakaut Omejādu spēkus, taču iznāca tā, ka 680. g. Omejādu armija pilnīgi iznīcināja Hasana spēkus. Šī uzvara nedeva Omejādiem gaidītos panākumus: pretestība pieauga, sevišķi Persijā.

Ar šo kauju sākās šķelšanās musulmaņu sabiedrībā, tā pastāv vēl mūsdienās. Hasans kaujā krita, taču daudzi ticē-

ja, ka viņš palicis dzīvs un aizbēdzis ar uzticamiem sekotājiem, lai saglabātu patiesās ticības tīrību. Citi atkal domāja, ka Hasans gan ticis kaujā nogalināts, taču ir augšāmcēlies no mirušajiem, lai reiz atgrieztos, gāztu neticīgos Omejādus un atnestu īsto ticību.

Daži ticēja, ka Hasans nodos savu varu imāmam (ticīgajam), kuru savukārt tālāk pārņems divpadsmit imāmi. Pēc divpadsmitā imāma valdīšanas pasaulei pienāks gals, ies bojā arī Omejādi. Šie ļaudis ticēja kādai mistiskai nākotnei, viņi izveidoja reliģisku sektu, kurai nebija sakara ar politiku. Pie tās piederēja Ali un Hasana sekotāji ar savu imamu trimdā (Šia al ali). Mēs tos pazīstam kā šģitus un reliģisko novirzienu — kā šģismu. Šī grupa eksistē arī mūsdienās (tie sastāda apm.10% no visiem musulmaņiem), pārējos musulmaņus sauc par sunniem, un novirzienu — par sunnismu (90%). Mūsdienās šģiti dominē Irānā un ir sastopami arī Irākā (apm. 50%), kur tos apdraud sunni, kas ieņem visas valdošās pozīcijas. Irāņi domā, ka viņi ir īstie musulmaņi, ienīst sunnus un cīnās pret tiem.

Arābu iekarojumi

Arābu iekarojumus varētu salīdzināt vienīgi ar romiešu leģionu panākumiem. Islama karogi tika nesti uz tālām zemēm. Iekarotājus uz priekšu mudināja daudzās uzvaras, reliģiskais entuziasms un klejotāju kāre pēc laupījuma. Ziemeļāfrikā tie kopā ar berberu musulmaņiem iekaroja Maroku, tad šķērsoja Gibraltāra šaurumu un iebruka Spānijā. 711. gadā iekarotāji sakāva pēdējā vestgotu ķēniņa Roderika armijas, pārgāja Pireneju kalnus un iebruka Francijā. 732. gadā Kārļa Martela vadītā franču armija sakāva arābus. Šo kauju uzskata par svarīgu pagrieziena punktu vēsturē, taču maz ticams, ka musulmaņi spētu doties dziļāk Eiropā, būdami tik tālu no savām mājām.

Musulmaņi mēģināja iekarot arī zemes Austrumos: 715. gadā tie iekaroja Sindas provinci Indijā, taču nespēja doties dziļāk Indijas pussalas iekšienē.

751. gadā musulmaņi uzvarēja ķīniešu spēkus pie Talasas, taču nespēja iespieties dziļāk Āzijā. Talasa, Sinda un Pireneji kļuva par musulmaņu ekspansijas galapunktu, ko noteicā viņu trūcīgā militārā tehnoloģija.

Arābiem neizdevās ieņemt arī Konstantinopoli, lai gan karotāji aplenca pilsētu veselu gadu (717.—718.). Konstantinopole atradās ļoti tuvu arābu impērijas centram, tās krišana būtu sekmējusi arābu ekspansiju Austrumeiropā. Musulmaņu turki to izdarīja 15. gs., taču, ja tas būtu noticis gandrīz 1000 gadu agrāk, tad Austrumeiropas lielākā daļa būtu kļuvusi par arābu zemi un tās iedzīvotāji — par musulmaņiem.

Lai arī arābu ekspansijai tika novilkta robežas, tomēr šī reliģija 125 gadu laikā bija kļuvusi par lielās Eirāzijas impērijas reliģiju; islama administrācija pārvaldīja milzīgas teritorijas.

Ekspansijas pirmā fāze tika pabeigta, arābi sāka baudīt savu uzvaru augļus. Arābu kaujas vienības dzīvoja stratēģiski svarīgos punktus militārās nometnēs. Tas deva iespēju pārvaldīt iekarotās zemes. Tā kā kalifs Umars jau pašā iekarošanas posmā sākumā bija nolēmis nedot iekarotājiem lēņus iekarotajās zemēs, tiem maksāja valdības pensijas. Līdzekļi šīm pensijām nāca no zemēm, kuras bija konfiscējušas islama valdības, un no nodokļiem. Vietējiem iedzīvotājiem, kas nebija musulmaņi, bija jāmaksā lielāki nodokļi nekā musulmaņiem, taču citādā ziņā tie netika diskriminēti. Islama ticības pieņemšana ne tikai netika uzspiesta, bet pat tika kavēta, jo pretējā gadījumā arābu iekarotāju ienākumi būtu mazāki. Islams bija arābu karotāju aristokrātijas privilēģija, kas valdīja pār skaitliski daudz lielāku pakļauto masu.

Šo kārtību drīz vien izjauca pārmaiņas iedzīvotāju sastāvā: arvien vairāk un vairāk vietējo iedzīvotāju kļuva musulmaņi (t.s. malavi — musulmaņi, kas nebija arābi). Malavi parasti devās uz pilsētām, kur kļuva par arābu kalpotājiem, amatniekiem, veikalniekiem un pat tirgotājiem. Tā kā šie ļaudis bija musulmaņi, viņi pieprasīja vienlīdzīgas tiesības ar arābiem, taču tādas netika piešķirtas. Malavi cīnijās arī islama armijās, parasti kā kājnieki, kur tiem maksāja zemākas

algas un piešķīra mazāku laupījuma daļu nekā arābu kavalērijai.

Impērijai paplašinoties, pieauga arī malavu skaits un to bagātība, taču viņi vēl aizvien nepiederēja valdošajai grupai, tādejādi kļūdami par draudu pastāvošajai sabiedrībai. Malavi vēlējās, lai viņu politiskais stāvoklis atbilstu viņu ekonomiskajai varai. Arābu Omejadu dinastija tika uzlūkota par parazitisku kliķi, kura savu laiku jau pārdzīvojusi. Tās rīcībā esošā vara bija attaisnojama iekarojumu laikos, bet tagad tā kļuva par iemeslu nacionālajiem un sociālajiem konfliktiem.

Pilsoņu karš troņa dēļ, kas ilga kādus 10 gadus, izbeidzās ar to, ka 750. g. jaunā Abāsīdu dinastija pārņēma kalifātu. Šīs izmaiņas nozīmēja daudz vairāk kā vienkāršu dinastijas nomaiņu, jo tagad malavi un persi stājās bijušās aristokrātijas vietā. Arābi vairs nebija privileģēti, labi apmaksāti karotāji, tos nomainīja pastāvīga valdības armija, kas sastāvēja galvenokārt no persiem. Agrākās garnizona pilsētas kļuva par komerccentriem, kurus kontrolēja malavi. Daļa arābu palika pilsētās un laukos, taču daļa no jauna atgriezās tuksnešos kā nomadi.

Radikāli izmainījās arī valdības struktūra, sevišķi līdz ar galvaspilsētas pārcelšanu no Damaskas uz Bagdādi 762. gadā. Abāsīdu kalifāts it kā pagriezta muguru Vidusjūras zemēm un lūkojās uz Persiju, meklējot tur atbalstu. Kalifs vairs nebija arābu šeihs, bet Dieva vadībā izvēlēts autokrāts — Dieva ēna zemes virsū.

Kalifam vairs nebija vajadzīgs cilšu atbalsts, tā autoritāte dibinājās uz algotu birokrātiju un pastāvīgu armiju. Tā kalifāts pamazām kļuva par īstenu austrumniecisku monarhiju, līdzīgu Persopolei un Babilonijai. Šī monarhija garantēja kārtību un drošību, tās paspārnē attīstījās vienota civilizācija, kurā saskatāmas jūdaisma, grieķu-romiešu un persiešu-mezopotāmiešu tradīcijas. Islams vairs nebija tikai valdošās kareivīgās aristokrātijas reliģija, bet gan jauna un īpatnēja civilizācija.

Islama civilizācija

Kalifs Masurs izvēlējās Bagdādi par savu galvaspilsētu un paredzēja tai slavas pilnu nākotni. Tā tas arī notika: viena gadsimta laikā Bagdādē jau dzīvoja apmēram miljons cilvēku. Pilsētas centrā atradās citadele, kuras diametrs bija 3 km. Tajā atradās kalifa rezidence, kā arī valdības birokrātija un kalifa sargi. Ārpus citadeles vaļņiem auga un veidojās metropole, kurā notika intensīva tirdzniecība, pateicoties auglīgajai Mezopotāmijas ielejai: tur lieliski padevās kviešu, miežu, rīsa, dateļu un olīvu ražas. Abāsīdi šo ražību palielināja, paplašinot lauksaimniecības zemi, nosusinot purvus un ierīkojot apūdeņošanas kanālus. Viņi arī pieprasīja mazākus nodokļus no zemniekiem nekā iepriekšējie valdnieki. Diemžēl šie uzlabojumi cieta drīzu neveiksmi: bagātie tirgotāji un lielo zemju īpašnieki radīja milzīgus lauksaimniecības centrus, kurus apstrādāja vergi.

Provinces apgādāja valsti ar metāliem: sudrabs nāca no Hindukuša, zelts — no Nūbijas un Sudānas, varš — no Isfahānas, dzelzs — no Persijas, Centrālāzijas un Sicīlijas, dārgakmeņi — no dažādām impērijas malām, Persijas līča ūdeņos tika zvejotas pērles. Attūstījās arī amatniecība, sevišķi tekstiliju ražošana. Dažādās impērijas malās ražoja linu, kokvilnas un zīda audumus, kas bija domāti gan vietējam patēriņam, gan eksportam. Tepiķi tika austi visā zemē, sevišķi iecienīti bija tepiķi, kuri tika pagatavoti Tabristanā un Armēnijā. No ķīniešu karagūstekņiem pēc Talasas kaujas (751. g.) arābi iemācījās gatavot papīru, drīz šī māksla izplatījās pa visu islama pasauli un ap 900. gadu nonāca Spānijā. No citām amatniecības nozarēm minamas podniecība, metālapstrāde, ziepju un parfimērijas izstrādājumu gatavošana.

Plaukstošā amatniecība plašajā Abāsīdu impērijā veicināja starpreģionālas tirdzniecības attīstību. Musulmaņu tirgotāji pa zemes ceļiem devās uz Centrālāziju, pa ūdensceļiem — uz Indiju, Ceilonu, Dienvidaustrumāziju un Ķīnu. Notika tirdzniecība arī ar Āfrikas iedzīvotājiem: no Āfrikas nāca zelts, zilonkauls, ebonīts un vergi. No ziemeļzemēm jāpiemin

Skandināvija, par aktīvo tirdzniecību ar to liecina liels daudzums musulmaņu monētu (kaltas no 7. līdz 11. gs.), kas atrastas Skandināvijā. Par šīm monētām musulmaņi ieguva zvērādas, vasku, dzintaru, medu un liellopus. Lai šāda liela mēroga tirdzniecība varētu notikt, vajadzēja labi attīstītu banku sistēmu. Musulmaņu bankām bija nodaļas visās lielākās pilsētās — čeku, kas bija izrakstīts Bagdādē, varēja izmainīt Marokā.

Šī ekonomiskā bāze atļāva Bagdādes kalifiem dzīvot lieliskās pilīs un baudīt vislielāko greznību, kāda tolaik bija iespējama. "Tūkstoš un vienas nakts" pasakas stāsta par kalifu Harun al-Rašidu (786.—809.), tā laika pazīstamāko valdnieku, kura galmā dzīvoja dzejnieki, mūziķi, dziedātāji, dejotāji, zinātnieki un jokdari. Populāras bija tādas spēles kā šahs, kauliņu spēles utt., arī sporta sacensības — medības ar vanagiem, polo, paukošana, šķēpu mešana un zirgu skriešanās. Harun al-Rašids bija Kārļa Lielā laikabiedrs, taču abu valdnieku galvaspilsētas — Bagdāde un Āhene — nav salīdzināmas.

Abāsīdu kalifāts izrādīja arī relatīvu toleranci reliģiskās lietās laikā, kad nekas tamlīdzīgs nebija atrodamas Rietumeiropā. Pamatā tam bija islama reliģiskie priekšraksti, kuri atzina kristiešu un ebreju vienlīdzību ar musulmaņiem, jo tiem bija savi Svētie raksti, kuros parādījās Dieva atklāsme. Viņu ticība tika atzīta par pareizu, taču nepilnīgu, jo Muhameds nāca pēc Mozus un Jēzus Kristus. Musulmaņi atļāva piekopt šīs reliģijas, protams, ar zināmiem ierobežojumiem un iespējamiem sodiem. Kalifs Harun al-Rašids pavēlēja nojaukt visas tās baznīcas, kas bija celtas pēc musulmaņu iekarošanas, un tiem, kas nav musulmaņi, valkāt īpašas drēbes. Kalifa mazdēls lika visiem kristiešiem un jūdiem turēt savās mājās no koka darinātas velnu statujas, tie drīkstēja jāt tikai ar mūļiem un lietot koka sedlus. Islama juristi panāca, ka kristiešu un jūdu liecības tiesā pret musulmaņiem netika akceptētas. Viņi arī maksāja lielākus nodokļus nekā musulmaņi. Tie bija zemākas šķiras pilsoņi, taču viņu stāvoklis sabiedrībā bija labāks nekā neticīgajiem kristīgajos Rietumos. Kristieši un jūdi drīkstēja piekopt savu ticību,

viņiem bija normālas īpašuma tiesības, un viņi varēja būt kādas ģildes locekļi. Bieži vien kristieši un jūdi bija augsti valsts ierēdņi, katrā ziņā viņi necieta mocekļu nāvi un netika sūtīti trimdā, kā tas notika ar musulmaņiem un jūdiem pēc tam, kad kristieši iekaroja Spāniju.

Abāsīdu kalifāts guva lielus panākumus zinātnē, lai gan dominēja tendence saglabāt iepriekšējos sasniegumus un nodot tos nākošām paaudzēm, nevis radīt kaut ko pilnīgi jaunu. Impērijas milzīgie plašumi ar neskaitāmiem kultūras centriem deva priekšrocības islama zinātniekiem. Bagdādē bija t.s. Gudrību Nams, kurā atradās tulku skola, bibliotēka, observatorija un akadēmija. Zinātnieki šai namā studēja un tulkoja grieķu zinātnieku un filozofu darbus, kā arī indiešu un persiešu rakstus.

Astronomijā musulmaņi pārņēma grieķu izstrādātās teorijas, paši neko jaunu neatklādami. Viņi tikai turpināja seno astronomu novērojumus — vēlāk renesanses astronomi varēja operēt ar datiem, kas bija vākti deviņus gadsimtus un kurus tie izmantoja saviem atklājumiem. Matemātika bija svarīga nozare astronomijai un tirdzniecībai. Šeit musulmaņi izmantoja babiloniešu un indiešu atklājumus, popularizēja indiešu skaitļu sistēmu, t.s. decimālo sistēmu. Šī sistēma kļūdaini tiek dēvēta par arābu sistēmu; decimālā sistēma aritmētikā ir tikpat svarīga kā alfabēts rakstu mākslā. Decimālā sistēma demokratizēja matemātiku, jo to varēja lietot katrs cilvēks ikdienas dzīvē. Lielākais islama matemātiķis bija persietis Muhameds ibn Musa (780.—850.). Viņš popularizēja indiešu skaitļu sistēmu, uzrakstīja algebras mācību grāmatu, kas tika lietota gadsimtiem ilgi Austrumos un Rietumos. Musa noformulēja trigonometrijas pamatprincipus, kā arī sadarbibā ar citiem zinātniekiem uzrakstīja ģeogrāfijas enciklopēdiju. Teorētiskajā ģeogrāfijā musulmaņi atklāja maz jauna, taču tirdzniecības sakari deva tiem lielu praktisku pieredzi, sevišķi attiecībā uz Eirāzijas zemes masu. Al Birunī uzrakstīja grāmatu par Indiju, kurā viņš aprakstīja ne tikai tās dabu, bet arī tur sastopamās sociālās sistēmas, reliģijas, zinātniskus sasniegumus — līdz pat 18. gs. nekas līdzīgs nebija atrodamas nevienā citā valstī. Musulmaņi izgatavoja

arī daudzas kartes, kurās, protams, Meka bija atzīmēta kā pasaules centrs (gluži kā kristiešu kartogrāfi novietoja Jeruzalemi pasaules centrā).

Islama medicīna pamatojās uz grieķu medicīnu, taču impērijas plašums pavēra iespējas iepazīties ar jaunām slimībām un medikamentiem. Antīko farmakoloģiju musulmaņi papildināja ar ambru, kamparu, krustnagliņām, dzīvsudrabu, mirrēm un tādiem preparātiem kā sirups un rožūdens. Šie preparāti tika eksportēti arī uz Eiropu. Dažās operācijās lietoja anestēziju, hašišs tika izmantots kā nomierinošs līdzeklis. Musulmaņi atvēra pirmās aptiekas, nodibināja farmācijas skolas un slimnīcas, ieviesa valsts eksāmenus mediķiem. Slavenie šī laika ārsti Rāzī (844.—926.) un ibn Sīna (980.—1037.) bija pazīstami Eiropā kā Razess un Avicenna, jo viņi bija ievērojami zinātnieki, kas pārzināja astronomiju, botāniku, ķīmiju un rakstīja mācību grāmatas, kuras tika lietotas Eiropas medicīnas skolās līdz 17. gadsimtam.

Paši arābi domā, ka viņu augstākais sasniegums bija dzejas māksla. Pirms islama arābu dzejai bija lielāka sabiedriska nozīme, jo tās galvenās tēmas bija karš, drošsirdība, mīlestība, ienaidnieka nicināšana, savas cilts, sava zirga un kamieļa slavināšana. Abāsīdu valdīšanas laikā citas tautas, sevišķi persieši, padarīja šo dzeju bagātāku. Tā kā arābu dzejā neatrodam ne grieķu, ne romiešu ietekmi, tad tā vēl mūsdienās palikusi sveša un nepazīstama Rietumu pasaulei. Eiropā bija pazīstami un slaveni musulmaņu zinātnieki, bet ne musulmaņu dzejnieki. Vēl mūsdienās arābi iedvesmojas no savas dzejas, kurai raksturīgs verbālais efekts un monotonu atskaņu hipnotiskais spēks.

Musulmaņi bija arī tie, kas saglabāja antīkos literāros, filozofiskos, zinātniskos un citus darbus, tos pārtulkodami arābu valodā. Omejādu kalifi neuzticējās tautām, kas nebija arābi, tādēļ tie nebija ieinteresēti šo tautu civilizāciju sasniegumos. Abāsīdi turpretim bija tuvos sakaros ar kristiešiem, jūdiem, zoroastriešiem un persiešiem, un tādēļ bija daudz iecietīgāki pret tiem. Bagdādes Gudrības Namā strādāja daudzi tulki, viens no slavenākajiem bija kristietis Hunains ibn Išaks (809.—873.). Viņš bija apceļojis grieķu zemes, sa-

vācis daudzus manuskriptus un kopā ar saviem asistentiem tos pārtulkoja, to starpā Eiklīda, Galēna, Hipokrata, Ptolemaja, Aristoteļa un Platona darbus. Otrs slavens tulkošanas centrs atradās Toledo pilsētā Spānijā. 12. un 13. gs. tur strādāja arī daudzi ebreju, spāņu un citu Eiropas tautu zinātnieki. Viņu darbība bija sevišķi nozīmīga, jo eiropieši bija zaudējuši tiešus sakarus ar grieķu zinātni un nemaz nezināja, ka tāda vispār eksistē. Musulmaņu zinātne saglabāja grieķu darbus, līdz galu galā rietumeiropieši bija gatavi atsākt šīs studijas.

Divas stipras saites, kas saturēja kopā daudzās un dažādās tautas kalifātā, bija arābu valoda un reliģija — islams. Sākot ar 11. gs., arābu valoda izspieda sengrieķu, latīņu, aramiešu, koptu valodas un kļuva par valdošo valodu no Persijas līdz Marokai. Kopīgā valoda radīja šim reģionam raksturīgu identitāti, lai gan tajā ietilpa negroīdi sudāņi, semīti, kristīgie libāņi, koptu ēģiptieši u.c. Arābu valoda stipri ietekmējusi citas valodas.

Islams kā reliģija bija spēcīga saite, stiprāka nekā kristiānisms, jo islams bija ne tikai reliģija, bet arī sociāla un politiska sistēma, visaptverošs dzīvesveids; tas bija musulmaņu civilizācijas balsts.

Kalifāta iziršana

Abāsīdu kalifāts sasniedza savu augstāko punktu Harun al-Rašīda valdīšanas laikā, un tad tas pamazām sāka izirti gluži kā Romas impērija. Pirmā vērā ņemamā problēma bija kalifāta milzīgais plašums, kas apgrūtināja komunikāciju: tālākās provinces atradās 5000 km no galvaspilsētas laikā, kad galvenie satiksmes un komunikācijas līdzekļi bija zirgs un buru laiva. Šīs provinces tad arī bija pirmās, kas atdalījās no kalifāta: Spānija 756. g., Maroka 788. g., un Tunisija 800. g.

Otrā problēma bija valsts finanses: valdība bija izšķērdīga, un tā laika ekonomika un tehnoloģija nespēja sagādāt nepieciešamos līdzekļus. Bagdādes galms un milzīgā biro-

krātija patērēja vairāk, nekā valsts ienesa. Tādēļ kalifi bija spiesti iecelt provinču valdniekus par nodokļu ievācējiem tiem padotajās zemēs. Ar savāktu naudu tie algoja vietējos militāros spēkus un birokrātiju, kā arī maksāja zināmu daļu centrālajai valdībai. Šādā ceļā provinču pārvaldnieki kļuva par zemju īstajiem valdniekiem, jo prata sadarboties ar vietējās armijas vadītājiem. 9. gs. vidū kalifi zaudēja administratīvo un militāro kontroli, turku algotņi kalifus iecēla un gāza pēc savas patikas.

Centrālās valdības nespēks atvēra zemes robežas, un barbaru tautas sāka iebrukt kalifātā, gluži ka Romas impērijā tie iebruka pāri Reinai un Donavai. No ziemeļiem nāca krusta karu dalībnieki, kas iebruka Spānijā, Sicīlijā un Sirijā. 1040. g. vietējā dinastija beidza valdīt Sicīlijā, un šajā izdevīgajā momentā tajā iebruka normāņi no Dienviditālijas — jauktā musulmaņu un kristiešu tauta padevās normāņu valdniekiem.

Spānijā Omejādu dinastiju gāza 1031. g., valsts sadalījās daudzās mazās daļās, kuras valdīja dažādas etniskas grupas: arābi, berberi, vietējie ibēri un "slāvi" (eiropiešu vergi). Tas atviegloja kristiešiem karagājienu no ziemeļiem uz dienvidiem: 1085. g. tie ieņēma Toledo, 13. gs. beigās tikai Granada pussalas dienviddaļā vēl atradās musulmaņu rokās.

Spānija un Sicīlija bija zudusi musulmaņiem uz visiem laikiem, taču Sirija tika atkarota. Sākot ar 1096. gadu, krusta kara dalībnieki iebruka Sirijā un devās gar Vidusjūras krastu tālāk Palestīnā. Tie nodibināja četras valstis: Edesu (1098. g.), Antiohiju (1098. g.), Jeruzalemi (1099. g.) un Tripoli (1109. g.). Šajās valstīs tika ieviesta Eiropas feodālā kārtība, tādēļ tām bija slikti kontakti ar vietējiem iedzīvotājiem: tās nespēja asimilēt arābu tautas. Valstu teritorijas atradās galvenokārt piekrastes zemēs un garnizoni bija atkarīgi no rekrūšiem, kas neregulāri ieradās no Eiropas. Kamēr arābi nebija vienoti, šīs valstiņas varēja eksistēt, kaut arī pretestība zemes iekšienē pastāvēja visu laiku. Tad arābiem radās vadonis, kas tos spēja apvienot, — viņu sauca par Salāh ed Dīnu (Rietumu pasaulē pazīstams kā Saladīns). Saladīns apvie-

noja musulmaņus Sīrijā un Ēģiptē, aplenca kristiešu valstis un 1187. gadā sāka tām uzbrukt. Saladins mira 1193. gadā, paguvis atkarot Jeruzalemi un atstājis krustnešu rokās tikai šauru strēmeli zemes gar Vidusjūras krastu. Nākošajā gadsimtā arī šī teritorija tika atkarota, beidzot musulmaņi bija atguvuši visu zaudēto teritoriju.

Kalifāta Āfrikas daļā iebrukumi nāca no Marokas dienvidiem, Senegālas un Nigēras, iebrucēji piederēja dažādām berberu ciltīm. Divas beduīnu ciltis nāca no Ēģiptes dienviddaļas. Šie iebrucēji drāzās pāri Lībijai un Tunisijai un iznīcināja arābu civilizāciju Ziemeļāfrikā. Trešā iebrucēju grupa bija turki un mongoļi.

TURKU MONGOĻU INVĀZIJA

No 1000. līdz 1500. gadam jaunu dramatismu radīja turku mongoļu tautu eksplozīvā ienākšana no Centrālāzijas pāri milzīgajai Eirāzijas teritorijai. Turki mongoļi radikāli izmainīja tradicionālās attiecības starp nomadiem un civilizētām tautām. Tūkstoš gadu nomadi bija skaudīgi vērojuši civilizēto tautu bagātības, tagad ar saviem iekarojumiem tie apvienoja tautas un nodibināja varu pār milzīgām Eirāzijas teritorijām: no stepes ganiem tie bija kļuvuši valdnieki.

Šajos slavas gados turki mongoļi nespēja okupēt tikai dažas zemes, kuras atradās tālu no viņu kultūras un varas centriem: Japānu, Dienvidaustrumāziju, Dienvidindiju un Rietumeiropu. Šo iekarošanas periodu var sadalīt trijos posmos. Pirmajā posmā (1000. g. — 1200. g.) domineja turki, sākumā kā Abāsīdu kalifāta algotņi, vēlāk — kā tā pavēlnieki. Tie ienesa novājinātā islama pasaulē jaunu spēku un agresivitāti, ieguva jaunas teritorijas Mazāzijā uz Bizantijas rēķina un Ziemeļindijā uz Hindustānas rēķina. Otrajā posmā mongoļi pārpludināja ne tikai Centrālāziju un Krieviju, bet arī musulmaņu teritorijas Vidējos Austrumus, tādējādi apturot turku ekspansiju. Pēdējā posmā (1300. g. — 1500. g.) mongoļu impērija sabruka, atkal atsākās turku varas atdzimšana un islama turku ekspansija kristīgajā Eiropā un Hindustānā.

Turku invāzija

Turki nav īsta etniska grupa, tos drīzāk var saukt par etnisko grupu apvienību, kas runā vienā vai otrā turku valodā. Lai gan turki ir etniski sajaukušies, tie izskatā līdzīgāki indoeiropiešiem, nevis mongoļiem. 6. gs. otrajā pusē turki

dominēja plašajās stepju zemēs no Mongolijas līdz Oksas (Amudarjas) upei. Sākot ar 8. gs., pateicoties arābu uzvarai pār ķīniešiem (751. g.) un persiem, turki nonāk stiprā islama ietekmē.

Turku cilšu attiecības ar augsti civilizēto Abāsīdu kalifātu bija līdzīgas ģermāņu cilšu attiecībām ar Romas impēriju. Sākumā primitīvie turku pagāni pakļāvās kultūras ietekmei, islama mācībai un augsti attīstītai civilizācijai. Tai pašā laikā cilšu karavīri iestājās kalifāta militārā dienestā, gluži kā ģermāņi to darīja Romā. Kalpodami kā kavalēristi un strēlnieki, tie drīz vien pierādīja savu pārākumu, aizvietodami arābus un persus kalifāta militārajos spēkos.

Pamazām kalifāts kļuva vājāks un turku algotņi, līdzīgi ģermāņiem Romas impērijā, no kalpiem kļuva par kungiem: tie iecēla un gāza kalifus Bagdādē pēc savas patikas. Ap 970. gadu turku cilts seldžuki iebruka islama teritorijās un drīz vien pārņēma varu savās rokās. 1055. gadā valdošais kalifs proklamēja seldžuku vadoni Tugri Begu par "sultānu" ("tas, kam pieder autoritāte"). Kalifi vēl skaitījās nominālie kalifāta valdnieki, taču patiesā vara atradās turku sultānu rokās. Šie sultāni agresīvas rīcības rezultātā izplatīja islamu vēl divos reģionos. Viens no tiem bija Mazāzija, kas gadu simteņiem bija kristīgās Bizantijas centrs. 1071. gadā seldžuki smagi sakāva Bizantijas bruņotos spēkus pie Manzikertas austrumu Mazāzijā un saņēma gūstā Bizantijas Imperatoru Romanu IV. Šī uzvara bija nozīmīgs pagrieziens Vidējo Austrumu vēsturē. Mazāzijas zemnieki, kurus Bizantijas birokrātija bija nežēlīgi ekspluatējusi, apsveica turkus kā savus glābējus. Tādējādi laikposmā starp 11. un 13. gadsimtu lielākā Mazāzijas daļa no kristīgas grieķu zemes kļuva par turku musulmaņu zemi, tāda tā vēl ir mūsdienās. Bizantija zaudēja ne tikai bagātīgu provinci, bet arī zemi, kas deva cilvēkus tās armijām. Konstantinopole tagad atgādināja milzīgu galvu uz niecīga ķermeņa. Lai gan Konstantinopole krita turku rokās tikai 1453. gadā, Bizantijas impērijas beigās sākās jau 1071. gadā.

Kamēr seldžuki maršēja uz Mazāzijas rietumdaļu, citi turki cīnījās dienvidos — bagātajā un pasakainajā Indijā. Šeit jāmin

turku vadonis Mahmuds, kas no Afganistānas regulāri iebruka sirojumu nolūkos indiešu zemēs, visbeidzot pievienojot savai valstij Pendžabu, kas vēl mūsdienās ir musulmaņu province. Mahmuds dedzīgi postīja hinduistu tempļus un statujas, jo islams uzskata, ka redzama dievības attēlošana — grēks; šo darbību dēļ viņš tika nosaukts par "Ikonoklastu". Mahmuds un viņa sekotāji iebruka Indijā ne tikai laupījuma dēļ, bet arī lai izplatītu islamu un iznīcinātu neticīgos. Sociālo konfliktu pastiprināja tas apstāklis, ka iebrucēji uzskatīja savējos par brāļiem ar vienlīdzīgām tiesībām, kamēr pretējā sabiedrība ticēja kastu sistēmai. Šeit meklējami divu pilnīgi atšķirīgu kultūru sākumi, kā rezultātā izveidojās hinduistu Indija un musulmaņu Pakistāna.

Citi turku iebrucēji no Afganistānas sekoja Mahmudam. Tie devās uz dienvidiem līdz Gujaratai un uz austrumiem līdz Gangai. 1192. gadā turki ieņēma Deli un padarīja to par Indijas turku sultāna galvaspilsētu. Šo cīņu laikā budistu klosteri tika iznīcināti un budistu mūki slepkavoti ar tādu nežēlību, ka budisms nekad vairs savā dzimtajā apvidū nespēja atgūt iepriekšējās pozīcijas. Turkiem šie iekarojumi lielas grūtības nesagādāja, jo indiešu militārā taktika bija pārāk primitīva, lai gan skaita ziņā iebrucēju nebija daudz. Indieši cīnījās gluži tāpat kā pret Aleksandru Lielo pirms 1500 gadiem. Indiešu kājnieki būtībā bija nedisciplinēts pūlis, slavenie kaujas ziloni nebija pretinieki musulmaņu kavalērijai. Varbūt vēl svarīgāks neveiksmju iemesls bija hinduisma kastu sistēma, kas noteica — karš ir kšatriju (karotāju kastas) privilēģija. Pārējā tautas daļa nebija karam sagatavota un nebija ieinteresēta aizstāvēt zemi, kuras lielākā daļa piederēja bagātajiem, kas apspieda nabadzīgos zemniekus. Ļaužu masas palika neitrālas vai pat apsveica iekarotājus un pārģāja to ticībā. Šāda nostāja vēlāk parādījās arī jaunajos laikos, kad angļi valdīja Indijā gluži kā turku sultāni senajos laikos.

Čingishans un viņa iekarojumi

Laikā, kad turki nodibināja kundzību musulmaņu zemēs, kāds pavisam nepazīstams un nenozīmīgs virsaitis tālajā Mongolijā sāka savu iekarošanas gājienu, kas nobeidzās ar visu laiku lielākās impērijas nodibināšanu. Čingishans, istajā vārdā Temudžins, dzimis ap 1167. gadu kādas nelielas cilts virsaiša saimē. Kad Temudžins bija 12 gadus vecs, viņa tēvs tika noindēts, tāpēc viņa bērnība bija ļoti smaga. Taču Temudžinam izdevās novērst cilšu savstarpējās nesaskaņas; to viņš veica viltīgi un nežēlīgi, izmantojot nodevību un savu lielo fizisko spēku. Pēc tam, kad Temudžins bija pārspējis savu cilts virsaiti un licis nogalināt visus iespējamus sāncenšus, viņam izdevās apvienot dažādās mongoļu ciltis. 1206. gadā mongoļu virsaišu sapulcē Temudžinu proklamēja par visu mongoļu valdnieku Čingishanu (Visuma Valdnieku).

Nu Čingishans spēja likt lietā savu laupīšanas un iekarošanas kāri. Stāsta, ka viņš esot teicis: "Vīra lielākais prieks ir uzvara: prieks uzvarēt ienaidniekus, dzīties tiem pakal, atņemt visu, kas tiem pieder, piespiest raudāt ienaidnieku tuviniekus, jāt ar viņu zirgiem, apkampt viņu sievas un meitas."

Šajā ziņā Čingishans neatšķīrās no citiem stepju karotājiem. Kādēļ tieši viņš kļuva milzīgas Eirāzijas impērijas valdnieks? Šī problēma saasinās, ja ņem vērā, ka Čingishana rīcībā nebija nemaz tik daudz karotāju, salīdzinot ar citiem iekarotājiem, piem., turkiem. Visās mongoļu ciltis kopā nebija vairāk kā 1 miljons cilvēku — vīriešu, sieviešu, bērnu. Tas nozīmē, ka labākā gadījumā Čingishanam bija kādi 125 000 karotāju. Kā viņš ar tik nelielu karotāju skaitu varēja kļūt par "Visuma Valdnieku"?

Līdzīgi visiem citiem nomadu karotājiem, Čingishana un viņa vīru ikdienas dzīve bija līdzīga karagājienam. Tērpušies ādās, vezdami līdzī liekus maiņas zirgus, karotāji spēja jāt vairākas diennaktis bez atpūtas, izmantojot minimālu uztura devu. Būtībā viņi jau 13. gs. savos karagājienuos praktizēja t.s. Blitzkrieg (zibenskaru). Stāsta, ka, karojot Ungā-

rijas lidzenumā, mongoļi spējuši nojāt dienā 140 km. Viņi veduši sev līdz ādas maisus ūdenim un, kad tie bijuši tukši, ar gaisu piepūstos maisus kareivji izmantojuši, peldot pāri upēm. Parasti viņi izmantojuši uzturam tās zemes pārtiku, kurā cīnījušies, taču vajadzības gadījumā dzēruši savu zirgu asinis un ķevju pienu. Būdami trenēti medībās no bērņības, kareivji pratuši koordinēt jātnieku kolonnas lielā attālumā.

Mongoļu iecienīta taktika bija ienaidnieku ievilināšana slazdā: tie izlikās, ka bēg, un reizēm pretinieki tiem dzinās pakaļ daudzas dienas; uzvaras skurbumā ienaidnieks tika ievilināts slazdā, kur mongoļi tiem slepus uzbruka un iznīcināja. Dažreiz viņi piesēja zirgiem pie astēm zarus, lai saceltu milzīgus putekļu mākoņus un tādējādi radītu iespaidu, ka jāz milzīgs bars karavīru. Reizēm līdzīgu iemeslu dēļ liekajiem zirgiem mugurā tika uzsēdinātas lelles.

Galvenais mongoļu šaujamerocis bija salikts loks (tas bija salikts no divām daļām), kas bija spēcīgāks nekā populārais angļu *longbow*, ar kuru varēja nogalināt 200 m attālumā, ar bultām cauršaujot bruņas. Mongoļu strēlnieks ņēma līdzī apm. 30 bultas, ko šāva, zirgam aulekšojot. Viņš valkāja metāla bruņucepuri, krūšu bruņas, kas bija gatavotas no ādas, zobenu, dažkārt šķēpu ar āķi galā un kara vāli. Mongoļu zirgi barojās laukā, tiem nebija nekādas pajumtes un tiem netika doti graudi. Tie bija mazi, izturīgi un spējīgi piemēroties visiem apstākļiem.

Čingishans arī apguva un ieviesa savā armijā jaunus ieročus un jaunu taktiku, ko bija aizguvis no ķīniešiem, arī aplenkumos izmantojamas mašīnas nocietinātu pilsētu ieņemšanai.

Mongoļi ar labiem panākumiem piekopa spiegošanu un psiholoģisko karu. Pirms tika sākta kāda kampaņa, viņi savāca visu iespējamo informāciju par ienaidnieka zemi, ceļiem, upēm, nocietinājumiem, politiskajiem un ekonomiskajiem apstākļiem, un, protams, tā militārajiem spēkiem. Mongoļi izmantoja arī t.s. "piekto kolonnu": aģenti izplatīja baumas par mongoļu karaspēka pārspēku, pretošanās veltīgumu utt. Uzbrukuma laikā tika pielietota terora taktika:

gūstekņi bija spiesti iet uzbrukumā pirmajās rindās pret savējiem, reizēm veselas tautas tika iznīcinātas, ja tās mēģināja pretoties.

Čingishana stratēģija bija unikāla: vispirms viņš uzvarēja un pakļāva nelielās nomadu tautiņas un tikai pēc tam uzbruka lielajām impērijām. Tomēr ar visu savu ģeniālo pieeju militārām problēmām un lielisko armiju viņš nevarētu kļūt "pasaules iekarotājs", ja nebūtu parādījies atbilstošajā vēsturiskajā brīdī. Stipra un vienota Ķīna, kāda tā bija, piemēram, Haņu valdīšanas laikā, spētu apturēt mongoļu uzbrukumus bez kādām grūtībām. Arī musulmaņu arābi spētu izdarīt to pašu laikā, kad atradās savu uzvaru kalngalā. Taču 13. gs. spēku samēri bija mainījušies: Ķīna bija sadalījusies trijās daļās, visapkārt Abāsīdu impērijai bija tikai nelielas valstiņas. Čingishans vispirms pakļāva vienu no šīm valstiņām. 1211. g. viņš uzbruka Ziemeļķīnai, izlauzās cauri "Ķīnas mūrim", iemaršēja Dzeltenās upes līdzenumā un 1215. g. ieņēma Pekinu (Beidzinu). Rezultātā Čingishanam sāka kalpot ķīniešu eksperti, kas zināja, kā jāaplenc un jāieņem nocietinātas pilsētas, kā izmantot savā labā agrāras sabiedrības. Pēc tam Čingishans vērsa savu uzmanību uz citām klejotāju zemēm. Mandžūrija krita 1216. g., Koreja — 1218. g. 1221. g. viņš iekaroja bagātās pilsētas Buhāru un Samarkandu. Čingishans pavēlēja nogalināt visus iedzīvotājus, izņemot mācītus amatniekus, kurus nosūtīja uz Mongoliju. Tad mongoļi devās uz ziemeļiem — uz Kaukāzu, sakāva gruzīnus, ielauzās Dienvidkrievijā (Ukrainā) un 1223. g. sakāva krievu armiju, kas sastāvēja no 80 000 vīriem. Pa šo laiku Čingishans bija atgriezies Mongolijā, lai no tūrienes vadītu karagājienu uz kādu no Ķīnas valstiņām, kas bija sadumpojusies. Drīz pēc tam viņš mira — 1227. gadā Čingishans tika apglabāts savā dzimtenē zem liela koka, kuru pats bija izvēlējis. Bēru dalībnieki tika nogalināti, lai neviens nevarētu pastāstīt, kur atrodas hana kaps.

Čingishana dēls Ogodais (Ogotais) tika izvēlēts par nākošo vadītāju. Viņš valdīja no 1229. līdz 1241. gadam, šai laikā karagājienu tika atjaunoti divās milzīgās Eirāzijas daļās — Ķīnā un Eiropā, apm. 8000 km attālumā. Ķīnā Dzinu

valsts paliekas tika likvidētas 1234. gadā, bet uzbrukumi Sunu Ķīnai dienvidos turpinājas 45 gadus un nobeidzās ar šīs valsts pilnīgu iznīcināšanu.

Tajā pašā laikā Čingishana mazdēls Batijs tika sūtīts ar 15 000 vīru lielu armiju (tajā ietilpa mongoļi un turki) uz Rietumeiropu. 1237. gada rudenī Batija karapulki šķērsoja Volgu un iebruka centrālajā Krievijā. Pilsēta pēc pilsētas krita mongoļu rokās, arī tajā laikā maznozīmīgā Maskava. 1238. gada martā Batijs tuvojās Novgorodai, taču nespēja pilsētu ieņemt, jo mežainā un purvainā zeme nebija piemērota kavalērijas operācijām.

1240. gadā mongoļi atkal uzbruka Krievijai, šoreiz nākot no dienvidiem — no Kaukāza. Decembrī viņi ieņēma seno Kijevu. Nākošajā pavasarī mongoļi iebruka Polijā, pārcēlās pāri Donavai, ieņēma Zagrebu un sasniedza Adrijas jūru.

1242. gadā Ogodais mira un Batijs atkāpās no Eiropas uz Volgas lejteci, kur tas nodibināja Zelta Ordu (mongoļu dzelteno telšu dēļ). Ogodaja pēcteči turpināja Ķīnas iekarošanu un nolēma uzbrukt arī Abāsīdu impērijai, īpaši Bagdādei. 1277. gadā mongoļi pēc ilgām cīņām ieņēma Kantonu, un jaunais hans Kublais pārcēla savu galvaspilsētu uz Pekinu. Kublais uzsāka arī jaunus karagājienus Indoķīnā un Birmā, kā arī mēģināja ieņemt Javu un Japānu.

Vienlaicīgi mongoļu armijas trakoja Vidējos Austrumos un 1258. gadā ieņēma Abāsīdu galvaspilsētu Bagdādi. Tagad grūti spriest, vai mongoļi mēģināja rādīt draudīgu piemēru, vai arī, redzot tādu greznību un bagātību, ļāva vaļu saviem graušanas instinktiem, bet Bagdāde tika pilnībā izpostīta. Apmēram 10 000 mācītu amatnieku tika izsūtīti uz Mongoliju un pārējie — apmēram 1 000 000 — tika nogalināti. Viņiem nocirta galvas un sakrāva tās 200 m augstā kaudzē. Mongoļi sagūstīja kalifu, kuram tai laikā bija neievērojama politiskā vara — viņš bija tikai reliģisks vadītājs, — un, negribdami izliet svētā vīra asinis, ietina kalifu lielā tepikī, ieveda pili zirgus, kas samīdīja viņu, neizliedami ne piles asiņu.

Abāsīdu un visi pārējie kalifāti bija beiguši pastāvēt, tā

vietā radās jaunas atsevišķas musulmaņu valstis. Politiskā un sociālā vienība bija beigusi pastāvēt, saglabājās vienīgi reliģiskā.

Pēc Bagdādes ieņemšanas mongoļi domāja, ka tagad viņiem ir pavērts ceļš uz Ēģipti un Ziemeļāfriku, taču 1260. gadā Ēģiptes mameluki sakāva mongoļus Palestīnā. Šis bija tālākais punkts, kuru mongoļi bija sasnieguši. Viņu impērija sabruka tikpat ātri, kā tā tika radīta.

Mongoļu impērijas sabrukums

Mongoļu valsts sabrukuma galvenais iemesls bija to niecīgais skaits un primitīvā civilizācija, salīdzinot ar tām tautām, kuras viņi iekaroja. Tiklīdz mongoļi nokāpa no saviem zirgiem un sāka baudīt iekarotos labumus, viņi tika asimilēti ļoti īsā laikā. Šajā ziņā mongoļi atšķirās no arābiem, kuru valodu un reliģiju iekarotās tautas labprāt pieņēma un uz šī pamata apvienojās. Pretēji notika ar mongoļiem — viņi pārņēma iekaroto tautu valodu, reliģiju un kultūru, jo tās visas bija vairāk attīstītas nekā viņi paši; rezultātā mongoļi zaudēja savu identitāti.

Veiksmīgs piemērs šajā sakarībā ir hans Kublais, kas pārcēla galvaspilsētu uz Pekinu. Drīz vien viņš kā valdnieks kļuva līdzīgs visiem ķīniešu valdniekiem, dzīvoja ķīniešu stilā būvētā pilī, piedalījās tipiskās konfuciānisma ceremonijās, būvēja šim nolūkam tempļus utt. Kā Lielais Hans viņš teorētiski bija visu hanātu valdnieks, taču īstenībā valdīja tikai pār Ķīnu. Viņš cinījās ar savu brāli Arikboku par Lielā Hana vietu, viņa brālēns Kaida darīja to pašu, — tas nozīmē, ka mongoļu impēriju apdraudēja ne tikai asimilācija, bet arī iekšējās cīņas valdnieku starpā.

Persijā nodibinājās jauns hanāts — Ilkhanāts ("satelītu hanāts"), tur valsts reliģija bija islams (kopš 1295. g.), arī šis apstāklis sekmēja asimilāciju. Dienvidkrievijā Zelta Ordai bija sava vēsture, taču — par to vēlāk, kad runāsim par Krievijas vēsturi.

Drīzumā īstie mongoļi dzīvoja tikai savā vecajā senču zemē

Mongolijā, kur tos ietekmēja budisms, un viņi pamazām nogāja no vēstures skatuves.

Turku atdzimšana

Tā kā mongoļu skaitliskā ziņā nebija daudz, tie labprāt savās armijās uzņēma turkus. Kad mongoļu impērija sabruka, šie musulmaņu turki kļuva par nozīmīgu spēku, līdzīgi tam, kā tas notika arābu kalifātā pirms mongoļu invāzijas. Parādījās dažādi militāri dēkaiņi un mēģināja iegūt varu pār Centrālo Āziju. Pazīstamākais no tiem ir Timurs (Tamerlans), kas 1369. gadā ieņēma Samarkandu un no šīs pilsētas devās karagājienos. Vispirms viņš iznīcināja Ilkhanātu, tad sakāva Zelta Ordu Krievijā un beidzot turkus Mazāzijā. Viņš arī iebruka Indijā un izpostīja Deli. Timura nodoms bija padarīt Samarkandu par visskaistāko pilsētu pasaulē, tādēļ pēc katra karagājiena viņš sūtīja uz to laupījumus un sagūstītos amatniekus. Timurs plānoja iebrukumus Ķīnā un Eiropā, taču nāve 1405. g. neļāva īstenot šos nodomus. Viņa impērija sabruka vēl ātrāk nekā mongoļu impērija.

Pēc Timura nāves turku ekspansija izvērsās divos virzienos: viena daļa turku no Deli pārvaldīja Ziemeļindijas lielāko daļu, kas vēlāk sadalījās vairākās mazās turku pārvaldītās valstīs (hinduisma valstis saglabājās dienvidos). Tikai 16. gs. šīs valstiņas apvienoja turku Mugalu dinastija.

Vienlaicīgi Mazāzijā turki Osmaņu dinastijas vadībā paplašināja savu teritoriju uz Bizantijas rēķina. Osmaņu turki bija iespiedušies šajā teritorijā vēl seldžuku valdīšanas laikā, taču 1299. gadā šo turku valdnieks Osmans pasludināja savu neatkarību no seldžukiem. Tas bija Osmaņu impērijas sākums, kaut arī šī valdnieka vārds nebija plaši pazīstams. Osmaņu turki atņēma Bizantijai vienu pilsētu pēc otras. 1354. gadā tie šķērsoja Dardaneļus un ieņēma Gelibolu (Gallipoli). Šis brīdis bija izdevīgs turkiem, jo Balkānos dažādās kristīgās baznīcas cīnījās savā starpā. Turki ieņēma Adrianopoli (Edirni) 1362. gadā, Sofiju (Bulgārijā) 1384. gadā, bet tad sekoja Timura uzbrukumi, kas uz laiku apturēja Osmaņu

ekspansiju. Timura impērijai bija īss mūžs, 1453. gadā Osmaņu turki ieņēma Konstantinopoli un nodibināja kontroli pār visu Balkānu pussalu līdz pat Donavai.

Turku (arī mongoļu) invāzija palīdzēja izplatīt islamu — mūsdienās $\frac{1}{7}$ no visas pasaules cilvēkiem ir musulmaņi. Vienlaicīgi šie iebrucēji deva islamam jaunu dzīvības impulsu, kas bija zudis arābu kalifāta laikā. Tie veicināja arī citu kultūru, piemēram, iepriekš mazpazīstamās ķīniešu kultūras izplatību.

ĀFRIKAS KULTŪRAS UN CIVILIZĀCIJAS

Āfrika ir otrais lielākais kontinents pēc Eirāzijas (apm. 30,3 milj. km²). Kontinenta virsmai un klimatiskām zonām raksturīga liela dažādība. Īpašu uzmanību gribu pievērst nevis Vidusjūras krastam, bet tieši tai Āfrikas daļai, kas atrodas uz dienvidiem no Sahāras. Esmu jau minējis šo zemes daļu, runājot par arābu iekarojumiem, un runāsim par to arī vēlāk, kad aplūkosim Romas impēriju un Kartāgu. Arī Ēģiptes civilizācija šeit netiek skarta, jo tai ir maza saistība ar īsto Āfrikas civilizāciju. (Patlaban gan daži vēsturnieki norāda uz lielu Nūbijas ietekmi Ēģiptes vēsturē.) Lai gan šis kontinents ir ļoti atšķirīgs klimatisko apstākļu un iedzīvotāju skaita ziņā, tomēr varam runāt par kopēju Āfrikas civilizāciju.

Nevienā citā kontinentā civilizācija nav tik cieši saistīta ar ekoloģiskiem faktoriem. Populāros izdevumos Āfrika tiek rādīta kā milzīgi, nepārtraukti džungļi, kas nekādā ziņā neatbilst patiesībai. Āfrikas tropiskie lietus meži, kurus varētu dēvēt par "džungļiem", aizņem tikai ap 15% no visas kontinenta platības. Arī šis tropiskais lietus mežs nav nekāds mežs, kas būtu mūžzaļu un spēcīgu augu pilns, kurā dzīvotu milzīgs meža dzīvnieku skaits, — gluži pretēji, tas ir diezgan sterils, tur ir nedaudz dzīvnieku un retas cilvēku apmetnes. Pa lielākai daļai šis tropiskais mežs atrodas ekvatora tuvumā, tas ir karsts un mitrs, saules gaisma nespēj sasniegt zemi zem kokiem, vēji atnes daudz nokrišņu (ap 10 m gadā). Koki šeit aug ļoti ātri un ir ļoti augsti, radot dabisku aizsegu pret sauli un lietu. Augsne šajā mežā ir sterila, satur niecīgu daudzumu organisku vielu, un, ja arī nolīst lietus, tas drīzāk aizskalo pārtikas vielas no augsnes. Tādēļ tropiskajā mežā nekas īsti neaug un arī cilvēki izjūt pārtikas trūkumu.

Āfrikas lielākā daļa ir tuksnesis, tas aizņem apmēram

40% no visa kontinenta. Lielākais tuksnesis ir Sahāra (apmēram 7 milj. km² ar 4 miljoniem iedzīvotāju). Dienvidrietumāfrikā atrodas Kalahari tuksnesis (653 000 km²). Sahāra īstenībā nav viendabīga zeme, te atrodami minerāli, arī augsnes virskārta ir diezgan dziļa, trūkst tikai ūdens. Ja Sahāru varētu apūdeņot, tā būtu diezgan auglīga zeme. (Ēģipte arī ir tuksneša zeme, taču Nilas ūdeņi padarījuši ieleju ļoti auglīgu.)

Apmēram puse no Āfrikas kontinenta nav ekoloģiski labvēlīga cilvēkiem. Civilizācija ir iespējama tikai tajā daļā, ko klāj zālāji, līdzīgi Eiropas stepi vai Amerikas prērijai. Tur aug arī krūmāji un reti koki, šīs stepes stiepjās simtiem kilometru. Lielākā no tām atrodas Rietumāfrikā, uz dienvidiem no Sahāras. To sauc par sudanu ("sudana" ir izkropļots arābu vārds, kura aptuvenā nozīme ir "melns cilvēks"). Otrs šāds apgabals atrodas Austrumāfrikas dienvidrietumu daļā, un to parasti sauc par dienvidu savannu. Šos divus apgabalus vienu no otra atdala Austrumāfrikas augstiene (šajā augstienē gaisa temperatūra ir zemāka, jo tā atrodas 1000 m virs jūras līmeņa).

Apmēram 30% no visa Āfrikas kontinenta ir stepē. Šeit ir iespējams nodarboties ar lauksaimniecību, tāpēc attīstīta agrīcivilizācija tur pastāv jau ļoti ilgu laiku. Vide ir labvēlīga un spēj uzturēt lielu cilvēku skaitu. Pārejas zonas no tuksneša uz stepi sauc par sahelu; šīs starpzonas nav noteiktas, tās nepārtraukti mainās. Pēdējos 20 000 gados zonas kļūst sausākas — šis fenomens novērojams visā pasaulē 20 grādus uz ziemeļiem un 20 grādus uz dienvidiem no ekvatora. Pārmaiņu cēloņi vēl nav pilnīgi noskaidroti. Āfrikā tās rada dramatiskas sekas: pēdējos 80 gados tuksnesis ir iespiesies sahelā apmēram par 500 km. Rezultātā Āfrikā nemitīgi novērojami traģiski procesi — izsalkuši un badā mirstoši iedzīvotāji sastopami visās tās teritorijās.

Āfrikas kontinentā augsne ir mazauglīga: aramzemes kārtā ir sekla, tā satur maz pārtikas vielu, un to grūti apstrādāt. Augsne galvenokārt sastāv no laterīta, jo tā radusies no akmeņiem, kas satur daudz dzelzs. Tā ir cieta, nesaglabā mitrumu, satur maz minerālu, tādēļ nav auglīga. Lai kaut ko

izaudzētu, ir jāiegulda daudz enerģijas un pastāvīgs darbs. Erozijs aprūtina šo darbu, tādēļ Āfrikā nevar lietot arklu, kas dzen dziļas vagas, jo tas tikai veicina eroziju. Cilvēki lieto stādāmo spieķi: ar to viņi izdur zemē nelielus caurumus un tur ieliek sēklu, līdz ar to vārīgā zeme tiek saglabāta maksimāli neaizskarta. Āfrikas augsne ir nabadzīga tās vēsturiskās attīstības dēļ: apmēram pirms 180 miljoniem gadu sadalījās milzīgs kontinents un daļa aizpeldēja no sava centra. Šis centrs kļuva par Āfriku. Tās daļas, kas atdalījās un aizvirzījās prom, saturēja upju lejasdaļu sanesumus, t.i., daudz labāku augsni, atstādamas centrālai daļai seklu un izskalotu augsni. Otrs šis sadalīšanās rezultāts ir tas, ka Āfrikas krasti ir stāvi: netālu no tiem sākas dziļš okeāns, tādēļ zvejniecība ir praktiski neiespējama, jo šādā dziļumā zivis nedzīvo. Daba ir bijusi nežēlīga pret Āfriku (Austrālijas situācija ir līdzīga). Taču Āfrikā atrodami daudzi un dažādi minerāli, kam 20. gs. ir svarīga nozīme.

Eiropā un Ziemeļamerikā mēs parasti izšķiram četrus gadalaikus, kurus rada temperatūras starpība. Āfrikā ir tikai divi gadalaiki, kurus izsauc nokrišņi: lietus periods un sausuma periods. Cilvēki ir piemērojušies šādai gadalaiku struktūrai: pirms nāk lieti, viņi sagatavo zemi, apsēj un apkopj savus tūrumus, un, kad lietus sezona beidzas, novāc ražu. Ar to ir jāpietiek līdz nākošajai ražai. Tas nozīmē, ka isam intensīvam darba laikam seko garāks bezdarbības laiks. Lietus periods ilgst aptuveni 4 mēnešus, sausuma periods — 6 mēnešus, kad laiks ir sauss un karsts. Šie apstākļi ir noteikuši Āfrikas civilizācijas attīstību.

Otrs faktors, kas nosaka Āfrikas civilizācijas attīstību, ir slimības. Āfrika ir tropiskākais no visiem kontinentiem: ekvators to šķērso pašā vidū. Tādēļ te nav aukstas ziemas, kas spētu iznīcināt slimību pārnēsātājus insektus un mikroorganismus. Āfrikā plosās daudzas un dažādas slimības, jo tās vide ir labvēlīga mikroorganismiem un slimību pārnēsātājiem.

Visļaunākā no slimībām ir malārija, kas ļoti izplatīta Vidusāfrikā, jo tur dzīvo tās pārnēsātāji moskīti. Malārija ir ne tikai nāvējoša slimība, tā vienlaicīgi slimnieku arī ļoti

novājina. Nēcīgs parazīts nokļūst asinsriņķošanas sistēmā, kur tas iznīcina sarkanos asinsķermenīšus, kas pārnēsā skābekli. Tādēļ cilvēkam, kas slimo ar malāriju, vienmēr trūkst elpas: malārija iznīcina enerģiju. (Senatnē galvenais enerģijas avots kā Eiropā, tā arī Āfrikā vienmēr ir bijis cilvēka muskuļu spēks, — Āfrikā šis enerģijas avots tika vājināts.) Laika gaitā cilvēki Āfrikā ir piemērojušies šai slimībai: ir izveidojušās sirpjveidīgas šūnas, kuras aizsargā pret malāriju. Šīs šūnas gan pārnēsā mazāk skābekļa, un cilvēki tāpēc slimo ar sirpjveidīgo šūnu anēmiju. Smagākos gadījumos šī slimība var būt pat nāvējoša.

Trešais faktors, kas nelabvēlīgi ietekmēja civilizācijas attīstību Āfrikā, bija lielo vilcējdzīvnieku trūkums, kas ierobežoja izmantojamās enerģijas avotus. Iemesls ir tā saucamā cecemuša, kas pārnēsā uz cilvēkiem un dzīvniekiem parazitus, kuri izsauc t.s. miega slimību. Neārstēts cilvēks var mirt 2—3 mēnešu laikā. Malārija ir nāvējoša arī dzīvniekiem. Cecemuša sastopama zālāju zonās, kur dzīvnieki varētu dzīvot, taču nespēj to darīt šīs slimības dēļ.

Ņemot vērā visus šos faktorus, varam secināt, ka Āfrikas civilizācija ir attīstījusies par spīti visiem šiem apstākļiem.

Nemitīgs process, kas turpinās vēl mūsdienās un ir ietekmējis Āfrikas, tās iedzīvotāju dzīvesveidu, ir desikācijas process, sevišķi Sahāras rajonā. Pirms apmēram 20 000 gadiem Sahāra bija zālāju zeme, līdzīga sudānai. Tajā bija bagātīga flora un fauna, tur dzīvoja liels cilvēku daudzums. Taču pirms 10 000 — 20 000 gadiem sākās desikācijas process: flora kļuva nabadzīgāka un pat izzuda, līdz ar to arī samazinājās dzīvnieku skaits. Cilvēki bija spiesti migrēt uz dienvidiem un ziemeļiem, sekojot augiem un dzīvniekiem. Kustība uz dienvidiem šajā zemes daļā radīja lielu iedzīvotāju blīvumu. Ceļojot uz dienvidiem, šie protoafrikāņi atdūrās pret Nigēras upi (Nigēras upe nav izzuvusi, tā plūst vēl joprojām).

Apmēram ap 2000. gadu p.m.ē. cilvēki, kas dzīvoja Nigēras ielejā, attīstīja lauksaimniecību (daži vēsturnieki domā, ka agrikultūra Nigēras ielejā tika ieviesta no Ēģiptes, es domāju, ka tā tur ir attīstījusies neatkarīgi). Austrumsahārā

attīstījās arī lopkopība — pirmā šajā Āfrikas daļā. Šie jauni nājumi palielināja iedzīvotāju skaitu, kā arī to blīvumu, tas sekmēja Āfrikas civilizācijas attīstību.

20. gs. Rietumāfrikā atklāja kādu ciemu, sauktu Noka, kur arheologi atrada no terakotas gatavotas lieliskas cilvēku galvas un citas figūriņas. Šīs “Nokas galvas” liecina par to radītāju ļoti augsti attīstīto civilizācijas līmeni. Nokas civilizācijas sākumi tiek datēti apmēram ar 9. gs. p.m.ē., un tā ir, iespējams, agrākā civilizācija Rietumāfrikā. Es domāju, ka šī civilizācija ir vairākus gadsimtus vecāka, taču pilnīgi drošu pierādījumu man trūkst. Jebkurā gadījumā Nokas kultūra ir pirmā liecība par civilizāciju šajā apgabalā.

Parējā Āfrikas dienviddaļā valdošais dzīves veids bija paleolīta līmenim atbilstošs, kur pārtikas galvenais iegūšanas veids bija medības un vākšana. Šajā laika periodā parādās arī pirmie metāla darbarīki.

Dienvidaustrumāfriku tajā laikā apdzīvoja mbutu (pigmeju) un koisanu (bušmeņu) senči. Šīs abas grupas bija mednieki un vācēji, to skaits bija neliels, tā ka var apgalvot, ka Dienvidaustrumāfrika bija “tukša”. Rietumāfrikā iedzīvotāju skaits, salīdzinot ar iespējam sagādāt pārtiku, strauji pieauga, lai arī tas nebija liels. Izeja no šī stāvokļa bija migrācija uz tādu zemes daļu, kas nebija tik apdzīvota.

Šo migrācijas procesu Āfrikas vēsturē sauc par “Bantu migrāciju”, tā sākās pirms 2000 gadiem un virzījās uz dienvidiem un austrumiem. Mūsdienās terminu “bantu” lieto gan rases, gan etniskā, gan arī kultūras nozīmē. Pēc savas izcelsmes “bantu” ir valodniecības termins (“bantu” nozīmē “cilvēki”). Ar tā palīdzību zinātnieki klasificē ļaužu grupas, kuras runā radniecīgās valodās. Pētot radniecīgas valodas, varam izsekot šo grupu gaitām, noteikt laiku, kad grupas atdalījās viena no otras utt. Šo grupu kustību nevar apzīmēt kā iekarošanas procesu, jo jaunapgūtās teritorijas bija vairāk vai mazāk tukšas. Divas iedzīvotāju grupas, kuras tur mājāja, — mbuti un koisani — nebija nekādi pretinieki, jo tie skaitliski bija mazākumā, tiem trūka sociālas organizācijas un to rīcībā esošā tehnoloģija bija daudz zemākā līmenī nekā bantu grupām. Mbuti un koisani vienkārši pameta iepriek-

šējās teritorijas un devās uz citām. Bantu grupas sāka nodarboties ar lauksaimniecību, līdz ar to mbuti un koisani bija spiesti doties prom, jo šeit vairs nevarēja brīvi medīt un ievākt uzturu (līdzīgs process novērojams Ziemeļamerikā!). Galu galā bantu grupas okupēja lielāko Āfrikas daļu, savukārt mbuti un koisani atrada patvērumu tajās kontinenta daļās, kur nevarēja nodarboties ar lauksaimniecību vai lopkopību.

Mbuti atrada patvērumu Kongo tropiskajos mežos; bantu no tiem izvairījās, jo tur nevarēja nodarboties ar lauksaimniecību. Koisani gluži tādu pašu iemeslu dēļ galu galā nonāca Kalahari tuksnesī Dienvidrietumāfrikā.

Bantu valodu runājošie nodarbojās ar agrikultūru un lopkopību. Tiem bija arī labāk organizēta sabiedrība nekā mbuti un koisaniem. Arī tehnoloģijas ziņā tie bija pāraķi, jo pazina dzelzi un prata to lietot. Vēsturnieki nav vēl vienojušies, vai dzelzs atrašana un lietošana šajās zemēs ir atstījusies neatkarīgi, vai arī šī tehnoloģija tika ieviesta. Mēs zinām, ka dzelzi pazina un lietoja Nīlas upes augštecē, Mērojā, ap Kristus dzimšanas laiku. Iespējams, ka jaunā prasme radās rietumos, un no turienes — visos Āfrikas dienvidu reģionos.

Bantu migranti 2. gs. ātri šķērsoja tropiskos mežus un noietās uz dzīvi Austrumāfrikas un Dienvidāfrikas savannās. 3. un 4. gs. dažas bantu grupas atgriezās tropiskajos mežos, jo nu tiem bija darbarīki, ar kuriem varēja nocirst kokus un ierīkot tīrumus.

Apmēram ap Kristus dzimšanu cita migrācija no aizjūras sāka ietekmēt dzīvi Āfrikā: migranti no Indijas un Indonēzijas sasniedza Āfrikas austrumkrastu. Migranti atveda līdzī uzturaugus, kas bija tipiski to dzimtenēs: saldus kartupeļus, taro u.c.. Šie uzturaugi ļoti labi auga tīrumos, kas bija atkaroti tropiskajiem mežiem. Tie bantu, kas bija atgriezušies tropiskajos mežos, tagad sāka lietot šos augus uzturam.

Bantu valodās runājošie tagad bija izplatījušies par visu Āfriku, tomēr viņiem visiem ir kopēji senči un kopēja valoda. Tādēļ jārūnā par kopēju Āfrikas civilizāciju, jo tā attīstījās no vienotas saknes. Līdzība saskatāma visās Āfrikas dziesmās

un dejās, mūzikā, kā arī tēlotājmākslā, kurā dominē skulptūra. Arī afrikāņu medicīnai raksturīga tendence diagnosticēt slimības kā personiskas vai kolektīvas vainas sekas, t.i., medicīna ir vairāk psiholoģiska.

Mūsdienu uztverē valsts ir politiska organizācija, kas satur visus tipiskos elementus, piemēram, likumus, birokrātiju utt., valsts ideja paceļas pāri galvenajai sociālajai vienībai ģimenei. Valsts kontrolē atrodas noteikta teritorija.

Tradicionālajā Āfrikā sabiedriskās organizācijas bāze bija gluži cita — valstij nebija teritoriālas bāzes. Āfrikas valstīm teritorija (zeme) nebija svarīgs faktors: tā bija reti apdzīvota, un doma, ka kontrole pār zemi nozīmē varu, nebija pazīstama. Zeme pati par sevi negarantēja valsts bagātību. Parastajā sudānas valstī vara nozīmēja kontroli pār cilvēkiem, ne pār teritoriju (zemi). Vienkārši sakot, ja kāds akceptēja karali kā savu valdnieku, tad viņš bija šī karaļa pavalstnieks, vienalga, kur karalis atradās. Valdnieki mēģināja pakļaut sev dažādas ciltis, ļaužu grupas, jo valsts vara nebija vērsta pret atsevišķu individu, bet gan pret grupu. Laužu grupas vai nu labprātīgi, vai arī ar varu tika pakārtotas valdnieka autoritātei.

Vissvarīgākā šāda grupa Āfrikā bija ģints, t.i., grupa, kas cēlusies no kopēja senča pirms 47 paaudzēm. Lielākā Āfrikas daļā indivīda piederība pie šādas grupas ir svarīgākā saite, kas to vieno ar citiem cilvēkiem. Valsts vara šeit nenozīmē varu pār teritoriju vai individu, bet gan pār dažām ģintīm. Šis jēdziens attiecināms arī uz valdnieku (karali), jo valdnieks patiesībā ir dominējošās ģints galva. Tādēļ politikas jēdziens Āfrikā ir savādāks nekā citur. Tāpēc valstij nav stingri nospraustas robežas, valsts it kā pamazām izzūd, jo tālāk no centra tās daļas atrodas. Atsevišķa ģints var atstāt valsti un atgriezties tajā atkarībā no tā, cik spēcīga ir valdošā ģints. Šeit jārunā drīzāk par ietekmes sfērām. Tādēļ ģeogrāfiskās kartes, kuras attiecas uz šo laiku, nav precīzas un tikai aptuveni nosaka ģeogrāfiskās robežas.

Parasti valdošā ģints pieprasīja no pakļautajām ģintīm trīs "maksājumus": 1) regulārus "nodokļus" (maksājumi graudā); 2) speciālus maksājumus īpašos gadījumos (pie-

mēram, karš, jauna valdnieka kronēšana utt.); 3) pakalpojumus — kalpošana armijā, ceļu un tiltu labošana, valdnieka lauku apkopšana utt.

Valsts vara Āfrikā nebalstījās uz birokrātiju, jo tāda neeksistēja. Vietējās ģintis tika vienkārši pievienotas dominējošai ģintij, valdniekam varēja būt sava armija, kas šo pievienošanos veicināja. Par to valdnieks savukārt garantēja pievienotajām ģintīm aizsardzību un drošību.

Valdnieka ienākumi nāca no tirdzniecības, — ne jau pašam tirgojoties, bet gan no nodokļiem, kuri bija jāmaksā abām pusēm, ja tirdzniecība notika valdnieka pārvaldītā teritorijā. Šie ienākumi bija pietiekami lieli, lai nodrošinātu valdniekam pastāvīgu armiju. Lauksaimniecība neradīja pārpalikumus, lai tos lietotu kā maksāšanas līdzekli. Rietumāfrikas tirdzniecības ceļi veda cauri Sahāras tuksnesim, jau ap 400. gadu Rietumsudānā tie sāka veidot krustpunktus. Ap šo pašu laiku Āfrikā parādījās kamieļi, kas bija ievesti no Irānas, Afganistānas un Baktrijas (camelus dromedarius — vienkupra kamielis vai Arābijas kamielis, un camelus bactrianus — divkupru kamielis vai Baktrijas kamielis). (Kamieļi parādījās Arābijā un Ēģiptē ap 500. g. p.m.ē.) Kamieļu karavānas šķērsoja Sahāru dažādos virzienos. Līdz ar tirdzniecības attīstību pieauga arī valdnieku ienākumi no nodokļiem, kā rezultātā sāka dibināties valstis.

No ziemeļiem uz dienvidiem parasti veda sāli, dzelzi, zirgus un drānas; no dienvidiem uz ziemeļiem — vergus, zeltu, zilonkaulu un kolas riekstus, kas bija sevišķi iecienīti musulmaņu zemēs.

Āfrikā, kā arī daudzās citās zemēs, verdzība bija viens no senākajiem sociālajiem institūtiem. Verdzība eksistēja jau agrāk, tā bijusi vienmēr. Spartā verdzība pastāvēja ap 500. g. p.m.ē., tur bija jāuztur lieli bruņotie spēki, lai spētu kontrolēt helotus. Arī "Tūkstoš un vienas nakts" stāsti rāda, ka vergi, sevišķi melnie Āfrikas vergi, bija sastopami it visur.

Runājot par tā laika Āfriku, verdzība nebija salīdzināma ar verdzību, kāda tā attīstījās Amerikas Savienotās Valstīs, vai ar dzimtbūšanu, kāda tā bija cara Krievijā. Āfrikā vergs nebija "īpašums", tas "nepiederēja" īpašniekam, drīzāk va-

rētu sacīt, ka īpašniekam "piederēja" tā darbs un lojalitāte, nevis verga persona. Vergs piederēja sabiedrības zemākajam slānim, taču viņš tomēr bija daļa no šīs sabiedrības.

Ar karagūstekņiem, kas kļuva vergi, apgājās sliktāk nekā ar citiem, jo tie bija svešinieki un ienaidnieki. Karagūstekņus pārdeva verdzībā uz citām zemēm, sākumā arābu, vēlāk eiropiešu un amerikāņu vergu tirgotājiem. Par vergu, lai iegūtu aizsardzību vai palīdzību, varēja kļūt arī brīvprātīgi. Sevišķi bieži tas tika darīts bada gados.

Verdzību parādu dēļ Rietumāfrikā sauca par "*panjaring*", — šādā veidā parādnieks nomaksāja savu parādu ar darbu. Ja parāds netika nokalpotš parādnieka dzīves laikā, tad viņa pēcnācēji turpināja to darīt.

Bija populāra verdzība kā sods par noziegumiem, sevišķi slepkavību un laulības pārkāpšanu (šie noziegumi traucē sociālo stabilitāti). Cietusī ģimene varēja izvēlēties, vai vainīgajam izpildīt nāves sodu, to padarīt par ģimenes vergu, vai arī pārdot verdzībā.

Āfrikā vergs strādāja gluži kā brīvs cilvēks, tam bija arī likumīgs stāvoklis sabiedrībā: tas varēja brīvi tirgoties, iegūt un paturēt īpašumu, pat ieņemt amatus valdībā. Ar vergiem apgājās dažādi, taču isti neželīga izturēšanās bija retums: vergs varētu aizbēgt, un kas gan spētu to saķert? Taču vergi nemēģināja bēgt, jo pilnīga brīvība nemaz nebija viņu mērķis. Āfrikāņi vēlējās ieņemt noteiktu vietu sabiedrībā, un atkarība tiem nozīmēja drošību. Katrs vēlējās sev kādu aizstāvi. Pilnīgi "brīvam" cilvēkam nebija vietas šajā sabiedrībā. Āfrikāņi vēlējās dzīvot stingri nosacītās sociālās struktūrās, kurās katram bija sava droša vieta.

Kā jau minēju, ap 400. gadu Āfrikā parādījās kamieļi kā transporta līdzeklis, un līdz ar to izveidojās tirdzniecības ceļi pāri Sahārai. Šiem tirgotājiem vajadzēja aizsardzību, atpūtas vietas, tirgus laukumus, tiem bija nepieciešams iegūt uzturu un ūdeni sev un dzīvniekiem. To zemju ļaudis, caur kurām gāja tirdzniecības ceļi, piedāvāja šos pakalpojumus apmaiņā pret daļu no tirgotāju peļņas — sākumā tika prasīti apmēram 5%, kā rezultātā dominējošā ģints varēja algot lielāku skaitu cilvēku, kas šos pakalpojumus sniedza. Ar laiku

tirgotāju skaits pieauga, vienlaicīgi pieauga arī nodokļi. Drīz vien dominējošā ģints bija tik stipra, lai varētu savas prasības īstenot ar varu. Tā radās tradicionālās Āfrikas valstis.

Pirmā lielākā impērija Āfrikā bija Gana, kas nosaukta tās valdnieka vārdā (*Gana*=lielais kungs). Lielākā šīs impērijas iedzīvotāju daļa bija ļaudis, kurus sauca par soninkiem, arī citas etniskās grupas piedalījās šīs valsts veidošanā. Ganas ienākumi nāca no tirdzniecības, jo pati tā neko neražoja. Tirgotāji no Ziemeļāfrikas pāri tuksnesim veda sāli, dzelzi, drēbes un zirgus. Savukārt afrikāņi no dienvidu zemēm pārdošanai uz Ziemeļāfriku veda zeltu, kolas riekstus un vergus. Ganas pilsētās, sevišķi galvaspilsētā Kumbi Salē, karaļa ierēdņi kontrolēja un aizsargāja tirgotājus, un nodokļi, kuri tiem bija jāmaksā, deva valstij visus ienākumus.

Pēc 680. gada lielākā ziemeļāfrikāņu daļa bija musulmaņi. Ganā tiem bija atļauts brīvi piekopt savu ticību, lai gan Ganas valdnieki palika pie savas tradicionālās Āfrikas reliģijas. Ar laiku musulmaņiem sāka nepatikt, ka "neticīgie" kontrolēja tik lielas bagātības, un tie gribēja "reformēt" Ganu. Musulmaņu grupa, kas saucās "*almoravidi*" (tie bija galvenokārt berberi, taču to vidū bija arī melnie Āfrikas musulmaņi), bija jau iekarojusi Maroku un Spāniju, un tagad tie vērsās pret Ganu — 1076. gadā tika iekarota un izpostīta Kumbi Salē.

Gana bija izpostīta, taču vēlēšanās un nepieciešamība tirgoties palika. Transsahāras tirdzniecība varēja uzturēt veselu impēriju, ja tikai tā spētu nodrošināt nepieciešamos priekšnoteikumus šai tirdzniecībai. Kāds virsaitis Sundiata no Kietas klana ap 1200. gadu noorganizēja privātu armiju, ar kuras palīdzību pakļāva daudzus ciemus un nodibināja impēriju Mali ar galvaspilsētu Timbuktu Nigēras upes krastos. Pazīstamākais no Mali valdniekiem bija Musa (Mozus), kas valdīja no 1307. gada līdz 1337. gadam. Musa padarīja Mali ļoti slavenu. Jāpiemin arī Musas svētceļojums uz Meku, kurā viņš devās ar milzīgu karavānu, vezdams līdzī zeltu un citas dāvanas. Pēc viņa nāves impērija drīz gāja bojā.

Drīz vien parādījās jauna impērija, varbūt pati lielākā sudānas vēsturē. Dominejošā etniskā grupa šajā impērijā

bija songaji, — šo impēriju tā arī sauca. Songaju sākumi meklējami tirdzniecības pilsētā Gao, kas bija Mali pilsēta. Tā kā Mali pamazām izira, tad Gao valdnieks laikā no 1460. gada līdz 1492. gadam iekaroja Timbuktu un gandrīz visu Mali teritoriju. Kad viņš mira, Songaju impērija bija milzīga un kontrolēja lielāko daļu Transsahāras tirdzniecības. Taču līdzīgi Ganai, Songaju impēriju iznīcināja ārējie ienaidnieki. Marokas sultāns Al Mansurs vēlējās kontrolēt bagātību, kas katru gadu šķērsoja Sahāru. Sultāns nesaprata, ka Songaju impērija bija tikai vidutēja tirdzniecības procesā, ka tirdzniecībai bija vajadzīgs miers un drošība, lai tā varētu turpināties. 1590. gadā marokāņu armija, kas sastāvēja galvenokārt no eiropiešu algotņiem, maršēja pāri tuksnesim un uzbruka songajiem. Lai gan songaju armijā bija 80 000 karotāju, 4000 vīru lielā marokāņu armija viegli to uzvarēja, jo marokāņi lietoja šaujamo ierocius. Tā impērija tika iznīcināta. Vēlākos laikos šajās teritorijās neradās neviena ievērojama impērija.

DIENVIDĀZIJAS CIVILIZĀCIJA

Indijas civilizācijas sākumi

Dienvidāzija ir teritorija, kas ietver Indiju, Pakistānu, Kašmiru un Šrilanku. Dienvidāzija ir milzīga pussala, kura rietumos robežojas ar Arābijas jūru, austrumos — Bengālijas līci, dienvidos — Indijas okeānu, ziemeļos — Himalaju kalniem. Tur izveidojās specifiska kultūra, taču tai pašā laikā tā bija mērķis daudziem iekarotājiem, kuri iebruka šajā teritorijā no ziemeļrietumiem.

Dienvidāzijas civilizācijas vēsturē svarīgu vietu ieņem tās upju sistēma ar divām galvenām upēm ziemeļos un rietumos — Indu un Gangu. Vārds “Inda” nozīmē “upe”, tas ir kļuvis par visas zemes nosaukumu (oficiālais šīs valsts nosaukums ir Bhārat). Rietumos atrodas trešā upe Brahmaputra, kas ietek Gangā un tā savukārt — Bengālijas līci.

Dienvidāzija platības ziņā aizņem milzīgu teritoriju, kas atšķiras gan klimatiski, gan ekoloģiski. Ziemeļdaļa ar Ganges baseinu un Indas ieleju, kā arī Pendžaba, ir diezgan zems līdzenums, jo daļa no tās savā laikā bija tropisks mežs ar relatīvi karstu un mitru klimatu.

Pussalas dienviddaļa, t.s. Dekānas plakankalne (dekāna = dienvidi), ir ļoti atšķirīga no ziemeļdaļas. Tajā sastopami augsti kalni (daži līdz pat 1500 m augsti), ielejas, aizas, kas apgrūtina satiksmi ar šo zemi. Šī norobežotība arī ir ietekmējusi civilizācijas attīstību šajā pussalas daļā.

Visai Dienvidāzijas pussalai ir kopējas klimatiskas iezīmes, jo dominējošais ir t.s. musonu klimats (no arābu valodas = gada laiks). Gadalaiku nomainīgu nosaka ģeogrāfiski un meteoroloģiski faktori: izveidojas nekustīgi augsta un zema gaisa spiediena apgabali. Tā rodas vēji, kas pūš vienā vir-

zienā 5—6 mēnešus. Praktiski tas nozīmē, ka no oktobra līdz aprīlim vējš pūš no ziemeļiem, no kalniem un satur ļoti maz mitruma, tāpēc temperatūra ir vēsa. Tad ziemeļu puslode sasilst, un no aprīļa līdz septembrim vējš pūš no dienvidiem. Tas nāk no Indijas okeāna un ir piesātināts ar mitrumu. Šajā laikā visus šos mēnešus katru dienu lietus list gandrīz bez pārtraukuma. Gaisa temperatūra ir ļoti augsta, un tā mitrums ir 100%.

Arī Dekānā šajā laikā list lietus, bet tikai mazākos daudzumos: Gata kalni aiztur mākoņus, un tie zaudē mitrumu. Arī Indas upes rajonā list mazāk lietus, uz dienvidiem no upes ielejas atrodas lielais Indijas tuksnesis.

Tāpēc Dienvidāzijā ir tikai divi gadalaiki: lietus sezona un sausā sezona. Nav mūsu izpratnē arī istas ziemas. Dzīves ritms nedaudz līdzīgs Āfrikai, tikai ar to starpību, ka šeit darbs neapstājas, jo augsne ir ļoti dziļa un auglīga. Šis apstāklis veicinājis lielāka iedzīvotāju skaita rašanos un apdzīvotības blīvumu. Auglīgais klimats veicinājis arī arhitektūras sasniegumus, politisko struktūru (valstu) un impēriju izveidošanos.

Par Dienvidāzijas pirmiedzīvotājiem ziņas ir diezgan trūcīgas. Mēs zinām, ka ap 2500. g. p.m.ē. viņi radīja kultūru Indas upes ielejā, kuru parasti arī sauc par Indas upes civilizāciju. Nevar teikt, ka šī civilizācija atradās tikai Indas upes ielejā, iespējams, ka tā pastāvēja daudzās vietās. Arheoloģiskie izrakumi Indijā vēl arvien ir ļoti ierobežoti politisku un finansiālu iemeslu dēļ. Lai arī Indas upes ielejas civilizāciju atrada 19. gs. 20. gados, arheologiem tur vēl būtu daudz darba.

Šī civilizācija bija pilsētu civilizācija, no piecām vai sešām pilsētām divas bija svarīgie kultūras centri. Kā pilsētas dēvēja to iemītnieki, mēs nezinām, bet mūsdienu valodā divas svarīgākās sauc Mohendžodaro un Harapa.

Civilizācijai bija merkantīlas iezīmes, tirdzniecība ar Mezopotāmijas zemēm gan pa zemes, gan pa jūras ceļiem bija svarīgākā nodarbošanās. Arheoloģiskie atradumi liecina par augstu politisku un sociālu organizāciju un tehnoloģisku attīstību. Pilsētas bija plānotas un būvētas kā ģeometriski

precīzi četrstūri ar platām ielām un šaurākām sānieliņām. Tajās atrodamas milzīgas celtnes, iespējams — labības elevatori. Daļai ielu bija akmeņu segums, kā arī pazemes notekas, ūdensvadi gāja uz pilsētu centrālajiem laukumiem, pat privātmājās bija ūdensvadi. Tika izveidotas arī apūdeņošanas sistēmas. Tas viss liecina par augsti attīstītu organizāciju un birokrātiju, kā arī par pamatīgām matemātiskajām zināšanām.

Protams, arheologiem šeit ir darba pilnas rokas, jo lielākā daļa šo pilsētu vēl nav atraktas. Uz daudziem jautājumiem nav rastas atbildes, piemēram: kas bija šo pilsētu iedzīvotāji? Tikai pirms nedaudz gadiem arheologi atrada Harapā t. s. zīmogus: nelielus kantainus priekšmetus ar cilvēku un dzīvnieku motīviem un citiem ierakstiem; apmēram 2000 šo objektu ir pieejami pētniekiem. Nevienam nespēj līdz galam atšifrēt valodu, kura šeit lietota. Pavisam nesen kāds Smitsona institūta zinātnieks, izmantojot datorus, atklāja dažu biežāk lietoto valodas formu nozīmi. Patlaban ap 50% no šīs valodas ir atšifrēti, noskaidrota arī daļa gramatikas un daudzu vārdu nozīme. Liekas, ka tā ir līdzīga valodai, kurā runā Dekānā, t.i., tā ir līdzīga dravīdu valodām. Varam pieņemt, ka dravīdi apdzīvoja visu vai lielāko Dienvidāzijas daļu un vēlāk pārvietojās uz Dekānu, lai šajā grūti pieejamā zemes daļā rastu glābiņu. Kādēļ šī migrācija notika un kas notika ar šo civilizāciju, ir jautājumi, uz kuriem nespējam pilnīgi atbildēt.

Agrāk domāja, ka šīs pilsētas izpostīja ārēji ienaidnieki. Tik tiešām, ap 1500. g. p.m.ē. liela iebrucēju grupa pa kalnu pārejām ieradās Dienvidāzijā. Tie bija t. s. indoeiropieši vai ārieši, kas sākumā dzīvoja kaut kur Dienvidkrievijā, varbūt ap Kaspijas jūru, un sāka pārvietoties visos virzienos. Daļa devās uz dienvidiem, uz Persiju, daļa — uz rietumiem un kļuva par eiropiešu senčiem, savukārt citi devās uz dienvidaustrumiem — uz Dienvidāziju. Vadoties no hronoloģijas, jādomā, ka indoeiropieši neiznīcināja šo civilizāciju, — tā jau bija iznīcināta, kad tie ieradās Indijā. Šajās pilsētās nav vērojami arī fiziski postījumi. Atradumi Harapā un Mohendžodaro liecina, ka pilsētas iznīca pamazām. Varbūt

upes ieleja pamazām izžuva, varbūt Inda, kas pazīstama kā niķīga upe, mainīja savu gultni, varbūt mainījās vietējais klimats. Iespējams arī, ka desikācija samazināja labības ražas, kas bija tirdzniecības pamats. Tā kā šīs pilsētas bija būvētas no nededzinātiem ķieģeļiem, iespējams, ka plūdi lika iedzīvotājiem pamest pilsētas, bet vai šis apstāklis būtu iznīcinājis arī visu civilizāciju?

Indas ielejas civilizācija izzuda ap 1500. g. p.m.ē., ap to pašu laiku jauna ļaužu grupa ārieši ieradās šajā Dienvidāzijas daļā. Sākumā viņi apmetās Pendžabā, jo bija lopkopji, taču vēlāk, kad ārieši bija apguvuši zemkopību, viņi devās tālāk uz dienvidiem — uz Gangas upes ieleju. Šai laikā notika jauns atklājums tehnoloģijas jomā: apmēram 1000. g. p.m.ē. ārieši sāka gatavot darba rīkus un ieročus no dzelzs. Ar jaunajiem darba rīkiem bija iespējams pārvarēt ekoloģiskos šķēršļus — list lidumus Gangas upes ielejā —, kā arī uzvarēt dravīdus un padzīt tos no Ziemeļindijas.

Ap 500. g. p.m.ē. Dienvidāzija sadalījās divās lingvistiskās grupās: ziemeļu daļā dzīvoja ienācēji, kuri runāja indoeiropiešu valodā, dienvidu daļā dzīvoja pamatiedzīvotāji, kuri runāja dravīdu valodās. Lai gan pastāvēja atšķirība starp šīm valodām, tomēr notika kultūru saplūšanas process: vienota un homogēna kļuva sociālā sistēma, reliģija, ģimenes struktūra utt.

Indoeiropieši ieradās Dienvidāzijā kā iekarotāji, viņi apdzīvoja zemes ziemeļdaļu, lai gan bija minoritāte. Kā iekarotāji indoeiropieši vēlējās saglabāt varu un pārākumu, lai to panāktu, tika izveidota vairāku simtu gadu laikā īpatnēja sociāla un kultūras sistēma, kuru parasti sauc par kastu sistēmu. Tā ir sociāla organizācija, kura vismaz teorētiski nozīmē pastāvīgu un pārmantojamu sociālo hierarhiju. Kastu sistēma nav tipiska tikai Dienvidāzijai, tā eksistē visdažādākās sabiedrībās, kur kastas tiek uzskatītas kā pašas par sevi saprotamas: ļaudis instinktīvi jūt, ka dažas cilvēku grupas sabiedrībā stāv augstākā hierarhijas pakāpē, ka tām ir lielāks prestižs.

Runājot par kastu sistēmām, mums jāievēro divi faktori: 1) cik konsekventi kastu sistēma tiek realizēta dzīvē, 2) kāda

ir kastas bāze. Dažādās zemēs tiek pielietoti atšķirīgi kritēriji, lai noteiktu piederību pie kādas kastas. Dienvidāzijā kastām ir nozīmīga un svarīga loma sabiedriskā dzīvē. Šeit kastu sistēma stabilizē un organizē sabiedrību, kas arī ir uzskatāmi redzams. (Citās valstīs to dara reliģija, valdība utt.)

Dienvidāzijā eksistē divas kastu sistēmas: pirmo izgudroja un pielietoja priesteri un mācītie ļaudis, otrā izauga no ikdienas dzīves. Priesteru sistēma nosaka, ka cilvēce ir sadalīta četrās varnās (krāsās). Indoeiropiešiem bija gaišāka ādas krāsa, tādēļ tie centās saglabāt šādu cilvēku pārakumu. Kastu sistēmas pamatā ir vēlēšanās saglabāt indoeiropiešu pārakumu. Ar laiku šī vēlēšanās kļuva nepieciešamība, jo pamazām indoeiropiešu ādas krāsa mainījās, un viņi bija grūtāk atšķirami no zemes pirmiedzīvotājiem. Jo vairāk šīs divas cilvēku grupas sāka kļūt līdzīgākas, jo lielāka bija vēlēšanās pasvītrot nelielās atšķirības.

Četras varnas parasti tiek uzskaitītas šādā kārtībā: pirmā un augstākā ir brahmaņu vai priesteru varna, tai seko kšatriji, kas ir valdnieki un karotāji, trešā varna ir vaišjas — tirgotāji un zemkopji, ceturtā un pēdējā — šudras, kas ir vienkāršā darba strādnieki. Pirmās trīs grupas sastāv no indoeiropiešu pēcnācējiem, migrantiem iekarotājiem. Pēdējā grupa ir draīdu, šīs zemes pirmiedzīvotāju pēcnācēji.

Kā pasargāt šīs grupas kā pilnīgi atsevišķas vienības? Vispirms ir jānovērš precības ārpus savas kastas. Ja šādas precības notiek, to rezultātā rodas jauna grupa, kas ir zemāka par visām citām grupām, — pāriji, izstumtie, kas atrodas zemāk par visām kastām. Kastu sistēma ir reakcionāra sociāla organizācija, kas aizkavē sabiedrības dinamiku.

Ikdienas dzīvē atrodam īpatnēju kastu sistēmu, t.s. žati sistēmu. Šī klasifikācija nebalstās uz ādas krāsu, valodu vai arī izcelšanos, bet uz profesiju, uz nodarbošanos. Nevieni nevar izvēlēties savu žati, cilvēks piedzimst un paliek tajā visu mūžu.

Žati sistēma ir sarežģītāka nekā oficiālā priesteru radītā kastu sistēma, jo tā balstās uz nodarbošanos, un to skaits ir liels. Ar laiku rodas jaunas žati grupas, tā, piem., 20. gs.

30. gados radās jauna žati grupa: taksometru braucēju žati.

Žati sistēma rada sociālu drošību, jo vienas žati locekļi palīdz viens otram, tie apgrozās savā sabiedrībā, palīdz izkārtot precības biedru starpā, utt. Rietumu pasaulē šīs funkcijas pārņem sociālie institūti vai pat valdība. Katrai žati ir savi likumi un noteikumi, kurus rada tās locekļi, un šie likumi tiek ievēroti vismaz teorētiski: kādās profesijās biedri var strādāt, ar ko tie drīkst stāties laulībā, kādi diētiski likumi tiem jāievēro (dažas žati noliedz ēst liellopu gaļu). Dažādām žati šie likumi ir dažādi.

Kā redzējām, Dienvidāzijā sociālās attiecības nosaka kastu kārtība: varnas un žati sistēmas. Kastu sistēmas apgrūtina cilvēku attiecības, jo tās abas mēģina saglabāt zināmu hierarhiju. Kādi tad ir apstākļi, kuri uztur šīs sistēmas pie dzīvības? Zināmas kastu sistēmas eksistē visās sabiedrībās, tur tās uztur politiski institūti: valdība, likumi utt. Tas tiek darīts, lai sabiedrībā pastāvētu zināma stabilitāte. Dienvidāzijā situācija ir pavisam citāda: šeit valdība, likumi, valsts vara utt. spēlē niecīgu lomu. Sabiedrisko kārtību nosaka reliģija, — nevis organizēti reliģiski institūti ar noteiktu reliģisku hierarhiju, bet gan vienīgi reliģiskas idejas. Parasti šo reliģisko sistēmu apzīmē ar vārdu hinduisms, taču šis termins ir importēts no rietumiem. Hinduisms kā tāds neeksistē, eksistē šīs reliģijas pamatidejas, kurai ir daudzas un dažādas formas.

Šīs reliģijas centrā atrodas Brahmas jēdziens. Brahma nav dievišķā eksistence, bet garīgā sākuma reliģiska reprezentācija fiziskajā un garīgajā Visumā, tā iemiesojas visās pasaules daļās tagadnē un nākotnē, tā ir pasaules universālā dvēsele. Brahma vienmēr atrodas maiņā, mūžīgā kustībā. Niecīgas Brahmas "dvēseles daļiņas" nonāk fiziskajā pasaulē un iemiesojas objektos, lietās, cilvēkos, dzīvniekos utt. Dvēseles drumslas sauc par ātmaniem, — viss šajā pasaulē satur ātmanu. Ātmans cenšas atkal savienoties ar Brahmu, taču nespēj to tieši veikt, jo, dzīvojot fiziskajos objektos, tas kļūst netīrs, smags, aptraipīts, — fiziskā eksistence ir morāli nepilnīga, sabojāta. Šo stāvokli (vai procesu) sauc par kar-

mu. Karma ir fiziskās eksistences sekas: kā fiziskās eksistences daļa tā ir aptraipīta un netīra. Ātmans cenšas atbrīvoties no karmas, lai spētu atgriezties savā mājvietā Brahmā. Bet kā lai dvēsele atbrīvojas no karmas? Kāds ir šķīstīšanās ceļš? Šajā brīdī reliģija ienāk sociālajā sistēmā.

Ātmana pastāvēšanu cilvēkā nosaka īpaša kārtībā, kuras pamatā ir cilvēka morālais stāvoklis, ko savukārt nosaka noteiktu likumu un noteikumu izpildīšana. Katrai sociālajai grupai ir savs specifisks kodekss, piemēram, ja cilvēks ir šudra, tad viņam ir jādara noteikti darbi vai arī jāizvairās darīt īpašas lietas. Šo kodeksu sauc par dharmu. Labs šudra seko šudras dharmam, un, ja viņš tiešām to izpilda, tad šudras ātmans šajā procesā atbrīvojas no kādas karmas daļiņas. Šudra nomirst, vai precīzāk, ķermenis nomirst, jo ātmans ir nemirstīgs. Ātmans neatgriežas Brahmā, bet pāriet uz citu fizisku objektu; šī objekta izvēli nosaka iepriekšējās eksistences kvalitāte: ātmans var novietoties, piemēram, vaišjas ķermenī. Ātmans sevi neapzinās, tādēļ neviens nespēj atcerēties savu iepriekšējo eksistenci; ķermenis ir tikai līdzeklis mērķa sasniegšanai, indivīda sevis apzināšanās nav nozīmīga reinkarnācijas procesā.

Katrs cilvēks mēģina pēc labākās apziņas sekot savas kastas dharmam, tādējādi tā ātmans kļūst tīrāks un virzās pamazām augšup. Brahmaņu grupa ir augstākā, tās locekļiem piemīt mazāk karmas, ja tie ir sekojuši savai dharmam. Ja brahmanis ir tiešām izpildījis savu dharmu pilnīgi, tad tas atbrīvojas no visas karmas un viņa ātmans atgriežas pie Brahmas, līdz ar to sasniegdams t.s. mokšu — pilnīgu sevis iznīcināšanu. Kad ātmans ir atgriezies pie Brahmas, tas pazūd bezgalīgajā Visuma okeānā.

Sasniegt šo mērķi, kļūt vienotam ar Brahmu, ar universālo dvēseli, iznīcināt sevi ir Dienvidāzijas reliģijas mērķis.

Ja ātmans atrodas ķermenī, kas nepilda savu dharmu, neseko savas kastas likumiem, tad tas kļūst netīrāks un var atgriezties dzīvē zemākā pakāpē, piem., kā pārijs. Pāriji (neaizskaramie) sastāda apm. $\frac{1}{7}$ no visiem iedzīvotājiem. Tā ir zemākā kasta, tai piederošie dara darbus, kuri tiek uzskatīti par rituāli netīriem vai arī ir saistīti ar cilvēku vai

dzīvnieku nogalināšanu; viņi ir mednieki, zvejnieki, miesnieki, bendes, kaprači, apbedītāji, ādmiņi, ādu apstrādātāji, ielu slaucītāji un atkritumu novācēji. Ja pārijs neseko savai dharmai, tad tā ātmans var nonākt kādā dzīvniekā. Dzīvniekiem arī ir sava dharmā: ja zilonis nepilda savu dharmu, tas var atgriezties kā kāds zemāks dzīvnieks — kā vabole, tārps vai pat koks. Kokiem arī ir sava dharmā — slikts koks var atgriezties kā krūms vai pat sūna, un slikta sūna, savu kārt, var atgriezties kā akmens. Laiks šajā procesā nespēlē nekādu lomu.

Šie reliģiskie ticējumi ir sociālo sistēmu pamats. Valdība un likumi šajā jomā ir nevajadzīgi. Indivīds seko savas kastas likumiem, jo citādi viņa ātmans atgriezīsies dzīvē kā kaut kas zemāks. Pat brahmanis, ja tas nepilda savu dharmu, uzkrāj karmu un pēc nāves var atgriezties kā tārps. Šie ticējumi ir ļoti nopietni, tie attīstījušies laika tecējumā un nav pēkšņi izgudroti. Tie izskaidro visu un nostiprina sabiedrisko sistēmu.

Tas nenozīmē, ka katrs Dienvidāzijas iedzīvotājs visu laiku domā par to, ka viņa dvēsele tikai uzkrāj karmu un ka tam nav nekādas citas izejas kā vienīgi pārdzimt kaut kādā zemākā radījumā. Cilvēkam ir dota vēl cita iespēja attīrīt savu dvēseli. Palīdzība var nākt no t.s. Baktiem. Bakti ir "svētas" personas, kurām nekad nav bijusi karma. (Bakti ir līdzīgi kristiešu svētajiem.) Ja kāds vēlas tikt vaļā no savas karmas, tas var pielūgt Bakti, dot tam ziedojumus utt. — ar šādu darbību var attīrīties no karmas. Ja cilvēks tam tic, viņš var sasniegt Brahma, pārdzīvot tiešu mokšu. Daudzi Dienvidāzijas iedzīvotāji piekopj Bakti kultu un uzskata to par īsto ceļu uz mokšu. Ir nepieciešams dot šādu praktisku iespēju, lai cilvēks nenonāktu pilnīgā izmisumā, jo hindi ļoti baidās atgriezties pasaulē kādā zemākā formā, un Bakti kults dod viņiem cerību.

Ja savienošāns ar Brahma hinduismā ir debesis, tad kur ir elle? Dzīve uz zemes, fiziskā eksistence nav gluži elle, bet gan drīzāk purgatorijs, kurā indivīds mēģina attīrīt savu dvēseli. Tādēļ mums viņu domāšana reizēm liekas divaina: laika jēdziens te ir nesvarīgs, jo, ja ātmans atgriežas dzīvē

tūkstoš dažādās formās, tad individuālā eksistence ir nenozīmīga.

Vēl jāmin divas citas reliģiskas kustības, kas radās Dienvidāzijā un kurām arī mūsdienās ir ļoti nozīmīga loma, jo tās palīdzējušas veidot iedzīvotāju domāšanu un etosu. Šīs divas kustības ir budisms un džainisms. To dibinātāji ir laikabiedri, jo džainisma sludinātājs skolotājs Mahavira dzimis ap 540. g. p.m.ē., Gautama Buda — 566. g. p.m.ē..

Kad Mahavira bija 30 gadus vecs, viņš atteicās no savas ģimenes un kļuva askēts (gluži tāpat kā Gautama). Divpadsmit gadus Mahavira ceļoja pa visu zemi, meklēdams patiesību, un beidzot sasniedza atskārsmi. Mahaviras mācība sākumā izplatījās Gangas upes ielejā, vēlāk tā sasniedza arī Rietumindiju. Mūsdienās vēl eksistē apmēram 2 miljoni džainistu, kuri atrodami gan zemes ziemeļu, gan dienvidu daļās. Sākumā džainisma mācība tika pasniegta un saglabāta mutvārdos, taču 3. gs. p.m.ē. tā tika sistematizēta un pierakstīta, vēlāk vēlreiz izredīgēta.

Džainisms ir ateistisks, jo dieva eksistencei tā doktrīnā nav nekādas nozīmes. Visuma funkcijas nosaka un vada mūžīgi likumi, tas turpina savu ceļu, vienmēr virzoties no viena progressa viļņa uz nākošo regresa vilni. Katram objektam Visumā — materiālam vai nemateriālam — ir sava dvēsele. Dzīves jēga un dzīves mērķis ir dvēseles šķīstīšana. Pilnīgi tirā dvēsele pamet savu ķermeni un eksistē mūžīgā svētlaimē. Šķīstīšanu nevar sasniegt ar zināšanu palīdzību, jo tās ir relatīvas. Šo problēmu ilustrē stāsts par sešiem aklajiem un ziloni: seši aklie pieskaras zilonim un saka, ka tie, katrs atsevišķi, ir pieskārušies virvei, koka stumbram utt. Individs saredz tikai niecīgu pilnīgās zināšanas daļiņu, tādēļ zināšanas nevar sniegt atpestīšanu.

Dvēseles šķīstīšanu var sasniegt, dzīvojot mierīgu, vienmērīgu dzīvi, bet, lai dzīvotu tādu dzīvi, kādu to apraksta Mahavira, visiem būtu jāklūst mūkiem. Izvairīšanās no katras vardarbības tika akcentēta pat tādā pakāpē, ka ejot nejauši nogalināta skudra jau nozīmēja vardarbību un grēku. Bieži vien džainisti valkāja maskas virs mutes un deguna, lai elpojot nenogalinātu kādu niecīgu kukaini.

Džainisms ātri izplatījās sabiedrībās, kur intensīvi nodevās tirdzniecībai, jo, nodarbojoties ar zemkopību, vajadzētu nogalināt kukaiņus un citas dzīvas radības. Arī tādi amati, kuru izpildīšana būtu saistīta ar citu dzīvību apdraudēšanu, nebija pieņemami džainistiem. Tirdzniecība bija galvenā nodarbošanās, jo tā, līdzīgi džainismam vispār, ir saistīta ar noteiktu taupību. Lai apietu stingro privātīpašuma ierobežošanu, džainisti tikai zemi uzskatīja par privātīpašumu, nevis preces vai naudu. Džainisti kļuva tirgotāji un vidutāji finansiālās operācijās. Rezultātā džainisms izplatījās pilsētās un kļuva tipiska pilsētu kultūras sastāvdaļa. Daudzi džainisti apmetās uz dzīvi rietumkrastā, kur tirgojās pa jūras ceļiem vai arī kļuva augļotāji.

No abiem laikabiedriem daudz slavenāks kļuva Gautama, jo nodibināja reliģiju, kas vēl mūsdienās ir galvenā Āzijā. Buda (atskārtušais) kā viņu parasti sauca, nāk no šakju dzimtas; viņa tēvs bijis kšatrija virsaitis. Budas dzīves stāsts līdzīgs Kristus dzīves stāstam: Budu dzemdēja jaunava (nevainīgā ieņemšana), un viņu kārdināja velns. Gautama ir dzimis ap 566. g. p.m.ē. un jaunībā dzīvoja prinča dzīvi, taču neguva apmierinātību no tās, pameta ģimeni un kļuva askēts. Pēc sešiem klaiņošanas gadiem viņš nolēma, ka askētisms nav ceļš uz pestīšanu, un tādēļ atteicās no tā. Gautama nolēma atrast ceļu uz pestīšanu ar meditācijas palīdzību un pēc 49 meditācijas dienām kļuva atskārtušais — tas nozīmē, ka viņš saprata ciešanu cēloņus šajā pasaulē. Gautama teica savu pirmo mācību Sarnatas zvēru dārzā Benares tuvumā, kur tam pievienojās pirmie pieci mācekļi. Šo sprediķi sauca par Likuma Rata Griešanos. Tas sevī ietver Četras Cēlās Patiesības: 1) pasaulē valda ciešanas, 2) ciešanu cēlonis ir cilvēku vēlmes, 3) lai atbrīvotos no ciešanām, jāatsakas no vēlmēm, 4) lai atbrīvotos no vēlmēm, jānoiet pestīšanas ceļš. Pestīšanas ceļš ir astonkārtīga taka, kas balstās uz astoņiem principiem, kuri ved uz mērenu, līdzsvarotu dzīvi: pareizi uzskati, lēmumi, runa, izturēšanās, dzīvesveids, pūles, atmiņas un meditācija. Visi šie elementi sastāda t.s. vidējo ceļu vai mērenības ceļu. Lai saprastu šo mācību, nebija vajadzīga nekāda komplicēta metafiziska domāšana. Racio-

nāls argumentācijas tonis vispār bija raksturīgs budismam, kas par analīzes pamatu pieņēma kauzālos procesus. Tas bija sevišķi svarīgs sistēmā, kur nav vietas nevienai dievībai.

Atpestīšanu var iegūt, sasniedzot nirvānu, sevis pilnīgu iznīcināšanu, atbrīvošanos no mūžīgās atdzimšanas rata griešanās. Būtībā karma ir svarīga arī budismā, bet, ja brahmanisma sistēma tika lietota, lai izskaidrotu kastu sistēmu, budisms pilnīgi to noraida. Budisms arī bija ateistisks, jo šeit dievs nav svarīgs, — Visumā notiek tikai kosmosa izvēšanās un bojāeja. Sākumā Visums bija svētlaimes vieta, taču cilvēku vēlmes to pārvērtušas par ciešanu apgabalu.

Budisms pieļāva arī tādus tautā populārus kultus, kā, piem., koku pielūgšanu utt., šis apstāklis veicināja budisma izplatību. Vēlāk radās arī budistu klosteri — vīriešu un sieviešu —, jo budisms bija demokrātiska sabiedriska reliģija. Budisma kanons tika sakopots apmēram 500 gadus pēc Gautamas nāves, tāpēc var tikai minēt, cik daudz mācību ir Gautamas paša vārdi un cik daudz ir vēlāki papildinājumi.

Budismam un džainismam ir daudz kopēju elementu. Abu pamatlicēji ir kšatriju kastas piederīgie un abi vērsās pret brahmaņu ortodoksiju. Abas reliģijas bija pievilcīgas zemāko kastu pārstāvjiem: vaišjām, kuri gan bija ekonomiski spēcīgi, taču to sociālais stāvoklis bija zems, un šudrām, kuri tiešām bija apspiesti. Lai gan budisms un džainisms neuzbruka kastu sistēmai tieši, tie tomēr bija opozīcijā pret tādu sistēmu. Šo kustību piekritēji bija pilsētu ļaudis, tā kā no 6. līdz 4. gs. p.m.ē. tirdzniecība uzplauka, tās guva plašu izplatību un veidoja pretpēku brahmanismam.

Politiskie faktori un institūti

Dienvidāzijas civilizācijas attīstībā politika vienmēr ieņēmusi nenozīmīgu vietu. Tas tādēļ, ka valstīm un valdībām šeit tiek ierādīta mazāk svarīga loma, jo to funkcijas ir pārņēmušas sociālās un reliģiskās struktūras. Valstis un valdības eksistē, taču tām nav izšķirošas nozīmes.

Dienvidāzijas iedzīvotājiem ir arī atšķirīgi uzskati par politiskajām zinātnēm, par likumību, par to, kāpēc noteiktas valstis, indivīdi, valdnieki fiziski pakļauj laudis un tautas. Dienvidāzijas ļaužu domāšanā šī legalitāte ir reducēta uz vienu teikumu: vara dara pareizi. Valda pārliecība, ka jebkurā gadījumā valdība eksistē, tikai balstoties uz varu, nevis tiesībām valdīt. Tādēļ uzurpators neizdara ne legālus, ne morālus noziegumus.

Dienvidāzijas vēsturei nav raksturīgas ilgi pastāvošas dinastijas (kā Ķīnā). Kurš ir stiprāks, tas valda, kurš ir nežēlīgāks un ļaunāks, — tas valda, un valda likumīgi! Vispilnīgāk šīs idejas ir formulētas indiešu autora Kautaljas grāmatā *Artašastra*. Kautalja saka, ka dabiskā ceļā nevienam nav tiesības valdīt, tādēļ valdniekam jābūt apspiedējam, — tas padara viņu par valdnieku. Valdīšanai nav ne morālu, ne ģimenisku, ne vēsturisku attaisnojumu. Interesanti piezīmēt, ka Dienvidāzijā valdnieki, valstis un pat impērijas viena otru nomainīja ļoti ātri.

Pirmā lielākā politiskā struktūra bija Maurju Impērija. Nākdami no Pendžabas, ārieši pamazām iespiedās Gangas ielejā, līdz ar to arī politiskais centrs pārvietojās un centrējās Magadas karalistē. Tajā pašā laikā Ziemeļrietumu provinces gāja pašas savu ceļu, jo tās bija cieši saistītas ar persu civilizāciju. Imperators Dārijs šķērsoja Hindukuša kalnus ap 518. g. p.m.ē. un padarīja Rietumpendžabu par savu divdesmito provinci. Divus gadsimtus vēlāk, 327. g. p.m.ē., Aleksandrs Lielais arī iebruka Indijā no ziemeļrietumiem, taču palika tur tikai divus gadus, drīz pēc viņa aiziešanas grieķu izveidotā valdība beidza eksistēt. Neskatoties uz īso valdīšanas laiku, grieķu ietekme Indijā saglabājās uz ilgu laiku. Ātri attīstījās austrumu un rietumu tirdzniecība no Ziemeļrietumu Indijas caur Afganistānu uz Mazāziju un Vidusjūras pilsētām. Grieķu kolonijas, kuras atradās visās iekarotajās zemēs, veicināja šo tirdzniecību un izplatīja helēnisma kultūru šajās zemēs.

Aleksandrs Lielais iekaroja dažas vietējās valstis, bet viņa aiziešana no šīm zemēm radīja politisku vakuumu. Čandragupta Maurja ātri aizpildīja šo tukšumu un nodibināja

impēriju, kuru nosauca savā vārdā. 322. g. p.m.ē., trīs gadus pēc Aleksandra Lielā aiziešanas, Čandragupta, kas tajā laikā bija jauns godkārigs karavadonis, nogāza Magadas valsti Nandas dinastijas valdnieku un nodibināja savu dinastiju. Nākošajos gados viņa vara izplatījās ziemeļrietumu virzienā, līdz beidzot Čandraguptas impērija sniedzās no Gangas līdz Indai, iekļaujot sevī arī abu upju deltas. Tajā pašā laikā tika izveidota spēcīga armija un administrācija, lai spētu saturēt valsti kopā. Kad Seleikīds kā viens no Aleksandra Lielā pēctečiem kļuva par valdnieku Vidējos Austrumos, viņš mēģināja Aleksandra Lielā iekarotās Indijas provinces atgūt, taču Čandraguptas armija ātri uzvarēja grieķu karaspēku. Čandraguptas dēls iekaroja Dekānu dienvidos, un viņa mazdēls, slavenais Ašoka (273.—232. g. p.m.ē.), iekaroja Kalingu, Indijas austrumkrastu. Ašokas vadībā Maurju Impērija ietvēra sevī visu Indijas pussalu, izņemot pašu dienvidu smaili.

Maurju Indija bija labi pārvaldīta un bagāta valsts, savā ziņā līdzīga Romas Impērijai tās ziedu laikos. Neskaitāmi ceļi bija pilni ar ceļojošiem tirgotājiem, karavīriem un vēstnešiem. Admiralitāte rūpējās par ostām iekarotajā Kalingā (Indijas austrumu krasts), kā arī būvēja un uzturēja citus ūdensceļus. Tika iekārtotas arī apūdeņošanas sistēmas, — kāds Maurju laikā būvēts ūdens aizsprosts tika izmantots vēl 800 gadus vēlāk. Galvaspilsēta Pataliputra bija pazīstama kā “puķu pilsēta”. Tajā bija daudzi slaveni parki, greznas sabiedriskas celtnes un lieliski iekārtots 15 km garš upes krasts. Mācību iestādes bija pilnas ar dedzīgiem skolniekiem no visām impērijas malām un pat citām zemēm. Visus šos sabiedriskos sasniegumus finansēja daudzi un dažādi nodokļi. Kautalja, Čandraguptas padomnieks, slavenās grāmatas “Artašastra” autors, detalizēti izskaidroja ne tikai to, kā valsts jāvalda, bet arī visus iespējamus veidus, kā no pavalstniekiem iegūt līdzekļus. Visiem bija jāmaksā nodokļi par visu: tirgotājiem bija jāmaksā nodokļi par precēm, iedzīvotājiem — ūdens nodoklis, taču svarīgākais nodoklis bija jāmaksā zemniekiem : $\frac{1}{6}$ daļa no visas ražas pienācās valdniekam, praktiski tie maksāja $\frac{1}{4}$ daļu no visas ražas, tā ka zemnieki

tik tikko varēja izdzīvot. Likumi bija stingri, pat nežēligi, kārtība tika uzturēta visiem iespējamiem līdzekļiem. Valdība algoja spiegos un informatorus, kuri sūtīja savus ziņojumus uz galvaspilsētu ar ziņnešiem un pasta baložiem. Spīdzināšana bija sods un līdzeklis, lai iegūtu vainīgo atzišanos. Kopumā tā bija ļoti efektīva, nežēlīga birokrātiska sabiedrība, kuras pamatprincips bija: "Valdība pastāv, lai sodītu". Impēriju sargāja pastāvīga armija, kura sastāvēja no apmēram 700 000 karavīriem, 9000 kaujas ziloniem un 10 000 kaujas ratiem. Militārais dienests bija diezgan labi atalgota profesija, taču augstākā birokrātija tika atalgota vēl labāk.

Ašokas valdīšanas laikā notika radikālas pārmaiņas. Pēc tam, kad viņš bija iekarojis Kalingu ilgā un asiņainā karagājienā, viņš piedzīvoja garīgu atdzimšanu. Ašoka pats aprakstīja, kā vairāk nekā 100 000 kara gūstekņu tikuši nogalināti un kā viņš izjutis "dziļas skumjas un nožēlu". Ašoka sāka pielietot dzīvī un likumdošanā daudz cilvēcīgākos budistu principus: vienkāršību, līdzcietību, savstarpēju toleranci un respektu pret katru dzīvu radību. Ašoka organizēja daudzus sabiedriskus pasākumus, kas vairāk kalpoja tautai, nevis valdībai: slimnīcas, medicīniskās aprūpes centrus, kurus uzturēja un apmaksāja valsts, parkus, dārzus un atpūtas vietas lielo ceļu malās. Ašokas valdība sūtīja budistu misionārus uz citām zemēm un deva naudas līdzekļus visām reliģiskām grupām iekšzemē.

Ašoka nepasludināja budismu par valsts reliģiju, viņš nevajāja arī citas sekta un palīdzēja tām. Tā nebija reliģiska reforma, bet drīzāk nostājas maiņa pret cilvēku. Ašoka veicināja toleranci un noliedza jebkuru vardarbību ne tikai tādēļ, ka šāda nostāja bija morāli vēlama, bet arī tādēļ, ka tā veicināja harmoniju neviendabīgā impērijā. Ašoka bija populārs valdnieks un valdīja 41 gadu. Taču jau 50 gadus pēc tā nāves viņa dinastija tika gāzta un impērija iznīcināta. Tomēr mūsdienu Indija viņu atklāja no jauna — valsts zīmogā redzamas četras lauvas no Ašokas laikā būvētas kolonnas.

Indijas vēsturei līdz pat jaunajiem laikiem raksturīga sekojoša iezīme: ja Ķīnā vienotas impērijas pastāvēšanu pārtrauca samērā īsi šķelšanās periodi, Indijā isus vieno-

tības periodus nomainīja ilgi savrupas eksistences laiki. Indijas vienotība izpaudās kultūras jomā, nevis politikā, tā izpaudās lojalitātē pret sociālo kārtību, ne pret valsti.

Nākošo periodu Indijas vēsturē varētu raksturot kā iebrucēju, tirgotāju un misionāru laiku. No iebrucējiem minēšu tikai partiešus, skitus un kušanus. Tirdzniecības ceļi gāja visos virzienos, jāpiemin arī leģenda par apustuli Tomu, kas it kā ieradies Malabaras krastā 52. gadā. Lai arī Tomu 68. gadā nogalinājuši, vēl mūsdienās var sastapt kristiešus dienvidrietumu Indijā.

Guptas klasiskā ēra

4. gadsimtā sākās Guptas klasiskā ēra. Šajā laika iepriekšējo gadsimtu iebrucēji bija jau asimilēti un dažādās kultūras sasniegušas savus ziedu laikus. Šis laikmets Indijas vēsturē ir līdzīgs Romas impērijas Augusta laikmetam. Guptas impērijas, gluži kā Maurjas impērijas sākumi meklējami Magadā, Gangas ielejā. Magadas valsts bija saglabājusi savu neatkarību pēc Maurjas impērijas sabrukuma. Kušanu invāzija beidzās ar to varas sabrukumu, un Magada sāka pamazām aizpildīt radušos vakuumu.

Guptas ēra sākās 320. gadā ar Čandraguptas I nākšanu pie varas un sasniedza savu zenītu viņa mazdēla Čandraguptas II valdīšanas laikā (375.—415. g.). Čandragupta II paplašināja savu impēriju no Indas upes ielejas līdz Bengālijas līcim un no ziemeļu kalniem līdz Narbadas upei dienvidos. Guptas impērija bija Ziemeļindijas impērija un neietvēra sevī visu pussalu. Dienvidindija bija šajā laikā pavisam cita zeme, kuru Vindjas kalni pilnīgi atdalīja no pārējās pussalas. Dienvidos iedzīvotāji runāja dravidu vai pirmsāriešu valodās, ziemeļos — indoāriešu valodā. Tomēr dienvidnieki bija pieņēmuši hinduismu un budismu, kā arī ziemeļnieku paražas — sanskrits bija svēto rakstu valoda. Tā viena civilizācija apvienoja dažādas tautas ar dažādām etniskām un valodnieciskām tradīcijām.

Guptas impērija kļuva bagāta, sevišķi pēc tam, kad

Čandragupta II ieviesa zelta un sudraba monētas kā maksāšanas līdzekļus. Tirdzniecība uzplauka pašā pussalā un ar citām zemēm. To, cik Guptas valdība bija stabila, raksturo šāds fakts: Maurju laikā bija jāmaksā 240% par aizjūras tirdzniecības naudas aizdevumiem, Guptas laikā procenti nokrita līdz 20%. Tekstilindustrija bija viena no galvenajām: amatnieki ražoja līnu, vilnas, kokvilnas produktus, arī zīdu, muslinu. Tekstilijas bija domātas gan iekšējam tirgum, gan arī eksportam. Vēl jāmin metalurģija, keramika un dārgakmeņu pulēšana.

Guptas valdība bija daudz liberālāka nekā Maurju. Par to liecina ķīniešu budists svētceļotājs Fa Hiens, kas apceļoja impēriju (408.—410.), viesodamies vienā budistu klosterī pēc otra. Tas liecina, ka valsts aprūpe un vispārējā turība bijusi ļoti augsta, zemē valdījis miers un labklājība, arī policija un spiegi bijuši daudz mazākā skaitā, nekā tas bijis Maurju laikā. Lai arī valdošā dinastija bijusi hinduisti, budisti nav diskriminēti.

Literatūrā un valodā šajā laikā triumfēja sanskrits. Līdz šim sanskrits bija arhaiska valoda, kuru lietoja tikai brahmaņi. Tagad sanskrits kļuva par literāro un administratīvo valodu. Uzplauka dzeja un proza, jo tās atbalstīja valdība. Slavens rakstnieks bija Kālidāsa (Indijas Šekspīrs), kas senās leģendas un populāros nostāstus interpretēja kā drāmu un dzeju. Viņa *Šakuntala* parādījās angļu valodā 18. gs. beigās un kopš tā laika ir iemantojusi lielu popularitāti ārpus Indijas. Lielākais kultūras sasniegums Guptas laikā bija divu lielo nacionālo eposu *Mahābhārata* un *Rāmājana* pierakstīšana. Abi eposi datējami vairākus gadsimtus pirms Kristus, pirmās versijas ir zudušas, un mums tie ir pazīstami tikai no Guptu laikiem. Abi eposi ir klasiski hinduisma literārie darbi, kas saglabājuši hinduisma tradīcijas. Varoņi un varones šajos darbos nāk no tautas, un nostāstus par šiem cilvēkiem izmantojuši daudzi Indijas rakstnieki savos darbos. Filozofiskā poēma *Bhagavadgīta* ir hinduisma Svētie Raksti.

Arī zinātnes uzplauka Guptas laikā. Sakari ar grieķiem veicināja ideju apmaiņu, kas bija labvēlīga abām pusēm. Arjabahata, dzimis 476. g. Pataliputrā, ir ievērojama per-

sonība astronomijas vēsturē. Viņš mācīja, ka Zeme ir sfēriska, tā griežas ap savu asi. Mēness aptumsumus rada Zemes ēna, kas krīt uz to, un Saules gadam ir 365,3586805 dienas.

Arī medicīnā parādas jaunas idejas un eksperimenti, piemēram, ārstēšana ar ķīmikāliju palīdzību. Ķirurģija kā ārstniecības metode tika izmantota, piemēram, kataraktu operācijas. Guptas zinātnieki pētīja smadzeņu uzbūvi, tie specializējās kaulu lūzumos, locekļu izmežģījumos, muskuļu sāpēs utt.

Pats lielākais Guptas zinātnieku sasniegums bija nulles teorijas noformulēšana un decimālsistēmas attīstīšana. Bāzes skaitlis varētu būt bijis jebkurš skaitlis, taču viņi izvēlējās skaitli 10, jo skaitīja uz pirkstiem. Šajā sistēmā bija vajadzīgi pavisam nedaudzi skaitļi: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0. Senie grieķi (gluži kā senie ģermāņi) katru skaitli apzīmēja ar savu zīmi. Arī romieši rakstīja skaitli 888 šādi: DCCCLXXXVIII. Reizināšana un dališana šādā sistēmā ir komplicēta operācija. Vienkāršos hinduistu izgudrotos skaitļus arābu tirgotāji un zinātnieki aizveda uz Rietumiem, kur tos parasti dēvē par arābu skaitļiem. Lai gan decimālsistēmai bija daudzas priekšrocības, tā ļoti lēni izplatījās Rietumos. Daudzi uzskatīja to par pagānu sistēmu, taču citi domāja, ka šie skaitļi viegli viltojami: pieliec nullei astīti uz leju vai augšu, un nu ir seši vai deviņi. Tikai 15. gs. šie skaitļi tika akceptēti, tas bija mūsdienu matemātikas un zinātnes rašanās brīdis.

Vēl daži vārdi jāsaka par Guptas perioda literatūru. Šajā laikā radās populārais sacerējums *Kamasutra* (Mīlestības mākslas grāmata). Šis teksts bieži vien ir vienīgā indiešu grāmata, kas pazīstama rietumu cilvēkiem...

Guptas ēra bija zinātnes un literatūras ēra, un valsts varai bija mazi nopelni šī "zelta laikmeta" radīšanā.

Ap 600. gadu Guptas impērija pazuda, līdz ar to izzuda pēdējā impērija, kuru radīja un pārvaldīja indieši. Impērijas eksistēja arī vēlāk, taču tās valdīja sveši iekarotāji: musulmaņi, mongoļi un eiropieši. Bija jāpaiet apmēram 1300 gadiem, pirms 20. gs. 40. gados parādījās jauna indiešu valdīta valsts.

AUSTRUMĀZIJAS (ĶĪNAS) CIVILIZĀCIJA

Tā saucamie hominīdi parādās Ziemeļķīnā pirms apmēram 500 000 līdz 100 000 gadiem (atkarībā no tā, kura antropologa domas uzskatām par pareizām). Lēni un pakāpeniski no šiem hominīdiem attīstījās rase, ko apzīmē par monголоīdiem. Šo attīstību Ziemeļķīnā pārtrauca ledus laikmets. Milzīga ledus sega pārklāja visu kontinenta ziemeļdaļu (līdz pat tagadējai Mongolijai) un radīja spēcīgus vējus, kas, nākdami no aukstajiem reģioniem, nesa sev līdzīgu augsni no Gobi līdzenuma (desikācijas sākums). Šī augsne nosēdās visā Jandzi upes ielejā. Vēji, iespējams, lika iedzīvotājiem pārcelties uz dienvidiem. Ledus laikmeta beigās uzrāda cilvēku atliekas virs vēju sanestām nogulsņēm. Ap šo laiku, t.i., pirms 12 000 gadiem, sākās cilvēku migrācija uz Amerikas kontinentu un iespējami arī uz Japānu.

Austrumāzijā ietilpst ne tikai Ķīna, bet arī Koreja, Japāna un Vjetnama. Vadoties no statistikas, cilvēces lielākā daļa dzīvo Austrumāzijā. Civilizācija, kas attīstījās Ķīnā, ir svarīgākā visā Austrumāzijā. Arī šeit tā sākās lielo upju ielejās: Huanhe (par "Dzelteno upi" tā nosaukta nogulsņu dēļ) un Jandzi upes ir svarīgi elementi Ķīnas ģeogrāfijā un tās civilizācijas attīstībā. Klimats Ķīnas ziemeļdaļā ir kontinentāls ar vēsām, pat aukstām ziemām un siltām vasarām. Dienvidos klimats ir subtropisks vai pat tropisks. Ziemeļos nokrišņu daudzums ir neliels, taču dienvidu daļā mitruma pietiek, lai diķos kultivētu rīsu.

Ķīna ir izolēta zeme: to ierobežo okeāni, kalni un tuksneši, tādēļ tās kultūras attīstība nelidzinās tām civilizācijām, kas attīstījušās saskarē ar citām civilizācijām. Ķīniešu pirmsākumi meklējami Centrālās Ķīnas ziemeļos, apmēram pirms 5000 vai 3000 gadiem, kur arī notika t.s. neolīta revolūcija.

Šajā reģionā, it sevišķi Huanhe upes ielejas likumā iedzīvotāju skaits un blīvums pieauga ļoti ātri. Šeit ir bagātīgi nokrišņi, arī gadskārtējie plūdi un — vēlākos laikos — apūdeņošanas ierīces gādāja par to, lai iedzīvotāji varētu ražot iztiku ne tikai sev, bet arī pārpalikumu. Auglīgā brūnās krāsas zeme (saukta less), kuru bija sanesuši vēji, bet kura varbūt nav tik auglīga kā melnzeme Ukrainā, spēja apgādāt lielu skaitu cilvēku ar iztiku un radīja pārpalikumu. Tas fakts, ka tik liels skaits cilvēku (ķīniešu) dzīvoja tik kompakti, lielā mērā ietekmēja viņu kultūru. Arī tādēļ, ka tik daudzi cilvēki dzīvoja vienas un tās pašas kultūras gaisotnē, tās filozofija, valoda utt. dominēja visā reģionā. Tādēļ arī ķīnieši domāja, ka viņi ir vienīgie civilizētie cilvēki uz Zemes un Ķīna ir Centrālā valsts. Valsts apmēri kļuva vēl lielāki ap mūsu ēras sākumu, kad Ķīna izpletās uz dienvidiem. Tur klimats bija subtropisks vai tropisks ar ievērojamu nokrišņu daudzumu, tā ka ļaudis varēja ievākt divas vai pat trīs ražas vienā gadā. Līdz ar to pieauga pārpalikums, iedzīvotāju skaits un blīvums.

Blīva un liela iedzīvotāju masa rada specifiskas problēmas: nepieciešama politiska un sociāla organizācija, lai spētu uzturēt kārtību. Tas nozīmē, ka Ķīnas civilizācijā valdība, politika, organizēta valsts bija absolūti nepieciešama. Ķīnieši paši atzina to un tādēļ arī izveidoja nepieciešamos institūtus.

Ķīnieši stāsta, ka apmēram 2500 gadus pirms Kristus pēkšņi radās Ķīnas impērija, kuru valdīja pēc kārtas trīs labi valdnieki (jāšaubās, vai tie vispār eksistējuši!). Ķīnieši paši ticēja, ka tie bijuši labi valdnieki, jo politika viņiem vienmēr bijusi svarīga, un tai vienmēr bijušas morālas un ētiskas dimensijas. Viņu uztverē valdnieki ir vai nu labi, vai slikti, tādēļ tie salīdzina visus valdniekus ar šiem trijiem.

Ķīnieši kā specifiska etniska grupa parādās Huanhe upes ielejas vidus daļā apm. 2500 g. p.m.ē. Tie cēlušies no t.s. "melnās keramikas" cilvēkiem, kuru podniecības atliekas atrastas šajā ielejā. Mums trūkst sīkāku ziņu par šiem cilvēkiem, taču varam pieņemt, ka viņi dzīvojuši pilsētu vai pat ciematu tipa valstīs. Pastāvējusi arī valdoša dinastija — Hsia

dinastija, lai gan arheoloģiskie izrakumi nepierāda, ka tāda dinastija eksistējusi. Ķīniešu tradīcija vēsta, ka 1700. g. p.m.ē. Hsia dinastiju nogāza jauna — Šanas — dinastija, kura valdīja 500 gadus. Ķīniešiem, pretstatā indiešiem, pagātne ir ļoti svarīga, viņi centušies saglabāt ziņas par pagājušiem notikumiem un to hronoloģiju.

Šanas dinastijas valdnieki nāca no kādas skaitliski mazākas ļaužu grupas, kas dzīvoja ziemeļrietumos no ķīniešiem, taču bija tiem radnieciska. Tie bija nomadi, tādēļ ķīnieši stāsta, ka tie tikuši iekaroti, jo iebrucēji lietojuši kara ratus un vispār militārā ziņā bijuši labāk sagatavoti. Tā kā Šanas iekarotāji bija skaitliski minoritāte, tad ķīnieši tos asimilēja ļoti ātri: drīz vien tie runāja, dzīvoja un domāja kā ķīnieši. Nākošajos 3000 gados šis fenomens tika atkārtots daudzas reizes: ķīnieši absorbēja iekarotājus ar savu lielo skaitu.

20. gs. 30. gados arheologi atrada pierādījumus, ka Šanas valsts tiešām eksistējusi. Arheologi balstīja savus atklājumus uz t.s. "orākula kauliem", plakaniem kauliem, uz kuriem rakstīja jautājumus, tad iemeta ugunī, kur tie saplaisāja. Īpaši tulki prata šīs atbildes izlasīt, un patiesi izrādījās, vārdi uz šiem kauliem ir salasāmi, un tie pierāda, ka Šanas valsts eksistējusi starp 1000. un 1200. g. p.m.ē.

Visā šajā laikā Ķīnā notika pārmaiņas: iedzīvotāju skaits pieauga un ļaudis izplatījās pa Ziemeļķīnas līdzenumiem. Šajā procesā tie absorbēja vietējos iedzīvotājus, kas turpinās vēl mūsdienās.

Jauna iekarotāju grupa nāca no ziemeļiem un ziemeļrietumiem, t.s. Džou dinastija. Arī tie bija ķīnieši, taču kavalēristi un karotāji. Iespējams, ka Džou dinastijas pārstāvjiem jau bija dzelzs ieroči un darbarīki. Džou iekaroja Ķīnu un nodibināja jaunu dinastiju — Džou dinastiju. Iekarotāju problēma bija tā, ka viņiem, nelietojot varas līdzekļus, bija jebkurā ceļā jāpārlicina milzīgās ķīniešu masas, ka viņi ir likumīgi valdnieki. Džou izgudroja sevišķu politisku formulu, kas kļuva par ticības apliecinājumu: tika radīts t.s. "Debesu Mandāts".

Ķīnieši ticēja t.s. Tien (debesu) eksistencei; ne tādām, kādas debesis iztēlojās kristieši, bet drīzāk gan līdzīgām hindu

Brahmas idejai. Šīm debesīm nepiemita nekāds dzīvības spēks, tās bija kā visaptveroša enerģija. Ķīnieši ticēja, ka debesis dod pavēles un valdnieks kļūst valdnieks tikai tad, kad debesis atļauj tam būt valdniekam, proti, tikai tad, kad tas ir saņēmis Debesu Mandātu. Debesis dod savu mandātu imperatoram tikai tādēļ, lai tas būtu labs valdnieks, ievērotu pavalstnieku intereses: politika un morāle ir nedalāmas. Ja kāds valdnieks lieto savu varu ļauniem nolūkiem, debesis var atsaukt savu mandātu, citiem vārdiem: viņa dinastija var tikt gāzta. Tik ilgi, kamēr imperators lietoja savu varu labiem nolūkiem, tam piederēja Debesu Mandāts. Ja nāca kāda jauna dinastija, gāza iepriekšējo un revolūcijai bija panākumi, tad, protams, debesis bija atsaukušas savu mandātu iepriekšējai dinastijai. Valdnieka Džou dinastija vienkārši sacīja: mēs uzbrukām Šanas dinastijai, to uzvarējām, un tas nozīmē, ka debesis ir devušas savu mandātu mums, ka mēs esam Ķīnas likumīgie valdnieki. Ja izmaiņas politikā izskaidro šādā veidā, tad dinastiju maiņa kļūst saprotama un likumīga. Šis ir loģisks un akceptēts process, sevišķi tādēļ, ka pavalstniekiem ir atstāta zināma izvēle. Debesu Mandāts attaisnoja kādas dinastijas tiesības valdīt, tāpat kā tas attaisnoja kādas dinastijas gāšanu.

Ši politiskā filozofija nepasargāja nevienu dinastiju no sabrukuma. Tā tas notika arī ar Džou dinastiju. Centrālās valdības varu mazināja dažādi politiski faktori, galvenokārt feodālisma attīstība Ķīnā. Feodālisms koncentrēja varu privātās rokās, un, sākot ar 600. gadu p.m.ē., Džou dinastija kļuva vājāka, jo atsevišķo feodālo kungu vara pieauga. Beidzot imperatoram vara piederēja tikai teorētiski, visa impērija sadalījās atsevišķās valstīs ar savām nodokļu sistēmām, savām armijām utt. Šāds stāvoklis ilga no apmēram 600. g. p.m.ē. līdz 250 g. p.m.ē.. Vēsturē šo laiku parasti sauc par Karojošo valstu laikmetu.

Šis periods Ķīnas vēsturē ir nozīmīgs, ja runājam par Ķīnas civilizāciju. Rietumu civilizācijā kari valstu starpā un kari vispār tiek uzskatīti par dabīgu, normālu parādību. Ķīnā reakcija ir bijusi pavisam savādāka: ķīnieši uzskata karu par nedabisku, nenormālu stāvokli. Ja vienas vienotas Ķīnas vietā

ir vairākas valstis, tad šāda situācija ir pilnīgi nenormāla. Pilsoņi domāja, ka tāds stāvoklis nedrīkst turpināties. — un ne tikai vienkāršie pilsoņi, bet arī Ķīnas filozofi un politiķi. Situāciju sarežģīja arī tas fakts, ka Debesu Mandāts var būt tikai vienas personas, vienas dinastijas rokās: Ķīnā nevar būt divi, trīs vai trīsdesmit valdnieki vienlaicīgi. Tikai vienai personai, vienai dinastijai ir Debesu Mandāts, pārējie valdnieki ir nelikumīgi.

Stāvoklis nebija pieņemams, un katra ķīnieša pienākums bija restaurēt vienotu Ķīnu, identificēt valdnieku, kuram būtu Debesu Mandāts. Tā bija ne tikai politiska, bet arī kultūras nepieciešamība. Karojošo valstu periods Ķīnas vēsturē bija auglīgs laiks, jo tajā radās svarīgas filozofiskas, politiskas un sociālas idejas. Šajā laikā parādījās trīs svarīgi filozofiski novirzieni, kuri modificētā veidā vēl mūsdienās veido Ķīnas politisko, socioloģisko un filozofisko bāzi.

Kā pirmais jāmin daoisms, kuru esot nodibinājis domātājs Laodzi 550. g. p.m.ē. Vai tiešām šis cilvēks dzīvojis, nav pierādāms. Varbūt bija kāda persona, kura apkopoja eksistējošās idejas vienā vienotā darbā (līdzīgi kā daži literāti runā par Homēru grieķu literatūrā kā par senāku poētisku darbu sakopotāju). Šis darbs, kuru it kā sarakstījis Laodzi, saucas *Daodedzin* — grāmata par “ceļu” un “spēku”. Darba centrālā doma ir DAO — “ceļš” vai “taka”. Ir ļoti grūti raksturot šo dao. Dao ir visas lielās dabas aktivitāte, dao apzīmē visu dzīvo un nedzīvo lietu dabīgo harmoniju. Katram cilvēkam jācenšas atrast šo ceļu un harmoniju fiziskā un garīgā ziņā. Tikai šāda harmoniska eksistence cilvēkam var dot mierinājumu un laimi šajā pasaulē.

Daoisti uzskata, ka pasaule un cilvēku sabiedrība ir korumpēta, ka tajās nav iespējams izlabot kļūdas un uzlabot situāciju. Viss paliek indivīda rokās: tam jāpamet cilvēku sabiedrība, jākļūst par vientuļnieku, jādzīvo dabā un kopā ar dabu. Tikai tā cilvēks var atklāt dao savā dvēselē, var just, ka tas ir uz pareizā ceļa, uz pareizās takas. Daoisti aicina pamest Ķīnu, cilvēku sabiedrību, jo nav iespējams tiem norādīt pareizo ceļu no ārpuses. Vienīgais, ko cilvēks var darīt, ir gūt savu personisko, individuālo mieru.

Laika posmā starp 200. un 300. g. daoismā notika lielas pārmaiņas. Lielas ļaužu grupas pievērsās daoismam, pameta cilvēku sabiedrību un nodibināja paši savas komūnas.

Šajā sakarībā jāmin ķīniešu māksla, sevišķi zīmējumi un gleznojumi. Varam teikt, ka Ķīnas māksla ir daoistu māksla. Zīmējumi atklāj dabas elementus: kalnus, klintis, ūdenskritumus, kokus utt. Cilvēks, ja tas vispār parādās šai zīmējumā, ir tikai niecīga figūra visā ainavā.

Daoisms kā filozofija varētu sniegt individuālu apmierinājumu, taču kā filozofija tas nespēja atrisināt Ķīnas problēmas.

Otrs novirziens, kas radās šajā laikā, bija t.s. legisms vai Valsts Valdišanas māksla. Legismam nav viena centrāla radītāja, taču varam minēt ideju apkopotāju Hanfendzi, kas dzīvoja ap 100. g. p.m.ē. Šī filozofija ir izteikti politiska, kas radīja savas problēmas: tā noraidīja jebkuru morālisku, ekonomisku utt. pieeju. Legisma pamatideja bija pieņēmums, ka cilvēki ir ļauni, aprobežoti un egoistiski, tāpēc nespēj radīt nedz spējīgu valdību, nedz arī stabilu sabiedrību. Caurmēra cilvēks ir nemācīts, neskolots. Visas problēmas var atrisināt tikai tad, ja izveido valdību ar pilnīgi neierobežotu varu (totalitāru). Pilnīgi neierobežota valsts vara ir labas valsts un labas valdības priekšnoteikums. Absolūtai varai jāatrodas viena valdnieka rokās, tikai tad Ķīna tiks apvienota un miers un labklājība valdis tautā. Valdnieka varai jābūt absolūtai, tai jābūt efektīgai un vienotai visā valstī. Valstij jābūt homogēnai, un arī pilsoņiem jābūt vienādiem, tiem nav jāatšķiras vienam no otra. Valstī jāvalda pilnīgi paklausībai un pilnīgam konformismam, jo katra mazākā atšķirība ir pretošanās visvareņam valdniekam. Valstī ir tikai divas pilsoņu kārtas: valdnieks un visi pārējie iedzīvotāji. Valdnieka vārds ir likums, viņš vienīgais lemj par visām lietām valstī. Tiesības vadīt ir viņa rokās, viņš izlemj, kas ir taisnīgi un kas — netaisnīgi. Ja kāds vienkāršs cilvēks nogalina imperatora ierēdni, tad tas ir liels noziegums, bet, ja imperatora ierēdnis nogalina kādu vienkāršu pilsoni, tad tas ir labs darbs, jo apstiprina valdnieka varu.

Legistu valstī attiecībā uz morāli, tiesībām un ekonomiku

tika uzdots tikai viens jautājums — vai tas nāk par labu valstij un pastiprina valdnieka varu.

Ap 250. gadu p.m.ē. kādas karojošās valstiņas valdnieks atkaroja visas atšķēlušās valstiņas un izbeidza vardarbību, balstoties uz legistu principiem. Viņš zināja, ka sāk jaunu ēru Ķīnas vēsturē. Viņš pieņēma jaunu vārdu un titulu. Parasti Ķīnas valdniekus sauca Vang (karalis), taču viņš domāja, ka ar to vien nepietiek: viņš sevi nosauca par Huandi (Debesu Dēls), lai norādītu uz savu tuvo radniecību ar debesīm. Vēl viņš pievienoja savam vārdam Ši (Pirmais), tā ka viņa pilnais vārds bija Šihuandi (Pirmais Debesu Dēls).

Šihuandi bija pirmais jauna veida valdnieks, ar kuru sākās jauna ēra Ķīnas vēsturē. Šihuandi likvidēja feodālo sistēmu un pasludināja, ka visa zeme pieder viņam, un sadalīja valsts teritoriju administratīvās provincēs. Valdnieks ievēda standartizētas svaru un mēru vienības, vienotu naudas sistēmu, un nonāca pat tik tālu, ka noteica, cik garām jābūt divu riteņu ratu asīm, lai tie ripotu pa iebrauktajām sliedēm. Šihuandi neuzticējās filozofiem, skolotājiem un izglītotiem ļaudīm vispār, jo negribēja, ka pavalstnieki domātu, jo domāšana varētu novest pie uzskatu dažādības. Viņš mēģināja apklusināt šos ļaudis, jo viņa acīs tie nekam nebija derīgi. Viņš konfiscēja visas grāmatas, pavēlēja tās savest galvaspilsētā, kur karaliskajā bibliotēkā tika uzglabāta viena kopija no katras grāmatas, bet visas pārējās iznīcināja (jāpiemin, ka praktiski noderīgās grāmatas saglabāja).

Šihuandi plānoja būvēt t.s. Lielo Ķīnas mūri, kas pasargātu Ķīnu no klejotāju cilšu iebrukumiem. Kopējais mūra garums būtu 3500 km. Viņš izdeva pavēli visiem filozofiem, skolotājiem un izglītotiem pavalstniekiem būvēt šo mūri. Kad kāds no tiem mira darba vietā, tad liķi iemeta mūra pamatos, jo tas pastiprināja valsts drošību. Šihuandi iznīcināja katru opozīciju valsti, jo viņa ricībā bija pastāvīga armija un lieliski attīstīta slepenpolicija. Katru opozīciju apspieda ar masveidīgiem nāvessodiem.

Imperators tiešām apvienoja Ķīnu un padarīja to pilnīgi homogēnu. Cilveki ārpus Ķīnas nosauca šo zemi viņa vārdā: Čiņa — Ķīna. Ķīnieši paši nosauca savu zemi par Zhonghua

(Centrālo karaļvalsti. Centrālo nāciju). Ķīna tiem bija vienīgā impērija, vienīgā civilizētā valsts, pārējie visi bija barbari. Ķīna bija vienīgā legālā valsts, jo tās valdniekam bija Debesu Mandāts. Citas valstis ārpus Ķīnas robežām bija necivilizētas tautas; ja kāds vēlējas kļūt civilizēts, tam būtu jādodas uz Ķīnu un jāklūst par ķīnieti.

Šihuanđi nepieredzēja Lielā Ķīnas mūra celtniecības pabeigšanu, jo tā būve ilga apmēram 200 gadu. Viņš mira 211. g. p.m.ē. Kādu laiku mēģināja valdīt Šihuanđi dēls, taču drīz arī viņa valdība sabruka. Atkal draudēja pilsoņu karš. Ciņu dinastija tika gāzta. Pie varas nāca Haņu dinastija. Haņu valdīšanas laikā Ķīna paplašināja savu teritoriju, iekļaudama valstī visus dienvidu apgabalus. Haņu dinastija valdīja no 206. g. p.m.ē. līdz 220. g. m.ē., kas aptuveni sakrīt ar Romas impērijas laiku.

Kad Haņu dinastija sāka valdīt Ķīnā, tai bija jāatrisina morāla un politiska problēma: dinastijai nebija likumīgas varas, jo tā bija gāzusi legālo valdnieku, taču Debesu Mandātu vēlējas paturēt. Haņi atklāja filozofiju, kas bijusi piemirsta 300 gadus, un pielietoja to ar lieliem panākumiem: šī filozofija bija konfūcisms. Konfūcisms radās Karojošo valstu periodā, taču īsti panākumus tas guva tikai Haņu valdīšanas laikā. Konfūcisms apskatīja problēmas, kuras radās šajos juku laikos, un mēģināja atbildēt uz diviem jautājumiem: kādēļ Ķīna saira mazās sastāvdaļās, un kā to atkal apvienot.

Šīs filozofijas nodibinātājs bija Konfūcijs (Pareizā ceļa Meistars). Ķīnieši akceptēja konfūcismu kā pareizu pozīciju filozofijā, mākslā, ikdienas dzīvē, sociālajā un politiskajā dzīvē. Konfūcijs neuzskatīja, ka ir atklājis jaunu filozofiju. Viņš sacīja, ka ir atklājis un atjaunojis tikai to, kas jau bijis iepriekš, proti, sakārtotību un harmoniju, kas valdījusi t.s. Zelta Laikos. Konfūcijs domāja, ka nav radījis nekā revolucionāra, bet gan tikai atdzīvinājis senās ķīniešu tradīcijas, paražas un vēsturi. Viņš bija sociologs un vērsās pie Haņu valdnieka, lai tas reformētu ķīniešu sabiedrību. Konfūcijam neinteresēja reliģija, jo viņš noliedza, ka dievs vai dievi (ja tādi vispār eksistē) ir ieinteresēti cilvēku dzīvē. Nav nekādas nozīmes nodoties dievu studijām, cilvēkiem jāstudē cilvēki

un jāpaļaujas uz cilvēkiem. Konfūcijs pat vēlējas, lai cilvēki ignorētu dievišķo un teoloģiju, jo tai ir pavisam niecīga nozīme viņu dzīvē. Dzīves pamats ir ētika, un Konfūcijs mēģināja šo bāzi nostiprināt.

Konfūcijs norādīja, ka ķīniešu sabiedrības pamatā ir ģimene. Ģimenē varam saskatīt atšķirīgas tās locekļu savstarpējās attiecības, dažādas atbildības, pienākumu un autoritātes pakāpes. Tās raksturojas kā tēva attiecības pret dēlu, vīra attiecības pret sievu, vecākā brāļa — pret jaunāko brāli, vecāko bērnu — pret jaunākiem, vecāku — pret bērniem, bērnu — pret vecākiem utt. Šīs attiecības ir balstītas uz savstarpēju autoritāti. Ģimenē šī autoritāte ir jārespektē, jo pretējā gadījumā ģimene izirs. Respektam un paklausībai ir jābūt ģimenē, bet šīm attiecībām ir jābūt savstarpējām. Autoritāte nav tirānija, arī padotajiem ir savas tiesības, vara un privilēģijas, autoritātem tās ir jārespektē, citādi visa konstrukcija sabruks.

Tēviem ir vara pār dēliem, viņi audzina dēlus, soda, nosaka, kas jā dara, bet tēvu vara nav absolūta. Dēliem ir savas tiesības: vecākiem tie ir jāaprūpē, jāaudzina, jāizglīto. Šajās attiecībās jāvalda zināmam līdzsvaram. Konfūcijs teica, ka valstij jālidzinās ģimenei. Imperatoram jāpielieto vara savu pavalstnieku aprūpei. Pavalstniekiem jāpaklausa valdniekam, kamēr valdnieks viņus aprūpē un pasargā. Valsts ir līdzīga lielai ģimenei. Imperators ir katra pavalstnieka vec-tēvs. Kamēr šī situācija eksistē, valsts ir droša, stabila un tajā valda miers. Varas pielietošana pret pavalstniekiem ir nevajadzīga. Ja pavalstnieki akceptē un pilda savus pienākumus, nav vajadzīga nekāda "slepenpolīcija".

Haņu dinastija pieņēma un pielietoja šo filozofiju kā pamatu savai politikai, jo tagad nevajadzēja atsāties no iepriekšējiem sasniegumiem, un nebija arī jāpielieto vardarbība.

Konfūcija idejas bija sakopotas grāmatā *Lunjuī* (Pārrunas un spriedumi). Grāmata, līdzīgi Platona dialogiem, sacerēta dialoga formā starp skolotāju un skolniekiem. Tā nav paša Konfūcija sarakstīta, iespējams, ka tajā apkopotas kāda skolnieka pārstrādātas piezīmes.

Konfūcija mācība bija ļoti pievilcīga un praktiska Haņu valdniekam un jaunajai Ķīnai. Vēl tikai bija jāatrod veids, kā šo mācību padarīt pieņemamu ķīniešiem, nelietojot vardarbību. Haņu valdība ievēd jaunu un efektīgu sistēmu: pirmo valsts darbinieku eksamināciju. Valdībai tiešām vajadzēja ierēdņus, birokrātus, kuri varētu iedzīvināt jaunos Haņu likumus un rīkojumus. Valdība zināja gluži labi, ka pirktie ierēdņi nav tie labākie, galu galā iecelt amatos varētu arī nelojālus ierēdņus. Atrisinājums bija eksāmenu sistēma, kuras rezultāti deva iespēju izdarīt vajadzīgo izvēli. Vispirms kandidātiem vajadzēja studēt Konfūcija mācību. Tā kā visi eksāmeni bija rakstiski, tad kandidātiem vajadzēja apgūt ķīniešu rakstību, kur īpaša nozīme bija glittrakstīšanai, jo ķīniešu rakstu zīmes savā ziņā ir mākslas darbi. Rezultātā kandidātam bija jāpārzina Konfūcija idejas un jāprot tās izteikt daiļā formā. Kandidāti studēja t.s. klasiķus — grāmatas, kurās varēja atrast Konfūcija mācības izskaidrojumu un interpretāciju. Lai varētu piedalīties eksāmenā, kandidātam bija jāstudē šie klasiķi dažreiz pat gadiem ilgi. Tie, kas šos eksāmenus izturēja, kļuva valdības ierēdņi. Saprotams, ka pēc tik ilgiem studiju gadiem visi ierēdņi bija Konfūcija mācības sekotāji, visi domāja līdzīgi, un līdz ar to dinastijas vara bija nodrošināta.

Ķīniešu rakstība ir ļoti grūta, jo katram atsevišķam vārdam ir sava zīme. Lai spētu izlasīt visus vārdus, lasītājam būtu jāpazīst un jāatceras visas vārdu zīmes, proti, būtu jāiemācās no galvas ap 300 000 šādu zīmju, kas ir neiespējami. Haņu valdība nolēma, ka 10 000 zīmju pazišana un lietošana nozīmētu, ka cilvēks ir izglītots (caurmēra amerikāņu students lieto ap 1000 vārdu un pasīvi pazīst ap 10 000 vārdu).

Šāda izglītība kļuva par ķīniešu filozofijas, valsts, administrācijas un sabiedrības pamatu. Augstākais dzīves mērķis bija pilnīga klasiķu pazišana, kas deva iespēju ieņemt augstu ierēdņa vietu — kļūt par mandarīnu.

Šai medaļai bija arī otra puse, kas saistīta ar jautājumu: kādus pārkāpumus šīs sabiedrības cilvēks var nodarīt? Kādus "grēkus"? Lielākais pārkāpums ir nepaklausība valstij un

nepaklausība ģimenei. Atsevišķs sabiedrības loceklis nedrīkst neņemt vērā savstarpējās attiecības valstī un ģimenē. Ja viņš šīs attiecības neievēro, tad iznīcina kārtību ģimenē un valstī, un tas ir "grēks". Šāds cilvēks tiek izstumts no sabiedrības, savas ģimenes, no visām sabiedriskām attiecībām. Viņš dzīvo starp cilvēkiem, taču nepieder pie tiem, — viņš nav daļa no tiem. Dzīve bez savstarpējām sociālām attiecībām ir dzīva nāve. Ķīniešiem pienākumi ir pats svarīgākais: jo vairāk pieņākumu, jo vairāk savstarpējo attiecību, kas nozīmē labāku dzīvi.

Otrs soda veids ir publiska pazemošana, jo tādā gadījumā vainīgais "zaudē seju" un apkauno savu ģimeni.

Haņu dinastija izmantoja konfūcisma idejas kā savas valsts politisko un sabiedrisko bāzi. Praktiskais aspekts šajā filozofijā bija valsts ierēdņu eksaminācija. Haņu valdība apvienoja Ķīnu, kā arī radīja ētiski filozofisko bāzi nākošajiem 2000 gadiem, kur dominējošā bija doma par valsti kā vienu lielu ģimeni.

Ķīna nemitīgi turpināja augt. Šis process mazāk saistīts ar Ķīnas valdību, vairāk ar lielo iedzīvotāju skaita pieaugumu. Lielā ķīniešu tauta absorbēja kaimiņu nācijas, kuras vilināja Ķīnas kultūras sasniegumi.

220. g. Haņu dinastija krita, taču tajā laikā visa Dienvidķīna bija inkorporēta Ķīnā. Kultūras centrs vēl uz ilgu laiku palika ziemeļu daļā. Dienvidķīnas subtropiskais klimats un auglīgā zeme ar pietiekamu nokrišņu daudzumu atļāva vākt trīs ražas gadā, tāpēc šī province spēja apgādāt ar uzturu lielu ļaužu skaitu. Dienvidos diķos audzēja rīsu, kas bija bagātāks uztura ziņā par kviešiem un miežiem, kurus audzēja ziemeļu daļā. Rezultātā iedzīvotāju skaits uz dienvidiem no Jandzi upes pieauga ātrāk nekā ziemeļu daļā, — šis process turpinās arī mūsdienās.

Ķīnas ekspansija jau Haņu dinastijas laikā tika vērsta pret tādiem apgabaliem, kuru iedzīvotāji nekļuva ķīnieši, noraidīja ķīniešu valodu un kultūru. Svarīgākā un raksturīgākā no tiem bija Vjetnama, kuras iedzīvotāji 2000 gadus pretojās ķīniešiem. Šī cīņa turpinās vēl mūsdienās. Vārds Vjet Nam ir ķīniešu vārds un nozīmē Dienvidu Zemi.

Ķīnas vēsturē Haņu dinastijai ir liela nozīme — ķīnieši paši dažkārt sauc sevi par Haņu cilvēkiem. 220. g. Haņu dinastija tika gāzta, un atkal sākās Karojošo Valstu laikmets, kuru parasti dēvē par Trisvalstu laikmetu. Šis periods ilga no 220. g. līdz 580. g. Šoreiz Ķīna nesadalījās daudzās mazās karojošās valstiņās, jo vēlēšanās redzēt vienotu Ķīnu saglabājās visos pavalstniekos. Vēsture atkārtojās, un Ķīna atkal kļuva vienota valsts.

580. gadā Sui dinastija pārņēma valdību savās rokās. Pirmais šīs dinastijas valdnieks bija kādreizējais ierēdnis, kurš bija iekarotājs un palielināja Ķīnas teritoriju. Taču viņa valdīšanas laiks bija ļoti īss. Tad sekoja daudz nozīmīgākā Tanu dinastija. Līdzīgi Haņu dinastijai Tanu dinastija valdīja ilgu laiku: no 580. g. līdz 960. g. Tanu valdīšanas laikā Ķīna uzplauka visās jomās.

Šajā laikā Ķīna bija lielākā valsts ar lielāko iedzīvotāju skaitu visā pasaulē. Tanu valdnieki bija ieinteresēti sociālās un ekonomiskās reformās. Pirms Taniem zeme piederēja lieliem zemes īpašniekiem. Tani atsavināja šo zemi un izdalīja to miljoniem zemnieku. Katra ģimene savā īpašumā varēja saņemt noteiktu zemes gabalu. Šo zemes reformu sauca par "avota un tīruma" reformu, jo tā garantēja zemi un nepieciešamo ūdeni. Zemnieki spēja sarāzot tik daudz, ka tie varēja pārpalikumu pārdot un samaksāt nodokļus valdniekam. Līdz ar to valdnieks varēja uzturēt pastāvīgu armiju, kā arī turpināt Lielā Mūra būvi. Tanu valdnieks mira 959. gadā, un, kamēr viņa dēls vēl bija nepieaudzis, kāds no valdnieka augstākiem ierēdņiem sagrāba varu savās rokās un nodibināja jaunu dinastiju — Sunu dinastiju. Šī dinastija ar neilgiem pārtraukumiem valdīja Ķīnā no 960. g. līdz 1279. g. Vēsturnieki bieži apvieno Tanu un Sunu dinastijas vienā un runā par to kā vienotu laikmetu, kurā pieauga Ķīnas teritorija un notika intensīva kultūras un tehnoloģijas attīstība.

Tehnoloģijas ziņā Ķīna šajā laikā bija visprogresīvākā valsts pasaulē. Svarīgākie šā laika izgudrojumi un jauninājumi mūsdienās liekas kas pavisam ierasts: šaujampulveris, šaujamieroči, papīrs, drukāšanas māksla. Ķīniešu vēsturnieki norāda, ka šaujampulvera gatavošana bijusi aprakstīta

kādā militārā rokasgrāmatā, kas tikusi izdota 1044. gadā. Taču jau ap 1000. gadu šaujampulveris ticis lietots Sunu dinastijas karos; apmēram gadsimtu vēlāk jau izmantoja pirmos šaujamieročus, kā arī primitīvas bumbas un granātas. Ķīnieši izmantoja šos ieročus cīņās pret mongoļiem 1259. un 1272. gadā. Jāmin, ka ienaidnieki, t.i., mongoļi, ātri nokopēja šos ieročus un pat uzlaboja tos, savukārt vērsot tos pret ķīniešiem. Te var runāt par pirmo lielgabalu.

Otrs svarīgs izgudrojums bija kompass, citiem vārdiem, ķīnieši sāka saprast magnētisma nozīmi. Kompasa pielietošana vieglāku padarīja kuģniecību, stāsta, ka šajā laikā ķīniešu kuģi bija tik lieli, ka tā komandā bija 100 cilvēku un tas varēja uzņemt tik daudz labības, ar ko nodrošināt savu apkalpi veselu gadu. Ja līdz šim kuģi orientējās pēc polār-zvaigznes, tad tagad tie lietoja magnētisku adatu.

Plaši attīstīta bija tirdzniecība: ķīnieši eksportēja zelta, sudraba un vara monētas, kā arī porcelānu, taču importēja vīrāku, zilonkaulu, dzelzi un pērles. Sākot ar 971. gadu, valdība mēģināja tirdzniecību regulēt, deklarējot to par savu monopolu, taču privātā tirdzniecība vēl turpinājās. Šāda veida tirdzniecība veicināja metāla naudas aizplūšanu no Ķīnas; naudas trūkums mudināja valdību izdot papīra naudu, kuru gan nelabprāt pieņēma kā maksāšanas līdzekli. Lai padarītu papīra naudu tikamāku, tai piejauca zīdu un to pat iesmaržoja, taču arī tas nelīdzēja: drīzi vien iestājās inflācija.

Mākslinieciskā un tehnoloģiskā ziņā radās jauninājumi porcelāna ražošanā. Ķīnieši attīstīja krāsainus zemglazūras gleznojumus, tā ka katrs porcelāna objekts bija īsts mākslas darbs, sevišķi urnas un vāzes. Šo porcelāna gatavošanas noslēpumu ķīnieši saglabāja apmēram 900 gadu.

Grāmatu iespēšanas (drukāšanas) prasme veicināja dzijas mākslu. Daudzi klasiskie darbi, kurus lasām mūsdienās, radās Tanu–Sunu periodā. Var apgalvot, ka Tanu–Sunu periods kultūras ziņā bija Ķīnas “Zelta laikmets”. Uzplauka arī glezniecība. Sunu laikmeta gleznotāji daoisma ietekmē gleznoja dabas objektus: kukaiņus, putnus, zivis, kā arī ainavas.

Sunu valdīšanas laikā, sākot ar 1100. gadu, ziemeļrietumu

klejotāju ciltis mēģināja iespiesties Ķīnā. Sunu valdībai vajadzēja izlietot daudz līdzekļu ilgstošiem kariem ar šiem ļaudīm. Valdībai vajadzēja paaugstināt nodokļus, un tie individuālie zemnieki, kuri nespēja nodokļus maksāt, pārdeva savu zemi lielīpašniekiem. Valsts ienākumi līdz ar to mazinājās, jo lielo zemju īpašnieki nodokļus nemaksāja. Pamazām valsts militārā un politiskā sistēma sabruka. 1279. g. Ķīnu iekaroja mongoļi. Kā jau minēju, daudzas Eirāzijas daļas mongoļi iekaroja viegli un ātri, taču Ķīnu tie tik viegli nespēja iekarot. Čingishans pats to nespēja paveikt un atstāja šo darbu saviem mazdēliem. Kad mongoļi bija Ķīnu iekarojuši, tiem vajadzēja saglabāt daudzas ķīniešu pārvaldes metodes. Tika atjaunota valsts ierēdņu eksaminācija, izmantota ķīniešu birokrātija, jo mongoļi paši nespēja milzīgo valsti pārvaldīt un kontrolēt. Ķīnā sāka valdīt mongoļu dinastija Juan.

Slavenākais šīs dinastijas valdnieks bija Čingishana mazdēls, kas valdīja no 1269. gada līdz 1321. gadam. Viņa valdīšanas laikā Ķīnā notika interesantas izmaiņas kultūrā. Mongoļu iekarotāji kļuva par ķīniešiem, taču turpināja uzturēt sakarus ar pārējām mongoļu impērijām: ar Zelta Ordu Krievijā, mongoļu impērijām Indijā un Persijā. Mongoļu valdnieki neuzskatīja Ķīnu par Centrālo Impēriju un plaši atvēra vārtus ceļotājiem un tirgotājiem. Ķīnā ieradās daudzi ceļotāji, simtiem eiropiešu devās uz Ķīnu. Pazīstamākais no tiem bija Marko Polo, kas ieradās Ķīnā ar savu tēvu un tēvoci. Viņš tur palika 17 gadus un, atgriezies dzimtenē, uzrakstīja grāmatu par Ķīnu, kas kļuva populāra visā Eiropā. Daudzi eiropieši dzīvoja ķīniešu galmā un ieņēma svarīgus amatus valsts pārvaldē.

Mongoļu laikā Ķīnā valdīja miers, intensīva tirdzniecība pavēra Ķīnu visai pasaulei. Tomēr ķīnieši ienāda mongoļus un neuzskatīja tos par sev līdzīgiem. 14. gs. vidū mongoļi bija jau asimilēti un beidza pastāvēt kā īpaša grupa, kas koncentrētu savās rokās varu. Viņu valdība pamazām sabruka un izzuda. 1368. gadā jaunā Minu dinastija pārņēma varu savās rokās. Mini valdīja no 1368. gada līdz 1644. gadam, kad pārņēma varu Cinu dinastija, kas valdīja līdz 1911. gadam.

Minu dinastiju bieži uzskata par reakcionāru un regresīvu. Daļēji tā tas arī bija, taču jāņem vērā, ka tas bija laiks, kad Ķīnai vajadzēja mazliet "atkāpties" un ķīniešiem — atīrīties no mongoļu un eiropiešu ietekmēm. Šo periodu var pat nosaukt par nacionālās Ķīnas kultūras restaurācijas periodu. Valdība gādāja par militāriem spēkiem, būvēja apūdeņošanas sistēmas, publiskas celtnes utt., kā arī izdeva jaunu likumu krājumu, atmetot mongoļu paražas, piem., vergu un konkubiņu sadedzināšanu.

Minu valdnieki gatavoja, finansēja un sūtīja ekspedīcijas, lai tās izpētītu jūras ceļus un nodibinātu sakarus ar citām zemēm. Minu kuģi sasniedza Šrilanku, Hormuzas šaurumu, Sarkano jūru un pietājās Austrumāfrikā. Tie atklāja un izmantoja Singapūras šaurumu (portugāļi no jauna to atklāja daudz vēlāk). Laikabiedri ir aprakstījuši ķīniešu kuģus: tie bija lieli, vairākiem klājiem, kabīņu durvis bija noslēdzamas, tāpēc kuģa virsnieki un tirgotāji varēja ņemt līdzi savas ģimenes. Kuģos pat tika audzēti garšaugi un saknes.

Tikpat pēkšņi kā šīs aktivitātes sākās, tās arī beidzās. Iespējams, ka šīs ekspedīcijas prasīja pārāk daudz līdzekļu, un valdībai atkal vajadzēja paaugstināt nodokļus, kas to noveda pie sabrukuma. Varbūt vainīgi bija japāņu pirātu uzbrukumi kuģiem, jo tie nebaidījās sirot Ķīnas krastos, vai arī konflikti ar Japānu Korejas dēļ?

1644. gadā Minu valdība sabruka, un atkal svešinieku Mandžu dinastija nāca pie varas, kas valdīja Ķīnā līdz pat Republikas laikam 1911. gadā.

1911. gads un 1949. gads ir nozīmīgi Ķīnas vēsturē. Par šiem notikumiem runāsim vēlāk, kad aplūkosim eiropiešu ekspansiju Āzijā.

JAPĀŅU CIVILIZĀCIJA

Runājot par japāņu civilizāciju, sastopamies ar dažādiem uzskatiem: daži domā, ka japāņiem nav savas civilizācijas, ka tā ir tikai kaimiņnāciju civilizāciju variants, citi, gluži pretēji, uzsver, ka tā ir oriģināla un unikāla. Mēģināšu pamatot domu par japāņu civilizāciju kā par īpašu veidojumu.

Japāna nav liela zeme, taču tai ir savas īpatnības, kas nosaka japāņu civilizācijas specifiku. Japāna sastāv no daudzām salām, kas izvietotas paralēli Āzijas austrumkrastam. Četras no tām, kuras sauc par "Mājas salām", ir lielākas, taču bez tām ir vēl tūkstoš mazu salu, ar kopēju platību apmēram 240 000 kvadrātkilometri. Japāna ir biezi apdzīvota zeme, un tāda tā bijusi vienmēr. Patlaban Japānā dzīvo apmēram 130 miljoni cilvēku.

Japānas izmantojamās zemes platība ir vēl mazāka: apmēram 60% no visas teritorijas ir pārāk mežonīga, kalnaina, lai to varētu izmantot lauksaimniecībai vai pilsēt-
būvniecībai. Var teikt, ka puse no visas Japānas nav piemērota cilvēku dzīvei. Tādēļ cilvēkiem jādzīvo cieši kopā, nelielā platībā; šis apstāklis ir stipri ietekmējis viņu dzīvesveidu. Japāņiem arī nav teritoriju, uz kuriem tie varētu doties vai kuras varētu okupēt, jo viņi dzīvo uz salām. Visi šie apstākļi ir veidojuši japāņu politisko, ekonomisko un sociālo dzīvi.

Japānas salas ir vulkāniskas pēc savas izcelsmes, vēl tagad vulkānu izvirdumi un biežas zemestrīces ir parasta parādība, un katrs ir vismaz attēlā redzējis slaveno Fudži kalnu. Klimats mainās no salas uz salu, jo tās stiepjas garā ķēdē no ziemeļaustrumiem uz dienvidrietumiem. Salas saņem arī biežus taifūnu triecienus, pastāvīgi tur list musonu lieti. Četras galvenās Japānas salas, sākot no ziemeļiem, ir

Hokaido, nākošā lielākā ir centrālā sala Honsju, tai seko mazākā Šikoku un beidzot Kjusju. Tālāk uz dienvidiem atrodas vesela salu rinda, sauktas Rjukju, no kurām lielākā ir Okinava.

Japāņu tautas etniskie sākumi ir noslēpums: mēs nezinām, no kurienes tie nākuši. Manuprāt, japāņu senči ieradusies salās no Āzijas kontinenta, bet daļa — no Dienvidindonēzijas salām pirms apmēram 5000 gadiem. Atšķirīgas etniskas grupas ieradās no dažādām vietām, tās visas apmetās Japānas dienvidu salās ap iekšzemes jūru starp tām. Šī iekšzemes jūra ir tikpat svarīga japāņu vēsturē kā Vidusjūra — Eirāzijas vēsturē. Tās ūdeņi ir rāmi, tā ir viegli kuģojama, un ap šiem ūdeņiem japāņi izveidojās kā īpaša rase. Ar laiku tie attīstīja savu kultūru un valodu, kas ir atšķirīga no citām. Tomēr jāpaliek pie secinājuma, ka japāņu valodas un civilizācijas sākumi ir un paliek noslēpums.

Japāņi nav šo savu salu pirmiedzīvotāji. Pirmiedzīvotāji nelidzinājās japāņiem, bet drīzāk izskatījās līdzīgi caurmēra eiropiešiem. Tos parasti sauc par ainiem, un tie apdzīvoja visas salas. Tie ļaudis, kurus mēs saucam par japāņiem, pamazām spiedās uz ziemeļiem, okupējami zemes un padzidami ainus vai arī daļēji tos asimilējami.

Japāņu vēsturē šo kustību sauc par ziemeļu ekspansiju. Patlaban aini dzīvo Hokaido salas ziemeļdaļā savos rezervātos. Jāpiezīmē, ka aini gan izskatās līdzīgi eiropiešiem, taču to valoda nav līdzīga nevienai eiropiešu valodai. Abu šo tautu sākumi un valodas paliek nezināmi.

Japāņu vēsturē ļoti svarīgi ir mitoloģiski vēstījumi, kas it kā izskaidro valsts un sociālās sistēmas. Šie mitoloģiskie stāsti vēl ir dzīvi mūsdienās, un japāņi tiem tic. Tie stāsta, ka japāņu salas radīja augsta dievība — Saules dieviete. Tādēļ vēl mūsdienās japāņu karogā redzam uzlēcošu sauli. Šī saules dieviete radīja arī japāņu tautu. Tad viņa redzēja, ka tautai ir vajadzīgs valdnieks. Tā kā Japāna un japāņi bija pirmie, kas vispār bija radīti, viņa nolēma, ka valdniekam jānāk no Saules — no viņas pašas dievišķās ģimenes. Tā Saules dievietes vecākais mazdēls kļuva pirmais Japānas valdnieks. Valdnieka vārds bija Dzimmu Tenno, kurš sāka valdīt 660.

gada p.m.ē. 12. februārī. Japānas valdnieks ir dievišķs, jo ir cēlies no dieviem. Ja Ķīnā valdniekam bija Debesu Mandāts, tad Japānā valdnieks pats bija dievišķs. Šis stāsts izskaidro japāņu imperatora kulta sākumus, kas nu jau ir pārdzīvojis 2000 gadus.

Kā šie procesi risinājušies īstenībā, varam tikai minēt, taču var pieņemt, ka ap mūsu ēras sākumu kāda etniska grupa parādījās pie iekšzemes jūras. Šī grupa bija sadalījusies mazākās vienībās — klanos, kuri bija pilnīgi autonomi, taču kuri runāja vienā valodā un piekopa vienotu kultūru. Tie vēl nebija sasnieguši pakāpi, ka spētu veidot valsti. Šie ļaudis jau nodarbojās ar zemkopību, tāpēc klani sacentās savā starpā, lai iegūtu vairāk zemes, jo zemes īpašums nozīmēja ekonomisku un politisku varu, it īpaši tādēļ, ka apstrādājamā zemes platība bija ierobežota. Līdz ar iedzīvotāju skaita pieaugumu pieauga arī vajadzība pēc zemes, un tā sākās ekspansija uz ziemeļiem un ainu padzīšana uz Hokaido.

Savstarpējās klanu cīņās ap 400. gadu viens no klaniem sāka dominēt pār pārējiem. Šis bija t.s. Jamato klans, un tā virsaitis kļuva Mikado (imperators), kura virskundzību atzina visi pārējie. No Jamato klana nāc visi Japānas imperatori vēl mūsdienās: iepriekšējais imperators Hirohito bija 254. imperators, un tagadējais imperators Akihito ir 255. Ja Ķīnā dinastijas mainījās, tad Japānā ir bijusi tikai viena valdošā dinastija, valdnieki vienmēr nākuši no vienas un tās pašas ģimenes.

Ap to laiku, kad Jamato klans nāca pie varas, civilizācija Japānā bija ļoti primitīva, tādēļ valdniekam nebija nekādas reālas varas, tam trūka autoritātes un birokrātijas, ar kuras palīdzību varētu realizēt savu varu. Pārējie klani paturēja savus zemes īpašumus un vietējo varu. Īstenībā nekas nebija mainījies. Pilsētas neeksistēja, bija tikai nelieli ciemi. Nebija arī rakstītas valodas, izkoptas reliģijas, nebija ne teoloģijas, ne filozofijas. Japāņu reliģijai sintoismam (Dievu Ceļš) nebija svēto rakstu, bija tikai vienkārši rituāli. Sintoisma pamatā bija dabas reliģija, viss dabā bija dievišķs: dabas dievi kami pārstāvēja visus elementus — bija vēju kami, jūras kami,

klinšu kami utt. Tā bija vienkārša reliģija ar vienkāršu rituālu: lūgšanu skaitīšanu, zvanu zvanišanu, pārtikas upurēšanu kamiem. Japāņu reliģija bija tikpat vienkārša, kā to politiskā un ekonomiskā sistēma.

7. gs. beigās Japānā notika pēkšņas pārmaiņas: masīva citu zemju kultūru ietekme izmainīja japāņu dzīvi visos aspektos, kaut gan viņi vienmēr spēja paturēt savu tipisko pamatu, saglabāt savu savdabību.

Šajā laikā no Ķīnas caur Koreju Japānā ieradās liels skaits budistu mūku. Tie nesa līdzīgu savu kultūru, un japāņi pieņēma to vairāk nekā budisma reliģiju. Precīzāk izsakoties, tie pieņēma arī budismu, taču vēl siltāk apsveica ķīniešu dzīves veidu un kultūru. Japāņi ir īpatnēji ar to, ka tie spēj pārņemt atlasē veidā citu kultūru elementus, tajā pašā laikā palikdami japāņi un piekopdami savu japānisko dzīves veidu. Tie pieņēma budismu, taču paturēja arī savu sintoismu. Ļaudis nesaskatīja problēmu apstākli, ka viņiem bija divas reliģijas (aziāti bez kādām grūtībām spēj piekopt divas reliģijas, eiropieši — nē). Japāņi palika budisti un sintoisti, lasīja budistu svētos rakstus, kas nāca no Ķīnas vai Korejas.

Šajā laikā sākās arī japāņu rakstu valoda. Viņi pārņēma ķīniešu zīmes, simbolus, taču rakstīja fonētiski. Tā kā ķīniešu zīmes nav piemērotas japāņu valodai, tika lietotas daudzas papildu zīmes. Tādēļ japāņu rakstītā valoda grūti lasāma.

Ķīnā valdnieks tiešām valdīja. Arī japāņi sāka uzskatīt imperatoru par valsts galvu ar visu nepieciešamo autoritāti. Tika radīta arī birokrātija ar tās hierarhiju. Klanu robežas likvidēja un visu teritoriju sadalīja prefektūrās. Tā kā Ķīnai bija sava galvaspilsēta, tad arī japāņi izdomāja būvēt galvaspilsētu Naru. Tā bija plānota līdzīgi ķīniešu pilsētai ar taisnleņķa ielām, parkiem, Imperatora citadeli ar visiem pārvaldes birojiem. Vārds JAPĀNA ir deformēts ķīniešu vārds Nihou Kuo (Austoša Saule), kuru izlasa NIPPON.

Visas šīs ietekmes nāca vai nu tieši no Ķīnas, vai arī caur Koreju kā starpnieci, pāri Cusimas šaurumam, kas ir tikai ap 200 km plats. Cusimas šaurumam būs svarīga loma Japānas vēsturē. Kontinenta tuvums vilināja valdniekus iebrukt Japānā. Mongoļu Ķīnas valdnieks Kublai Hans gata-

voja divas invāzijas. Iebrucējus saņēma ar lūgšanām dieviem un Budam, kā arī ar uz ātru roku sasauktu cīnītāju pulku. Abas reizes Japānu glāba taifūni, kas iznīcināja mongoļu ķīniešu floti. Japāņi šos glābējus vējus sauc par "dievišķīgiem vējiem" (kamikadze), un tie kopā ar sintoisma dieviem, Budu un militāriem spēkiem tika uzskatīti par Japānas glābējiem.

Šis daudzās ķīniešu kultūras ietekmes — gan rakstu valodā, gan valdības sistēmā — parasti sauc par Taika reformām, ar ko saistīts radikāls pagrieziens japāņu civilizācijas attīstībā. Jāpiezīmē, ka visu šo pārmaiņu laikā japāņiem izdevās saglabāt savu identitāti.

Mikado tagad bija sava galvaspilsēta ar visu parasto birokrātiju, taču tam tomēr nebija istas varas: viņa postenis bija vairāk goda postenis. Kā Saules dievietes pēcnācējs Mikado nevarēja iejaukties tik pasaulīgās lietās kā praktiskā varas realizācija.

Šāda situācija nebija normāla: kādam vajadzēja būt valdītājam, lai spētu kārtot iekšpolitiskās un ārpolitiskās problēmas. Kā jau minēju, sākumā Japāna bija sadalīta atsevišķu klanu starpā. Tā kā klani cīnījās viens ar otru, tad karavīri sāka spēlēt svarīgu lomu klanu dzīvē kā politiskā, tā arī sociālā ziņā. Karotāji un viņu vadoņi pastāvīgajos karos pamazām izveidoja īpašu karotāju kārtu, kura dominēja pār pārējo sabiedrību. Šie karotāji tika saukti par samurajiem (tie, kas kalpo), un tie kalpoja lielajiem, bagātajiem zemes īpašniekiem. Ar laiku samuraji kļuva par noslēgtu kastu: samurajs varēja piedzimt tikai samuraju ģimenē. Bija arī samuraji, kuri nekalpoja vienam kungam, bet piedāvāja savus pakalpojumus katram, kas par to varēja samaksāt. Šos samurajus sauca "roni".

12. gs. Japānu reāli pārvaldīja daži feodāli kungi, kuri sacentās savā starpā. Kādu laiku Fudživara ģimene bija tā, kas dominēja pār pārējām feodālajām ģimenēm. Beidzot viens no šiem kungiem, kuru sauca Minamoto Joritomo, uzvarēja pārējos, un 1192. gadā imperators deva viņam titulu sjogunu (barbaru uzvarētājs karavadonis), ar tiesībām izraudzīt savu pēcnācēju. Kā sjoguns Joritomo komandēja visus militāros spēkus un bija atbildīgs par valsts iekšējo un ārējo

drošību. No savas galvenās mītnes Kamakūrā Joritomo pārvaldīja visu valsti imperatora vārdā, kurš dzīvoja noslēgtībā savā galvaspilsētā Kioto. Mongoļi Kublai Hana laikā mēģināja iekarot Japānu 1274. un 1281. gadā. Abas reizes mongoļi tik tiešām izcēlās krastā, taču japāņi varonīgi pretojās, un divi taifūni palīdzēja tiem, iznīcinot mongoļu floti.

1333. gadā Kamakūras sjogunāts galma intrigu un karotāju nepmierinātības dēļ beidza pastāvēt. Sjoguna titulu ieguva Ašikaga ģimene, taču viņu autoritāte nesniedzās tālāk par galvaspilsētas Kioto robežām. Līdz ar to pieauga lielo zemes īpašnieku vara.

Ja runājam par japāņu sabiedrību toreiz un tagad, mums jāatceras, ka tie dzīvoja un dzīvo lielā saspīestībā. Tādēļ viņiem bija jārada tāds dzīvesveids, kas nodrošinātu atbilstošu kārtību.

Lai radītu kārtību sabiedrībā un valstī, varas autoritātei vajadzēja atrasties kāda individa vai institūta rokās. Tā kā imperatoram šīs autoritātes nebija, tad saprotams, ka tukšo vietu aizpildīja kāds cits. Sjogunu autoritātes iemiesojums, ka jau minējām, bija karavīri. Šajā ziņā Japāna radikāli atšķīrās no Ķīnas, kur karotājiem sabiedrībā nebija sevišķi augsts sociāls prestižs, turpretim Japānā karotāji — samuraji — veidoja augstāko sabiedrības kārtu. Pašu cīņu ar ieročiem rokās veica t. s. buši (cīnītāji), kuri iemiesoja sabiedrības augstāko prestižu. Buši parasti kalpoja kādam zemes īpašniekam, kas pats bija samurajs, taču nebija profesionāls cīnītājs. Pilsoņu karos, kurus savā starpā izcīnīja lieli zemes īpašnieki, kāds no viņiem galu galā izrādījās pārāks par citiem. Tam tad imperators arī deva sjoguna titulu, tādējādi padarīdams sjoguna praktisko varu likumīgu. Īstenībā sjoguna vara bija tā karotāju samuraju rokās.

Gandrīz 1000 gadus Japānu valdīja militāri diktatori. Japāņi atzina šo situāciju un nosauca šāda veida valdību par bakufu valdību, t.i., "telts" valdību: Japānā vara nāca no telts, kas bija celta uz kaujas lauka.

Autoritātes pamatā bija militārā vara, kultūras un sociālās vērtības bija karotāju vērtības, lai gan ap 90% no iedzīvotājiem nebija samuraji. Tauta akceptēja un izrādīja

godu karotāju vērtībām: lojalitāte pret pavēlnieku, paklausība, nešaubīga pašuzupurēšanās, ticība pastāvošajai sociālajai hierarhijai. Šīs vērtības nostiprinājās visā japāņu sabiedrībā, visi dzīves aspekti tika vērtēti no bušido viedokļa. Lielākie pārkāpumi bija nepaklausība un nespēja izpildīt doto pavēli. Ja šāda kļūda tika izdarīta, tad to varēja izpirkt tikai ar vaininieka nāvi. Parasti karotājam bija jācinās līdz nāvei, un ja tas nenotika, tad tam atlika izdarīt pašnāvību. Tradicionālā pašnāvība bija harakiri (vēdera uzšķēršana), ko sauca arī par sepuku (zarnu izlaišanu). Pašnāvība bija īpaša ceremonija. Samurajs vienmēr ņēma līdzi divus zobenus: viens bija divrocīgs, to viņš izmantoja kaujā, otrs — īss un mazs. Parasti vēderu uzšķērda ar šo otro zobenu: mazā zobena spalā bija ievietots plāns ass duncis, ar kuru tad šī ceremonija tika izpildīta. Karotājs nometas ceļos, ar dunci izdara izmēģinājuma griezienu ciskās, un, atradis dunci par asu diezgan, tas ar ātru kustību uzšķērž vēderu. Kad karotāja ķermenis sāk noliekties uz priekšu, tuvs karotāja draugs vai uzticams kalpotājs ar lielo zobenu nocērt viņam galvu.

Japānā, kā jau bieži apdzīvotā zemē, cilvēks cilvēkam bieži vien pinas pa kājām. Privāta dzīve ir gandrīz vai nepazīstams jēdziens. Nepieciešama arī liela pieklājības izrādīšana (nemitīga klanīšanās) un individa totāla pakārtošanās grupai. Mūsdienās paražām un tikumiem ir tūkstošgadīga vēsture.

Lai mazs stāsts ilustrē šo japāņiem specifisko attieksmi: kāds kuģis veda uz ASV japāņu automašīnas. Kravas telpās bija iekļuvis ūdens un sabojājis sēdekļu materiālu. Būtu bijis viegli (un samērā lēti) samainīt sabojātos sēdekļus, taču kuģa kapteinis izdarīja pašnāvību, jo nebija spējis saglabāt viņam uzticēto īpašumu.

Bakufu valdīšanas laikā japāņi sāka būvēt pilsētas. Pirmā bija imperatora galvaspilsēta Nara. Daudzi domāja, ka stipra un varena galvaspilsēta varētu dot imperatoram pārāk daudz varas, jo tā bija izvietota valsts centrā un tur atradās valdības birokrātija. Tādēļ galvaspilsētu ar visu valdnieku pārcēla uz mazāk centrālo Heijanu, kuru vēlāk 794. g. nosauca par Kioto, apmēram 1000 gadu Japānas galvas-

pilsēta bija Kioto. Arī sjoguni vēlējas sev varenu pilsētu, kurai būtu jāatrodas lauksaimniecības rajonos, kuri spētu apgādāt armiju ar pārtiku. Tai arī vajadzēja atrasties stratēģiski svarīgā vietā, lai no turienes varētu izdarīt ekspansiju uz ziemeļiem. Viņi izvēlējās nelielu ciemu Edo ar ostu, ap kuru bija laba lauksaimniecībai derīga zeme (Kanto līdzenums). Drīz vien Edo vārds tika aizmirsts, un jauno pilsētu nosauca par Tokio (Austrumu galvaspilsēta).

Protams, augstākā kasta bija karotāju kasta. Pati zemākā bija t.s. eta kasta, t.i., tie bija ļaudis, kuru profesijas saistījās ar smakām: ādmiņi, miesnieki, kaprači utt. Etas bija spiesti dzīvot geto un tika diskriminēti.

Kā jau minēju, imperatora vara pēc Taikas reformas bija ierobežota. Lielie zemes īpašnieki sagrāba varu savās rokās, un sjogunu valdīšana šo procesu tikai veicināja. Šajā laikā notika ātra ekonomiska attīstība, kas mainīja japāņu dzīvesveidu. Tehnoloģiski jauninājumi agrikultūrā un amatniecībā dubultoja un trīskāršoja produkciju. Līdz ar lielo pārpalikumu attīstījās tirdzniecība. Maiņas tirdzniecību aizvietoja naudas tirdzniecība. Tirdzniecības ceļu krustojumos un piemērotās ostu vietās radās pilsētas. Šajās pilsētās parādījās ģildes, kas savā nozarē mēģināja iegūt monopolitātes, maksādamas nodevas vietējiem valdības birokrātiem un tādējādi iegūdamas lielāku brīvību un privilēģijas saviem biedriem. Arī ārzemju tirdzniecība uzplauka. Jau 12. gs. uzņēmīgi japāņu tirgotāji ieradās Korejā un Ķīnā, lai tur tirgotos vai arī izdevīgās situācijās nodarbotos ar pirātismu. Pamazām šie tirgotāji pirāti paplašināja savu darbības lauku, un 14. gs. japāņu kolonisti bija sastopami Indokīnā, Siamā un Filipīnās.

Sīs pārmaiņas kaitēja feodālismam, kā tas jau agrāk bija noticis Rietumeiropā. Ja šī attīstība būtu turpinājusies, Japāna, iespējams, būtu sekojusi Eiropas paraugam un kļuvusi mūsdienīga, vienota nacionāla valsts. Taču Japāna tā nerikojās, tā atkāpās un noslēdzās no pārējās pasaules. Galvenais iemesls šai noslēgtībai bija rietumzemju parādīšanās austrumu un dienvidaustrumu Āzijas ūdeņos, kas bloķēja Japānas ekspansijas iespējas. Ja rietumeiropieši

nebūtu parādījušies, japāņi droši vien būtu okupējuši Taiwanu un iespiedušies pašā kontinentā. Japāņi bija arī sastraukti, redzēdami Rietumeiropas pārākumu militārās tehnoloģijas jomā uz jūras. Arī eiropiešu misionāriem bija lieli panākumi iedzīvotāju vidū. Japāņu atbilde bija radikāla: pilnīga izolācija, kas sākās 17. gs. sākumā.

Visiem eiropiešiem bija jāatstāj Japāna, un "konvertiem" (pievērstajiem) bija jāatsakās no kristīgās ticības. Pamazām visi ārzemnieki bija spiesti atstāt Japānu, izņemot dažus ķīniešus un holandiešus, kuriem bija atļauts tirgoties mazajā Desimas saliņā Nagasaki ostā. Pašiem japāņiem bija aizliegts ceļot uz ārzemēm — par to draudēja nāvessods. Tā sākās japāņu izolācijas divi gadsimti.

Rezultātā Japāna nekļuva moderna ekspansionistiska valsts un izolācijā saglabāja feodālismu. Lai stiprinātu stabilitāti, Tokugava no Ķīnas importēja konfūciānismu. Japāņi pieņēma konfūciānisma domu par četru kārtu hierarhiju: valdnieki karotāji, zemnieki, amatnieki un tirgotāji. Tie izmantoja Konfūcija idejas par attiecībām starp valdnieku un pavalstniekiem. Edo pilsētā tika nodibināta ievērojama konfūciānisma skola, tā pamazām japāņus sāka ietekmēt ķīniešu filozofijas ētiskie un morālie principi. Budisms palika valdošā reliģija un uz to orientējās ļaužu vairākums, taču konfūcisms pamazām nostiprinājās kā intelektuāls novirziens.

Japāna, gluži tāpat kā Ķīna, palika vecmodīga, un tās sociālie institūti — sastinguši. Tomēr būtiska atšķirība raksturo šīs divas valstis: Japānā nevaldīja viendabīga impēriskā valdība ar vienotu birokrātisko aparātu, kā tas bija Ķīnā. Tokugava izdarīja tikai pašus vajadzīgākos grozījumus, kas skāra virspusējas detaļas, un, kad 19. gadsimtā Rietumi mēģināja iespiesties Japānā, tā, atšķirībā no Ķīnas, spēja pozitīvi un radoši reaģēt uz jaunajām laikmeta prasībām.

AMERIKAS INDIĀŅU KULTŪRAS

Runājot par Amerikas INDIĀŅU kultūrām un pieturoties pie tradicionālā apzīmējuma, mēs turpinām Kolumba kļūdu. Problēma gan ir saistīta ar to, ka šīs kultūras vairs neeksistē, lai gan cilvēki — šo kultūru nesēji — vēl dzīvo, dzīvas ir arī dažas senās valodas, bet pašas civilizācijas un kultūras ir izzudušas.

Amerikas indiāņi (turpināsim tos tā saukt) ir ieradušies no Āzijas apmēram pirms 40 000 gadiem. Iespējams, ka tajā laikā vēl pastāvēja zemes šaurums, kas savienoja Sibīriju ar Aļasku. No kurienes tieši šie ļaudis nāca, nav zināms. Daudz maz droši var apgalvot, ka viņi ir radniecīgi cilvēkiem Āzijā. Daži vēsturnieki domā, ka šie ļaudis, pirms ieradās Amerikas kontinentā, pārvarēja plašus ūdens šķēršļus. Katrā ziņā viņu pirmsākumi nav meklējami Amerikā. Tādēļ varam runāt par Amerikas indiāņiem kā imigrantiem, gluži tāpat, kā par visiem amerikāņiem.

Pirmajiem cilvēkiem, kas ieradās Amerikas kontinentā, droši vien nebija ne mazākās jēgas, kurp tie devās. Meklēdami iztiku, viņi sekoja medijamiem dzīvniekiem vai arī pārtikas augiem un tādā ceļā pamazām nokļuva šai kontinentā. No Aļaskas viņi devās uz dienvidiem un austrumiem, cauri Centrālamerikai nonāca Dienvidamerikā un pirms apmēram 7000 gadiem izgāja cauri visai Dienvidamerikai.

Šie indiāņi dalījās daudzās grupās ar atšķirīgām valodām. Dažreiz tie apvienojās, tad atkal sadalījās, taču nekad viena noteikta etniska grupa nedominēja un ilgu laiku nedzīvoja noteiktā teritorijā. Nerunāsim par atsevišķu cilšu, bet gan par etnisko grupu kultūrām, kuras varēja sastapt noteiktos apgabalos. Šādu grupu bija tūkstošiem, tās vienmēr mainīja dzīves vietas, piemērojoties vides maiņām. Varbūt pirms 7000

gadiem, bet varbūt tikai pirms 2000 gadiem dažas grupas sāka nodarboties ar zemkopību. Tās nometinājās pastāvīgās dzīves vietās — tur tad arī aizsākās civilizācija.

Bieži izskan doma, ka indiāņu ciltis pašas nespēja radīt visus sasniegumus, ka tos tām iemācīja ļaudis no vecajiem kontinentiem (ēģiptieši, kas ieradušies Amerikā) vai arī norādījumi nākuši no citām galaktikām. Taču ne ēģiptieši, ne arī kādas citas būtnes nav mācījušas indiāņu ciltis, kuras attīstīja ļoti sarežģītu agrikultūru. Indiāņi pazina un prata pielietot selekcijas principus un augu krustošanu. Agrikultūra attīstījās divās dažādās vietās, neatkarīgi viena no otras: Meksikas centrālajā daļā un Andu kalnu vidusdaļā.

Abos šajos reģionos nebija dabisko augu, kuri varētu ražot pietiekami daudz iztikas līdzekļu, taču cilvēki, kuri šeit dzīvoja, prata uzlabot mazvērtīgos augus. Apmēram 2000. g. p.m.ē. iedzīvotāji sāka krustot un uzlabot selekcijas ceļā savvaļas teosinti, un pēc 200 gadiem tiem bija jau kukurūza (maize). Kukurūza ir viens no vērtīgākiem augiem uz zemes, tā var augt visur, un kukurūzas graudi ir vērtīgi kaloriju ziņā. Pateicoties kukurūzai, civilizācijas varēja attīstīties Meksikas vidusdaļā.

Līdzīgs progress notika arī Andu kalnu zemē, mūsdienu Peru. Liels daudzums dažādu augu, kurus mēs saucam par kartupeļiem, šajā reģionā auga savvaļas apstākļos. Krustojot un selekcionējot, iedzīvotāji galu galā radīja t.s. "balto kartupeli", — tas ir mākslīgi radīts augs un nav sastopams brīvā dabā. Šis selekcijas un krustošanas process prasa augsti attīstītu prātu un komplicētu domāšanu, tā ka droši var salīdzināt Amerikas indiāņu civilizācijas ar civilizācijām Eiropā un Āzijā.

Šie divi Amerikā iegūtie augi palielināja pārtikas daudzumu un radīja pārpalikumus lauksaimniecībā, kas ir civilizācijas attīstības priekšnoteikums. Līdz ar to pieauga arī iedzīvotāju skaits un blīvums. Jānorāda, ka citās vietās kontinentā civilizācijas nepaguva attīstīties, kaut arī tur atrodamas dažādu senu kultūru pēdas.

Ziemeļamerikas indiāņu kultūras

Kā pirmā jāmin t.s. Misisipi ielejas kultūra, kura atradās Ilinoisas valstī un veidojās ap Kahokijas pilsētu. To dažkārt dēvē arī par “pakalnu būvētāju” kultūru, jo tai ir raksturīga zemes uzbērumu celtniecība (šie uzkalniņi vēl skaidri saskatāmi mūsdienās). Cik var spriest, šīs kultūras uzplaukums sākās apmēram 2000 gadus p. m.ē. Zeme šeit labvēlīga zemkopībai, līdzās galvenajam pārtikas augam kukurūzai tika audzētas arī citas kultūras.

Arheologi izrakumos ir atraduši pierādījumus, ka bijusi pazīstama tirdzniecība, jo atrasto objektu starpā ir priekšmeti, kas nākuši no tāliem apvidiem. Tomēr visinteresantākie šīs kultūras pieminekļi ir garie un diezgan augstie zemes uzbērumi. Kādam nolūkam tie kalpoja, varam tikai minēt. Varbūt tie aizsargāja iedzīvotājos no ienaidnieku uzbrukumiem vai plūdiem? Varbūt tie bija reliģiskie, tirdznieciskie vai administratīvie centri? Pēdējos gados ir izvirzīta hipotēze, ka tie, iespējams, bijuši kapukalni. Tomēr šī kultūra nekad nesasniedz civilizācijas līmeni, jo apmēram 1000 g. p.m.ē. tā pazūd. Neviens nezina, kas īsti notika ar šiem cilvēkiem. Varbūt viņi kļuva par kādas citas kultūras sācējiem.

Nākamās kultūras attīstība bija daudz augstāka un tā gandrīz sasniedza civilizācijas pakāpi. Anasazi — tā šos cilvēkus ir nosaukušas citas indiāņu ciltis — dzīvoja tagadējā Arizonas un Jaunmeksikas teritorijā. Vārds “anasazi” nozīmē “vecie ļaudis” vai arī “senie ļaudis”. Ap 700. g. anasazi bija sasnieguši pilsētu attīstības līmeni un augstu zemkopības kultūru. Neparasts ir fakts, ka šī kultūra attīstījās tuksnesī. Šajā apvidū nav lielu upju, arī nokrišņu daudzums patlaban nepārsniedz 25 cm gadā. Jāpieņem, ka tajā laikā nokrišņu daudzums bija lielāks, varbūt 50 cm gadā. Anasazi darīja visu iespējamo, lai savāktu lietus ūdeni un to uzglabātu, tāpēc viņu mītnēm jumti bija veidoti slīpi uz iekšpusi. Savāktu ūdeni uzglabāja lielās pazemes cisternās. Šāda veida būves prasīja labi organizētu sadarbību un visu iedzīvotāju līdzdalību, tomēr anasazi neradīja valsti. Viņu galvenais

uzturaugs bija kukurūza, kuru tie droši vien ievada no Meksikas, kā arī pupas, ķirbji u.c.

Arheoloģiskie izrakumi liecina, ka ap 1300. g. pamazām sākās anasazi kultūras noriets: iedzīvotāju skaits samazinājās, ūdens uztveršanas un saglabāšanas ierīces sabruka. Varbūt klimats kļuva sausāks un anasazi vairs nespēja savākt un uzglabāt pietiekami daudz ūdens lauksaimniecības vajadzībām. Iespējams, ka kādi iebrucēji iznīcināja vārīgo agrikultūras sistēmu. Daži vēsturnieki domā, ka anasazi ir vēlāko apalaču senči. Ap 1450. g. anasazi civilizācija bija jau mirusi, atstājot aiz sevis dažas radniecīgas ciltis: pueblo, hopi un navaho.

Amerikas ziemeļaustrumos (tagadējās Ņujorkas un Pensilvānijas valstīs) ap 1500. g. dažas atsevišķas indiāņu grupas sāka apvienoties. Tās nodarbojās ar zemkopību un audzēja kukurūzu, taču vienlaicīgi radīja politisku sistēmu, lai palielinātu savu drošību un militāros spēkus. Tā sauktās "Piecas Nācijas" (mohauki, kajugi, oneidi, onondagi un seneki) nodibināja konfederāciju. Dažādās grupas sūtīja savus pārstāvjus uz sapulcēm, kur tie pārrunāja kopīgās problēmas un izlēma, kas būs politiskie un reliģiskie vadītāji, utt. Šī t.s. irozēku konfederācija kļuva par spēcīgāko indiāņu apvienību uz austrumiem no Misisipi. Vēlāk angļi, spāņi, franči, kā arī citi indiāņi labprāt vēlējās redzēt irozēkos savus sabiedrotos. Irozēki izjuta nepieciešamību apvienoties, lai aizstāvētu savu teritoriju, kurā mēģināja iespieties eiropieši un citas indiāņu ciltis. Taču irozēku konfederāciju iznīcināja, jo tā atradās starp divām noietnēm: frančiem un angļiem. Tā kā franči un angļi karoja savā starpā, tie atzina, ka irozēki būtu lieliski sabiedrotie. Beidzot irozēki nostājās angļu pusē, tikai daži piebiedrojās frančiem vai arī saglabāja neitralitāti. Irozēki palīdzēja angļiem sakaut frančus, taču angļi vēlāk tos iznīcināja. Savienoto Valstu brīvības karos (revolūcijas karos) irozēki cīnījās angļu pusē un pēc kara bija spiesti emigrēt uz Kanādu. Ja šo karu nebūtu bijis, irozēki, iespējams, būtu sasnieguši civilizācijas attīstības pakāpi.

Vēl interesantākas ir t.s. "Piecas Civilizētās Nācijas" (kriki, čeroki, čokto, čikaso un nažezi, kuriem pievieno sesto —

seminoles). Tās izveidoja konfederāciju un guva ievērojamus civilizācijas sasniegumus: pilsētas, pārņēma latīņu alfabētu, pārgāja kristīgā ticībā u.c. Pēc Savienoto Valstu brīvības kariem amerikāņi iznīcināja šo konfederāciju. Tie iebruka konfederācijas teritorijā, dažas no nācijām izsūtīja uz Oklahomu (indiāņu teritoriju). Čeroki tomēr palika savās mājās tagadējā Džordžijā. Viņi bija noslēguši līgumu ar Savienoto Valstu valdību, kas tiem atļāva dzīvot savā zemē. Taču čeroki zemē tika atrasts zelts un tajā iebruka rupji un mežonīgi baltie zeltrači. Problēma kļuva principiāla, jo runa bija par valsts un federālajām tiesībām. Prezidents Džeksons atļāva Džordžijas valstij darīt visu, kas tai patika. Čeroki sūdzējās Augstākajā Tiesā, un galvenais tiesnesis Maršals izsprieda, ka čeroki dzīvo teritorijā, par kuru Džordžijas valstij nav teikšana. Stāsta, ka prezidents Džeksons pēc sprieduma pasludināšanas esot teicis: "Tiesnesis Džons Maršals savu spriedumu ir izteicis, lai nu viņš tagad to īsteno."

Maiju civilizācija

No trim pazīstamākām Centrālamerikas un Dienvidamerikas indiāņu civilizācijām — maiju, acteku un inku — maiji ir vecākā civilizācija. Tomēr būtu nepareizi runāt par maiju civilizāciju kā par visvecāko šajās teritorijās. Mums ir drošas ziņas, ka Centrālamerikā un sevišķi Dienvidamerikā bija vēl daudzas citas senākas civilizācijas. Pieminēsim tikai dažas. Tagadējās Čīles ziemeļos apmēram pirms 7000 gadiem attīstījās t.s. činčoro civilizācija, uz dienvidiem no tagadējās Meksikas, Gverero valsti apmēram 2000 g. p.m.ē. — olmeku civilizācija, tagadējā Bolīvijā apmēram 1000 g. p.m.ē. — tivanaku civilizācija, tagadējā Peru — močika un čimu civilizācijas.

Maiju civilizācija attīstījās Jukatanas pussalā apmēram no 300. g. līdz 1000. g. Šī civilizācija ir ļoti īpatnēja, jo atšķiras no citām ar to, ka maijiem nebija pilsētu, kurās pastāvīgi dzīvotu un strādātu maiju sabiedrības viduskārta. Maijiem bija tikai tempļu pilsētas, kurās dzīvoja priesteru

kārta, pārējie ļaudis tajās ieradās tikai uz reliģiskām ceremonijām. Astronomiskie novērojumi un secinājumi, visu svarīgo notikumu pierakstīšana un informācijas uzglabāšana — šīs aktivitātes bija priesteru privilēģija. Maiji neizveidoja valsti, tādēļ nevar runāt par maiju impēriju. Viņi nepazina arī politiskas organizācijas, — vienīgi reliģiskas, un arī tās tiktāl, ciktāl tās bija nepieciešamas sabiedrības organizācijai, lai tā spētu uzbūvēt celtnes, kuras vēl mūsdienās liecina par maiju sasniegumiem. Maijiem bija augsti attīstīta zemkopības kultūra, tirdzniecība, kā arī zinātniski sasniegumi.

Galvenais maiju pārtikas augs bija kukurūza, kuras audzēšanai tika izveidota laba apūdeņošanas sistēma, kas liecina par sabiedrības organizētības pakāpi. Labi organizēta bija arī tirdzniecība ziemeļu un dienvidu virzienos.

Pats svarīgākais un interesantākais fakts ir tas, ka maijiem vienīgajiem no visām Amerikas civilizācijām bija rakstība. Tie lietoja t.s. gliptus — mazus zīmējumus — un pierakstīšanai izmantoja vai nu organiskas vielas — koku lapas, mizas, kas reizēm salocītas līdzīgi grāmatu lapām, — vai arī iegravēja tekstus uz akmens stēlām. Stēlas kalpoja arī dekoratīviem nolūkiem, maiju tempļos katrs laukumiņš ir pārklāts ar gliptiem. Maiju kaislība bija informācijas vākšana un uzglabāšana, viņi ļoti apzinīgi pierakstīja visu notiekošo. Vairums šo lielisko rakstu gāja bojā, jo spāņu garīdzniecība domāja, ka tie visi ir pagānu raksti un nākuši no paša velna. Tikai kādi trīs vai četri šādu rakstu krājumi saglabājušies, pārējie ir sadedzināti. No visa rakstītā apmēram 75% tekstu ir atšifrēti.

Maiju etosā pasauli nevarēja definēt, izmantojot vides elementus — klimatu, topogrāfiju, floru un faunu utt., jo viņiem šie elementi likās pārāk ierobežoti. Maiju uztverē Visums ir vienots, fiziskā pasaule un pārdabiskā nav nodalāmas viena no otras. Pieredze, kas pārsniedz jutekliskās iespējas, maijiem ir tikpat reāla kā parastā dzīve. Maiju jēdziens par telpu neaprobežojas tikai ar planētu Zemi. Maiju Visumā neskaitāmas pārdabiskas būtnes — maiju panteona dievības un veseli leģioni mazāku garu dzīvo kopā ar cilvēkiem, dzīvniekiem, augiem. Katrai šai būtnei ir ierādīta īpaša

vieta Visumā, tai jāveic sevišķi uzdevumi noteiktā laikā. Tā kā Visums ir bezgalīgs, visi procesi notiek telpā un laikā.

No visām dimensijām laiks ir tas, kuru maiji saprata vislabāk. Par to liecina teksti, kas sarakstīti pirms eiropiešu ierašanās, koloniju laika dokumenti un mūsdienu etnogrāfiski novērojumi. Laiks maijiem nav statisks, tam ir virziens, un to var mērīt. Laiku var sadalīt hierarhiskās vienībās, ar kurām var manipulēt matemātiski: izskaitļot pagājušo laiku, paredzēt nākotni vai arī vienkārši lokalizēt noteiktus punktus laika straumē. Maiju laiks ir ciklisks, ne lineārs. Punkti, kas atrodas laikā, nav unikāli, tie var atgriezties, notikumi var atkārtoties. Pagātne izskaidro tagadni un paredz nākotni. Tādēļ pareģošana un astroloģija ir tipisks maiju nodarbošanās veids.

Maiju pamatkalendārs paredz 260 dienu ciklu. Šim kalendāram galvenokārt ir reliģiskas un pravietiskas funkcijas: ar tā palīdzību izrauga reliģisku ceremoniālu laiku, kā arī pēc tā pareģo nākotni: tas ir rituālu almanahs. Diena (kin — ukateku maiju valodā) ir pamatvienība. Katrai dienai ir savs numurs — no 1 līdz 13 — un savs vārds 20 vārdu sērijā (tādēļ 260). Katrs no šiem 20 vārdiem apzīmē kādu dievību, kurai attiecīgā dienā ir svarīgas funkcijas (līdzīgi svēto dienām katoļu kalendārā). Kādēļ tieši 260 dienas sastāda šo kalendāru, mēs nezinām. Daži saka, ka šim periodam ir kāda sakarība ar cilvēku grūtniecības periodu (diezgan neticami!), citi atkal apgalvo, ka tas bijis lietus perioda ilgums, savukārt citi — ka tas ir saistīts ar kādu kustību debesis, taču man liekas, ka tas ir mākslīgs jēdziens, kura pamatā ir matemātiska problēma, jo abiem skaitļiem — 13 un 20 — ir rituāla nozīme visā Vidusamerikā.

Otrs maiju kalendārs (hāb — jukateku valodā) ir solārs. Tam ir 18 mēnešu, katram no tiem ir 20 dienas, un pāri paliek vēl 5 dienas — kopā 365 dienas. Starp citu, maiji nebija atrisinājuši t.s. "garā gada" problēmu. Mēnešiem ir vārdi, bet dienām — numuri. Pirmā mēneša pirmā diena ir 0 Pop, otrā — 1 Pop, un pēdējā — 19 Pop (mēnešu vārdi: pop, uo, zip, zoc, zek, ksul, jaksin, ē en, jaks, zak, ceh, mak, kankin, muan, paks, kajab, cumku, un pēdējās 5 dienas —

uajeb). Katram mēnesim ir sava dominējošā dievība, kura var ietekmēt cilvēkus un notikumus. Solārais kalendārs tika lietots galvenkārt ikdienas dzīvē un agrikultūras vajadzībām. Parasti abi — 260 un 365 dienu — kalendāri tika lietoti kopā, un, ja kalkulācija ir pareiza, tad reizi 52 gados abu kalendāru dienas sakrīt.

Numurus maiji rakstīja ar punktiem un isām līnijām, nulles vietā tie lietoja stilizētu gliemežvāka zīmējumu (acīmredzot maiji pazina nulles jēdzienu, gluži kā indieši!).

Maiju debesis ir sadalītas četrās daļās. Milzīgs koks balsta katru atsevišķu daļu. Katram ceturksnim ir sava krāsa: austrumi ir sarkani, ziemeļi — balti, rietumi — melni, un dienvidi — dzeltenī. 13 dažādos slāņos debesis novietoti dievi un spīdekļi. Pašā centrā atrodas divgalvainis pūķis, kura ķermenī simbolizē sauli un mēnesi, kā arī citus spīdekļus. Maiju panteonā atrodami daudzi dievi, tie parādās dažādās formās un tiem ir dažādi vārdi; vairumam ir četri aspekti, kuri simbolizē četras debesspusēs. Bieži tie iemieso duālismu, kā, piemēram, tie var būt vīrišķais—sievšķais, jauns—vecs, labs—ļauns, debesis—pazeme utt. Galvenais dievs ir Icamna, kas ir debesu un zemes dievs, visa radītājs un zinātnes tēvs. Icamna dominē visos maiju dzīves aspektos. Ļoti varens ir arī nāves dievs Ahpučs ar savām daudzajām sejām. Saules dievs Ākins dažreiz tiek sajaukts ar Icamnu. Katram dzīves elementam ir savs dievs — kukurūzai, arī tirgotājiem (Ekeuahs), aristokrātijai (spalvainā čūska Kukulkans) utt.

Šīs dievības kontrolē visus cilvēka dzīves aspektus, tādēļ maijiem bija ļoti svarīgi izzināt dievu plānus. Šo izzināšanu veica aristokrāti — priesteri. Cilvēku aktivitātes tika pakārtotas rituāla kalendāram, lai varētu izvēlēties izdevīgāko momentu. Vēsture un pravietojumi maijiem bija viens un tas pats. Stāsta, ka 17. gs. misionāri ieradās pie maijiem Tisalā un pieprasīja, lai tie pieņem kristīgo ticību. Maiji to noraidīja, taču ieteica misionāriem atgriezties pēc zināma laika sprīža, kad, pēc viņu paredzējumiem, būtu jānotiek lielām pārmaiņām, un tad tie būtu ar mieru pieņemt kristīgo ticību.

Maiji ticēja, ka pēc zināma laika vēsture un kosmos beigs eksistēt. Lai to aizkavētu, cilvēkiem jābaro daba un

dievi. Šo momentu noteica pareģojumi pēc rituāla kalendāra. Tā kā dievi ēd dzīvas būtnes, tad arī tie jābaro ar tām. Visaugstākā bija cilvēka dzīvība, un maiji upurēja cilvēkus saviem dieviem, — šāda upurēšana bija reliģijas neatņemama sastāvdaļa.

Maijiem nebija t.s. vidusslāņa mūsu izpratnē. Tempļu pilsētās dzīvoja aristokrāti priesteri, kuru uzdevums bija zinātniski un reliģiski novērojumi, visu notikumu rūpīga pierakstīšana. Pārējie maiji dzīvoja džungļos, nodarbojās ar zemkopību un tirdzniecību, radīja nepieciešamo virsproduktu un uzturēja priesteru kārtu. Zināmos gada laikos tie ieradās tempļu pilsētās ar nodevām. Iespējams, ka ar laiku šāda kārtība radīja konfliktu starp abām sociāli un intelektuāli atšķirīgajām kārtām.

Pastāv dažādas teorijas, kādēļ maiju civilizācijā sākās noriets. Maz ticams, ka šī procesa iemesls būtu cilvēku upurēšana, jo maiju uztverē tā bija svēta un tādēļ brīvprātīga darbība, tā nebija arī tik bieža un masveidīga kā actekiem. Kā jau minēju, maiju civilizācija parādās 6. gs., tā sasniedza savus ziedu laikus posmā līdz 900. gadam. Daži no daudzajiem gliptiem parāda, ka ļoti detalizētas "dienasgrāmatas" apraksta visus notikumus, taču tad 909. gadā šie pieraksti pēkšņi apraujas.

50 gadu laikā visas tempļu pilsētas tika pamestas. Nav nekādu pierādījumu, ka šo maiņu būtu izsaukuši citu cilšu iebrukumi vai kādas epidēmijas, vai arī dabas vai cilvēku radītas katastrofas.

Ap 1100. gadu maiju civilizācija atkal atdzīvojas, parādās jaunas tempļu pilsētas, kuras tagad atrodas Jukatānā, turpretim iepriekšējās — tagadējās Gvatemalas teritorijā. Kas notika ar maijiem starplaikā, ir un paliek mistērija. Šī jaunā maiju kultūra zeļ un plaukst līdz pat 1450. gadam, kad tā atkal pēkšņi pazūd, — tas notiek simt gadus pirms spāņu parādišanās, kuri iznīcināja visus maiju rakstītos materiālus, kas stāstīja par viņu kultūru un vēsturi.

Mēs nezinām, kādi apstākļi izsauca maiju kultūras bojāeju. Varbūt klimatiskas maiņas padarīja agrikultūru džungļos neiespējamu, varbūt pārāk liels sausums vai pārāk liels

nokrišņu daudzums bija šīs katastrofas cēlonis. Varbūt no ziemeļiem nāca iebrucēji, vai arī spiediens no ārpuses iznīcināja šīs sabiedrības līdzsvaru. Varbūt maiju kultūra pārlietu balstījās uz tirdznieciskiem ieņēmumiem, un šī tirdzniecība apstājās Meksikas un Andu karu dēļ. Iespējams, ka priesteru prasības pieauga, un zemnieki vairs nespēja tās pildīt. Varbūt, ka maiji pārdzīvoja ticības krīzi: zemnieki vairs neticēja saviem aristokrātu priesteriem. Tā kā maiju pilsētas nebija ekonomiski neatkarīgas, tad priesteri bija savās pilsētās atstāti bez palīdzības. Vai kāds no šiem iemesliem, vai visi kopā bija maiju kultūras bojā ejas cēloņi, mēs nezinām. Ja dedzīgie spāņu biskapi nebūti iznīcinājuši maiju rakstus, varbūt pēdējais maiju priesteris būtu mums atstājis rakstisku liecību par šīs kultūras bojāeju.

Acteku impērija

Acteku un inku civilizācija ir savā ziņā līdzīgas: tās abas radās salīdzinoši vēlu un uzplauka īsi pirms eiropiešu ierašanās Amerikas kontinentā. Informācija par šīm civilizācijām ir labāk saglabājusies, lai gan tā nav pilnīgi objektīva, jo tā rakstīta no iekarotāju eiropiešu viedokļa.

Acteku civilizācija radās tagadējās Meksikas centrālajā daļā. Acteki ieradās šajā zemē ap 1000. gadu un pamazām nostiprināja savu impēriju, iekarodami apkārtējās ciltis un to teritorijas. Acteku impērijas galvaspilsēta Tenocitlana no nenozīmīgas pilsētiņas kļuva par jaunās impērijas centru.

Lai acteki spētu radīt savu impēriju uz apkārtējo tautu un zemju rēķina, bija nepieciešami zināmi priekšnoteikumi: stipri militāri spēki, kas fiziski spēj paveikt šādu darbu, vadītāji, kas spētu dot šiem militāriem spēkiem virzienu, kā arī organizācija, kas spētu kontrolēt jaunradīto impēriju.

Acteku valsts forma bija vēlēta monarhija, kura bija gandrīz absolūta. Četri īpaši vēlētāji no aristokrātu vidus ievēlēja valdnieku, kurš parasti nāca no tās pašas ģimenes. Parasti tas bija iepriekšējā valdnieka jaunākais brālis, tādējādi acteki izvairījās no mazgadīga valdnieka un nodrošināja piere-

dzējuša karotāja ievēlēšanu. Valdnieks piederēja pie garīdzniecības, un to iecēla amatā ar dažādām reliģiskām ceremonijām, kurās īpašu lomu spēlēja cilvēku upurēšana. Valdniekam bija arī kronis un kronēšanas tērps. Sākumā valdnieka tituls bija "karalis" (aptuvena nozīme), taču vēlāk tas tika saukts par "imperatoru".

Valdnieks un prinči dzīvoja lielā greznībā — mājāja lieliskās pilis, kurās bija vieta karaļa miesassargiem un birokrātiem, kas visi nāca vai nu no lielo zemes īpašnieku, vai arī augstāko militāro vadītāju vidus. Visa likumdošanas vara atradās valdnieka rokās, taču šo despotismu kaut cik izlīdzināja tiesu sistēma: katrā pilsētā bija augstākais tiesnesis, kas izskatīja civillietas un krimināllietas. Tiesneša spriedums nebija pārsūdzams, to nevarēja izdarīt pat valdnieks. Augstākā tiesneša postenis bija mūža postenis. Pastāvēja arī zemākas tiesas, kur iztiesāja mazāk svarīgas sūdzības. Starp citu, kukuļošana un sadarbošanās ar partiem bija sodāma ar nāvi. Tiesu procesi tika protokolēti, lietojot hieroglifus, tā, piemēram, uz nāves sodu norādīja bulta pāri apsūdzētā zīmējumam. Acteku likumi bija reģistrēti un tos demonstrēja publiski. Šie likumi galvenokārt attiecās uz personas drošību, mazāk uz īpašuma tiesībām. Visi lielākie pārkāpumi pret personu, pat verga nogalināšana bija sodāmi ar nāvi.

Acteku impērijā eksistēja verdzības institūts. Vergi bija karagūstekņi, kurus neturēja darbam, bet gan sagatavoja upurēšanai. Brīvie cilvēki varēja kļūt vergi vai nu brīvprātīgi, vai arī parādu vai noziegumu dēļ. Vergiem bija īpašuma tiesības un tiesības dibināt ģimenes, kā arī tie varēja saņemt mantojumu. Vergu vecāku bērni bija brīvi cilvēki. Pastāvēja arī biežas precības starp vergiem un brīvajiem, jo galu galā tie visi bija ar tām pašām asinīm, no tās pašas rases. Sliktus vergus varēja pārdot, un tie valkāja apkakles, kurās bija ierakstītas šo vergu sliktās īpašības.

Valdnieka ieņēmumi nāca no valsts zemēm, tā bija ļoti taisnīga kārtība, jo sliktas ražas gadā neviens nevainoja zemes apstrādātāju. Valsts bija sadalīta administratīvos apgabalos, un no katra apgabala pieprasīja nodokļus graudā un kļausās. Par visiem lauksaimniecības ražojumiem bija jāmaksā

nodokļi, kurus ievāca īpaši ierēdņi. Tikko iekarotajos apgabalos tika izvietoti garnizoni, kuri nodrošināja nodokļu ievākšanu. Sakarus uzturēja īpaši kurjeri skrējēji, kuri zināmās ceļa pieturās tika nomainīti. Stāsta, ka šādā veidā Montesumas virtuvei tika piegādātas svaigas zivis no okeāna.

Acteku sabiedrībā centrālā vieta tika ierādīta karavīriem: karavīri un priesteri atradās sabiedrības virsotnē. Acteku galvenais dievs bija kara dievs. Armijas galvenais uzdevums bija sagādāt piemērotus karagūstekņus upurēšanai. Acteki ticēja, ka kaujas laukā kritušie karavīri dodas tieši uz vis-saulainākajiem reģioniem un dzīvo tur pilnīgā svētlaimē. Tādēļ katrs karš tiem bija svēts karš, un karavīri cīnījās ar lielu sajūsmu. Gatavojoties karagājienam, kara plānus pārrunāja valdnieks ar padomdevējiem. Ja karagājiens bija izlemts, acteki sūtīja sūtņus uz attiecīgo zemi, kur tie pieprasīja padevību acteku dieviem un nodevas. Ja atbilde nebija pozitīva, karaspēks no visām provincēm apvienojās un maršēja ienaidniekam pretī. Lai pastiprinātu kareivīgo garu armijā, acteki dibināja dažādas karavīru grupas — ordeņus — ar īpašām zīmēm un privilēģijām. Pastāvēja pat zināma bruņniecība, kuras dalībnieki bija acteku aristokrāti.

Augstākās kārtas karavīri bija tērpušies lieliskos kaujas tērpos. To ķermeņi bija klāti ar popētiem kokvilnas svārkkiem, kuri pasargāja no bultām un cita veida ieročiem (vēlāk arī spāņu iekarotāji sāka lietot šāda veida bruņas savu smago metāla bruņu vietā, pat mūsdienu policija valkā līdzīgas drošības vestes). Bagātākie acteku virsaiši lietoja arī zelta vai sudraba krūšu bruņas un koka bruņucepures (ķiveres), kas bija veidotas kā dzīvnieku galvas un izgreznotas ar lieliem spalvu pušķiem.

Acteku armija bija sadalīta 8000 vīru lielās vienībās, un tās savukārt — mazākās vienībās, katrā ap 300 līdz 400 karotāju ar savu komandieri. Šīs vienības katra nesa savus “ģerboņus”, līdzīgi tam, kā to darīja romieši. Acteku armijas taktika bija samērā primitīva: dziedādami un izkliegdami karasaucienus, tie frontāli uzbruka ienaidniekam, tad nedaudz atkāpās un uzbruka ienaidniekam, kas devās tos vajāt,

no slēptuvēm — tas bija sava veida partizānu karš. Kaujās tie nemēdza nogalināt ienaidniekus, bet gan tos sagūstīt: karavīra drošsirdību noteica saņemto gūstekņu skaits. Militārie likumi bija tikpat stingri kā visi citi likumi. Pavēles neizpildīšanu sodīja ar nāvi. Nāvessods draudēja arī karavīram, ja tas atstāja savu vienību vai uzbruka ienaidniekam pirms pavēles, vai arī atņēma cita karavīra laupījumu vai gūstekņus. Stāsta, ka viens no pēdējiem Tezcukanas prinčiem par šādiem pārkāpumiem sodīja ar nāvi savus divus dēlus, pēc tam, kad to ievainojumi bija izārstēti.

Lielākajās pilsētās dibināja slimnīcas, kurās ārstējās slimie un patvērumu atrada kara invalīdi. Šos slimniekus aprūpēja ārsti un ķirurgi.

Daži vēsturnieki domā, ka acteki atzinuši viena dieva — radītāja un valdnieka — eksistenci, katrā gadījumā acteku reliģija neatšķirās no pārējām Amerikas etnisko grupu reliģijām: to panteonā bija kādas 13 galvenās dievības un ap 200 mazāku dievību, kas visas aprūpēja actekus. Galvenā dievība bija kara dievs un impērijas patrons Huitcilopohtls, kas nemitīgi prasīja upurus. Otra ievērojama dievība bija Kecalkoatl, kas kādu laiku uzturējies zemes virsū un iemācījis actekiem agrikultūru un metālapstrādāšanas mākslu, kā arī prasmi valdīt. Viņa dzīves laiks zemes virsū ir bijis "zelta laiks". Kaut kādu iemeslu dēļ Kecalkoatl bija sadusmojis kādu no galvenajiem dieviem un bijis spiests atstāt acteku zemi. Nonācis krastmalā, dievs atvadījies no cilvēkiem un solījis atgriezties. Stāsta, ka Kecalkoatl bijis gara auguma, gaišu ādas krāsu, gariem matiem un bārdu. Acteki uzticīgi gaidīja dieva atgriešanos, kas spāņiem vēlāk atviegloja zemes iekarošanu.

Acteku rakstība bija zīmējumu rakstība, t.i., hieroglifu rakstības zemākā pakāpe. Kamēr reālistisks zīmējums reprezentēja attiecīgo objektu, rakstība bija vienkārša un saprotama, taču grūtības sākās ar abstraktu ideju attēlošanu. Šeit rakstītājs pielietoja savu izdomu pilnā mērā, tādēļ šos tekstus grūti lasīt. Protams, tā laika rakstība atradās ciešā sakarībā ar mutisko tradīciju un citiem vārdiem, tāpēc tā laika lasītājam bija daudz vieglāk saprast un lasīt šos tek-

stus. Interesanti piezīmēt, ka triju paaudžu laikā pēc iekarošanas ļaudis jau bija aizmirsuši šo rakstību.

Acteki gatavoja savus manuskriptus no dažādiem materiāliem, — visvienkāršākais bija papīrs, gatavots no alvejas (*aloe americana*), kuru tie sauca par mageju. No magejas gatavotais papīrs atgādina ēģiptiešu papirusu, tas lieliski saglabājās, ja ar to pareizi apgājās, vēl mūsdienās šie manuskripti saglabājuši savu svaigumu un košās krāsas. Manuskripti bija sakārtoti grāmatu formā ar koka vākiem. Ir saglabājušies pavisam nedaudzi manuskripti, jo pirmais Meksikas arhibīskaps Dons Huans de Zumarga lika tos savākt un sadedzināt! Daži manuskripti atrodami Meksikas mzejos, citi nokļuvuši Eiropā.

Acteki lietoja solāru kalendāru, sadalīdami gadu 18 mēnešos ar 20 dienām katrā mēnesī. Katram mēnesim un katrai dienai bija hiroglifiska zīme, kura parasti imitēja gadalaiku, kurā tā atradās. Mēnesis bija sadalīts 4 nedēļās ar 5 dienām katrā nedēļā, no kurām pēdējā bija svētku vai turgus diena. 5 pārpalikušās dienas tika uzskatītas par ļoti nelaimīgām. Tā kā solārais gads ir garāks nekā 365 dienas, tad acteki pielika klāt 25 dienas pēc katriem 104 gadiem, vai 12 dienas pēc katriem 52 gadiem (pirmais paņēmieni bija daudz precīzāks). Acteki sāka skaitīt laiku ar 1091. gadu, jo tas bija laiks, kad pēc ierašanās ielejā viņi reformēja savu kalendāru.

Acteku galvenais pārtikas augs bija kukurūza (maize), kuru tie prata pagatavot visdažādākos veidos. Ļoti interesants augs bija jau minētā alveja (agave). No tās lapām tika iegūta pasta papīra gatavošanai, sula tika raudzēta un iegūts reibinošs dzēriens "pulki", kas ir populārs vēl mūsdienās. Lielās lapas acteki lietoja jumtu segumam, no šķiedrām ieguva diegus, un ērkšķus lietoja kā adatas. Alvejas saknes, pareizi sagatavotas, deva garšīgu barojošu uzturvielu.

Acteki prata iegūt un izmantot bronzu, taču nezināja, kā iegūt dzelzi, lai gan dzelzs rūda viņiem bija pieejama. Acteki mācēja apstrādāt arī sudrabu un zeltu, un pat spāņu iekarotājiem bija jāatzīst, ka acteki ir labāki zeltkaļi nekā viņi. Acteki lietoja obsidiānu (ictli) — tumšu vulkānisku minerālu,

no kura tika gatavoti ceremoniālie naži, bārdas skujamie naži un zobeni ar daudziem zobiem. Interesanti atzīmēt, ka acteki izveidoja daudzus interesantus objektus no putnu spalvām, īpaši ceremoniju mēteļus. Putnu spalvu lietošana ir tipiska visām šīm civilizācijām.

Tirgošanās actekiem bija godājama profesija. Tirgus laukumi bija sadalīti speciālos sektoros, kuros varēja atrast noteiktus produktus. Visumā tā bija maiņas tirdzniecība, taču kā maksāšanas līdzekļus acteki lietoja arī zelta smiltīm pildītas putnu spalvas, speciāli veidotas alvas plāksnes un kakao maisiņus.

Acteku bērni apmeklēja skolas, kurās valdīja stingra disciplīna. Pieaugušas meitas baudīja ģimenes maigumu un mīlestību. Piekļājība un tīrība tika uzskatītas par svarīgākajiem tikumiem. Acteku attieksme pret sievieti bija ļoti liberāla. Daudzsievību praktizēja tikai visbagātākās ģimenes.

Acteki bija ļoti sabiedriski ļaudis, mīlēja svinēt visdažādākos gadījumus. Telpas tādās reizēs bija izkaisītas smaržīgām puķēm, uz galdiem bija kokvilnas salvetes un trauki roku mazgāšanai pirms un pēc maltītes. Cieņā bija tabaka, kuru pipēja pipēs samaisītu ar aromātiskām vielām. Cigārus acteki pipēja bruņrupuču vai sudraba iemutēs. Parasti viņi aizspieda nāsis un ieelpoja vai norīja dūmus. Tika lietota arī šņaucamā tabaka. Vai sievietes pipēja vai nē, nav zināms... Mielastā pasniedza dažādus gaļas ēdienus, arī tītarus, saknes, mērces, garšvielas. Acteki cepa saldus cepumus no kukurūzas miltiem. Gaļa tika turēta silta sildāmos traukos. Acteku iemīlotākais dzēriens bija šokolatle, kurai kā garšvielu pievienoja vaniļu. Vecākie vīrieši vislabprātāk dzēra reibinošo "pulki", jauniešiem to dzert bija liegts. Viesiem pasniedza dāvanas, parasti — drēbes. Visumā varam sacīt, ka acteku dzīvesveids bija apbrīnojami attīstīts. Visiem zināms, ka acteki upurēja savus karagūstekņus dieviem, tādēļ viņus uzskatīja par barbariem.

Inku impērija

Inku impērijas vēsture ir ļoti interesanta, jo mēs uzskatāmi varam redzēt, kādā veidā impērijas tiek radītas. Daudzi vēsturnieki salīdzina inku impēriju tās agrīnā posmā ar Romas impēriju. Runājot par maijiem un actekiem, es pasvitroju kultūras sasniegumus, inku gadījumā mēģināšu stāstīt par impērijas būvēšanas procesu, par to, kādus līdzekļus inki pielietoja, lai šo mērķi sasniegtu, kādi bija ievērojamākie inku valdnieki un kāds bija šīs impērijas pēkšņais un negaidītais gals.

Inku vēsture sākas ar daļēji mitoloģisku, daļēji vēsturisku stāstu: četri brāļi ar savām sievām, kas bija māsas, iznāca no kādas alas netālu no Kusko pilsētas. Tie nesa sev līdzī zelta spieķi, kuru iesprauda zemē tajā vietā, kur bija nodomājuši sākt celt savu impēriju. Īstenībā šie ļaudis, kurus tad nemaz nesauca par inkiem, ienāca Kusko pilsētā ap 1250. gadu. Kusko un tās apkārtnē jau atradās citas etniskas grupas, kuras, vismaz skaitliski, bija lielākas nekā ienācēji (arī ienācēju bija skaitliski vairāk nekā četri brāļi ar savām sievām). Pamazām Kusko kļuva par jaunās impērijas centru un galvaspilsētu. Ar viltu, diplomātiju un atklātu vardarbību tambo indiāņi (šīs grupas etniskais vārds) uzcēla pārējās etniskās grupas un sāka valdīt Kusko. Šīs grupas vadonis saņēma vārdu Sinei ar titulu Kapaks.

Indiāņu grupa, kura vēlāk kļuva inki, runāja kečvu valodu, — vārds inca nozīmē “iekarotājs”, kaut gan daži vēsturnieki domā, ka tas nozīmē “kungs”, “vadonis” — tas esot goda tituls un nenākot no kečvu valodas, bet to inkiem devušas citas grupas, kuras viņi bija iekarojuši. Pamazām vārdu “inki” sāka attiecināt uz iekarotājiem, taču galvenokārt tas apzīmēja vadošo grupu sabiedrību.

Piederība pie inku grupas deva sevišķas privilēģijas, gluži kā Romas pilsonība. Arī inkiem bija otra pilsoņu klase: t.s. hahua Inka (adoptētie inki).

Inku vēsturē var saskaitīt 14 valdniekus, sākot ar pirmo Manko Kapaku un beidzot ar pēdīgo Atahualpu, kuru pēc Pizaro pavēles nogalināja 1533. gada jūnija beigās vai jūlijā

sākumā. Inku impērija eksistēja nepilnus 300 gadus, ja par sākumu pieņemam 1250. gadu, turklāt pirmie 100 gadi pagāja, kamēr inki nostiprināja savu varu Kusko pilsētā. Iebrucējiem inkiem bija jācīnās ar pārējām etniskām grupām, šī cīņa nozīmēja dzīvību vai nāvi. Inku vara pieauga ar katru uzvarēto grupu, tāpēc valsts un vēlāk arī impērijas ideja bija dabīgs šī procesa rezultāts. Cīņu sākumā inki pielietoja primitīvus līdzekļus — brutālu vardarbību. Vēlāk viņi izmantoja citādus līdzekļus, piemēram, mobilizēja iekaroto grupu jauniešus savā armijā, kur tos pakļāva dresūrai inku garā. Viens no šādiem līdzekļiem bija arī reliģija.

Peru indiāņiem ir stāsts par pirmsākumiem: kāds vispēcīgs radītājs radīja cilvēci un pasauli ar visiem elementiem tajā, taču šis pats radītājs kaut kādu iemeslu dēļ uzsūtīja lielus ūdensplūdus un iznīcināja visu radīto. Daži indivīdi izglābās, tāpat arī daži dzīvnieki, par ko jāpateicas radītāja dēlam, kurš parādījās pasaulē pārgērbies par ubagu (lidzība ar jūdu-kristiešu tradīciju ir vairāk nekā pamanāma, un man jābrīnās, ka pirmie kristiešu misionāri neprata izmantot šo stāstu, atceroties, ka kristianizēšana bija viens no spāņu iekarošanas kara galvenajiem iemesliem).

Inku grupa, kas drīz vien skaitliski pieauga lielo ģimeņu un plaši izplatītā konkubināta dēļ, uzskatīja par savu totēmu saules dievu Inti, tādējādi sev pierakstīdami pārdabīgu sākumu. Vēlāk inki savu totēmu Inti kā dievību pūlējās uzspiest citām iekarotajām grupām. Inki tomēr apzinājās, ka Inti ideja bija pārāk ierobežota, lai tā sevi ietvertu visas reliģiskās iespējas, tādēļ viņi piesavinājās un izmantoja mitoloģisku stāstu par radītāju Virakoču, kura sākumi meklējami tivanaku indiāņu mitoloģijā. Virakoča bija visa radītājs un sākotnējais valdnieks, neviena māte to nebija dzemdējusi. Arī tā divi dēli, kuriem vajadzēja palīdzēt lielajā radišanas procesā, bija Virakočas emanācija un tika radīti "no nekā" (*ex nihilo*). Virakoča ir neredzams un valda no debesīm; kad pasaule vēl atradās tumsā, tas nokāpa no debesīm, radīja gaismu, cilvēci, dzīvniekus un kukurūzu. Šāda veida reliģiju varam uzskatīt par universālu un visiem pieņemamu.

Jau sākot ar pirmo inku valdnieku Manko Kapaku, bet it īpaši ar astoto Virakoča Inku, inki pielietoja militāru spēku, plānotu nežēlību un terorismu, lai pakļautu sev citas etniskās grupas. Tikai šāda metode bija vienīgā legālā. Ja gadījās, ka kāds kronprincis izrādīja vēlēšanos vai tendenci dzīvot mierīgu dzīvi, tad inki to parasti nepieņēma par savu valdnieku. Inki pielietoja tādu pašu nežēlību arī attiecībā pret sevi. Protams, visvairāk no šīs nežēlības cieta tikko iekarotās grupas, kuras gandrīz nekad nebija pilnīgi pakļautas, jo arī tās mīlēja savu brīvību un neatkarību. Inki gatavoja dzeramos kausus no uzvarēto ienaidnieku galvaskaustiņiem, ievietodami tajos zelta traukus un ar sudraba cauruli, kas gāja caur galvaskausa zobiem, sūca savu čiču. Tie arī nodīrāja ienaidnieku liķus un no ādām gatavoja bungas, kurām bija cilvēku ķermeņu forma. Uzvaras svētkos tie mīdīja kājām ievērojamākos ienaidniekus, nocirta tiem galvas un nēsāja tās uzspraustas šķēpu galos.

Piemēra pēc grību minēt čanku cilti, kuru inki spēja iekarot tikai ar lielām grūtībām. Tie nemitīgi sacēlās pret saviem apspiedējiem, un, kad juta, ka cīņa jau ir zaudēta, ar pēdējiem spēkiem iebruka pašu inku cietoksnī un, visbeidzot, atkāpās pāri sniegotajiem Andu kalniem austrumu ziemeļos. Inki varēja tikai no tālienes noskatīties, kā garā cilvēku ķēde šķērsoja baltos sniega laukus un pazuda tālīnē. Čankas nekad netika uzvarēti...

Kad astotais valdnieks Virakoča Inka jau bija atsacījies no valdīšanas par labu savam mīļotajam vecākajam dēlam Urko, čankas bija kārtējo reizi sacēlušies pret inkiem un devās uzbrukumā tieši uz Kusko. Vecais valdnieks ar savu dēlu aizbēga, taču kāds no jaunākajiem dēliem pēkšņi uzradās kā vadonis un varonis: organizēja Kusko aizstāvēšanu un pēc ilgākas karadarbības beidzot uzvarēja čankas. Tagad dēls nosauca savu tēvu par glēvuli, lika tam dzert čiču no netīra trauka (tas it kā padarīja Virakoču par sievieti...) un beidzot pats kļuva par valdnieku.

Jaunais valdnieks Pačakuti bija pats slavenākais no visiem inkiem. Viņš bija lielisks karavadonis un paplašināja savu impēriju, lietojot parastos līdzekļus: nežēlību un teroru.

Pačakuti pielietoja t.s. tīrīšanas akciju, pavēlēdams nogalināt savus ievērojamākos, taču aizdomās turētos ģenerāļus. Pačakuti izveidoja komplicētu spiegošanas sistēmu, izveidoja slepenpolīciju un maksāja par informāciju. Viņš reformēja rituāla kalendāru, pasvītrotot radītāja Virakočas nozīmi un mēģināja dievišķot karaļnamu.

Pačakuti ieveda kečvu valodu kā kopējo valodu visiem impērijas iedzīvotājiem. Inkiem nebija rakstības, vienīgais informācijas saglabāšanas veids bija t.s. kvipi, t.i., daudzkrāsaini pavedieni, pie kuriem savukārt dažādos attālumos bija piesieti citi pavedieni un mezgli. Pastāvēja arī mutvārdu tradīcija. Jau pirms Pačakuti valdīšanas laika pastāvēja varoņdziesmu tradīcija, taču tagad valdnieks veicināja tās saglabāšanu. Baidīdamies, ka dažas no šīm dziesmām varētu būt viņam nelabvēlīgas, viņš pavēlēja visu folkloru pārdzejot, kas nozīmēja pārrakstīt inku vēsturi. Jaunais revidētais inku "evaņģēlijs" izskaidroja inku sūtību vēsturē, īpaši nepieciešamību iekarot un pakļaut sev visu pasauli. Tas sākās ar radīšanas stāstu, izskaidroja saules dieva parādīšanos un to, kāpēc tas izvēlējās inku klanu par savējo, kā arī vēstīja par inku klaiņošanu, meklējot īsto dzīves telpu, par inku tiesībām uz Kusko, noklusējot grūtības Kusko iekarošanā, stāstīja par pirmo vadoni Manko Kapaku kā par inku "Mozu", pierādīja, ka Pačakuti pārņēmis varu no Virakočas Inkas pilnīgi likumīgi, parādot Virakočas glēvulību un Pačakutas varonību, kas nesusi inkiem slavas pilnu laiku. Pačakuti nodibināja valsts skolas, kurās šī informācija skolniekiem bija jāiemācās no galvas, jo nebija citu iespēju to saglabāt nākošām paaudzēm. Slavas dziesmas uzveda visos svētkos, taču tikai ar valdnieka atļauju.

Lai pagātni saglabātu dzīvu, inki bija attīstījuši mumiificēšanas mākslu un ar tās palīdzību saglabāja mirušos inku varoņus nākošajām paaudzēm. Šīs mūmijas ne tikai tika saglabātas, bet tās arī piedalījās visās ģimeņu tradīcijās: tās veda līdzī parādēs, lai skatītāji varētu mācīties no viņu varoņdarbiem, tās piedalījās ģimeņu svētkos, apciemoja radniekus un ar dzīvo pavadoņu apkalpotāju palīdzību ēda un dzēra savu iemīļoto čiču, runāja, jautāja un pat piedalījās

seksuālos aktos. Šī dedzīgā vēlēšanās saglabāt savu nemirstību ir tipiska inkiem.

Kad valdnieks Pačakuti redzēja tuvojamies savu nāvi, viņš nevēlējās atstāt savu mantu pēcnācējiem, bet gan paņemt to sev līdzī, gluži kā savu politisko varu... Pačakuti mūmija tika sagatavota parastajā veidā un pēc tam viņa acis tika pārklātas ar plānu zelta plāksnīti, lai tās izskatītos tikpat mirzdošas, kā dzīvam esot. Taču šī mūmija bija tikai mirstīga cilvēka likis... Kad spānieši pirmo reizi iegāja Kusko mirušo namā, kur atradās visas slaveno inku mūmijas, viņi bija pārsteigti par skatu, kas atklājās: mūmija pie mūmijas kopā ar saviem kalpotājiem, kas gandrīz visas bija sievietes, un galvenā uzraudze, kas ar spalvu slotiņu dzina nost mušas no liķu sejām.

Pačakuti varbūt bija visgodkārīgākais un tālredzīgākais no visiem inku valdniekiem. Viņam piemita tā tipiskā inku drošsirdība un godkāre, kas to padarīja neuzveicamu. Pačakuti varbūt pat bija lielākā personība pirmskolumba vēsturē, jo viņš radīja milzīgu impēriju un mēģināja harmonizēt zemi un debesis. Divi nākošie inku valdnieki, Topa Inka un Hujana Kapaks, turpināja iesākto darbu: tie iekaroja jaunas teritorijas un atkaroja dažas zaudētās. Inku impērija kļuva lielāka un valdības mašīnērija — komplicētāka. Lai nodrošinātu inku impērijas drošību, tie ieviesa stingru kārtību pat attiecībā uz visnenozīmīgākajiem gadījumiem: viņi pat neielaida Kusko pilsētā lielāku skaitu ļaužu, taču tos, kurus ielaida, tie rūpīgi pārmekleja gan ieejot tajā, gan iznākot no tās.

Studējot inku vēsturi, liekas, ka inku karagājieni notika pašas iekarošanas dēļ, lai tikai pakļautu citas ciltis un viņu zemi savai varai. Taču, ja studē arī iekarošanas ģeogrāfiju, redzam, ka karagājieni gandrīz vienmēr bija vērsti tajos virzienos, kur bija atrodams zelts un sudrabs. Pat slavenie inku ceļi tika būvēti šajos virzienos. Zelts inkiem bija saules dieva Inti asaras, tāpēc viss iekarotais un iegūtais zelts bija valdnieka personīgais īpašums.

Pēc Hujana Kapaka parādījās divi troņa tīkotāji — divi pusbrāļi Huaskars un Atahualpa. Inku impērijas vēstures pēdējā nodaļa sākās ar brāļu karu. Atahualpa šajā karā

uzvarēja. Spānieši, kādreizēja cūkgana Pizaro vadībā, izcēlās krastā un devās zemes iekšienē, taču tiem pa priekšu gāja mēris, ko tie bija atveduši no Eiropas. 1532. gada 16. novembrī Atahualpa tika ar viltu sagūstīts un, kā jau minēju iepriekš, 1533. gada jūnija beigās vai jūlija sākumā kopā ar savu ģimeni tika nogalināts.

Eiropieši bija sākuši savu iekarošanas gājienu arī šajā kontinentā, gluži tāpat kā visos pārējos. Šī vēsturiskā apskata otrā daļā stāstīšu par t.s. Rietumu civilizācijas sākumiem un likteņiem ne tikai Eiropā, bet visā mums zināmajā pasaulē.

EIROPAS ĢEOGRĀFIJA UN IEDZĪVOTĀJI

Eiropa ir Eirāzijas kontinenta rietumdaļa, kas mākslīgi atdalīta no Āzijas tikai vēsturisku un politisku iemeslu dēļ. Ziemeļu pusē šo mākslīgo robežu veido Urālu kalni un Urālas upe, dienvidu daļā — Kaukāza kalni, lai gan tas ir ne visai precīzi, arī Turcija it kā atrodas abos kontinentos. Praktisku iemeslu dēļ pieturēsimies pie tradicionālās Eiropas definīcijas, jo laikmetā, par kuru runāsim, dominē šis kontinents un tā iedzīvotāji.

Eiropas platība ir apmēram 10 miljoni kvadrātkilometru ar aptuveni 700 miljoniem iedzīvotāju. Šo kontinentu veido daudzas pussalas un salas ar garām jūras robežām. Kontinenta ziemeļos atrodas Ziemeļu Ledus okeāns, austrumos — Melnā jūra, dienvidos — Vidusjūra, un rietumos — Atlantijas okeāns. Tā kā Eiropai nav dabiskas un striktas robežas ar Āziju, tad tajā viegli varēja iebrukt Āzijas tautas. Garā jūras robeža ar daudzajām salām un pussalām, kā arī daudzās kuģojamās upes veidoja ērtus un lētus satiksmes ceļus.

Eiropa atrodas puslodes ziemeļu pusē, apmēram starp 35. un 70. platuma grādu. Lai gan 70. ziemeļu platuma grāds atrodas tālu ziemeļos, tomēr Eiropas klimats Golfa straumes ietekmē ir mērens. Ziemeļkrievijā, kura atrodas tālu no Golfa straumes ietekmes zonas, klimats ir kontinentāls ar aukstām ziemām un samērā karstām vasarām. Eiropas dienvidu daļā, Vidusjūras apgabalos, klimats ir pietiekami silts, lai tur izaugtu augi un koki, kas aug tikai siltajās zemēs.

Rietumu civilizācija sākās Vidusjūras apgabalos. Tā praktiski ir iekšzemes jūra ar niecīgu paisumu un bēgumu un retām postošām vētrām. Kuģniecība pa Vidusjūru ir jau pazīstama no vissenākiem laikiem.

Mēs zinām ļoti maz par paleolīta laikmeta Eiropas iedzīvotājiem, taču neolīta laikmeta iedzīvotāji, iespējams, nāca no trijām debespusēm: no dienvidiem (Āfrikas) nākošie sasniedza Donavu, no austrumiem nākošie nometās Eiropas austrumu daļā, un no ziemeļaustrumiem (Dienvidkrievijas) stepēm ieceļojošie apmetās visā Eiropā. Šīs pēdējās grupas ļaudis bieži sauc par āriešiem, tie iebruka Indijā, kā arī iekaroja Grieķiju. Ziemeļeiropā ārieši izspieda somugru tautas uz ziemeļiem — tagad tās pazīstamas kā somi un igauņi. Ārieši jau pazina un lietoja bronzas ieročus, austas drēbes, viņi bija jātnieki un nodarbojās ar agrikultūru.

Ārieši jeb indoeiropieši mums atstājuši mantojumā daudz valodas: praktiski visas eiropiešu valodas, izņemot basku un somugru, attīstījušās no indoeiropiešu pirmvalodas.

GRIEĶU CIVILIZĀCIJA

Rietumu pasaules civilizācijas sākumi meklējami Grieķijā. Ļaudis, kas runāja grieķiski, ieradās un nometās uz dzīvi Egejas jūras krastos apmēram 2 tūkst. gadus p.m.ē. Vēlākos laikos to civilizācija ietekmēja romiešus, bizantiešus un pārējos eiropiešus vēl Viduslaikos. Grieķi nodibināja kolonijas visapkārt Vidusjūrai, kā arī Melnās jūras krastos. Tā kā lauksaimniecība grieķu apdzīvotajās zemēs nespēja tos uzturēt, tie nodarbojās ar tirdzniecību, izmantodami jūras ceļus. Grieķi importēja labību no Dienvidkrievijas apgabaliem un eksportēja eļļu, vīnu un mākslas priekšmetus.

Grieķu kultūras pirmsākumi meklējami t.s. minoja kultūrā Krētas salā. Šo kultūru raksturo milzīgās pils Knosas pilsētā ar gluži moderniem ūdensvadiem, slavenie labirinti un rakstiskie pieminekļi. Minojiešu rakstība ir saglabājusies trijās valodās. Pirmā grupa ir hieroglifu rakstība, tie vēl līdz šim nav atšifrēti. Otrā grupa ir t. s. lineārā rakstība A, trešā grupa — t.s. lineārā rakstība B, kas ir jaunāka nekā lineārā rakstība A. Lineāro rakstību A mēs vēl nesaprotam, taču lineārā B ir atšifrēta (1953. gadā). Lineārās rakstības B teksti stāsta par labi organizētu valsti ar attīstītu birokrātiju, kas ir katras civilizācijas pazīme, un tie sacerēti agrīnā grieķu dialektā. Kādēļ tik augsti civilizēti ļaudis rakstīja citas tautas valodā, kura kultūras ziņā atradās uz zemāka līmeņa, ir mīkla. Grieķu politiskā organizācija tajā laikā nevarēja līdzināties minojiešu līmenim.

Trešajā gadu tūkstoti p.m.ē. tagadējās Grieķijas cietzemes daļu apdzīvoja ļaudis, kas izmantoja metālu, būvēja lieliskas celtnes un atstāja daudzus vietvārdus, kas liecina, ka šie ļaudis nebija grieķi, jo nerunāja indoeiropiešu valodā. Pēc 2000. gada p.m.ē. daudzas no šīm pilsētām nodega, citas to

iedzīvotāji pameta, un pārējās brīvprātīgi atvēra savus vārtus iekarotājiem. Šie iekarotāji bija indoeiropieši (grieķi), tie savādāk būvēja savas celtnes, arī to keramika atšķirās no pamatiedzīvotāju keramikas. Divi no šiem centriem — Mikēnas un Pilosa — ir atrakti un izpētīti, tie sasniedza savus ziedu laikus pēc 1600. gada p.m.ē.

Jādomā, ka tie bija mikēnieši, kas ap 1400. — 1200. gadu p.m.ē. iebruka Krētā un padarīja to par Mikēnu pasaules daļu. Šie paši mikēnieši ap 1250. gadu p.m.ē. izpostīja Trojas pilsētu Mazāzijas ziemeļrietumu krasta jūras šaurumu tuvumā, dodot materiālu Homēra eposiem "Iliāda" un "Odiseja".

Šī civilizācija sasniedz savus ziedu laikus ap 1100. gadu p.m.ē.. Daži vēsturnieki izstrādājuši ļoti parocīgu teoriju par šīs civilizācijas bojāeju: vulkāna eksplozija ar sekojošu paisuma vilni noslaucīja to no zemesvirsas. Es domāju, ka ap 1100. gadu p.m.ē. nāca jauna invāzija no ziemeļu puses, t. s. doriešu iebrukums. Šie ļaudis arī bija grieķi, taču to civilizācijas līmenis bija zemāks. Invāzijas sekas bija tās, ka grieķi izvērsa savu dzīves telpu pār visu Egejas jūru. Kopumā laiks no 1100. gada līdz 750. gadam p.m.ē. ir diezgan tumšs, jo par to mums trūkst rakstisku ziņu. Vienīgais avots ir Homēra darbi, kas it kā stāsta par notikumiem Mikēnu laikā, taču apraksta pasauli, ļaudis un dzīvi, kādi tie bija vēlākos laikos. Mikēnieši apglabāja savus mirušos klinšu alās, bet Homēra grieķi tos sadedzināja; mikēniešiem nebija tempļu, bet Homēra grieķi pielūdza dievus tempļos.

Grieķu polisa

Grieķi nodibināja savu nacionālu valsti (vismaz oficiāli) ļoti vēlu, tikai 1825. gadā, kad tie atbrīvojās no turku virskundzības. Šo vēsturisko faktu varam izskaidrot ar grieķu teritorijas ģeogrāfiskajām īpatnībām: tie apdzīvoja nelielas, izolētas ielejas, kas bija norobežotas no pārējām līdzīgām apdzīvotām vietām. Grieķi augstu vērtēja savu individualitāti, bieži vien nonākdami konfliktā ar sev radniecīgām ļaužu

grupām. Šo situāciju vislabāk raksturo t.s. grieķu polisa. Parasti šo vārdu tulko kā pilsēta—valsts, taču tāds tulkojums neatklāj polisas īpatnības. Polisas pirmsākums bija zemkopju ciemati, daudzi arī tādi palika uz visiem laikiem, tādēļ lietot terminu “pilsēta” būtu nepareizi. Tās bija politiski neatkarīgas vienības, vēl vairāk: ciemata iedzīvotāji savā starpā bija radnieki, jo tie visi nāca no vieniem un tiem pašiem senčiem. Sākumā polisa bija citadele, cietoksnis, kurā apkārtnes ļaudis varēja patverties ienaidnieka uzbrukuma gadījumā (Akropole Atēnās). Ap 750. gadu p.m.ē. gandrīz visas polisas bija jau nodibinātas.

Homēra laika karos vēl cīnījās atsevišķi varoņi, taču vēlākajā laikā militārā tehnika jau bija mainījusies: izveidojās t.s. hoplītu falanga. Smagi bruņotie hoplīti kājnieki cīnījās ar zobenu un trīs metrus gariem pīķiem slēgtā ierindā, kas bieži vien bija izkārtota astoņās rindās. Tas deva iespēju tiem noturēt savas pozīcijas un ciest nelielus zaudējumus, atvairīt kavalērijas uzbrukumus un sakaut mazāk disciplinētus kājniekus. Hoplīti bija tā laika labākie cīnītāji, līdz romiešu lēģioni tos sakāva.

Divas klasiskas grieķu polisas ir Sparta un Atēnas. Spartas iedzīvotāju skaits bija neliels, dabas bagātības — niecīgas, tādēļ tie bija spiesti attīstīt īpatnēju sabiedrisko iekārtu. Sparta drīzāk atgādināja bruņotu militāru noietni. Zēnus 7 gadu vecumā atņēma mātēm un nodeva jaunu instruktoru rīcībā, kas tiem mācīja militāras zinības un atlētiku. 20 gadu vecumā jauniešus ieskaitīja armijā, kur viņi dzīvoja karavīru kopmītnēs līdz 30 gadu vecumam. Karavīri drīkstēja precēties, taču viņiem bija atļauts tikai apmeklēt savas sievas, nevis dzīvot kopā ar tām, un pat šie apmeklējumi bija daļēji nelegāli. Sasniedzot 30 gadu vecumu, karavīri kļuva pilntiesīgi pilsoņi, viņi ēda kopējās ēdamzālēs kopā ar 15 saviem karabiedriem. Pārtika bija vienkārša, ļoti maz lietoja gaļu un vīnu. Iztiku viņi ieguva no saviem zemes īpašumiem, kurus apstrādāja heloti, kuru sabiedriskais stāvoklis bija līdzīgs vergu stāvoklim. Helotu dēļ Spartai vajadzēja uzturēt stiprus bruņotos spēkus. Spartieši kalpoja militārajās vienībās līdz 60 gadu vecumam, tad viņi beidzot varēja atgriezties mājās

pie savām ģimenēm. Arī meitenes tika apmācītas atlētiskās mākslās, taču viņām sabiedrībā tika ierādīta lielāka brīvība. Tomēr arī viņās tika ieaudzināta ideja par kalpošanu valstij. Visos pilsoņos spartieši mēģināja ieaudzināt pilnīgu uzticību polisai. Pilsoņi atsacījās no privātas dzīves, komforta un greznības, lai tikai varētu producēt spējīgus karavīrus.

Spartas valdība bija monarhijas, oligarhijas un demokrātijas mistrojums. Spartai bija divi karaļi, kuriem bija reliģiskas un militāras dabas funkcijas. Oligarhiju veidoja 28 vīrieši, vecāki par 60 gadiem. Tiem bija juridiskas un padomdevēju funkcijas. Spartas tautas sapulce, kurā piedalījās visi vīrieši, vecāki par 30 gadiem, teorētiski bija augstākā instance, taču praktiski tie tikai apstiprināja karaļu un padomes priekšlikumus. Interesanta instance bija t.s. efori, t.i., 5 vīri, kurus katru gadu ievēlēja pilnsapulce. Tie kontrolēja karaļu varu miera laikos un to rīcību karagājienos, politiku, vadīja pilnsapulces un nodrošināja polisu pret helotu sacelšanos.

Ap 550. gadu p.m.ē. praktiski visa Peleponēsas pussala atradās Spartas kontrolē.

Atēnas tikai lēnām kļuva par ievērojamāko no visām grieķu polisām. Atēnas neatradās tirdzniecības ceļu tuvumā, un tikai 493. gadā p.m.ē. Temistokla laikā uzbūvēja ostas pilsētu Pireju. 7. gs. p.m.ē. Atēnas bija tipiska aristokrātiska polisa. Lielākā zemes daļa piederēja aristokrātijai, kas kontrolēja reliģisko un politisko dzīvi. Rakstīti likumi neeksistēja, lēmumu pamats bija tradīcija. Valsti pārvaldīja aristokrātu padome areopāgs. Katru gadu izvēlēja divus arhontus, kas pārzināja juridiskās un reliģiskās lietas, vienu polemardu, kas bija karavadonis, un sešus tesmotetus, kuri uzraudzīja likumus. Arhontus ievēlēja uz vienu gadu, pēc tam tie kļuva areopāga biedri uz visu mūžu — tas deva iespēju aristokrātijai kontrolēt visu varu. Ar laiku šāda varas struktūra radīja t.s. tirānus, kuri piesavinājās likumdošanas tiesības. Jāpiemin tāds tirāns kā Drakonts, kura stingrie likumi vēl tagad nes viņa vārdu.

Interesanta instance Atēnu demokrātijā bija t.s. ostrakisms (ostrakon=poda lauska). Pilnsapulces laikā katra

persona varēja uzrakstīt tā cilvēka vārdu, kuru tas vēlējās izsūtīt trimdā. Tā persona, kura saņēma visvairāk balsu, tika arī izsūtīta parasti uz 10 gadiem, paturot īpašuma tiesības Atēnās. Šādā veidā politiķi vismaz uz laiku tika viegli vaļā no opozicionāriem.

Lai gan grieķu polisas stingri sargāja savu patstāvību un neatkarību, tomēr tajos gadījumos, kad tiem draudēja briesmas no ārpuses, tie apvienojās. Tā tas arī bija karos ar persiešu iebrucējiem: Kīru un tā armiju grieķi sakāva pie Maratonas 490. g. p.m.ē., Kserksu — 480. g. p.m.ē. Taču t.s. Peleponēsas karos pašu grieķu polisu starpā Sparta un Atēnas cieta ļoti smagi. Atēnas padevās Spartai 404. g. p.m.ē. 4. gs. p.m.ē. kari turpinājās, Sparta, piemēram, cīnījās ar Tēbām. Lai gan šie kari vājināja polisas, tomēr to iedzīvotāji nedomāja, ka viņu polisas varētu tikt iznīcinātas. Gluži otrādi, māksla, zinātne un filozofija šai laikā sasniedza visaugstāko attīstības līmeni. Te var minēt dramaturģus Eshilu, Eiripīdu un Sofoklu, kuru sasniegumi visiem labi zināmi, arī tēlnieku Praksitelu, kura darbi visiem pazīstami.

Atēnu grieķu vislielākie sasniegumi tomēr meklējami filozofijā. Mans nolūks nav apskatīt visas tā laika filozofu mācības un viņu idejas, gribu tikai minēt dažus vārdus, kuri pazīstami visai cilvēcei. Vispopulārākais starp Atēnu filozofiem bija Sokrats (469.—399. g. p.m.ē.). Katrs pazīst šo vārdu, vai nu runājot par t.s. sokrātisko apmācības metodi, vai arī par viņa populāro izteicienu: "Pazīsti pats sevi!" Sokrats mācīja, ka morāle ir saprāta rezultāts. Sokrats nav atstājis nevienu uzrakstītu tekstu, mēs zinām par viņu tikai tikdaudz, cik par viņa dzīvi un mācību pastāstījuši viņa mācekļi, no kuriem pazīstamākais ir Platons. Sokrats mācīja agorā, izjautādams savus sarunu biedrus. Kā jau zinām, Sokratu apsūdzēja jaunatnes samaitāšanā un valsts reliģijas neievērošanā (šie domātāji vispār pastāvošo valsts reliģiju neturēja augstā godā), un viņu notiesāja uz nāvi — Sokrats izdarīja pašnāvību.

Jāpiemin arī kinīķis Diogenes, kas dzīvoja mucā, jo noraidīja visus civilizācijas sasniegumus un uzskatīja sevi par pasaules pilsoni.

Slavenākais no visiem tā laika filozofiem ir Platons (429.—

347. g. p.m.ē.). Es iedrošinos apgalvot, ka visa filozofija balstās uz Platonu un ka vēlākie filozofi ir tikai komentējuši viņa darbus. Visiem mums pazīstamas Platona domas par idejām un formām, par transcendentāliem jēdzieniem, kuri atrodas ārpus praktiskās pieredzes, kā arī par tikumiem un zināšanām.

Platona skolnieks Aristotelis (384.—322. g. p.m.ē.) rakstījis par visdažādākām tēmām — loģiku, fiziku, astronomiju, bioloģiju, ētiku, retoriku, politiku un literatūrkritiku. Viņš vispirms nodevās empīriskiem novērojumiem un pierādījumu meklējumiem un tad tos attiecināja uz saprātu. Ja viņš sadūrās ar grūtībām, tad tās izskaidroja ar metafiziskiem principiem. Aristotelim raksturīgas idejas par veselo saprātu un mērenību. Savā ziņā Platons un Aristotelis bija politiski filozofi. Platons rakstīja par ideālu valsti, Aristotelis domāja, ka labāka valsts ir iespējama un laba valsts nozīmē labu dzīvi. Vēstures ironija ir tā, ka abi šie filozofi aizstāvēja polisu, mērenību un vidusslāni tajā laikā, kad polisa jau tuvojās pagrimumam.

Hellēnisms

Hellēnismu kā jēdzienu sāka lietot 19. gs., ar to apzīmējot tos trīs gadu simteņus, kad grieķu kultūra izplatījās tālu prom no tēvzemes, proti, Āfrikā un Āzijā. Jaunā civilizācija ir grieķu un austrumu elementu maisījums, kuru atsevišķo elementu proporcija mainās atkarībā no vietas un laika. Hellēnisma pasaule bija daudz plašāka nekā sākotnējā klasiskā Grieķija, tās galvenās politiskās vienības bija lielākas nekā polisas, lai gan arī tās vēl nebija zudušas. Jaunās politiskās un kultūras kārtības pirmsākumi ir saistīti ar kādas maķedoniešu dinastijas nākšanu pie varas, kura divu paaudžu laikā iekaroja Grieķiju un Persijas impēriju.

Maķedonieši apdzīvoja zemi uz ziemeļiem no Tesālijas, un gadu simteņiem tie gribot negribot bija kalpojuši grieķiem kā robežsargi. Grieķi uzskatīja maķedoniešus daļēji par barbariem, jo tiem nebija polisas; to priekšgalā atradās vald-

nieks, kurš mantoja savu varu un kuru vienlaicīgi ievēlēja tautas sapulce. Maķedonieši uzskatīja, ka ir cēlušies no Hērakla un ir grieķi, — viņu aristokrāti runāja grieķu dialektā un piedalījās olimpiskajās spēlēs.

Jaunās maķedoniešu dinastijas pirmais ievērojamākais valdnieks bija Filips II (valdīja no 359.—336. g. p.m.ē.). Viņš ieguva varu, pavēlējams noslepkavot savu brāļa dēlu, kurš bija paredzēts kā nākošais valdnieks. Filips II bija pavadījis jaunību Tēbās kā ķīlnieks, kur iemācījās novērtēt grieķu kultūru un tās sasniegumus. Pēc tam, kad Filips kļuva valdnieks, viņš sāka karagājienu pret grieķu polisām. Filips izgudroja jaunu militāru taktiku: kājnieki, bruņoti ar 3 m gariem pīķiem, tika novietoti militārās ierindas centrā, tai laikā kad kavalērija uzbruka no flangiem. Maķedonieši pazina un izmantoja aplenkuma mašīnas. Tiem bija pastāvīga 40 000 vīru liela armija.

Filips II iebruka Grieķijā, kur tam stājās pretī grieķu polisu koalīcija, kuru vadīja atēnietis Dēmostenis. Lai gan grieķi sekmīgi aizstāvējās, tomēr 338. g. p.m.ē. kaujā pie Kaironas Filips II sakāva apvienotos grieķu spēkus. Ievērojamu lomu te spēlēja kavalērijas uzbrukums, kuru vadīja 18 gadu vecais Filipa II dēls Aleksandrs.

Maķedoniešu okupācija nebija atriebīga: Atēnām bija jāatsakās no savas impērijas un Dēmostenis palika vadošais politiķis. Filips II novietoja garnizonus grieķu pilsētās un nodibināja t.s. Korintas līgu (338. g. p.m.ē.). Kad Filipu nogalināja, viņš jau bija gatavojies iebrukt Persijā. Par to, vai Aleksandrs bija iejaukts šajā slepkavībā, varam tikai minēt.

Pēc Filipa II nāves grieķu pilsētas mēģināja atbrīvoties no maķedoniešu valdības, taču Aleksandrs ātri un viegli apspieda šos nemierus. Aleksandrs, kuru vēsturē dēvē par Aleksandru Lielo (336.—323. g. p.m.ē.), pats mēģināja iekarot Persiju, un 334. g. p.m.ē. viņš kopā ar savu armiju šķērsoja Hellespontu. Viņa rīcībā bija ap 30 000 kājnieku un 5000 jātnieku. Maķedoniešiem nebija flotes un pietiekošu naudas krājumu, kas nodrošinātu karadarbību. Tādēļ Aleksandra taktika bija ātrā uzbrukumā sakaut ienaidnieku, iegūt no tā naudu, visu pārējo nepieciešamo un ātri doties tālāk.

Persiešu flotes komandieris Memnons deva padomu atkāpties, atstāt aiz sevis nopostītu zemi, izvairīties no izšķirošām kaujām, pielietot partizāņu taktiku un mēģināt sadumpot grieķus pret maķedoniešiem. Memnons padomus noraidīja, jo persiešu lepnums un drošsirdība bija pārāki par viņu gudrību.

Aleksandra armija soļoja gar Vidusjūras krastu, 333. g. p.m.ē. maķedonieši sakāva persiešus pie Issas, ieņēma Tīru, iekaroja Ēģipti un 331. g. p.m.ē. iebruka Mezopotāmijā, pie Gaugamielas sakāva persiešus vēlreiz, iebruka Babilonā un 330. g. p.m.ē. ieņēma Persijas galvaspilsētu Persepoli ar visām tās bagātībām un valsts kasi, — tas bija pēdējais brīdis, jo Aleksandra naudas krājumi bija izsīkuši. Nodedzinājis Persepoli kā atreibībā par persiešu iebrukumiem Grieķijā, Aleksandrs ar savu armiju devās uz Kaspijas jūru. Ceļā tie atrada persiešu valdnieka Dārija liķi, Dāriju bija nogalinājuši viņa paša augstmaņi. Sasniedzis Samarkandu, Aleksandrs apņēma par sievu Baktrijas princesi Roksānu, iesauca savā armijā apmēram 30 000 baktriešu, jo maķedoniešu rindas bija kļuvušas retākas.

327. g. p.m.ē Aleksandra armija, pārvarējusi kalnu pārējū, iebruka Indijā, iekaroja zemes ap Indas upi (mūsdienu Pakistānu) un vēlējās doties tālāk, lai sasniegtu Okeāna straumi, kas, kā grieķi ticēja, apskaloja visu zemi. Nogurušie karotāji atsacījās doties tālāk, un 324. g. pavasarī Aleksandrs veda savu armiju atpakaļ uz Persiju, lai Babilonā atzīmētu savas uzvaras ar varenu iedzeršanu pēc maķedoniešu paražas. 323. g. p.m.ē. Babilonā Aleksandrs pēkšņi nomira ar drudzi.

Vai Aleksandrs bija ģeniāls karavadonis, vai tikai gudrs despots, kas piedalījās iedzeršanās, vardarbībās un pat slepkavībās? Droši vien patiesība kā allaž ir kaut kur vidū. Aleksandrs nekad nebija zaudējis nevienu kauju un ar samērā niecīgu armiju iekaroja impēriju. Visādā ziņā viņam piemita organizatora talants. Savos karagājienos viņš nodibināja daudzas pilsētas, nosaukdams tās savā vārdā. Daži vēsturnieki saskaitījuši ap 120 tādu pilsētu, citi — tikai 70. Pazīstamākā no tām ir Aleksandrija Ēģiptē. Vienotā impērija veici-

nāja tirdzniecības attīstību un izplatīja grieķu civilizācijas sasniegumus daudzās zemēs.

Pēc Aleksandra nāves impēriju sadalīja trijās daļās, trīs viņa karavadoņi kļuva valdnieki šajās zemēs: Ptolemajs valdīja Ēģiptē, kur tas nodibināja 31. dinastiju, kuras pēdējā valdniece bija Kleopatra, kas mira 30. g. p.m.ē.. Seleiks nodibināja savu dinastiju Mezopotāmijā, savukārt Antigons valdīja Mazāzijā un Maķedonijā. Visas trīs valstis bija diezgan dzīvotspējīgas apmēram 75 gadus, taču, kad no persiešiem iegūtā nauda bija izdota un vidusslānis bija pārslogots ar nodokļiem, 2. gadsimtā p.m.ē. ārējo ienaidnieku un iekšējo konfliktu dēļ divas no valstīm izira, palika tikai Ēģipte.

Līdz ar karaļvalstu nodibināšanu politisas bija zaudējušas savu politisko nozīmi: tagad tās kļuva par pilsētām impērijā, kuru valdīja monarhs. Tādēļ pēc Aleksandra grieķi vairs nemeklēja savu problēmu atrisinājumu politikā, bet domāja rast atbildes uz savām cerībām un bailēm reliģijā, filozofijā un maģijā. 5. gs. pašlepnais humānisms izzuda, tā vietā stājās rezignācija, padošanās liktenim, redzot savu bezspēcību varas priekšā, kura bija pārāk varena, lai cilvēki to spētu kontrolēt.

Viena no šī perioda filozofijām bija epikūrisms, kuras pamatlicējs Epikūrs (342.—271. g. p.m.ē.) mācīja, ka cilvēka dzīves mērķis nav zināšanas, bet gan laime. Šo laimi var sasniegt tikai ar skaidra prāta palīdzību. Visu zināšanu pamatos ir jutekliskā uztvere. Fiziskais Visums sastāv no atomiem, kas atrodas pastāvīgā kustībā un spēj veidot visdažādākās kombinācijas, kuras jutekli uztver. Pēc cilvēka nāves viņu veidojošie atomi izklīst un persona vairs savu eksistenci neuztver, tādēļ no nāves nav ko baidīties. Epikūrs atzina dievu eksistenci, taču nedomāja, ka tie ir ieinteresēti cilvēku likteņos. Epikūrs atbrīvoja cilvēkus no nāves bailēm, no dievu varas un no visiem pārdabiskiem spēkiem. Viņa ētika bija eidemonistiska: ista laime ir jutekliskā bauda, kuru viņš saprata kā brīvību no sāpēm un rūpēm. Epikūra mērķis bija ataraksija — dzīve bez rūpēm, raizēm, sāpēm un atbildības. Ideālā situācijā cilvēkam būtu jābūt spējīgam

aiziet no pasaules, izvairīties no ekonomiskas un politiskas dzīves.

Otra šī laika filozofija bija stoicisms, kuras dibinātājs bija Zenons no Kipras (335.—263. g. p.m.ē.); tās nosaukums cēlies no grieķu *stoa poikile*, t.i., apgleznots portīks Atēnu agorā, kur Zenons ar saviem mācekļiem pastaigājās un diskutēja. Stoiķi dzinās pēc individuālas laimes. Cilvēkiem jādzīvo harmonijā ar sevi un ar dabu, kur vadošais princips ir dievišķīgs saprāts (*logos*). Katrā cilvēkā ir kāda dzirksts no šī dievišķā saprāta, un pēc cilvēka nāves šī dzirksts atgriežas pie mūžīgā dievišķā gara. Cilvēka mērķis un laime ir tikumiska dzīve, proti, sekošana dabas likumiem, kad katra cilvēka aktivitāte veicina harmoniju starp individu un to gribu, kas valda un kārto Visumu. Labais un ļaunais nav nekas cits kā tikai prāta un dvēseles nostāja: apdomība, taisnīgums, drošsirdība un mērenība ir labas īpašības, savukārt muļķība, netaisnība un gļēvulība — ļaunas. Dzīvība, veselība, bauda, skaistums, spēks un bagātība visas ir morāli neitrālas kvalitātes, jo tās nepalielina nedz laimi, nedz nelaimi. Cilvēka nelaime nāk no iracionālas garīgas ierobežotības, no kaislības, kas ir dvēseles slimība. Gudrais cilvēks mēģina atbrīvoties no kaislības un sasniegt apātiju (*apatheia*), jo kaislības nāk no lietām, kas ir morāli vienaldzīgas. Stoiķu mācība ļoti labi iederējās jaunajā politiskajā dzīvē, jo galu galā tie sludināja padevību un tādēļ padarīja valdnieku darbu vieglāku...

Šis laikmets nevar lepoties ar inovācijām literatūrā, bet gan drīzāk ar visa uzrakstītā saglabāšanu. Jaundibinātajā Aleksandrijā Ēģiptē Ptolemajs nodibināja muzeju — pētniecības institūtu un bibliotēku, kur zinātnieki un pētnieki varēja netraucēti strādāt, jo valsts tos apgādāja. Aleksandrijas bibliotēkā atradās ap pusmiljona sējumu vai papirusa ruļļu. Var apgalvot, ka viss nozīmīgākais, kas vispār bija uzrakstīts, atradās šajā bibliotēkā.

Jaunajās monarhijās uzplauka arhitektūra, jo tika dibinātas un būvētas jaunas pilsētas, šim nolūkam bija paredzēti ievērojami materiālie līdzekļi. Jaunajās pilsētās bieži vien izveidoja taisnleņķu ielas, taču paturēja arī klasisku

tempļu būvi ar segtiem portikiem. Skulptūras saglabāja idealizētas formas, taču parādījās arī jaunas — sentimentālākas, kā arī reālistiski naturālistiskākas formas.

Vislielākie tā laika sasniegumi tomēr meklējami matemātikas un zinātnes jomā. Aleksandrs savos karagājienos veda līdzī zinātniekus, tādējādi paplašinot grieķu pasaules redzējumu, ko veicināja saskarsme ar ēģiptiešu un babiloniešu zinātniekiem. Arī Ptolemaja materiālais atbalsts veicināja zinātņu attīstību. Trešajā gadsimtā p.m.ē. sarakstītā Eiklida planimetrija un stereometrija kļuva par ģeometrijas mācību grāmatu ļoti ilgam laikam.

Arhimēds no Sirakūzām atrada sviras likumu, kā arī formulēja aerostatikas un hidrostatikas pamatlikumus.

Tā laika astronomi atklāja, ka planētas Merkurs un Venera riņķo ap Sauli, nevis ap Zemi. Varam sacīt, ka šajā laikā tika nopamatots heliocentriskais pasaules izpratnes modelis.

Jāpiezīmē arī, ka zinātnieks Hērons no Aleksandrijas izgudroja un konstruēja tvaika mašīnas modeli, taču ne-realizēja šo ideju praktiski. Grūti saprast, kādēļ viņš atsacījās to darīt. Varbūt zinātnieks nevēlējās aptraipīt savas rokas, varbūt tajā laikā bija pietiekami daudz vergu, kas visu paveica ar savu muskuļu spēku?

Hellēnisma galvenais sasniegums tomēr ir un paliek tā laika civilizācijas izplatīšana plašā teritorijā. Viss, ko zināja hellēni, tika pastāstīts tā laika pasaulei. Kā vispārēju komunikācijas līdzekli hellēni izmantoja "jaunu" grieķu valodu, ko izveidoja no Atikas dialekta. Tā radās valoda, kuru apzīmējam ar vārdu *koinē*.

Kad romieši sastapās ar hellēnismu, tie bija pārsteigti par šīs civilizācijas augsto attīstības līmeni un viegli pakļāvās tās ietekmei. Pēc hellēniskās pasaules iekarošanas romieši, Horācija vārdiem — kļuva par šīs civilizācijas gūstekņiem.

ROMAS IMPĒRIJA

Cilvēces vēsturē romiešu sasniegtais ir kā unikāls notikums: maza ciema iedzīvotāji Itālijas centrālajā daļā vēlāk nodibināja varu pār visu Itālijas pussalu, tad — visu Vidusjūras rajonu un Tuvējiem Austrumiem un, visbeidzot — pār Eiropas lielāko daļu. Viena centrāla vara pārvaldīja milzīgu impēriju, vairākus gadsimtus nodrošinādama tās iemītniekiem samērā lielu mieru un turību. Nekad pirms romiešiem vai pēc tiem cilvēce nav baudījusi tik stabilu mieru tik ilgu laiku. Romas mantojums nav tikai lielisks militāras un politiskas organizācijas paraugs, tas ir saistīts arī ar spēju pārņemt un piemērot grieķu kultūras un intelektuālos sasniegumus savām vajadzībām, savienojot tos ar savu specifisko pasaules uzskatu un vēsturisko pieredzi. Romieši izveidoja savu tradīciju literatūrā, filozofijā un mākslā, kas Viduslaikos kalpoja kā visas izglītības pamats un kas vēlāk — renesanses laikā — deva impulsu jaunām studijām. Šis mantojums vēl mūsdienās ir Rietumu civilizācijas pamats.

Kad romiešu dzejnieks Vergilijs Augusta laikā rakstīja savu "Eneīdu", viņš sameklēja romiešu pirmsākumus grieķu pasaulē: Enejs bija varonīgs grieķu karaldēls, kas izbēga no degošās Trojas un pēc gara un bīstama ceļojuma ieradās Latijā, kur tam liktenis bija lēmis nodibināt Romas impēriju. Protams, tā bija tikai dzejiska Romas un Augusta slavināšana, jo vēsturiskā patiesība ir daudz savādāka.

Ap 1200. vai 1000. g. p.m.ē. Itālijas pussalā, nākot pāri Adrijas jūrai un apejot to no ziemeļiem, ieradās jaunas ļaudis grupas. Tie bija kareivīgi ļaudis, kas lietoja bronzas ieročus, taču drīz vien iemācījās tos izgatavot arī no dzelzs. Šie ļaudis dominēja pār vietējiem iedzīvotājiem valodas un sabiedriskās organizācijas ziņā. Tie bija umbrieši, sabīni, samnīti, latīņi

u.c., un viņi apmetās uz dzīvi kalnainajā Centrālītālijas daļā. Drīz vien viņi sāka izspiest vietējos iedzīvotājus no auglīgākajiem rietumu līdzenumiem. Uz nākamajiem romiešiem lielu ietekmi atstāja senākie Itālijas iedzīvotāji — etruski, grieķi un ķelti.

Etrusku civilizācija uzplauka Etrūrrijā (Toskānā), uz rietumiem no Apenīnu kalniem, starp Arno un Tibras upēm. To sākumi ir nezināmi, taču arheoloģiskie izrakumi norāda uz Mazāziju kā etrusku dzimteni. Etruski nesa līdzīgu savu civilizāciju, apmetās nostiprinātās pilsētās (polisās), sākumā pār tiem valdīja karaļi, vēlāk — aristokrāti (zemes īpašnieki) ar ievēlētu padomi un tiesnešiem. Etruski bija valdošā militārā kārtā, kas izmantoja vietējos iedzīvotājus kā laukstrādniekus un kalnračus, arī kā kājniekus savā armijā.

Etrusku lielākā ietekme izpaudās reliģijā. Viņi iztēlojās pasauli pilnu ar visdažādākiem gariem un dieviem, no kuriem daudzi bija ļauni. Lai spētu sadzīvot ar visiem šiem dieviem, etruski attīstīja sarežģītus rituālus un izveidoja spēcīgu garīdzniecību. Ar dabas zīmju palīdzību viņi mēģināja izziņāt dievu gribu un apmierināt to ar upuriem.

Etrusku aristokrāti bija lieliski karotāji, prata lietot zirgus un kaujas ratus. Etruski iekaroja Latiju, kur atradās Romas un Kampanas pilsētas, un kļuva Neapoles grieķu kaimiņi. Ziemeļos etruski sasniedza Po upi. Pēc 500. g. p.m.ē. etrusku vara sāka norietēt: ziemeļos ķelti iebruka Po ielejā, izspieda etruskus no tās un apmetās tur uz dzīvi (romieši sauca šo provinci par Galliju). Drīz pēc tam etruski pazaudēja savu neatkarību un valodu — tos inkorporēja romieši; viņu kultūra palika par atmiņām, taču etrusku ietekme uz romiešiem ir nenoliedzama.

Sākumā Roma bija neliels ciems apmēram 25 km no jūras, kas atradās tur, kur Tibras upi var diezgan viegli šķērsot, jo upē atrodas sala. Roma vēlāk izpletās uz tradicionāliem 7 pakalniem un tur krustojās satiksmes ceļi, kas gāja no ziemeļiem uz dienvidiem. 6. g. s. p.m.ē. Romu iekaroja etruski, kuru valdnieki valdīja Romā līdz pat 509. g. p.m.ē., kad pēkšņi etrusku ķēniņš tika padzīts, un Roma kļuva par republiku (kāda tā teorētiski palika līdz pat impērijas beigām).

Romieši ievēlēja divus konsulus un piešķīra tiem t.s. IMPERIUM (varu), t.i., tiem bija tiesības vadīt armiju un izdot pavēles, vadīt reliģiskas ceremonijas un būt tiesnešiem. Konsuli nāca no vecām bagātām patriciešu ģimenēm, un tos ievēlēja uz vienu gadu. Katram no šiem diviem konsuliem bija veto vara, tas nozīmē, ka visa viņu darbība bija saskaņota. Konsuliem bija vara pār karavīru dzīvību un nāvi armijā, savukārt Romā pašos svarīgos gadījumos katrs pilsonis varēja griezties pie tautas pilnsapulces. Konservatīvajiem romiešiem patika šāda varas kontrole, un kara gadījumos tie izvairījās no sarežģījumiem, sūtot tikai vienu konsulu uz kaujas lauku vai arī atļaudami tiem komandēt armiju katru otro dienu. Krīzes gadījumos senāts uz sešiem mēnešiem nozīmēja vienu vienīgu komandieri, t.s. diktatoru, kura IMPERIUM bija spēkā tikai ārpus Romas pilsētas.

Ar laiku impērija kļuva lielāka un šāda kārtība vairs nebija praktiska. Tādēļ 325. g. p.m.ē. ievēda t.s. prokonsula amatu, kura kalpošanas laiks bija ilgāks. Nākamais jauninājums bija pretora postenis: pretors kalpoja kā tiesnesis un arī kā karavadonis. Divi cenzori pārzināja iedzīvotāju sarakstus, kas bija nepieciešami nodokļu ievākšanai un vēlēšanām. Vēlāk cenzori noteica, kuri kandidāti ir pieņemami senatora amatam.

Senāts sastāvēja no 300 dalībniekiem, kuri nāca no vadošiem patriciešiem. Īstenībā senātam bija tikai padomdevēja funkcijas, taču praktiski tā vara bija ļoti liela. Senatori kalpoja visu mūžu, to ietekme romiešu sabiedrībā bija ļoti liela — ko senatori nolēma, to nevarēja un nedrīkstēja neievērot.

Pilsoņu sapulces avots bija cilšu sapulces, un tā paturēja daļu no senā militārā gara. Sapulce varēja ievēlēt konsulus un tiesnešus; teorētiski tā bija augstākā vara, taču, tā kā visas diskusijas tajā vadīja daži patricieši, tad faktiski senāta vara izpaudās arī šajās sapulcēs.

Romas dzīves centrā bija saime, kuras galva bija ģimenes tēvs (*pater familiae*), kurš veica arī galvenās reliģiskās funkcijas. Viņam piederēja IMPERIUM pār ģimenes locekļiem, īpaši bērniem. Sievai romiešu ģimenē bija zināma personiska

neatkarība, tai bija, lai gan ierobežotā nozīmē, mantošanas tiesības. Virs varēja pieprasīt šķiršanos no sievas tikai ļoti nozīmīgu pārkāpumu gadījumos. Romas sākuma periodā reliģiskais kults bija senču kults; vēlāk romieši pārņēma grieķu panteonu, nosaukdami grieķu dievus savos vārdos. Impērijas vēlākos laikos sākās imperatora dievināšana.

Impērijas sākumā romiešu sabiedrība dalījās divās kārtās: patriciešos un plebejos. Augstākā grupa bija patricieši, kuri bija dzimuši bagātās un "senās" ģimenēs. Tie turēja savās rokās visu varu un bagātību. Patricieši vadīja reliģiskās ceremonijas, bija senāta dalībnieki un ieņēma citus amatus. Tie veidoja slēgtu grupu, aizliegdami precības ārpus savas kārtas. Plebeji bija zemkopji, strādnieki un amatnieki. Romai pieaugot, arī šie ļaudis ārpus privilēģētās grupas ieguva bagātību un Romas pilsonību, izveidodami bagātu plebeju grupu. Pamazām plebeji centās iegūt zināmas tiesības, galu galā šī cīņa beidzās ar uzvaru: plebeji ieguva tiesības izvēlē savus pārstāvjus, t.s. tribūnus. Romas vēsturē pazīstamākie tribūni ir brāļi Grakhi.

Interessants institūts Romas vēsturē bija t.s. klientūra: nabadzīgais plebejs piedāvāja savus pakalpojumus un sevi pašu bagātam patricietim, kuram tas kalpoja visdažādākos veidos, vienlaicīgi patricietim bija pienākums pasargāt un aizstāvēt savu klientu, jo, saskaņā ar tradīciju, izmantot klientu negodīgos nolūkos bija negods.

Kā jau minēju, Roma paplašināja savu teritoriju uz citu zemju rēķina. Pirmā zeme, kuru tā iekaroja, bija Etrūrija, jo etrusku pilsēta Veji atradās tikai kādus 20 km no Romas. Romieši uzskatīja šādus karus par aizstāvēšanās kariem, jo, iekarojot robežzemes, ienaidnieks tika pabidīts tālāk prom no Romas robežām. Protams, šāda stratēģija radīja ķēdes reakciju: robežkari turpinājās visu impērijas pastāvēšanas laiku.

387. g. p.m.ē. notika nelaime: galli iebruka romiešu zemēs, ieņēma Romu un to izlaupīja. Taču galli nevēlējās iekarot zemi, viņu mērķis bija gūt laupījumu, tādēļ romieši varēja no galliem atpirkties. Tagad nepieciešamība iekarot plašāku teritoriju kļuva acīmredzama. Pamazām romieši iekaroja visas

apkārtējās zemes, taču neapgājās ar visiem pakļautajiem vienādi. Romieši neizpostīja iekarotās pilsētas un neiznīcināja to iedzīvotājus. Dažu Romai tuvāko pilsētu iedzīvotāji ieguva Romas pavalstniecību, citi — tikai neatkarīgas pilsētas statusu, t.i., tie drīkstēja tirgoties ar Romu, pat precēties ar romiešiem, bet nevarēja kļūt par Romas pilsoņiem un piedalīties politiskajā dzīvē, balsot vai ieņemt amatus Romas valdībā. Ārpolitikā tie sekoja Romai, kā arī deva karavīrus romiešu lēģioniem (pēc etrusku kara romieši maksāja saviem karavīriem algas).

Dažas pilsētas un zemes slēdza līgumus ar Romu, taču arī šie līgumi bija dažādi. Vienām pilsētām bija lielākas tiesības un vairāk neatkarības, citām — mazākas. Dažas zemes romieši pilnīgi atsavināja un nodibināja romiešu kolonijas, uz kurām apmetās tie atvaļinātie romiešu karavīri, kuri izpildīja robežsargu uzdevumus.

Visos šajos procesos romieši izmantoja lieliski organizētu armiju un veiksmīgo diplomātisko prasmi. Dumpīgās pilsētas tika nežēlīgi sodītas, taču lojālās saņēma atmaksu. Augstākā atmaksa, protams, bija Romas pilsonība, kuru tad arī piešķīra. Labākais piemērs šai lojalitātei parādījās t.s. pūniešu karos (tā romieši sauca fenīķiešus Ziemeļāfrikā), kuri tiešām pārbaudīja romiešu spēju pārdzīvot grūtus laikus. Kad romieši uzvarēja grieķu kolonistus Dienviditālijā, sakaujot to karavadoni Pirru (par kuru stāsta, ka pēc kādas uzvaras tas esot sacījis: "Vēl viena šāda uzvara, un mēs esam sakauti" — t.s. Pirra uzvara!), 265. g. p.m.ē. viņi nodibināja varu pār visu Itāliju līdz pat Po upei.

No 264. līdz 146. g. p.m.ē. romieši izcīnīja trīs karus ar pūniešiem. Fenīķieši bija nodibinājuši savu koloniju — Kartāgu — Ziemeļāfrikā. Šai pilsētai bija laba osta un to varēja viegli aizstāvēt, tādēļ fenīķiešiem izdevās monopolizēt tirdzniecību Vidusjūrā. Tajā laikā romiešiem vēl nebija vēra ņemamas flotes. Karš sākās Sicīlijas dēļ, un nu romiešiem steidzīgi bija tā jābūvē, jo kara sākumā tie cieta neveiksmes.

Vissmagāk Roma cieta Otrajā Pūniešu karā (218.—201. g. p.m.ē.), kad Kartāgas karavadonis Hannibals ar saviem kara ziloniem izgāja cauri Spānijai, pārcēlās pāri Alpiem un

iebruka Itālijā. 216. g. p.m.ē. kaujā pie Kannām Hannibals sakāva romiešu armiju, netraucēti postīja zemi, taču nespēja ieņemt pilsētas. Tad romieši Scīpiona vadībā sakāva kartāgiešus Spānijā, pārcēlās uz Āfriku, un Hannibalam vajadzēja atkāpties.

Beidzot Trešajā Pūniešu karā romieši iekaroja Kartāgu, to pilnīgi iznīcināja un pilsētas vietu apsēja ar sāli, lai tur nekas neaugtu. Tad sekoja romiešu uzvaras gan rietumos, gan austrumos, līdz ar to Roma bija kļuvusi impērija.

Šī Romas pārvērtības ekspansija radīja lielas pārmaiņas romiešu dzīvē un domāšanā, it īpaši pēc tam, kad tie iepazīta grieķu hellēnistisko pasauli. Romieši apbrīvoja grieķu kultūru un vēsturi, taču nīcināja grieķus viņu sīko iekšējo strīdu dēļ, kā arī tāpēc, ka tie bija tirgotāji. Daži romieši, kā, piemēram, Scīpions, pulcināja ap sevi grieķu intelektuāļus, taču konservatīvie romieši, kā, piemēram, Katons, nīcināja grieķus, sauca tos par "grieķīšiem" (*graeculi*), taču pats tomēr iemācījās grieķu valodu un pārņēma grieķu kultūru. Drīz vien romiešu izglītība kļuva divvalodīga, romiešu jaunieši studēja grieķu retoriku, literatūru un arī filozofiju. Grieķu literatūra ietekmēja romiešu literatūru jau 3. g. s. p.m.ē., kad Līvījs Androniks (brīvlaists grieķu vergs) pārtulkoja Odiseju latīņu valodā. Šī grāmata kļuva jaunajiem romiešiem par ābeci, un latīņu valoda pirmo reizi kļuva par literāru valodu.

Arī grieķu reliģija ietekmēja romiešu reliģiju: romieši identificēja savus dievus ar grieķu dieviem un padarīja grieķu mitoloģiju par savējo. Sākotnēji romiešu reliģija bija ļoti vienkārša, taču ar 3. g. s. p.m.ē. pēc saskares ar austrumiem tā mainījās ļoti ātri. 205. g. p.m.ē. senāts atļāva publisku Kibeles dievināšanu. Kibeles kulta nāca no Frīģijas, tas bija auglības kulta, savienots ar seksuāliem rituāliem, kas šokēja konservatīvos romiešus. 186. g. p.m.ē. tika atļauts arī Bakha vai Dionīsa kulta.

Mazākā mērā romiešus ietekmēja grieķu filozofija: viņi nesekoja Platona idejām, tiem nepatika epikūrisms, taču viņi labprāt pieņēma stoicisms tā ētikas dēļ, kas bija tuvāka romiešu domāšanai.

Romas ekspansija Itālijā un pārjūras zemēs notika bez kāda īpaša detalizēta plāna. Romieši ticēja, ka visi šie kari bija vai nu aizstāvēšanās, vai arī preventīvi kari, jo Romas ārpolitikas mērķis bija Romas drošība uz noteikumu pamata, kurus tā pati piedāvāja. Citām nācijām šie noteikumi bieži vien bija nepieņemami, tādēļ konflikti turpinājās. Romas ekspansija radīja impēriju un līdz ar to arī varas un bagātības problēmas. Konstitūcija, kura bija noderīga sākuma gados, kad Roma bija polisa un arī vēlāk, kad Roma valdīja pār Itālijas pussalu, tagad vairs nespēja pildīt savu uzdevumu. Arī tautas raksturs, kas bija izveidojies un nostiprinājies sākumposmā, tagad tika pakļauts kārdinājumiem, ko deva bagātība un vara.

Pirms pūniešu kara lielākai romiešu daļai piederēja savi zemes īpašumi, kas apmierināja gandrīz visas dzīves nepieciešamības. Dažām ģimenēm bija lielāki īpašumi, taču tās audzēja galvenokārt labību un kā darbaspēku izmantoja klientus, rentniekus un algotus strādniekus, bet ļoti maz vergus. 14 gadus ilga Otrā Pūniešu karš izpostīja romiešu lauksaimniecību. Daudzi veterāni, atgriezdamies no kara, saprata, ka ar lauksaimniecību ir vai nu neiespējami nodarboties, vai arī tā neatmaksājas. Daži devās uz Romu, kur cerēja atrast gadījuma darbu, citi palika laukos kā strādnieki. Tā kā viņiem vairs nepiederēja zeme, tie nevarēja kļūt karavīri. Zeme, ko tie pameta, tika apvienota lielos īpašumos, kurus iegādājās bagātie romieši. Šos lielos īpašumus vēlāk nosauca par latifundijām. Latifundijās parasti audzēja produkciju, kuru varēja viegli iztirgot par naudu: labību, olives, vīnogas, vai arī gaļas lopus.

Bagātajiem romiešiem bija diezgan līdzekļu, lai iegādātos un apsaimniekotu latifundijas. Viņu ienākumi nāca no iekarotajām provincēm un no kara laupījuma daļas, kuru tie saņēma par tā finansēšanu. Zeme bija lēta, arī vergi, kuri nāca no iekarotajām zemēm, bija lēts darbaspēks. Godīgi un negodīgi latifundiju īpašnieki ieguva lielus valsts zemes īpašumus un pamazām iznīcināja mazos zemniekus. Tā pamazām impērijā izveidojās divas atšķirīgas iedzīvotāju grupas: ļoti bagātie un ļoti nabadzīgie, privileģētie un bez-

tiesīgie. Rezultātā šo divu grupu starpā izcēlās politiski, sociāli un, visbeidzot, konstitucionāli konflikti, kas draudēja iznīcināt republiku.

Pirmie, kas sāka cīņu pret senatoru oligarhiju, bija tribūni brāļi Grakhi — Tibērijs un Gajs. Tie vēlējās īstenot agrārās reformas, atsavinot daļu valsts zemes no latifundiju īpašniekiem un izdalot to bezzemniekiem. Abus brāļus un to piekritējus nogalināja, kopā ar Gaju mira apmēram 3000 tā sekotāju. Taču cīņa pret oligarhiju ar to nebeidzās.

Pieaugot attālumam starp Romu un provincēm, konsuli, kuri komandēja leģionus šajās provincēs, kļuva neatkarīgāki no Romas. Tā, piemēram, Marijs pieņēma savos leģionos brīvprātīgos, galvenokārt bezzemniekus. Tie bija gatavi kalpot ilgus gadus un uzskatīja armiju par savām mājām un kalpošanu armijā par karjeru. Armija deva tiem visu dzīvei nepieciešamo, arī kara laupījums tika sadalīts viņu starpā. Tie labprāt kalpoja tādām karavadonim, kas solīja lielāku laupījumu, un uzskatīja to par savu aizstāvi. Tā šie karavadoni izveidoja sev lojālus militāros spēkus, ar kuru palīdzību, ja tikai vēlējās, varēja apdraudēt senātu, t.i., valdošo Romas oligarhiju.

Pirmais karavadonis, kas sāka pretoties senāta varai, bija Sulla, kuru ievēlēja par konsulu 88. g. p.m.ē.. Sulla ķīdojās ar Mariju un senātu un devās ar saviem leģioniem uz Romu. Uz trīs gadiem Sulla kļuva diktators, un viņš tiešām īstenoja dažas reformas, taču jau 79. g. p.m.ē. atkāpās no sava amata. Tomēr Sullas piemērs palika visiem atmiņā.

Šajā laikā parādījās jauns spējīgs politiķis — Jūlijs Cēzars (110.—44. g. p.m.ē.). Cēzars bija rados ar daudzām ievērojamām Romas ģimenēm, viņam netrūka draugu un atbalstītāju. Viņš kļuva populārs kā Spānijas vietvaldis un, atgriezies Romā, izvirzīja savu kandidatūru konsula amatam. Taču senāts aizliedza Cēzaram iesoļot Romā ar triumfa maršu, kā arī noliedza aģitēt pilsētā par labu savai kandidatūrai. 59. g. p.m.ē. Cēzaru, pateicoties draugu palīdzībai, tomēr ievēlēja par konsulu.

Cēzars kļuva īpaši populārs pēc tam, kad viņam izdevās iekarot Galliju, un senāts darīja visu, lai kavētu viņa dar-

bibu. Rezultātā Cēzars ar saviem leģioniem šķērsoja Rubikonas upi, kas marķēja robežu starp Romu un provincēm, un izteica slavenos vārdus "iacta alea sunt" (kauliņi ir mesti). Ar to sākās pilsoņu karš, kas iznīcināja Romas republiku tādu, kāda tā bija iepriekš, lai gan nosaukuma pēc republika eksistēja līdz pat Romas impērijas beigām.

No 49. līdz 44. g. p.m.ē. Cēzars uzturējās Romā tikai aptuveni pusotru gadu. Tomēr viņš īstenoja paliekošas reformas: tika ieviests jauns kalendārs vecā lunārā kalendāra vietā, kuram bija tikai 355 dienas. Jaunais kalendārs ar nelielām izmaiņām, kuras izdarīja pāvests Gregors XIII 16. gs. vidū, tiek lietots vēl mūsdienās. Cēzars samazināja uz pusi to ļaužu skaitu, kas saņēma no valsts bezmaksas labību, robežzemēs nodibināja kolonijas, kur Romas trūcīgie ļaudis varēja saņemt zemi, kā arī piešķīra Romas pilsoņu tiesības provinču iedzīvotājiem.

Cēzars izmainīja arī Romas pārvaldes formu: senāts vēl palika, taču Cēzars tajā iecēla savus draugus un atbalstītājus. 46. g. p.m.ē. senāts ievēlēja Cēzaru kā diktatoru uz desmit gadiem, un nākošajā gadā — uz visu mūžu. Cēzars bija konsuls, tribūns (kā tribūns viņš baudīja neaizskaramību!), galvenais priesteris, prefekts (ar cenzora tiesībām), un, visbeidzot, viņš pats iecēla tiesnešus bez kopsapulces piekrišanas.

To, ko Cēzars plānoja darīt tālāk, mēs nezinām. Sulla savā laikā atkāpās un atļāva republikāniskai valdībai atgriezties. Maz ticams, ka Cēzars plānoja darīt to pašu. Varbūt viņš vēlējās ievest hellēnistisku monarhiju, lai gan viņš bija pietiekami gudrs, lai zinātu, cik ļoti romieši neieredzēja monarhiju. Taču situācija nekad nenonāca tik tālu: viņa ienaidnieki izmantoja gadījumu un 15. martā 44. g. p.m.ē., kad Cēzars, kā parasti — bez miesassargiem — ienāca senātā, to tur nogalināja. Sākās jauns periods Romas vēsturē, kuru vēlāk nosauca par Oktaviāna vai Augusta laikmetu.

Pilsoņu karš ilga līdz 31. g. p.m.ē un tā nogurdināja romiešus, ka tie par katru cenu vēlējās mieru. Kad Oktaviāns pārņēma valdību, pavisam nedaudzas patriciešu ģimenes tam pretojās. Atcerēdamies Jūlija Cēzara likteni,

Oktaviāns necentās saukt sevi par vienīgo valdnieku. Viņa oficiālais tituls bija PRINCEPS (pirmais pilsonis) — vēlāk IMPERATOR. Sākumā viņš bija tikai konsuls, un 27. g. p.m. ē. janvārī Oktaviāns paziņoja senātam, ka vēlas atsacīties arī no šī amata. Senāts lūdza Oktaviānu mainīt plānus, un beidzot viņš bija ar mieru palikt konsuls Romas pilsētā un prokonsuls Spānijā, Gallijā un Sirijā. Tā kā šīs provinces bija robežprovinces, tajās atradās 20 no 26 romiešu leģioniem, un Oktaviāns paturēja savās rokās pilnīgu militāru varu. Oktaviāns piespieda senātu piešķirt viņam titulu AUGUSTUS. 23. g. p.m.ē. Oktaviāns atkāpās kā Romas konsuls, taču ar savu prokonsula IMPERIUM un tribūna amatu viņš bija kļuvis neaizskarams.

Tad sekoja apmēram 200 miera un labklājības gadi. Protams, robežkari turpinājās, Klaudija valdīšanas laikā romieši iekaroja Britāniju, vēlāk radās arī problēmas, kuras radija kristīgās ticības parādīšanās (tās aplūkosim nākošajā nodaļā).

Augusts uzlaboja arī valdības aparātu, padarot to efektīvāku, novēršot korupciju un garantējot mieru un kārtību. Viņš ievada senātā jaunus enerģiskus cilvēkus, kuri ne vienmēr nāca no vecajām ģimenēm. Augusts sūtīja uz provincēm jaunus, godīgus un spējīgus ierēdņus, un, ja tie netika galā ar problēmām, tad nekavējās aizvietot tos ar citiem, labākiem. Viņš sadalīja Romas pilsētu atsevišķos iecirkņos, izveidoja pirmās oficiālās ugunsdzēsēju vienības un apgādāja pilsētu ar dzeramo ūdeni. Augusts turpināja izsniegt par brīvu maizi nabadzīgajiem iedzīvotājiem. Tā kā iekarotā Ēģipte deva viņam bagātīgus personiskos ienākumus, viņš spēja šos projektus realizēt.

Aizsargādams Romas ziemeļu robežu, Augusts, lai saīsinātu aizstāvēšanas līniju Reina—Donava, iebruka ienaidnieka zemēs. Tur Augusta leģioni cieta smagu neveiksmi, jo Vācijas centrālajā daļā, Teitoburgas meža kaujā apvienotās ģermāņu ciltis Arminiusa vadībā tos praktiski iznīcināja. Uz robežām tika novietoti romiešu garnizoni, kas veicināja romiešu civilizācijas izplatīšanu, jo karavīri bieži vien apprecējās ar vietējām sievietēm un nometās tur uz dzīvi pēc tam,

kad atstāja dienestu. Vācu pilsēta Ķelne (*Colonia*) bija viens no šādiem romiešu priekšpostenim.

Augusts domāja, ka, atjaunojot vecās reliģiskās tradīcijas, uzlabosies arī vispārējais morālais limenis valstī, tāpēc viņš īpašu vērību pievērsa veselīgām attiecībām ģimenē. Augusts lika būvēt tempļus, sodīja laulības pārkāpējus un atbalstīja agras precības. Viņš pat izsūtīja trimdā savu meitu Jūliju, kuras amorālā dzīve bija labi zināma Romā. Augusts arī aizliedza ievest Romā citu tautu dievus.

No Augusta Romas laika dzejniekiem minēšu tikai divus: Vergīliju un Ovidiju. Vergīlija (70.—19. g. p.m.ē.) slavenākais darbs ir "Eneīda", kurā viņš dzejas formā apraksta Romas vēsturi, stāsta par grūtībām, kādas bija impērijas dibināšanas gaitā. Ovidijam (43. g. p.m.ē. —18. g. m.ē.) bija cits liktenis: viņa grāmata "Ars amatoria" ("Mīlestības māksla") nepatika Augustam, un Ovidijs tika izsūtīts trimdā uz Melnās jūras piekrasti.

Arhitektūrā romieši ieviesa jaunus elementus — arku un velvi. Tomēr visnozīmīgākās būves bija romiešu akvedukti, kurus cēla ne tikai Romas pilsētā, bet arī provincēs (tie vēl saglabājušies mūsdienās). Romā tika būvētas publiskas pirtis un tualetes, teātri un bazilikas. Lai padarītu ērtāku transportu, romieši būvēja ceļus, kam bija liela militārā nozīme (*via Appia*).

Tā kā Augusts bija atjaunojis republiku, viņš nevarēja pats nozīmēt savu pēcteci imperatora postenim. Viņš to darīja netieši, izrādot labvēlību atsevišķai personai. Tā no 14. g. līdz 69. g. valdīja Tiberijs, pēc tam Gaijs, saukts Kaligula ("Zābacīni"), tad Klaudijs un Nerons. Jūliju Klaudiju dinastijai sekoja Flāviju dinastija, no kuras nāca Vespasiāns, Tits un Domiciāns.

Imperatoru izvēlē galveno lomu sāka spēlēt t.s. pretoru sargi. Augusts savas valdīšanas laikā Romā paturēja tikai deviņas kohortas izmeklētu karavīru (1000 vīru katrā kohortā), kurus sauca par pretoru sargiem. Tie bija Augusta miesassargi. Sākumā pašā Romā bija stacionētas tikai trīs kohortas, taču vēlāk visas deviņas dzīvoja nometnē ārpus pilsētas. Pretoru sargi, vai precīzāk, to komandieris, kļuva

par galveno personu, no kuras bija atkarīga imperatora ievēlēšana. Tā, piemēram, kad republikāņu konspiratori noslepkavoja Kaligulu, sargi nolaupīja viņa tēvoci Klaudiju, aizveda viņu uz savu nometni un turēja gūstā. Klaudijs piekukuļoja sargus, apsolidams tiem lielas naudas summas, un sargi piespieda senātu pasludināt Klaudiju par imperatoru.

Kad jaunais Nerons tika proklamēts par imperatoru, patiesībā Romas impērijā valdošā persona bija viņa skolotājs, filozofs un dzejnieks Seneka. Seneka kā valdnieks bija tuvāks Platona ideālajam valdniekam—filozofam. Drīz pretoru sargu komandēšanu pārņēma jaunais virsnieks Tigelins. Jaunajam virsniekam bija liela ietekme uz Neronu, jo Tigelins prata sarīkot orgijas imperatoram. Seneka bija spiests izdarīt pašnāvību.

Vespasiāns bija labs valdnieks, vienkāršs karotājs, kas pievērsa nicīgu vērību sava amata greznībai un neticēja imperatora dievišķai dabai. Saka, ka mirstot viņš esot teicis: "Ak vai! Man liekas, es kļūstu dievs!"

Pēc Vespasiana dēliem Tita un Domiciāna (kas tika noslepkavots) nāca t.s. "labie imperatori": Nerva, Trajāns, Adriāns, Antonijs Pijs un Marks Aurēlijs. Visos šajos gadījumos imperatora pēctecis nebija viņa tuvs radnieks — imperators izvēlējās kādu senatoru, kas viņam patika, un to adoptēja. Marks Aurēlijs izdarīja kļūdu, atstādams valsti savam idiotam dēlam Kommodam.

Romas valdība izveidoja lielisku birokrātiju valsts pārvaldes vajadzībām. Provinces tika sadalītas diecēzēs ar pārvaldnieku priekšgalā. Birokrātija un pārvaldnieks atvieglināja nodokļu ievākšanu, uzlaboja sakarus ar valsts centru, tādējādi nostiprinot centrālo varu.

Tradicionāli likumdošanas vara bija tautas sapulces rokās. Kad Tibērijs atņēma sapulcei šīs tiesības, tās neilgu laiku bija senātam, bet, tā kā imperators kontrolēja senātu, tad īstenībā likumdošanas vara bija imperatora rokās. Imperatori jau iepriekš bija izdevuši pavēles, kurām bija likuma spēks. Šīs pavēles parasti iedala četrās kategorijās: edikti, dekrēti, reskripti un mandāti. Pēdējie trīs bija islaicīgi rīkojumi, edikti bija romiešu likumu galvenais avots.

2. gs. Romā bija daudz slavenu juriskonsultu, no kuriem minēšu tikai vienu — Emiliju Papiniānu, kuram pieraksta sekojošo citātu: “Valdnieka gribai ir likuma spēks”. Šo likumu pilnīgākā kodifikācija notika imperatora Teodosija valdīšanas laikā (426. g.), tur tika iekļauti arī Papiniāna darbi.

Pēdējā lielākā Romiešu likumu kodifikācija notika imperatora Justiniāna laikā, kad juristi sagatavoja t.s. Corpus Iuris Civilis (529.—534. g.). Šajā krājumā atrodam četras daļas: 1) vispārējie juridiskie principi, 2) romiešu juristu uzskatu un domu kopojums, 3) edikti, kas tika izdoti laikā no Adriāna līdz Justiniānam un kuri vēl bija spēkā, 4) jaunie edikti, kurus izdeva pats Justiniāns. Svarīgākā daļa šajā krājumā ir otrā daļa, kas 50 sējumos ietver slavenāko juristu darbus. Tā veiksmīgi atspoguļo Romas impērijas garu: šie likumi ir gudri, racionāli, praktiski, objektīvi un humāni.

3. gs. Romas impērija pārdzīvoja krīzi barbaru invāzijas dēļ. Ģermāņu ciltis jau ilgi bija gaidījušas, lai iebruktu impērijā, tā ka šī invāzija nenāca kā pārsteigums. Nelielas grupas jau ilgu laiku bija spējušas iespiesties impērijā. Markam Aurēlijam visu mūžu bija jācinās ar šīm ciltīm uz impērijas robežām. Visaktīvākā no ģermāņu ciltīm bija goti, kas, atstājuši savu teritoriju pie Baltijas jūras un nonākuši Dienvidkrievijas zemes, tagad mēģināja iebrukt impērijā no Balkānu puses. Uz rietumu robežām franki un alemāņi darīja to pašu.

Arī romiešu armija bija mainījusies: arvien vairāk un vairāk tās karavīri nāca no provincēm, proti — no zemākajiem sociālajiem slāņiem. Rezultātā romiešu armija barbarizējās. Iekšējā disciplīna kļuva vaļīgāka, karavīri drīkstēja dzīvot privātos mitekļos un nevis militārās nometnēs, dibināt ģimenes un ņemt līdzdalību dažādu sociālo apvienību darbībā. Tas mazināja armijas efektivitāti. Ekonomiskas grūtības sākās ar inflāciju un karavīru algu palielināšanos, kas noveda pie tā, ka monētām piejauca mazvērtīgākus metālus. Sāka arī trūkt lauksaimniecisko ražojumu. Upuri, kurus tauta iepriekšējos laikos nesa brīvprātīgi, tagad tika pieprasīti. Daudzās vietās — Ēģiptē un Gallijā — notika zemnieku nemieri, taču vēl biežāk gan paši zemnieki, gan administratori

vienkārši aizbēga uz citām provincēm. Atšķirības starp sociālajiem slāņiem tika akcentētas ar ārišķīgu pazīmju palīdzību — likumi priekšrakstīja to, ko zemākie slāņi drīkst vai nedrīkst valkāt. Atšķirības bija arī likuma priekšā: ar augstākiem slāņiem likums apgājās saudzīgāk nekā ar zemākiem. Juceklīgo stāvokli raksturo fakts, ka pēc imperatora Septīma Sevēra nāves (235. g.) nākošajos 50 gados valdīja 18 ievēlēti un 8 nozīmēti imperatori un no šiem 26 valdniekiem tikai viens mira dabīgā nāvē... Cieta pat Romas pilsēta — impērijas centrs, jo uz kādu laiku galvaspilsētu pārcēla uz Milānu un Ravennu.

Ar imperatora Konstantīna nākšanu pie varas kārtība un miers atkal atgriezās impērijā. Konstantīns bija īsts imperators ar visām vienvaldnieka rakstura īpašībām. 330. g. viņš lieliski izvēlēta vietā nodibināja jaunu galvaspilsētu Konstantinopoli pie Bosfora šauruma. Pilsētas izdevīgais izvietojums pasargāja to no uzbrukumiem, tāpēc šī impērijas daļa saglabāja savu patstāvību vairāk nekā 1000 gadu, līdz beidzot 1453. g. turki to ieņēma. Konstantinopole bija civilizācijas bastions, kas saglabāja klasisko kultūru pret barbaru uzbrukumiem, tā bija kristīgās pasaules varenākā pilsēta.

Kad imperators Teodosijs mira 395. g., tas sadalīja savu valsti divās daļās saviem diviem dēliem — tā rezultātā izveidojās Rietumromas valsts un Austrumromas valsts, kuru vēlāk nosauca par Bizantiju. Abas impērijas gāja katra savu attīstības ceļu. Rietumos dominēja dzīve uz laukiem un tur turpinājās barbaru iebrukumi. Villa — nocietināta lauku muiža — kļuva par lauku dzīves centrālo vienību. Lielo zemes īpašnieku laukos strādāja koloni, par to preti saņemot ekonomisko palīdzību un aizsardzību pret barbaru uzbrukumiem. Pilsētas kļuva par ciematiem. Vienīgais institūts, kas saglabāja vienotību, bija kristīgā baznīca. Tā pamazām aizsākās pāreja uz viduslaikiem.

Austrumos stāvoklis bija pavisam atšķirīgs. Viegli aizstāvamā galvaspilsēta, imperatoru diplomātiskās spējas un stiprā kara flote palīdzēja atvairīt barbaru uzbrukumus. Bizantijas impērijas civilizācija bija unikāla, tā ietvēra sevi

klasisko kultūru, kristīgo reliģiju, romiešu jurisprudenci un austrumnieciskos mākslas elementus. Tai laikā, kad Rietumromas impērijā ieplūda barbari, Romas impērija īpatnējā formā turpināja pastāvēt Austrumos. Tai laikā, kad Roma no impērijas galvaspilsētas saruka par diezgan nenozīmīgu baznīcas pilsētu, Konstantinopole uzplauka kā impērijas galvaspilsēta, tā kļuva "Jaunā Roma" — bizantieši sauca sevi par romiešiem.

Simtiem gadu vēsturnieki ir diskutējuši par Romas bojāejas cēloņiem. Daži domā, ka šis cēlonis bija noplicinātā zeme, citi atkal — ka mēris, klimata izmaiņas vai pat masveidīga tautas saindēšanās ar svinu, no kura bija izgatavotas ūdens padeves caurules. Citi vaino verdzību, nespēju attīstīt zinātni un tehnoloģiju vai arī pārāk lielu valdības iejaukšanos ekonomiskajā dzīvē. Daži domā, ka vidusšķiras iznīcināšana, kas bija klasiskās kultūras nesēja, ir vainojama tautas vitalitātes zudumā.

Varbūt varam atrast vienkāršāku izskaidrojumu. Romas impērijas augšana nebija nenovēršama. Romas varenība nāca no iekarojumiem, kas ļāva romiešiem paplašināt savu impēriju, līdz beidzot tajā vairs nebija pietiekami daudz romiešu, kas spētu turpināt gan iekarošanu, gan arī valdīt pār citām tautām un teritorijām. Kad spiediens no kaimiņtautu puses pieauga, romiešiem vairs nebija pietiekami daudz līdzekļu ienaidniekus sakaut. Tas fakts, ka romieši spēja tik ilgi un tik neatlaidīgi, ar tādu izturību pretoties šim spiedienam, ir apbrīnas vērts. Bez jauniem iekarojumiem, kas garantētu bagātības, kuras bija vajadzīgas, lai aizstāvētu impēriju pret ārējiem ienaidniekiem un uzturētu iekšējo labklājību, romieši galu galā neizturēja neskaitāmos barbaru uzbrukumus.

Vainot senos romiešus (vai verdzības institūtu) par to, ka tas nespēja radīt industriālu un ekonomisku revolūciju — tādu, kāda vēlāk izdevās Rietumu pasaulei,— ir neloģiski. Tajos apstākļos tas nebija iespējams.

KRISTIĀNISMA SĀKUMI

Kristiānisma sākumu, tā izplatīšanos un pārdzīvoto grūtību vēsture, līdz tas beidzot iekaroja Romas impēriju, ir tiešām ievēribas cienīga. Kristiānisma sācēji bija nabadzīgi ļaudis, un tā dzimtene — tāla, nomaļa impērijas province. Kristiānismam bija jācinās pret visiem valsts reliģijas institūtiem, kas to ienīda, ne tikai dzimtajā Jūdejā, bet arī visā Romas impērijā. To nicināja ne tikai daudzās “mistēriju” reliģijas, bet arī augsti izglītotie pilsoņi, kas orientējās uz sarežītām filozofijām. Pats galvenais — kristiānismu apkaroja valsts valdība, to oficiāli vajājot. Tomēr kristiānisms izturēja un beidzot kļuva par oficiālo valsts reliģiju.

Nekur pasaulē reliģiskās kustības nebija tik aktīvas kā Palestīnā. 2. gs. p.m.ē. ebreji nodibināja teokrātisku valsti Makabeju vadībā. No tā laika ticīgie ebreji gaidīja to brīdi, kad visa cilvēce sāks pielūgt Jahvi un nodibinās teokrātisku pasaules impēriju. Notikumi laikā starp 63. g. p.m.ē. un 70. g. m.ē. izraisīja lielus satraukumus un savīļņojumus Palestīnā, kur reliģija un politika gāja roku rokā. Tajā laikā Palestīnā bija četras galvenās reliģiskās partijas: 1) aristokrātiskie sadukeji, kas bija ar mieru pieņemt Romas valdību, ja tikai tiem atļāva saglabāt savas sociālās un reliģiskās privilēģijas; 2) farizeji, kuri bija ar mieru uz kādu laiku pakļauties romiešiem, ja tiem nebija jāatkāpjas no Mozus likumiem; 3) esēni, kuri ticēja, ka cilvēki nevar dzīvot pēc Mozus likumiem šādā sekularizētā sabiedrībā, un tāpēc uzsāka vientuļnieku dzīvi; 4) zeloti, kuri bija gatavi padzīt romiešus ar ieročiem rokās. Pretrunas un ķildas starp šīm partijām bija tā savīļņojušas cilvēku prātus un tie dzīvoja politiskā un reliģiskā satraukumā. Daudzi gaidīja sen solīto mesiju, un daži pat ticēja, ka tieši viņi ir gaidītie mesijas. Šādā vispārējā

situācijā apmēram 5 gadus p. m.ē. piedzima cilvēks, kuru pazīstam kā Jēzu Kristu (citi to sauca par *Ješua ben Jozif*, citi vienkārši par *Jeušua* — “Jahves palīgs”, vēl citi — par *Ješua ha Nocri* — “Jēzus Nācarietis”, vai arī par Mesiju — “svaidīto”; sengr. kristos = Svaidītais). Latīņu valodā to sauca par *Iesus*, grieķu versijā — par *Iesous*.

Divi no evaņģēlijiem stāsta, ka Jēzus piedzimis Heroda Lielā valdīšanas laikā, un, tā kā Herods Lielais mira 4. g. p.m.ē. pavasarī, tad mūsu pieņēmums, ka viņš dzimis 5. g. p.m.ē., varētu būt pareizs. Visi četri evaņģēliji stāsta, ka Jēzu sīta krustā Poncija Pilāta laikā, kurš bija Jūdejas gubernators no 26. līdz 36. g. Viens evaņģēlijs apgalvo, ka Jēzus bijis 30 gadus vecs, kad tas sācis mācīt pēc tam, kad Jānis Kristītājs to bija kristījis. Jānis Kristītājs sāka sprediķot imperatora Tibērija 15. valdīšanas gadā, t.i., vai nu 27., vai 28. g. Jēzus misija ilga apmēram pusotru gadu (iespējams, viņš mācījis tieši 475 dienas). Tātad Jēzus piedzima 5. g. p.m.ē., un varam būt diezgan droši, ka to piesīta krustā 30. g. 7. aprīlī.

Daļa informācijas nāk no ebreju vēsturnieka Josefa Flāvija, kas dzimis 37. g. Viņš kādu laiku dzīvoja Romā, kur kļuva Nerona mīlākās Popejas draugs. 66. g. viņu iecēla par gubernatoru Galilejā. Josefs bija romiešu draugs, un karavadonis Vespasiāns (vēlākais Romas imperators) salīga viņu, lai tas rakstītu ebreju karavēsturi kā brīdinājumu nesacelties pret romiešiem. Josefs aprakstīja ebreju karu ar romiešiem kā godīgu cīņu par brīvību, taču lika lasītājam manīt, ka neviens nav spējis uzvarēt romiešu leģionus. Josefa vēsture ir pieejama tikai grieķu tulkojumā, un kristieši centušies to saglabāt, jo tajā pieminēts Jēzus un arī aprakstīts, kā Tits — Vespasiāna dēls un nākošais Romas imperators — izpostīja Jeruzalemi 70. g. kā Dieva sodu par to, ka ebreji atraidījuši Jēzu.

Izmantojot visus četrus evaņģēlijus kā avotu, mēs redzam Jēzu kā laipnu un sirsnīgu ētikas skolotāju, kura idejas vislabāk atspoguļojas Kalna sprediķī. 19. g. s. daži teologi aplūkoja Jēzu kā fantazētāju, kura prāts bijis pilns ar Svēto Rakstu un tā laika apokaliptiskām idejām un kurš dalījies

uzskatos ar tā laika ebrejiem par Dievu, pasauli, eņģeļiem, velnu, augšāmcelšanos un mesiju. Sākumā Jēzus mācība atgādina Jāņa Kristītāja mācību: "Jaunā valstība ir tuvu!" Jēzus savā mācībā izmantoja līdzības un stāstus, taču to darīja arī tā laika rabīni. Teologi ir arī spējuši — vismaz daļēji — izskaidrot Jēzus brīnumdarbus.

Jēzus pavadīja savu jaunību Galilejā, kas bija Palestīnas visnemierīgākā daļa. Kad Jēzus bija vēl zēns, 2000 zeloti tika piesisti krustā. 66. g. Galilejā sākās arī liela revolūcija. Jēzum ar šiem revolucionāriem nebija pa ceļam, gluži pretēji, viņa pacifistiskā mācība vērsās pret zelotiem (viens no tiem — Sīmanis — vēlāk kļuva Jēzus mācekļis). Jēzus ticēja, ka mesijas valstība nāks tikai kā Dieva darbības rezultāts un tās nākšanu var pasteidzināt reliģiskas un ētiskas reformas, kas notiek personības limenī.

Hērods Antipa bija dzirdējis par Jēzu un tā mācību, viņš arī zināja par tautas satraukumu, kuru bija radījusi Jēzus mācība. Hērods baidījās no Jēzus, kā tas bija baidījies no Jāņa Kristītāja, un plānoja Jēzu nogalināt. Jēzus tika brīdināts un devās uz fenīķiešu pilsētām un Cēzareju, līdz beidzot — uz Jeruzalemi. Kad Jēzus un tā mācekļi ienāca Jeruzalemē pēdējo reizi, tie un visi viņa sekotāji bija ļoti satraukti, jo domāja, ka beidzot mesija tiks atklāts.

Sadukeji bija nobijušies, jo domāja, ka romieši varētu uzskatīt šo kustību par politisku revolūciju un sūtīt karavīrus, lai nomierinātu pilsētu. Tādēļ tie nevilcinājās, slepeni naktī arestēja Jēzu un aizveda to pie Pilāta, kas ar romiešu leģionāriem bija ieradies no Cēzarejas, lai novērstu iespējamus nemierus ebreju Lieldienu svētkos. Pilāts notiesāja Jēzu uz nāvi kā revolucionāru vadoni, kas tiko pēc troņa, un lika to sist krustā zem sarkastiska uzraksta: *Iesus Nazareni Rex Iudeorum*. Jēzus nekad nebija noliedzis, ka ir mesija, un līdz pat beigām gaidīja, ka Dievs to atklās tautai.

Jēzus apcietināšana, tiesāšana un nāvessoda izpildīšana radīja tādu apjukumu viņa mācekļu un sekotāju vidū, ka daudzi aizbēga atpakaļ uz Galileju. Drīz vien daži no viņiem apgalvoja, ka tie redzējuši Jēzu dzīvu, ka tas cēlies augšā no mirušiem. Izskaidrot šo stāstu ir neiespējami, katrā gadī-

jumā tas ir ļoti grūti izdarāms, taču tas fakts, ka mācekļi un arī citi cilvēki bija par to pārliecināti, ir viens no lielākiem notikumiem pasaules vēsturē. Pēc neilga laika mācekļi pilnā pārliecībā sludināja, ka Jēzus augšāmcēlies no mirušajiem, uzkāpis debesis un drīzumā atgriezies, lai nodibinātu savu valsti zemes virsū.

Šie ļaudis izveidoja pirmo kristīgo baznīcu, un vairāki tūkstoši sekotāju pievienojās tiem. Tā kā visi gaidīja Jēzus drīzu atgriešanos, tie nodeva savu mantu koplietošanā un palīdzēja nabadzīgajiem. Grupu vadīja divpadsmit Galilejas mācekļi (Jūdas vietā bija pieņemts cits māceklis, lai varētu saglabāt tradicionālo skaitu divpadsmit). Tā kā mācekļiem nebija pietiekami daudz laika, lai nokārtotu visas sīkās draudzes problēmas, tad tie iecēla palīgus, kas to visu paveica, kamēr mācekļi nodarbojās ar Jēzus mācības izplatīšanu. Kad Stefanu nomētāja akmeņiem, daudzi kristieši aizbēga no Jeruzalemes, sevišķi daudz bija vienkāršo cilvēku no Galilejas, taču pievērsto vidū bija ebreji, kas bija baudījuši grieķu izglītību un kuri tad arī spēja pievērst ticībai citus.

Grūti ir zināt, kas notika nākošos desmit gados. Pamazām satraukums norima, otrā Jēzus atnākšana vēl nebija notikusi. Ap 40. gadu Jeruzālemē radās jauns satraukums, jo imperators Kaligula bija pavēlējis uzstādīt savu statuju pilsētā, taču viņu laikus nogalināja un uztraukums aprima.

Varbūt tieši tāpēc, ka Otrā Atnākšana kavējās, kristieši nolēma, ka tā varēs notikt tikai tad, kad visa cilvēce būs pieņēmusi kristīgo ticību. Tāpēc vadītāji sāka aktīvi propagandēt kristīgo ticību. Jāpiezīmē, ka gandrīz visi kristieši bija ticīgi ebreji, kas pildīja Mozus likumus. Ap šo laiku daži mācekļi devās misijas ceļojumos. Jeruzalemes draudzi vadīja Jēzus brālis Jēkabs, kas neizrādīja īpašu aktivitāti, kamēr Jēzus bija dzīvs. Pūlis Jēkabu nogalināja 62. g., un par jauno draudzes vadītāju kļuva Jēzus brālēns Simanis, kas vadīja to ilgus gadus Trajāna valdīšanas laikā. Jāpiezīmē, ka draudze izraudzīja savus vadītājus no Dāvida nama.

Drīz pēc Stefana nāves kristieši ieguva jaunu lielisku rekrūti — Pāvilu no Tarsas. Pāvils bija diasporas ebrejs, dzimis ievērojamā ģimenē, no kuras tas mantoja Romas pilsonību,

viņš bija labi izglītots un atšķirās no iepriekšējiem mācekļiem. Sākumā — kā Sauls — tas vajāja kristiešus, taču, kā leģenda stāsta, ceļā uz Damasku tas piedzīvoja atklāsmi, kas mainīja viņa dzīvi. Pāvils kļuva kristietis — viņu kristīja Damaskā, tad viņš aizceļoja uz Arābiju un pēc trim gadiem atgriezās Jeruzalemē, kur sāka sprediķot neebrejiem. Pāvils un Pēteris liberalizēja noteikumus, kādus prasīja no pievērstajiem, pirms tie varēja kļūt kristieši. No jūdaisma sekta Pāvils radīja universālu pasaules reliģiju. Pāvils dzīvoja Korintā, Efesā, ceļoja uz Mazāziju un Grieķiju. Viņš dažreiz apmeklēja savas draudzes un sarakstījās ar tām. Pāvils gatavojās ceļojumam uz Romu un Spāniju, kad to Jeruzalemē apcietināja, un viņš pavadīja divus gadus cietumā. Kā Romas pilsoni to nosūtīja uz Romu, kur tas gaidīja tiesas procesu, taču viņam bija dota liela brīvība un viņš sludināja kristīgo ticību Romā. Šajā brīdī Apustuļu Darbu stāstījums pārtrūkst (ap 62. g.). Tradīcija vēsti, ka romieši Pāvilu atbrīvojuši un viņš devies ceļojumā uz daudzām zemēm, ieskaitot Spāniju, taču 67. g. Romā viņu atkal arestējuši un piesituši krustā.

Pāvils ir nozīmīgs kā daudzu draudžu dibinātājs, taču tajā pašā laikā viņš uzstāja, ka saņēmis savu ticību tieši no Dieva, un tiešām tā atšķirās no Jeruzalemes kristietības. Jaunībā viņš bija bijis farizejs, taču tam radās nepatika pret Mozus likumiem, — iespējams, kāda personiska piedzīvojuma dēļ, bet varbūt arī tāpēc, ka, līdzīgi daudziem citiem ebrejiem, viņš bija cerējis, ka jūdaisms kļūs pasaules reliģija, taču redzēja, ka Mozus likumi to padarīja neiespējamu. Kā Romas pilsonis viņš augstu vērtēja impērijas universālismu un cerēja, ka kristiānisms kļūs pasaules reliģija. Citiem vārdiem, Pāvils ticēja reliģiskam imperiālismam.

Pāvils nebija studējis grieķu filozofus, viņu labi raksturo paša teiktais: "Pasaules gudrība ir muļķība Dieva acīs." Pāvils sprediķoja par miesu un garu, par grēku un sodu, par piedošanu un pestīšanu, kā arī par nāvi un nemirstību. Pāvilam Jēzus bija miris un augšāmcēlies Dievs.

Pāvila personība ir komplicēta. Būdams dziļi pārliecināts, ka ir Dieva izvēlēts sludināt evaņģēliju, viņš brīvprātīgi pameta

vieglu dzīvi un kļuva ceļojošs sludinātājs. Ar vāju miesisko uzbūvi un slimīgs, viņš uzņēmās un izcieta tādas grūtības, kas sen jau būtu salauzušas stiprāku cilvēku. Pāvils bija spējīgs kristīgās baznīcas organizators, un uz viņa lielisko vēstūļu pamata citi uzbūvēja varenu kristīgās teoloģijas celtni.

Kristīgā ticība izplatījās visās zemēs, bet īpaši pilsētās starp nabadzīgajiem un neizglītotajiem cilvēkiem. Viens no šīs popularitātes iemesliem bija rituāla vienkāršība. Pievērsāmo kristīja ar ūdeni Jēzus vārdā, līdz ar to atbrīvojot kristīto no iedzimtā grēka, kā arī atļaujot tam piedalīties draudzes dzīvē un tās aktivitātēs. Rituāla centrā bija kopējais mielasts (*agāpe*), kam sekoja Vakarēdiens — simbolisks Pēdējo Vakarīņu atkārtojums ar neraudzētu maizi un vīnu.

Ne jau visi kristieši bija nabadzīgi, viņu vidū bija arī bagāti ļaudis, kas palīdzēja nabadzīgajiem, aprūpēja slimos utt. Draudzē valdīja siltums un cilvēkmīlestība, kas kontrastēja ar bezpersoniskajiem pagānu kultiem. Pirmie kristieši patiesi mēģināja dzīvot pēc Pāvila priekšraksta: "Nav vairs ne ebreju, ne grieķu, ne vergu, ne brīvo, ne vīriešu, ne sieviešu, jūs visi esat vienoti Kristū."

Pirmās kristīgās draudzes bija nelielas organizācijas, kuru vadība atradās draudzes vecāko rokās. Tiem varēja būt arī palīgi, kuri kārtoja mazāk svarīgās problēmas. 2. gadsimta sākumā locekļu skaits draudzēs pieauga, un tie sāka uzskatīt bīskapus (*episkopoi*) par savām autoritātēm un vadītājiem. Bīskapus ievēlēja draudžu dalībnieki, lai viņi vadītu Dieva lūgšanu un arī pārzinātu draudžu materiālos līdzekļus. Ar laiku bīskapu autoritāte pieauga, viņi vadīja draudzes ārpus savas pilsētas un pat draudzes citās pilsētās. Bīskapu varu nostiprināja arī t.s. Apustuliskā Mantošanas doktrīna, kura noteica, ka vara, kuru Jēzus bija atstājis saviem mācekļiem, pārgāja no bīskapa uz bīskapu caur ordināciju.

Bīskapi sazinājās viens ar otru, kā arī uzturēja sakarus ar atsevišķām draudzēm, izšķīra doktrinālos strīdus, mēģināja aizkavēt sektantisku šķelšanos, uzturēja iekšējo disciplīnu un kārtoja attiecības ar valsts civilajām autoritātēm. Vēlāk tie mēdza sanākt kopā koncilos, kur apsprieda komplicētas

problēmas, noteica, kas ir ortodoksija un pat izslēdza ķecerus no kristīgās kopības. Tas deva iespēju kristiānismam pārdzīvot sākumperiodu.

Drīz vien pagāniskā pasaule un impērijas valdība sāka skatīties uz jauno ticību ar aizdomām. Sākumā kristiānisms tika uzskatīts kā jūdaisma sekta, kuru pasargā Romas likums. Vēlāk atklājās, ka kristieši ir pavisam citādi, viņi likās mistiski un bīstami. Tie noliedza pagānu dievu eksistenci, tādēļ tos apsūdzēja ateismā. Kristieši atteicās pielūgt imperatoru, tādēļ tos apsūdzēja valsts nodevībā. Tie turējās savrup, nepiedalījās sabiedriskos pasākumos, ņēma līdzdalību mistiskos rituālos, sadarbojās ar citām līdzīgām grupām — tas viss viņus padarīja aizdomīgus. Kopējie mielasti tika uzskatīti par seksuālām orgijām, vakarēdiens, kurā bija Kristus miesa un asinis, — par kanibālismu, tāpēc tos uzskatīja par “cilvēces nīdējiem”. Imperators Klaudijs padzina kristiešus no Romas un Nerons mēģināja tos apsūdzēt Romas dedzināšanā. Pirmā gadsimta beigās piederība pie kristīgās draudzes bija noziegums.

Romas valdība neuzsāka uzbrukumus pašiem kristiešiem, ja kāds tika apsūdzēts kristietībā, tam tikai bija jāveic oficiāls upuris pie imperatora statujas, un to tūlīt uzskatīja par nevainīgu. Žēl tikai, ka ļoti nedaudzi kristieši bija gatavi to darīt... Ja kaut kur uzbrukumī kristiešiem notika, tad to iniciators parasti bija pūlis, jo kristieši tiem likās pašapmierināti un paštaisni.

Šie pārbaudījumi radīja kristiešos lielāku kopības sajūtu un arī attīrīja kopienas no vājākiem locekļiem.

Lielākas briesmas kristīgai baznīcai draudēja no šķelšanās pašā baznīcā. Vairums kristiešu akceptēja tradicionālu, vienkāršu un konservatīvu ticību, kas bija ietverta jēdzienā “katoļu”, t.i., universāla ticība. Katoļu doktrīna tika uzskatīta par ortodoksālu, pārējās — par ķecerībām. Lai labāk spētu cīnīties pret ķeceriem, šie uzskati bija jāformulē precīzāk. 2. gs. izveidoja ortodoksijas kanonu, kas balstījās uz Veco Derību, evaņģēlijiem un apustuļa Pāvila vēstulēm. Bīskapi noformulēja īsu ticības apliecinājumu (credo). Lai kļūtu kristietis pirmajā mūsu ēras gadsimtā, kandidātam

vajadzēja tikt kristītam, piedalīties Vakarēdienā un saukt Jēzu par Kungu. Otrā gadsimta beigās kandidātam vajadzēja atzīt ticības apliecinājumu, Svēto Rakstu kanonu un bīskapu autoritāti. Tā pamazām baznīcas struktūra kļuva organizētāka.

Roma kļuva kristiānisma centrs jau tāpēc vien, ka tā bija impērijas galvaspilsēta, un arī tādēļ, ka apustulis Pēteris, kuru sauca par "pirmo bīskapu", bija Romā miris mocekļa nāvē, gluži tāpat kā apustulis Pāvils. Pamazām uz šīs tradīcijas pamata tika izstrādāta ideja par Romas bīskapa augstāko varu, kas lika pamatus pāvesta vienvaldībai.

3. un 4. gs. politiskā un kultūras pieredze veicināja kristiānisma kā dominējoša faktora izplatību un nostiprināšanos visā impērijā. Politiskais haoss un decentralizācija izraisīja tālejošas sekas. Publiskie kultūri bija par vājiem, lai kalpotu apjukušo un iebaidīto cilvēku vajadzībām. Reliģijā iezīmējās tendence uz sinkrētismu. Parādījās arī t.s. mistēriju reliģiju kultūri, kuru centrā bija dramatisks dieva ciešanu, nāves un augšāmcēlšanās attēlojums. Pastāvēja arī Mitras kults ar bulla — visas dzīvības avota — ķeršanu un nogalināšanu. Mitras kults paredzēja sarežģītu dalībnieku iestāšanās ceremoniju, tiem vajadzēja piedalīties arī kopējā mielastā ar ēšanu un dzeršanu.

Viena no sinkrētiskām reliģijām bija maniheisms, kurā saskatāmi zoroastrisma, jūdaisma un kristietības elementi. Maniheisms pasvītēja pastāvīgo cīņu starp labo un ļauno.

Kristiānisms spēja piedāvāt saviem sekotājiem vairāk nekā visi iepriekš minētie kultūri. Kristiānisma centrā bija Dievs, kurš bija cietis, miris un augšāmcēlies. Kristiānismam bija savi svētie rituāli, morāles kodekss, sadraudzīga sabiedrība, brīva sievietu un vīriešu, bagāto un nabadzīgo kļūšana par draudzes dalībniekiem, to raksturo tuvas attiecības ar Dievu un nemirstības solījums. Kristiešiem bija arī Bībele — grāmata, kas saistīja jauno reliģiju ar senām tradīcijām. Kristiešu vidū bija cilvēki, kuri varēja liecināt par brīnumainajiem notikumiem nesenajā pagātnē. Kristīgai baznīcai bija arī spējīga organizācija un bīskapi. Taču pats galvenais, kris-

tiānisms sludināja ļoti pievilcīgu doktrīnu par brālību un mīlestību starp visiem cilvēkiem Dieva vadībā un Dieva mīlestību pret cilvēci un tās pārkāpumu piedošanu.

Oficiāla kristiešu vajāšana sākās 3. gadsimtā. Imperators Decijs (249.—251. g.) lūdza dievu palīdzību karam pret gotiem un pavēlēja visiem pilsoņiem publiski pielūgt valsts dievus. Daži kristieši un pat bīskapi padevās draudiem, taču lielais vairums atteicās izpildīt ceremoniju, daudzi no tiem tika nogalināti.

Imperators Valeriāns (253.—260. g.) atsāka kristiešu vajāšanu, taču tad radās citas svarīgas problēmas un viņa uzmanība tika novērsta citā virzienā.

Diokletiāns (284.—305. g.) vajāja kristīgo baznīcu 20 gadus. 303. gadā tas izdeva ediktu, ar kuru tas atsavināja baznīcu īpašumus, izpostīja baznīcas, sadedzināja svētās grāmatas, aizliedza kristiešiem ieņemt valsts amatus, ieslodzīja garīdzniekus un sūtīja kristiešus verdzībā. Katru, kas atteicās piedalīties oficiālajās upurēšanas ceremonijās, sodīja ar naudas sodu. Visi šie noteikumi un sodi bija ļoti stingri, taču tie netika izpildīti vienādi visās vietās. Valdībai vienkārši nebija tādu līdzekļu, kādi tagad ir katras modernas totalitāras valsts valdības rīcībā. Tomēr tas bija kristīgo mocekļu laiks.

Imperators Galerijs 311. g. izdeva ediktu, kurš pieļāva kristiešiem zināmu brīvību.

Imperators Konstantīns beidzot 313. g. izdeva t.s. Milānas ediktu, kas noteica, ka kristietībai ir likumīgs stāvoklis impērijā un tai ir īpašas priekšrocības. Leģenda stāsta, ka Konstantīns ciņā ar sāncensi Maksentiju sapņi redzējis krusta zīmi ar uzrakstu: "Ar šo zīmi tu uzvarēsi!" Tik tiešām Konstantīns Maksentiju uzvarēja.

Pēc Konstantīna imperators Juliāns, saukts Apostata, mēģināja atjaunot veco valsts reliģiju, taču nesekmīgi.

394. gadā imperators Teodosijs aizliedza pagānu kultus, un ar 395. gadu kristīgā ticība kļuva valsts reliģija.

Tad sākās ciņa starp reliģiju un valsti, sevišķi Austrumromas impērijā, kur valdīja t.s. cēzaropapisms. Rietumromas impērijā šāda problēma neeksistēja; jāpiemin, ka 390. gadā

Milānas bīskaps Ambrozījs ekskomunicēja Teodosiju, kuram bija jānožēlo grēki.

Drīzumā kristieši sāka vajāt kristiešus (t.s. kristīgos ķecerus) ar vēl lielāku dedzību, nekā tos bija vajājuši pagāni. Pirmais tāds gadījums bija t.s. ariānisms. Aleksandrijas bīskaps Ārijs (280.—336. g.) domāja, ka Jēzus kā būtne nav līdzīgs Dievam Tēvam. Jēzus nav veidots no tās pašas substances kā Dievs un nav arī mūžīgs: Dēlam ir sākums, Dievam sākuma nav, Jēzus nav Dievs, taču nav arī cilvēks. Viņš atrodas kaut kur vidū starp abiem. Šāda doktrīna noraida Svētās Trīsvienības mistēriju, kas ir komplicēta teoloģiska problēma. Ārijs domāja, ka ir atradis racionālu, filozofiski pieņemamu izskaidrojumu. Atanāzijs, vēlākais Aleksandrijas bīskaps, domāja, ka Ārija viedoklis iznīcina pestīšanas doktrīnu, kas tam šķita svarīgākā no visām reliģiskām problēmām. Viņš domāja, ka tikai Jēzus var transformēt cilvēcīgo dievišķīgajā.

325. gadā Konstantīns sasauca Nikajas koncilu, kurā Atanāzija viedoklis uzvarēja. Tādēļ ticības apliecinājumu (*credo*) mainīja sekojoši: *Et in Spiritum Sanctum, Dominum, et vivificantem: Qui ex Patre, FILIOQUE procedit*. Vārds FILIOQUE tagad tika ievietots *credo*.

Āriānisms ar to vēl nebeidzās. Interesanti norādīt, ka ģermāņu ciltis, kas vēlāk iespiedās Rietumromas impērijā, bija kristieši, lai gan vēsturnieki tos sauca par pagāniem tikai tāpēc, ka tie bija āriāņi, nevis Romas katoļi.

Ap 400. g. Romai bīskapa vietā bija pāvests, un, tā kā abas impērijas atdalījās, atdalījās arī abi reliģiskie centri — Roma un Konstantinopole.

BIZANTIJA UN KRIEVIJA

Bizantija

Vēsturnieki tradicionāli uzskata 395. gadu par brīdi, kad imperators Teodosijs sadalīja Romas impēriju Rietumromas un Austrumromas impērijās, atstādams tās saviem diviem dēliem. Konstantīns bija nodibinājis Konstantinopoli jau 330. gadā, kad impērija vēl nebija sadalīta. Arī vēlāk, kad Rietumromas impērija atradās ģermāņu rokās, Austrumromas impērija turpināja pastāvēt.

Jau 410. gadā vestgoti ieņēma Romu un to izpostīja; 455. gadā Romu, nākot no Ziemeļāfrikas, ieņēma vandaļi, izpostīja to un saglabāja savas cilts vārdu vēsturē kā barbariskas rīcības sinonīmu. 476. gads tiek tradicionāli uzskatīts par brīdi, kad Rietumromas impērija beidza eksistēt: barbārs Odoakrs nomainīja Romas imperatoru Romulu Augustulu. Drīz vien Teodoriks sakāva Odoakru, un Rietumromas impērijā sāka valdīt ostgoti.

5. gadsimta beigās Rietumromas impērija bija pilnīgi barbaru rokās: ostgoti noietās Itālijā, franki — Ziemeļgallijā, burgundieši — Provansā, vestgoti — Dienvidgallijā un Spānijā, vandaļi — Āfrikā un Vidusjūras piekrastē, angļi un sakši — Anglijā.

Austrumromas impērija turpināja eksistēt. Imperators Zenons (474.—491.) atzina Odoakra tiesības valdīt Rietumromas impērijā, par to saņemdamas atļauju valdīt Austrumromas impērijā. Kad Rietumroma padevās ģermāņiem, Konstantinopole kļuva vienīgā istā galvaspilsēta impērijā, un tāda tā palika līdz Rietumromas atdzimšanai Kārļa Lielā valdīšanas laikā. Austrumromas impērija, kuras sākuma gads varētu būt 330. g., pastāvēja

lidz 1453. gada 29. maijam, kad Konstantinopole krita turku rokās.

Viduslaiku sākuma periods Austrumromā bija nozīmīgs politiskā un kultūras ziņā. Imperators Justiniāns pavēlēja savākt un kodificēt romiešu likumus, vēlāk šis likumu krājums kļuva par Eiropas jurisprudences pamatu. Justiniāna galvenais palīgs un sabiedrotais bija viņa laulātā draudzene Teodora. Viņas reliģiskie uzskati bija monofizītisma pusē, tomēr Justiniāns atbalstīja vairākuma viedokli, ka Jēzum ir divas personas: viena — dievišķā un cilvēciskā. Neskatoties uz visu šo uzskatu atšķirību, Justiniāns un Teodora panāca, ka viņu pavalstniekiem bija jāpieņem imperators kā noteicējs visās teoloģiskajās problēmās. Imperators izveidoja veiksmīgu valsts kontroli pār baznīcu — t.s. cēzaropapismu.

Justiniāns neaizmirsā arī Rietumromas impēriju. Divi viņa spējīgie karavadoņi — Belisariuss un Narsess — tiešām atkaroja lielu daļu impērijas no ģermāņu ciltīm. Šie kari tik ļoti izpostīja zemes, ka būtu bijis labāk, ja Justiniāns būtu tās atstājis gotu rokās.

No 476. gada līdz 800. gadam vienīgais romiešu imperators valdīja Konstantinopolē. Lai arī iedzīvotāji nebija romieši, viņi tomēr sevi par tādiem sauca. Austrumromas valstī valdīja romiešu likumi, tika lietota arī latīņu valoda, kuru drīz vien izspieda grieķu valoda, tādēļ bieži vien runā par "Austrumu", "Grieķu" vai "Bizantijas" impēriju. Vārds "Bizantija" bija Konstantinopoles iepriekšējais vārds, to mūsdienās lieto, runājot par šīs impērijas mākslu un literatūru viduslaikos.

Kristiānisma sašķelšanās Austrumu un Rietumu baznīcā sākās viduslaiku pirmajā posmā. Jau pašā sākumā pastāvēja valodu atšķirības: rietumos lietoja latīņu, austrumos — grieķu valodu. Austrumu kristiānisms pievērsa mazāk vēribas šīs zemes dzīvei, nekā to darīja rietumu kristiānisms. Austrumos ticīgie vairāk domāja par savu mūžīgo dzīvi, un tas viņus padarīja uzņēmīgākus pret orientālo mistiku un teoloģiskām idejām. Galu galā Bizantijas kultūru veidoja grieķu, romiešu un orientālie elementi. Stiprā mistiskā ievirze un uzsvars uz pēcnāves dzīvi padarīja Austrumu kristiā-

nismu pasīvāku, un tādēļ tas cēzaropapismam padevās vieglāk, nekā to būtu darijuši rietumu pāvesti. Abās baznīcās organizatoriskie aspekti bija līdzīgi sekulārajai valsts organizācijai.

Pilsētās un provincēs patriarhs valdīja pār metropolitiem un arhibīskapiem pilsētās un provincēs, kuri savukārt valdīja vietējo garīdzniecību. Parasti patriarhus rūpīgi regulēja imperators, izņemot patriarhu Mihailu Kelariusu, kas mēģināja atbrīvot baznīcu no stingrās valsts kontroles. Šis cēzaropapisms ir tipiska parādība Bizantijas un vēlāk arī Krievijas impērijai.

Rietumu baznīcā pamazām ieviesās universāls garīdzniecības celibāts, kamēr Austrumu baznīca atļāva zemākiem garīdzniekiem precēties, stingri aizliedzot to darīt bīskapiem.

Austrumu baznīcā vakarēdienā lietoja raudzētu maizi, bet Rietumu baznīcā — neraudzētu. Pretēji rietumu baznīcai Austrumu baznīca meklēja doktrinālu izlīgumu ar politiski spēcīgajiem āriāniešu un monofizītu grupējumiem.

Nozīmīgākā atšķirība meklējama abu baznīcu doktrinālo jautājumu garīgajās autoritātēs. Austrumu baznīcā doktrinālās atbildes meklēja Bibēlē, un strīda gadījumos sasauca garīdznieku koncilu. Rietumu baznīcā autoritāte piederēja pāvestam. Doma par to, ka Romas bīskapa īpašā autoritāte nāk tieši no Jēzus caur apustuļiem Pēteri, bija nepieņemama Austrumu baznīcai, kurā dominēja uzskats par nacionālo baznīcu neatkarību un autonomiju.

Strīdi abu baznīcu starpā pieauga. Ap 725. gadu Austrumromas imperators Leons III mēģināja piespiest Romas pāvestus atsacīties no svētbilžu ievietošanas baznīcās (iespējams, ka tas notika islama ietekmē). 9. gs. notika savstarpēja ekskomunikācija: pāvests ekskomunicēja patriarhu, un patriarhs — pāvestu. Ar pēdējo ekskomunikāciju 1054. gadā abas baznīcas beidzot atdalījās viena no otras.

Krievija

Austrumeiropas lielu daļu apdzīvoja slāvi, Centrāleiropā tie bija atrodamī uz Rietumiem līdz pat Elbas upei. Tikai tad, kad ģermāņu ciltis sāka popularizēt savu *Drang nach Osten*, un vēlāk, kad tās sāka rūpēties par savu *Lebensraum*, slāvi tika spiesti uz Austrumiem. Vācu kustība uz Austrumiem turpinās vēl Otrā Pasaules kara laikā.

Krievijas dienviddaļā izveidojās valsts ar centru Kijevā, bet ziemeļdaļā centrs atradās Novgorodā. Jau ap 850. gadu Kijevā bija nometušies varjagi (vikingi), kuri, nākdami no Skandināvijas, izmantoja Krievijas upes, lai tirgotos ar Konstantinopoli. Stāsta, ka varjagi bijuši pirmie Krievijas valdnieki. Vecas krievu hronikas vēsta, ka 859. gadā slāvi atsacījušies maksāt varjagiem nodevas un padzinuši tos no savas zemes, bet krievi nav spējuši paši sevi pārvaldīt un aicinājuši varjagus atpakaļ...

Mēs zinām, ka 989. gadā Kijevas valdnieks Vladimirs, kurš bija apprecējis Bizantijas imperatora māsu, pieņēma kristīgo ticību un pieslējās Austrumromas baznīcai. Bībele jau bija pārtulkota slāvu valodā iepriekšējā gadu simtenī. Šeit jāpiemin brāļi Kirils un Metodijs, kuri darbojās kā misionāri austrumslāvu zemēs. Kirila īpašs nopelns ir t.s. kirilica — tai pamatā ir grieķu alfabēts, kas papildināts ar citiem burtiem, kuri apzīmē tipiskas slāvu valodas skaņas (827.—869. g.). Kirilicu vēl mūsdienās lieto Krievijā.

Šajā laikā krievi atšķīrās no pārējās Eiropas, pieņemdami Austrumromas (ortodoksālo) kristīgo ticību, kura Krievijā attīstījās līdzīgi kā Bizantijā, cēzaropapismu ieskaitot.

Otrs apstāklis, kas veidoja Krievijas vēsturi, bija mongoļu (vai, kā krievi tos sauca — tatāru) iebrukums. Čingishana mazdēls, nākdams no Mongolijas, iebruka Dienvidkrievijas stepēs ne tikai ar saviem karotājiem, bet ar visām viņu ģimenēm. Mongoļi ātri iekaroja Maskavu un 1240. gadā ieņēma Kijevu. Taču tikpat ātri, kā bija nākuši, iekarotāji aizplūda atpakaļ uz Āziju. Daļa no tiem, t.s. Zelta Orda, palika Dienvidkrievijā un valdīja pār turienes valstiņām, kuras maksāja tatāriem nodevas.

Pēc pirmā brutālā ļaužu slaktiņa tatāri daudz neiejaucās krievu dzīvē, bet bija ļoti prasīgi un nežēlīgi valdnieki. Vienīgā pilsēta, kas izbēga no šī likteņa, bija Novgoroda, — tā atradās tālos ziemeļu mežos, kuros tatāru kavalērija nespēja darboties. Tatāru virskundzība vai tatāru jūgs ilga 200 gadu. Pamazām viena no mazajām valstiņām — Maskava — kļuva par jaunu politisku un militāru centru, un sāka dominēt Krievijas vēsturē. Beidzot krievu karotāji atklāja, ka tatāri nav neuzvarami kaujas laukā, kopš tā brīža krievu-tatāru karš turpinājās ar mainīgām sekmēm. Ivana IV Bargā (1533.—1584.g.) vadībā krievi atbrīvoja no tatāriem centrālo zemes daļu un izveidoja Maskavu par valsts politisko un reliģisko centru.

Ilgais mongoļu jūgs atstāja uz krievu tautu neizdzēšamu ietekmi. Visi valdnieki Krievijā pretendēja uz absolūtismu, tauta bija iemācījusies būt paklausīga, pacietīga un spēlēt cietējas lomu. Visas šīs īpašības joprojām ir krievu tautai raksturīgas.

Jāmin vēl kāds interesants institūts, kas attīstījās Krievijā jau ļoti agri. Tā bija sava veida "slepenā policija", kas sākumā figurēja kā speciālas armijas vienības. Ivana IV Bargā laikā šīs vienības sauca par opričņinu un tās dalībniekus — par opričņikiem. Vēlāko caru laikā vienības pārveidoja par slepenu valsts policiju, ko sauca par ohranku. Padomju laikos šīs iestādes nosaukumi mainījās ātri un bieži, sākot ar labi pazīstamo čeku un beidzot ar — "KGB" (VDK).

17.gs. varu Maskavā ieguva jauns valdošais nams jeb ģimene — Romānovi. Pirmais nozīmīgākais valdnieks no šīs ģimenes bija Pēteris I Lielais (1682.—1725.), kas bija pirmais jauno laiku Krievijas valdnieks, ar viņu sākās mūsdienu Krievijas vēsture.

EIROPA VIDUSLAIKOS

Agrie viduslaiki iezīmē Eiropas sākumu. Tas ir laiks, kad rodas Rietumeiropas kultūra kā specifisks ģeogrāfisks, reliģisks un valodniecisks veidojums. Rietumeiropa atšķiras no Bizantijas un no arābu vai musulmaņu pasaules. Šajā laikā Eiropa sāk atgūties no Romas civilizācijas sabrukuma, eksperimentē ar jaunām idejām un sociālajiem institūtiem. Rietumeiropas kultūra, kādu mēs to pazīstam, izveidojās no grieķu, romiešu, ģermāņu un kristietības tradīciju sajaukuma.

Agrie viduslaiki bieži vien daļēji netaisnīgi tiek saukti — par “tumšajiem laikiem”. Tas tāpēc, ka eiropieši bija zaudējuši saskari ar klasisko, īpaši grieķu, domāšanu un zinātņi. Šajā laikā no ziemeļiem un austrumiem tautas, ko romieši iedomīgi sauca par barbariem, iebruka bijušajā impērijā. Vidusjūras dienvidu daļu arābi bija padarījuši par “musulmaņu ezeru”. Lai gan Rietumeiropas tirdzniecība ar Austrumiem turpinājās, tomēr Rietumeiropas iedzīvotāji dzīvoja lielākā izolācijā. Tos apdraudēja iebrucēji no visām debess pusēm, un šai ielenkumā dzīve kļuva stagnātiska. Tā kā eiropiešiem tagad bija jāiztiek ar pašmāju līdzekļiem, viņi bija spiesti attīstīt savas dzīves formas. Viduslaiku sākuma posmā bija pat saskatāma zināma renesanse, īpaši Kārļa Lielā valdīšanas laikā. Šajā laikā radās īpatnējs sociāli politisks institūts — feodālisms un muižniecība —, kas palīdzēja pārvarēt vietējās problēmas un bija auglīga augsne jaunajām politiskām un sociālām idejām.

Ģermāņu ciltis neiebruka Rietumromas impērijā pēkšņi un masveidīgi. Sākumā tikai nelielas grupas šķērsoja robežas, un to klātbūtne nebija pilnīgi negatīva. Pirms lielās masveidīgās invāzijas abas grupas — ģermāņi un romieši —

sadzīvoja miermilīgi. Pirms romieši nāca kā iekarotāji, viņi izmantoja ģermāņus kā kalpotājus un karavīrus. Taču ap 378. gadu vestgoti, vandāļi, burgundieši un vēlāk arī franki iebruka impērijā. 476. gadā Odoakrs nomainīja pēdējo romiešu imperatoru Romulu Augustulu.

Rietumeiropa nekļuva mežonīga zeme; barbaru militārās uzvaras nenozīmēja, ka Romas impērijas kultūra būtu iznīcināta. Barbari bija militārā ziņā pārāki, bet romieši saglabāja savu pārākumu kultūras ziņā. Izņemot Britāniju un Ziemeļgalliju, romiešu valoda, likumi un valdība eksistēja līdzās jaunajiem ģermāņu institūtiem. Tā notiek vienmēr, kad kultūras ziņā zemāka, taču militārā aspektā pārāka grupa iekaro augstāk attīstītu tautu. Arī par ģermāņiem stāstīja anekdotes (gluži kā par krievu karavīriem pirmajā Latvijas okupācijas laikā). Kāds ģermāņu karavīrs, redzēdams uz romiešu villas grīdas mozaīku, kurā tēlots diķis ar peldošu pīli, sviedis tai ar savu karacirvi...

Šo divu kultūru savstarpējo pielāgošanos veicināja fakts, ka iebrucēji vestgoti, ostgoti un vandāļi bija kristieši, bet viņu kristietība tika uzskatīta par ķecerīgu, jo iebrucēji bija āriānisma piekritēji, kuri ticēja, ka Jēzus Kristus nav no tās pašas substances kā Dievs Tēvs. 325. gadā Nikajas koncilā šī ideja tika noraidīta kā ķecerīga. Vēlāk — ap 500. gadu — franki, sava enerģiskā valdnieka Hlodviga vadībā, Romas bīskapa atbalstīti, pārgāja Romas katoļticībā un palīdzēja iekarot un pievērst tai gotus un citus barbarus Rietumeiropā.

Visumā šo laiku varam raksturot kā divu kultūru tuvināšanās un sadarbošanās periodu, kas gan radīja zināmu spriegumu kultūras sfērā, bet bija arī auglīgs un produktīvs. Romiešu kultūra bija spēcīgāka, un tā šajā procesā dominēja. Lai gan Rietumeiropa bija militārā ziņā uzvarēta, jāsaka, ka goti un franki kļuva vairāk romieši, nekā romieši — ģermāņi. Latīņu valoda, Nikajas kristiānisms un visbeidzot — romiešu likumi un vara triumfēja viduslaiku Rietumeiropā.

Karotājs virsaitis Hlodvigs (466?—511.) pārgāja kristīgā ticībā ap 496. gadu un nodibināja pirmo valdošo franku dinastiju Merovingus. Hlodvigs un viņa pēcnācēji pakļāva

pagānus burgundiešus un āriāniešu vestgotus, un nodibināja senajā Gallijā franku karaļvalsti, kas kļuva par ievērojamu spēku Rietumeiropā. Franki apdzīvoja plašu apgabalu tagadējā Beļģijas, Holandes un Rietumvācijas teritorijā. Daudzas vietējās ciltis bija lojālas attiecībā pret saviem virsaišiem un ne vienmēr atzina centrālo varu. Merovingu valdnieki mēģināja īstenot varu, slēdzot līgumus ar atsevišķiem cilšu vadītājiem un izveidojot īpašu aristokrātiju — grāfus —, kuru uzdevums bija apsargāt valsts robežas. Viduslaiku politiskajā vēsturē vislielākā problēma bija cīņa starp "vienu" un "daudziem" — starp karali, kurš mēģināja ieviest centralizētu valdību un apvienot atsevišķās provinces vienā homogēnā valstī, un daudzajiem vietējiem muižniekiem, lielo zemju īpašniekiem, kuri mēģināja saglabāt savu autonomiju un tradīcijas. Markgrāfiem pašiem nebija īpašumu, karalis viņiem deva lielus zemes īpašumus, cerot, ka tie būs lojāli valdniekam un būs viņa pārstāvji provincēs. Taču, tikko markgrāfi nostiprināja savas pozīcijas, viņi kļuva par atsevišķu provinču valdniekiem, tādējādi sadalot franku valsti vairākās daļās. Šo procesu pastiprināja franku tradīcija dalīt karaļvalsti visiem likumīgajiem vīriešu kārtas mantiniekiem.

Ar 7. gadsimtu franku valdnieki valdīja tikai teorētiski — istā politiskā vara atradās t.s. majordoma (pils pārvaldnieka) rokās. Karaliskajā tiesā majordoms runāja visu lielo zemes īpašnieku vārdā, kuri apdzīvoja trīs valsts daļas: Nostriju, Austriju un Burgundiju. Karolingu saime paturēja majordoma posteni un ar laiku pārņēma varu savās rokās. Karolingi bija majordomi, jau sākot ar Pipinu I no Austrijas (miris 639. g.), līdz pat 751. gadam, kad karolingi ar pāvesta palīdzību pārņēma varu un franku karaļa kroni. Pipins II (miris 714. g.) valdīja jau gandrīz kā likumīgs franku valsts karalis. Viņa ārlaulības dēls Kārlis Martels (miris 741. g.) izveidoja lielisku kavalēriju, dodams lēņus dižciltīgajiem, kuri par to solīja kalpot karaļa armijā. Šī armija 723. gadā pie Puatjē sakāva arābus, kas mēģināja iespieties Eiropā, tādējādi nostiprinādami Rietumeiropas robežas.

Karolingu laikos klosteri kļuva par nozīmīgiem kultūras un politikas centriem. Ar savu reliģisko mācību un piemēru

klosteri ievada zināmu kārtību apkārtējos iedzīvotājos. Klosteros novietotās relikvijas pievilka daudzus svētceļotājus, tādējādi vairojot to popularitāti plašā apkārtņē. Bieži vien klosteri un abati ieguva savā īpašumā lielas zemes platības.

Sākot ar Kārli Martelu un viņa pēcteci Pipinu III Īso (miris 768. g.), karolingi izmantoja Baznīcu, lai nomierinātu iekarotās kaimiņu ciltis — frīzus, tīringus, bavāriešus un franku mūžīgos ienaidniekus sakšus. Šo tautu piegriešana Nikajas kristīgai ticībai bija saistīta ar iekarošanas mērķi: franku kavalērija sadragāja to ķermeņus, bet garīdzniecība ieguva prātus un dvēseles. Angļosakšu misionārs sv. Bonifācijs (680?—754. g.) bija ievērojamākais no vācu garīdzniekiem, kas šādā veidā kalpoja karolingu valdniekiem.

Pāvests Zaharijs (741.—752. g.) arī palīdzēja karolingiem: viņš sankcionēja Pipina Īsā rīcību, atzīdams Pipina tiesības uz franku valsts kroni un aizsūtīdams pēdējo merovingu Hilderiku III uz klosteri. Zaharija pēctecis pāvests Stefans II neļāva Pipinam aizmirst šo palīdzību: kad lombardi 753. gadā bija padzinuši pāvestu no Romas, viņi lūdza Pipina palīdzību. 755. gadā Pipins sakāva lombardus un atdeva zemes ap Romu pāvestam, padarīdams pāvestu par zināmas teritorijas valdnieku. Tā rezultātā izveidojās t.s. Pāvesta valsts.

Kārlis Lielais (768.—814. g.) turpināja sava tēva Pipina Īsā darbu, aizstāvēdams pāvesta intereses Itālijā un turpinādams iekarot zemes ziemeļos, kristīgai ticībai sevišķi brutāli pievēršot sakšus. 814. gada 28. janvārī Kārlis Lielais mira, tajā laikā viņa karaļvalsts teritorijā atradās mūsdienu Francija, Beļģija, Holande, Šveice, gandrīz visa Rietumvācija, daļa Itālijas un Spānijas un Korsika. Kārlis Lielais sapņoja kļūt par universālu imperatoru. Viņa pils un karaļa galms atradās Āhenā, kur centās imitēt Romas vai Konstantinopoles galmus. Kārlis Lielais, līdzīgi Austrumromas imperatoram, izturējās pret baznīcu ar zināmu tēvišķīgu labvēlību. Viņa ilgas piepildījās 800. gada Ziemsvētkos, kad pāvests Leons III Romā kronēja Kārli Lielo par imperatoru. Protams, šī rīcība nāca par labu pāvesta popularitātei. Kārlis Lielais tagad bija imperators, kuru atzina pat Bizantijas imperators. Tā radās

sapnis par Svēto Romas Impēriju, kuru centās istenot dažs labs vācu valdnieks.

Kārlis Lielais bija tam laikam gara auguma cilvēks — 1m 87 cm (1861. gadā viņa kaps tika atvērts un izdarīti precīzi mērījumi). Viņš bija viesmīlīgs, mīlēja medības, draudzīgu sabiedrību un jokus. Viņam bija piecas likumīgas sievas, daudzas konkubīnes un daudz bērnu. Tas radīja grūtības, sadalot mantojumu pēc imperatora nāves.

Kārlis Lielais pārvaldīja savu valsti ar 250 grāfu palīdzību, kurus stratēģiski izvietoja provincēs. Grāfi bija vietējie tiesneši, tiem bija savi militārie spēki, ar kuru palīdzību viņi varēja izpildīt valdnieka gribu. Grāfu galvenie pienākumi bija uzturēt valdniekam lojālu armiju, ievākt nodokļus un citas maksas un spriest tiesu savā provincē. Tiesa parasti noteica naudas soda (wergeld) lielumu. Pastāvēja arī citi tiesas veidi: "Dieva tiesa", divkaujas, pārbaudes ar ūdeni (tiesājamo sasieta rokām iemeta ūdenī, ko garīdznieks iepriekš bija svētījis, — ja tas peldēja pa ūdens virsu, tad apsūdzētais bija vainīgs, jo šķīstais ūdens to noraidīja, ja grima — bija nevainīgs) u.c.

Kārlis Lielais mēģināja kontrolēt savus grāfus, sūtīdams speciālus karaļa sūtņus (missi dominici) uz provincēm. Tie varēja būt laicīgi vai garīgi aģenti, bīskapi, grāfi u.c., taču to ietekme bija niecīga: Kārlis Lielais vēl nespēja radīt lojālu un efektīvu birokrātiju.

Savas dzīves pēdējos gados Kārlis Lielais saprata, ka viņa valsts nevarēs pastāvēt vienota. Atsevišķās valsts daļas bija atšķirīgas un mēģināja aizstāvēt savas intereses, un Kārlim nebija ne varas, ne līdzekļu iemiesot dzīvē savus ediktus. Mantiniekiem radīja problēmas arī tradicionālā valsts sadalīšana. Tā kā Kārlim Lielajam bija palicis dzīvs tikai viens dēls Luijs Dievbijīgais, tad valsts palika nedalīta. Luijam bija trīs dēli no pirmās sievas, kuriem viņš mantojumā atstāja savas valsts daļas. Luija otrajai sievai, Bavārijas Juditei, arī bija dēls, un viņa vēlējās savam dēlam iegūt kādu valsts daļu. Miers tika noslēgts Verdenā 843. gadā, un impēriju sadalīja sekojoši: Lotārs saņēma valsts vidus daļu Lotringu, kurā ietilpa apmēram Holande, Beļģija, Šveice, Elzasa—Lot-

ringa un daļa Itālijas; Kārlis Plikgalvis saņēma valsts rietumdaļu, aptuvenu tagadējo Franciju, un Luijs Vācietis austrumdaļu, — aptuvenu tagadējo Vāciju. Valstu sadaļšana turpinājās nākamajās paaudzēs.

9. gadsimta pēdējo ceturksni un 10. gadsimta pirmo pusi varētu raksturot kā “tumšos laikus”. Ar Kārļa Lielā impērijas sabrukumu sākās jauni barbaru uzbrukumi. No ziemeļiem, no Skandināvijas, nāca nemitīgie vikingu uzbrukumi, no austrumu lidzenumiem iebruka maijāru jātņieki, no dienvidiem — musulmaņi. 9. gs. beigās vikingi sasniedza veco impērijas galvaspilsētu Āhenu un Parīzi. Ar saviem ātrajiem kuģiem tie pēkšņi un mežonīgi uzbruka piekrastes pilsētām, kuru iedzīvotāji nespēja aizstāvēties. Franki būvēja nocietinātas pilis, vikingi tās nespēja ieņemt. Franki atpirkās no ienaidniekiem ar naudu un zemi Normandijā, jo vikingi bija ieinteresēti laupījumā. Šajā laikā vietējo iedzīvotāju dzīvības un dzīve bija atkarīga no vietējā muižnieka, kam bija nocietināta pils un pastāvīgs militārais spēks. Tā pati dzīve sagatavoja feodālisma iestāšanos.

Viduslaiku agrārā ekonomika bija organizēta un centrēta ap ciematu saimniecībām, kas piederēja kādam lielākam zemes īpašniekam — muižniekam. Zemnieki saņēma lietošanā zemi un maksāja muižniekam ar savu darbu un ražu. Daļu zemes muižnieks paturēja savā rīcībā, to apstrādāja zemnieki, — parasti tā bija kāda trešdaļa vai ceturtdaļa no visas zemes. Visa raža no šīs zemes palika muižniekam. Pret zemniekiem izturējās dažādi, tas bija atkarīgs no viņu personīgā stāvokļa un apstrādājamās zemes lieluma. Arī zemnieku vidū valdīja zināma sociāla hierarhija, ko nosacīja tradīcija. Ja kāds brīvais cilvēks ar savu personīgo zemi iestājās feodālā kunga kalpībā, lai par to saņemtu kunga palīdzību un aizsardzību, tad viņam piederošā zeme kļuva kunga īpašums, kas tika atdota zemniekam lietošanā ar mantošanas tiesībām. Visas saistības ar kungu bija stingri noformulētas, — gan maksājamās nodevas, gan darāmais darbs kunga saimniecībā. Turpretim, ja kāds zemnieks tikai ar nelielu kustamo inventāru vēlējas iestāties kunga kalpībā, tas kļuva nebrīvs dzimtcilvēks, kam bija jāstrādā kunga laukos trīs

dienas nedēļā. Pavisam trūcīgie zemnieki dzīvoja muižā kā kunga kalpi un bija vissliktāk aizsargāti. Bieži vien visnabadzīgākie dzimtcilvēki bēga no kungiem, lai iestātos par kalpiem kādā klosterī, kur viņu stāvoklis bija labāks, taču drīz likums šo ceļu noliedza.

Kārļa Lielā laikā parādījās uzlabojumi lauksaimniecības tehnoloģijā un metodēs: apvērsejs arklis un trīslauku sistēma. Šie jauninājumi palielināja lauksaimniecības produkciju. Vecais "skrāpētājs" arklis (tradicionālais latviešu arklis bez vērstuves un ar vērstuvi) irdināja augsni sekli, turpretim jaunais apvērsejs arklis ara dziļāk un apgrieza to. Uzirdinātā zeme labāk uzsūca mitrumu un sēklu varēja dziļāk iestrādāt. Divlauku sistēmā puse no zemes tika apsēta un otra puse stāvēja atmatā. Trīslauku sistēmā vienā laukā sēja ziemas labību, otrā — vasaras labību (ziemājus un vasarājus) un lēcas, bet trešais lauks stāvēja atmatā, lai nākošā rudenī tajā sētu ziemājus.

Dzimtcilvēkiem bija jāmaksā arī naturālās nodevas: daļa no malkas, kas bija cirsta kunga mežā, aitas, kas ganījās uz kunga zemes utt. Arī par kunga smēdes, dzirnavu un vīnspiedes lietošanu bija jāatlīdzina. Tā zemes īpašnieks tika apgādāts ar visu nepieciešamo. Dzimtcilvēki bija neapmierināti, daudzi aizbēga no kunga, meklēja labākus kungus vai arī ubagoja.

Viduslaikiem ir raksturīgs efektīvas centrālās varas trūkums, pastāvīgas bada un ienaidnieku iebrukumu briesmas. Feodālā sistēma mēģināja šos trūkumus novērst, ļaujot vājākam meklēt patvērumu un aizsardzību pie stiprākā. Praktiskā pieredze rādīja, ka tikai tie, kas spēja pasargāt iedzīvotājus no bada un ienaidnieku uzbrukumiem, bija īstie kungi. Feodālajā sabiedrībā dominēja vietējais kungs, un augstākais tikums šajā sistēmā bija savstarpēja lojalitāte un uzticība. Cilvēkiem vajadzēja būt pārliecinātiem, ka vajadzības gadījumā tie var paļauties uz savu kungu.

Viduslaikos lielle zemes īpašnieki kļuva lieli kungi un valdīja pār savām zemēm kā mazi karaļi. Tie uzturēja paši savas armijas un galmus, kontrolēja robežas un ievāca muitu, pat kala savu naudu. Izdodot zemi lēnos, viņi radīja lielu

profesionālu karotāju kārtu ar savu bruņiniecisko goda kodeksu. Feodālā sabiedrībā dzimtcilvēki apstrādāja zemi, garīdznieki lūdza Dievu un deva padomus, bet aristokrāti uzturēja kārtību un likumus ar ātru kumeļu un asu zobenu palīdzību.

Viduslaiku feodālās armijas pirmsākumi meklējami 6. un 7. gadsimta paražā — brīvcilvēkiem meklēt aizsardzību pie stiprākiem kungiem. Vietējie kungi radīja lielas armijas, bet nabadzīgākie brīvcilvēki nodrošināja savu eksistenci. Parasti šo grupu kopumā apzīmē ar vārdu *vassi* (kalpot), no kura vēlāk izveidojās vārds “*vasalis*”. Zemes īpašnieki mēģināja iegūt pēc iespējas daudzus vasaļus, jo armijas stiprums nozīmēja lielu karavīru skaitu. Kungs pats nespēja tik lielu grupu uzturēt ar saviem līdzekļiem, tādēļ tas saviem vasaļiem deva zemi, uz kuras viņiem bija jādzīvo, jāuztur savi zirgi un pārējais apbruņojums.

Vasalis zvērēja kungam uzticību un apsolīja, ka nekad neapdraudēs savu kungu un izpildīs viņa prasības. Vasala pienākums bija piedalīties karagājienos ar savu zirgu un ieročiem. Viņam vajadzēja pavadīt kungu, uzņemt to savā pili, ja tas bija nepieciešams, un apsargāt kunga pili. Vēlāk vasaļi sāka kaulēties par saviem pienākumiem, tā, piemēram, 11. gadsimtā Francijā vasaļi domāja, ka kalpot kungam 40 dienas gadā ir pilnīgi pietiekami.

Sākot ar Luiju Dievbijīgo (814.—840. g.), arī bīskapi un abati zvērēja uzticību karalim, saņemot kā lēni no valdnieka savu amatu, bīskapa gredzenu un zizli. Tikai vēlāk garīdznieki, kuri vēlējās reformēt šo procesu, sacēlās pret šādu vasaļa pienākumu, — cīņa izvērtās par ilgstošu konfliktu starp pāvestu un imperatoru.

Kunga pienākumi pret vasali bija īpaši: tam bija jāapgādā vasalis no fiziskām briesmām un jābūt vasaļa advokātam atklātā tiesā.

Lēnis parasti bija zemesgabals, taču vēlāk radās arī naudas lēni, kas situāciju sarežģīja, jo nu vasalis varēja zvērēt uzticību vairākiem kungiem. Vasalis varēja arī daļu no sava lēņa nodot tālāk citam vasalim, tā radot veselu vasaļu ķēdi. Vasaļi sāka uzskatīt savu lēni par īpašumu, kuru var atstāt man-

tiniekiem. Ja vasalis bija zvērējis vairākiem kungiem, tad galvenais kungs bija tas, kuram vasalis nedrīkstēja kaitēt un kuram bija jāpaklausa. Vēlāk uzticība kungam vairs netika ievērota, vasalī tikai vēlējās paplašināt savus īpašumus un tādēļ bija gatavi zvērēt vairāksolitājam. Šī attīstība ievadīja feodālās sabiedrības beigās, ko paātrināja jaunas militārās tehnoloģijas attīstība.

TIRDZNICISKĀ REVOLŪCIJA

Jaunais apvērsejs arklis, kā arī trīslauku sistēma palielināja lauksaimniecības ražību. Tagad zemniekiem bija pārpalikums, kuru varēja pārdot. Ienākumiem pieaugot, zemnieki varēja iegādāties lietas, kuras līdz šim tiem bija nepieejamas. Augošo pieprasījumu pēc dažādiem priekšmetiem apmierināja amatnieki, kāpinot savas saražotās produkcijas daudzumu.

Karolingi norieta laikā izgudroja arī zirgu sakas — gandrīz tādas, kādas tās lieto vēl mūsdienās. Līdz šim aršanai un transportam zemnieki lietoja lēnos vērsus. Aršana ar vērsu iejūgu bija lēnāka un dārgāka, jo viens vērsis nespēja pavilkt to, ko spēja pavilkt viens zirgs. Arī transportam zirgi bija noderīgāki, jo tie soļoja daudz ātrāk nekā vērsi, līdz ar to zemnieks spēja nogādāt savus ražojumus uz attālākiem centriem, sevišķi uz jaunajām augošajām pilsētām. Ap šo pašu laiku izgudroja dzelzs pakavus, kurus piestiprināja pie zirga nagiem ar dzelzs naglām. Tagad zirgus varēja izmantot uz bruģētiem ceļiem. Līdz ar to sākās jaunu ceļu būvniecība.

Kā jau minēju, tika dibinātas jaunas pilsētas un atjaunotas vecās. Iedzīvotāju skaits pilsētās pieauga: aristokrāti pārcēlās uz pilsētām, kur atradās kultūras un reliģiskie centri, zemnieki veda uz tām savus ražojumus pārdošanai. Pilsētās uz dzīvi apmetās amatnieki, jo tur pieauga pieprasījums pēc viņu ražojumiem. Attīstījās arī tirdzniecība ar attālākiem centriem.

Parādījās arī citi izgudrojumi, kas atvieglināja cilvēku darbu. Ūdens dzirnavas lietoja jau Romā ap 400. g., taču tagad tās izplatījās pa visu Rietumeiropu. Ūdensdzirnavas bija tik populāras, ka kāds Bībeles ilustrētājs attēloja pazīstamo stāstu par divām malējām, no kurām viena guļ uz zemes pie ūdens dzirnavām, bet otra nes uz dzirnavām

graudus malšanai. Ūdens dzirnavas lietoja arī vadmalas velšanai.

Vējdzirnavas parādās vēlāk un nāk no Persijas. Dante piemin vējdzirnavas "Dievišķajā komēdijā" (ap 1300. gadu), kur sātans vicina rokas kā vējdzirnavu spārnus.

Papīra izgatavošanas māksla nāk no arābu Spānijas kristīgajā Eiropā tā attīstījās Itālijas pilsētā Fabriāno no 1269. līdz 1276. gadam. Citas Itālijas pilsētas — Paduja, Dženova un Treviso — sekoja Fabriāno piemēram. Papīru gatavoja no lupatām, kuru malšanai lietoja ūdens spēku.

Vērpjamais ratiņš aizvietoja vārpstiņu, arī aužamās stelles parādās ap šo pašu laiku. Sāka lietot arī vienriteņa ķerru.

Vidusjūras rajonā tirdzniecība bija koncentrēta Itālijas pilsētās Venēcijā un Dženovā. Tirdzniecības pamatprincips bija: pirkt pēc iespējas lēti un pārdot pēc iespējas dārgi. Tirdzniecība bija saistīta ar lielu risku, jo preču transports pa zemes ceļu ieilga, tirgotāju apdraudēja laupītāji, tāpat tam bija jāmaksā muita, šķērsojot kādas valsts robežu. Jūras transports prasīja lielāku kapitāla ieguldījumu. Itālijā tirgotāji bieži vien pārdeva pajas jūrmiekiem, kuri piedalījās ceļojumā.

Tirdzniecība bija sevišķi izdevīga, ja kādam tirgotājam vai pilsētai bija monopols uz kādu preci. Venēcija centās paturēt monopolu alauna importā (alaunu lietoja daudzos procesos, arī papīra gatavošanā), sāls importā no Melnās jūras, labības importā, vergu tirdzniecībā utt. Viena no vispieprasītākajām precēm bija garšvielas, kas bija ļoti dārgas. Ārzemju kuģiem nebija atļauts iebraukt Venēcijas ostā, vai arī tiem bija jāmaksā ļoti augsta muita.

Kuģu būvētavās sāka būvēt lielākus kuģus, kas spēja uzņemt pat līdz 250 tonnām preču. Šiem kuģiem bija buras un airi; 13. gadsimtā parādās kuģu stūres.

Grāmatvedības sākumi meklējami tirgotāja piezīmju grāmatās, ar kuru palīdzību viņi centās atcerēties darījumus. Līdz ar tirdzniecības attīstību komercsakari kļuva sarežģītāki — vajadzēja detalizētāku grāmatvedību. Pirmo ievēda t.s. dienas grāmatu vai žurnālu, tad preču pavadzīmju grāmatu, speciālas grāmatas inventāram utt. Pati galvenā bija grā-

mata kredītam un debitam, ar kuras palīdzību finansiālā situācija bija viegli pārskatāma, kaut arī visas kalkulācijas tika darītas ar skaitāmiem kauliņiem.

Viduslaiku baznīcas likums aizliedza kristiešiem ņemt procentus par aizdoto naudu, dažās vietās to aizliedza arī civillikums. Tādēļ kādu laiku naudas aizdošana un banku funkcijas atradās ebreju rokās, kuri ne vien aizdeva naudu uz procentiem, bet arī izdeva akreditīvus. Itāļu komerciālās un industriālās aktivitātes radīja kapitāla pārpalikumu. Tādēļ tie sāka dibināt bankas, lai varētu izmainīt ārzemju naudu un pārvest naudu no vienas Eiropas malas uz otru. Tā kā gandrīz katrai pilsētai un teritorijai bija tiesības kalt savu naudu, tad monētu dažādība bija milzīga, un naudas mainītāji varēja pelnīt, konvertējot vienu monētu otrā. Praktiskais naudas transports no vienas vietas uz otru bija riskants, un baņķieri tiešām varēja prasīt samaksu par saviem pakalpojumiem.

Drīz vien baņķieri aizdeva lielas summas valdniekiem un valstīm, kā arī mazākas summas individuālām personām, un saņēma procentus par aizdotām summām tik ilgi, līdz parāds bija atmaksāts. Tie ļoti veikli apgāja procentu likumu, aizdodami naudu bez procentiem uz ļoti īsu laiku, zinādami, ka parādnieki tik īsā laikā nespēs naudu atmaksāt. Kad šis laiks bija pagājis, aizdevēji, ja parāds netika atmaksāts, pieprasīja soda naudu un pēc kāda laika atkal atkārtoja to pašu procedūru.

Uz ziemeļiem no Alpiem katru itāli, kas bija baņķieris, sauca par "lombardu". Lombarda iela Londonā bija banku centrs Anglijā, pie mums šo vārdu lieto ķīlu namu apzīmēšanai. Lielākās bankas atradās Florencē (Toskānā), varbūt tādēļ, ka Florence bija tuvu Romai un ka pāvesti paši izmantoja Florences bankas. Ap 1250. gadu Florencē bija apmēram 80 banku un daudzas komerckompānijas. Līdz ar komercdarījumu pieaugumu attīstījās arī komunikācija. Itālijā nodibināja pastu, un ar tā palīdzību ziņas no Florences sasniedza Neapoli 5—6 dienās.

Banku darbība iezīmēja kapitālisma sākumu. Senākos laikos pie bagātības varēja tikt, atņemot to kādam citam.

Tagad situācija bija mainījusies. Ja kādam bija vairāk naudas, nekā tas patlaban varēja to izmantot, tas noguldīja bankā uz nelieliem procentiem savus 1000 florinus drošībai. Taču banka šo naudu varēja aizdot kādam citam, varbūt kādai personai, kas atklājusi alauna nogulsnes Itālijā un vēlējas atvērt alauna raktuves. Protams, šī persona maksāja bankai augstākus procentus, nekā banka maksāja noguldītājam. Ja nu šis enerģiskais indivīds spēja kaut kādā veidā pārliecināt vietējo valdību, lai tā aizliedz ievest alaunu no Vidējiem Austrumiem, tad tam bija izdevīgs monopols uz alaunu un viņš kļuva bagāts.

Noguldītājam vēl aizvien bija bankā 1000 florinu, kuri ienesa procentus, aizņēmējam arī bija 1000 florinu, un bankai arī bija 1000 florinu. No nekā radīts vairāk naudas, nekā bija sākumā, tā ir nauda, kas strādā. Radīta jauna bagātība ar jauniem paņēmieniem — tie arī ir kapitālisma sākumi.

Eiropas ziemeļdaļā — Holandē, Vācijā, Anglijā un Skandināvijā — attīstījās kuģu būvniecība. Lai aizsargātu tirgotāju un kuģotāju intereses, nodibinājās tirdzniecības pilsētu apvienības. Pirmo šādu apvienību 13. gadsimta pirmā pusē nodibināja Lībeka un Hamburga, lai nodrošinātu kuģniecības ceļus. Vēlāk citas pilsētas pievienojās tai — tā radās t.s. Hanzas apvienība vai vienkārši Hanza. Hanza pārstāvēja tirgotājus vairāk nekā 30 pilsētās.

Daudzās pilsētās, kur tā izvietoja savus pārstāvjus, Hanza ieguva speciālas tirdzniecības privilēģijas. Šādas pārstāvniecības bija Visbijā, Bergenē, Novgorodā, Brigē un Londonā. Hanzas pārstāvjiem šajos posteņos bija jāievēro stingra disciplīna, piemēram, tie nedrīkstēja precēties, kamēr dzīvoja ārzemēs. Londonā un Brigē Hanzai bija privilēģijas, taču Baltijas jūras tirdzniecību Hanza paturēja sev. Zvejniecība Baltijas un Ziemeļu jūrās bija ļoti ienesīga, jo visi kristieši piektdienās neēda gaļu, un mūki lietoja to vēl mazāk. Kad 14. gs. 80. gados izgudroja mucas siļķu sāļšanai, zvejniecība kļuva vēl ienesīgāka. No Ziemeļeiropas tirgotāji veda uz dienvidiem vasku svecēm, dzintaru lūgšanu krellēm, kokus, zvērādas un labību.

Vēlāk, kad Anglija un Holande izveidoja varenas flotes un

nodibināja kundzību uz jūras, Hanzas vara pamazām norie-
tēja.

Komercaktivitāte radīja jaunas ražošanas nozares un atdzīvināja vecās Romas impērijas pilsētas. Jaunās bagātības, vai cerības uz tām, uzlaboja dzīves apstākļus un palielināja iedzīvotāju skaitu. 12. gs. visa Eiropa atplauka. Sevišķi interesanta bija jaunā tirgotāju kārtā, kas nenāca no lielo zemju īpašnieku vidus, taču bija bezzemnieki, pat dēkaini, kam nebija nekā ko zaudēt un kas uzņēmās tirdzniecības risku. Savstarpējās drošības dēļ tie ceļoja lielās bruņotās karavānās, iepirka preces tur, kur tās bija gatavotas, pēc iespējas lēti, transportēja tās uz Rietumeiropas tirgiem un pārdeva tās pēc iespējas dārgi. Tie bija pirmie kapitālisti, kuri bija ieinteresēti peļņā un bagātību saraušanā. Tai pašā laikā viņi radīja Rietumeiropas pilsētu dzīvi tādu, kādu mēs vēl to pazīstam mūsdienās.

Otra liela pilsētu iedzīvotāju grupa bija kvalificēti amatnieki. Tie skaita ziņā bija lielākā pilsoņu daļa pilsētās. Amatnieki organizējās sevišķās amatu apvienībās — gildēs. Ģildes bija slēgtas organizācijas katram amatniecības veidam, tās noteica standartus saviem ražojumiem, apmācīja mācekļus un izsniedza meistarū apliecības un darīja visu iespējamo, lai nodrošinātu dalībnieku materiālo stāvokli un nostiprinātu savu politisko varu.

Jaunā tirgotāju kārtā bija pirmā, kas sāka mainīt pastāvošo sociālo kārtību. Jaunbagātņieki tirgotāji iespiedās aristokrātijā un vilka sev līdzī arī ievērojamākos un bagātākos amatņiekus. Vēlos viduslaikos jau bija radusies t.s. vidussķira. Pilsētu iedzīvotāji arī palīdzēja noārdīt feodālismu, jo tie parasti gāja kopā ar karaļiem pret feodālajiem kungiem. Pilsētas varēja saglabāt savu neatkarību, klausot vienu tālu kungu nekā vairākus tuvus kungus. Valdņiekiem arī pilsētnieki bija tuvāki, jo tiem bija skaidra nauda un administrācijas prasme. Ar pilsētnieku naudu karaļi varēja noligt algotņus un tie vairs neatradās militārā atkarībā no aristokrātu kavalērijas. Šis apstākļis veicināja daudzo feodālo teritoriju apvienošanu vienā nacionālā valstī.

Karaļu mācītīe advokāti nāca no pilsonības rindām,

pamazām atvietojo ar feodālās paražas ar centralizētiem romiešu likumiem. Pilsētnieki izveidoja spēcīgas militāras vienības, kuras varēja kalpot karaļiem. Karaļi savukārt atzina pilsētu patstāvību un apstiprināja to konstitūcijas pret feodālajiem magnātiem. Visas izmaiņas notika ātrāk jūras piekrastes (ostu) pilsētās, nekā pilsētās zemes vidienē, kur to attīstība bija lēnāka. Francijā pilsētas karaliskā vara pakļāva savām interesēm, Vācijā un Austrijā pilsētas palika vietējo aristokrātu stingrā kontrolē. Itālijā pilsētas absorbēja apkārtnējās teritorijas un izveidojās par pilsētu valstīm.

Pilsētas palīdzēja zemniekiem un kaitēja lielajiem zemes īpašniekiem, jo bieži vien zemnieki no laukiem bēga uz pilsētām. Vācijā populārs bija izteiciens: "Stadluft macht frei!" Ja dzimcilvēks nodzīvoja vienu gadu un vienu dienu pilsētā, tad pilsētas likums to padarīja par brīvcilvēku. Jaunās ražotnes pilsētā apgādāja bijušos zemniekus ar darbu. Naudas ekonomika atvieglāja arī brīvības pirkšanu.

Visas šīs izmaiņas kaitēja lielo zemju īpašniekiem. Tirdzniecība un rūpniecība palielināja naudas cirkulāciju un naudas vērtība kritās — radās inflācija. Muižnieku bagātība bija statiska, zemnieki bēga uz pilsētām un muižnieki zaudēja lēto darbaspēku, taču pilsētās ražojumu cenas cēlās. Muižnieki bija raduši dzīvot atbilstoši noteiktām normām un standartiem, taču, lai to uzturētu, vajadzēja arvien vairāk un vairāk naudas.

Pilsētās koncentrētā ekonomika atbrīvoja karaļus un zemniekus no feodālajiem kungiem, lai gan šis process bija lēns un sarežģīts. Karalis varēja noligt karavīrus algotņus un līdz ar to koncentrēt militāro varu savās rokās. Aristokrātiskā kavalērija kļuva nemoderna un spēlēja niecīgu lomu militārajos spēkos. Pilsētām augot, auga arī pilsētu rūpniecība, pievilkdama zemniekus no laukiem. Muižnieki pamazām zaudēja ekonomisko bāzi, un ar laiku šis process nostiprināja monarhiju.

RENEŠANSE

Vēlie viduslaiki un renesanse bija tas laiks, kad Eiropa piedzīvoja nepieredzētu postu un arī jaunas drosmīgas iniciatīvas. Simtgadu karš (1337.—1453.) starp Angliju un Franciju bija apzināta sevis iznīcināšana, kura kļuva briesmīgāka kara pēdējā posmā, kad sāka lietot šaujampulveri un smago artilēriju. No 1348. gada līdz 1350. gadam Eiropā plosījās buboņu mēris, saukts "melnā nāve", kas dažos apgabalos iznīcināja trešdaļu iedzīvotāju un padarīja ticīgos kristiešus par cilvēkiem, kas ticēja nāves visspēcībai. Baznīcā valdīja shizma 37 gadus (1378.—1415.), un 1409. gadā trīs kardinālu kolēģijas ievēlēja trīs pāvestus, kas visi sacentās savā starpā. 1453. gadā turki ieņēma Konstantinopoli un stāvēja uz Eiropas robežām, gatavi doties tālāk. Eiropas politiskie un reliģiskie institūti sabruka, slimība, bandīti un vilki, sekodami kariem, postīja pilsētas. Eiropieši domāja, ka Rietumu civilizācija tuvojas pilnīgam sabrukumam.

Vēlie viduslaiki demonstrēja nepieredzētu haosu, taču tie nesa sevī arī atdzimšanu, kas turpinājās līdz 17. gadsimtam. Kaut kas tiešām mira, taču arī jauna sēkla tika ievākta, tas bija radošs sabrukums. Šajā laikā tādi zinātnieki kā Marsilijs no Padujas, Viljams Okams un Lorencs Valla viens no otra neatkarīgi kritizēja daudzus viduslaiku pieņēmumus par Dieva būtību, cilvēku un sabiedrību. Šajā laikā karaļi valdīja ar parlamentu palīdzību, un garīdzniecība koncilos uz visiem laikiem ierobežoja pāvesta laicīgo varu. Karaļiem tika atgādināts, ka tie ir atbildīgi tautas priekšā.

Vēlie Viduslaiki uzrādīja nepieredzētu zinātnisku renesansi. Itāļu humānisti pilnīgi apguva klasisko mantojumu un klasiskās valodas, tie ievadīja pedagoģiskās reformas un pārmaiņas kultūrā, kuras izplatījās pa visu Eiropu 15. un

16. gs. Itāļu humānisti izgudroja kritisku vēstures zinātnei un lika lietā 15. gadsimta brīnišķīgo izgudrojumu ("dievišķo mākslu") — grāmatu iespiešanu ar pārvietojamiem burtiem. Šajā laikā tautas valoda godam nostājās līdzās oficiālai un internacionālai latīņu valodai, to sāka plaši izmantot literatūrā un politikā.

Eiropas nacionālās valstis pamazām aizvietoja universālo Baznīcu kā cilvēku lielākās lojalitātes objektu, tagad patriotisms un nacionālisms kļuva par saiti, kas saturēja sabiedrību kopā. Tautas vairs nedevās svētceļojumā uz Romu, bet sacentās, ceļojot uz Tālajiem Austrumiem un dodoties globālos atklāšanas ceļojumos. Nacionālisms radīja zināmu ierobežotību, taču pasaules izpētes ceļojumi — jaunu ekspansijas tendenci. Viduslaiki jaunajiem laikiem — renesansei un reformācijai — padevās it kā nelabprāt.

Vēlos Viduslaikos apmēram 90% no visiem Eiropas iedzīvotājiem nodarbojās ar lauksaimniecību. Trīslauku sistēma un citi uzlabojumi palielināja produkcijas daudzumu, un līdz ar lauksaimniecības ražojumu pārpalikumu palielinājās iedzīvotāju skaits. Vēsturnieki domā, ka starp 1000. un 1300. gadu Eiropas iedzīvotāju skaits divkāršojās. Kad 1313. gadā uznāca neraža un 1317. sākās pat bads, tad buboņu mēris viegli pieveica novājinātos iedzīvotājus. Šī sērga nāca no dienvidiem, caur Itālijas ostas pilsētām. "Melnā nāve" padarīja cilvēku ķermeņus tumšus, ātri pārstaigāja Spāniju un Franciju un iespiedās Ziemeļeiropā. To pārnēsāja žurkas un blusas, un cilvēki bija bezspēcīgi ar to cīnīties. Cilvēki uz šo postu reaģēja dažādi: vieni meklēja glābiņu mērenā dzīvesveidā, citi atkal nodevās dažādām pārmērībām, daži mēģināja aizbēgt no slimības uz kādu nomaļu zemes nostūri. Visdivainākās bija t.s. flagelantu procesijas: cilvēki staigāja no vienas vietas uz otru, sizdami savus ķermeņus, līdz tie sāka asiņot, cerībā, ka Dievs iejauksies un paglābs tos no nāves. Patiesībā tie tikai izplatīja slimību, galu galā baznīca aizliedza flagelantiem (lat. flagello=sist; flagellum=pātaga) šādas izdarības.

Pēc pesimistiskiem aprēķiniem, apmēram 35—40% no visiem Eiropas iedzīvotājiem mira no šīs slimības, izraisot

tālejošas sociālas un ekonomiskas sekas. Darbaspēka trūkums izsauca algu paaugstināšanu un lielo zemes īpašumu vērtības krišanos. Arī amatnieki prasīja augstākas cenas par saviem ražojumiem, kurus pieprasīja vēl vairāk nekā iepriekš, sevišķi, ja tie bija greznuma priekšmeti. Lauksaimniecības ražojumu cenas kritās, jo kritās pieprasījums pēc tiem. Daži lielo zemju īpašnieki pārvērtā aramzemi par aitu ganībām, jo vilnas cenas turējās augstas. Valdība mēģināja kontrolēt algas, izdodot likumus, kuri nosacīja, ka algām jāpaliek pirmsmēra laika līmenī. Arī ģildēs valdīja nemiers, jo mācekļi vēlējās kļūt meistari, taču ģildes noteikumi stingri ierobežoja meistaru skaitu. Mēris mazināja muižnieku ietekmi politiskajā dzīvē un samazināja garīdznieku skaitu. Karaļi pilnā mērā izmantoja šo situāciju, viņi, koncentrējot varu un ekonomiku savās rokās, sāka balstīties uz nacionālajām jūtām.

Pēc 1450. gada notika pāreja no sadrumstalotā feodālisma uz apvienotu nacionālu monarhiju. Bruņniecības ideāli un atsevišķu teritoriju valdnieki vēl nepazuda no skatuves, dažos gadījumos to ietekme pat pieauga, taču visumā ciņā starp "vienu" un "daudziem" monarhija guva uzvaru.

Feodālā monarhijā vara bija dalīta starp ķēniņu un daļēji patstāvīgiem vasaļiem. Aristokrātija un pilsētas izveidoja zināmu parlamentāru institūtu, kas katrā valstī bija ar savu specifiku, tas kavēja monarhijas varas centralizāciju. Simtgadu karš un shizma baznīcā vājināja aristokrātiju un garīdzniecību. Pilsētas nostājās valdnieku pusē, un nevis vairs aristokrāti un garīdznieki veidoja karaļa birokrātiju, bet gan advokāti, grāmatveži un militārie speciālisti, kas nāca no pilsonības rindām. Feodālā iekārta saira un izveidojās suverēnas valstis. Suverēnā valstī aplikšana ar nodokļiem, karu pieteikšana un vešana, kā arī likumu izdošana un izpildīšana vairs nebija daļēji autonomo vasaļu, bet gan monarha paša izvēlēto aģentu rokās. Nodokļi, kari un likumi kļuva nacionāli, tie nebija vairs reģionāli. Lai veidotu nacionālu valsti, monarham bija jāatbrivojas no aristokrātijas un parlamentārās kontroles. To monarhi arī veica: Ferdinands un Izabella reti kad sasauca parlamentu, Francijā starp 1484. gadu un 1560. gadu parlaments nemaz nesanāca, un Hen-

rijs VII Anglijā spēja ieņemt diezgan naudas bez parlamenta ziņas, jo tam bija dotas tiesības saņemt visus muitas ienākumus. Valdniekiem palīdzēja lieliski politiski teoretīki, tādi kā Marsilijs no Padujas, Makjavelli un Žans Bodēns.

Nekad šajā laikā pavalstnieki nebija pilnīgi pakārtoti vienvaldniekam, taču 15. gadsimta otrā pusē monarhi pierādīja, ka viņi rada likumus. Valsts ierēdņi redzēja problēmas visas valsts un nevis atsevišķu provinču vai reģionu mērogā. Protams, šad un tad gadījās, ka ierēdņi, kuri rikojās valdnieka vārdā, aizstāvēja lokālās intereses, tomēr šie ierēdņi bija un palika patiesi karaļa ierēdņi, kuri bija lojāli "valstij".

15. gs. monarhijas sāka veidot pastāvīgas nacionālas armijas. Aristokrātiskās kavalērijas nozīme mazinājās, kājnieki un artilērija veidoja armijas svarīgāko daļu. Algotņus varēja salīgt Šveicē un Vācijā, un šie profesionālie karavīri cīnījās par naudu un laupījumu efektīvāk nekā feodālie vasaļi. Taču, ja valdnieks nespēja samaksāt savai armijai algas, tad draudēja dumpji un banditisms.

15. un 16. gs. kari izmaksāja aizvien dārgāk, un monarham vajadzēja atrast jaunus ienākuma avotus. Ienākumu pieaugumu kavēja fakts, ka augstākās sabiedrības kārtas domāja, ka tām nav jāmaksā nodokļi. Aristokrāti aizsargāja savus īpašumus un tradicionālās tiesības, un uzskatīja nodokļus par pazemojumu. Valsts ienākumi varēja augt tikai uz to rēķina, kuri nespēja pretoties un kuri vismazāk spēja tos maksāt.

Valdniekam bija vairākas iespējas, kā palielināt valsts ieņēmumus. Kā feodālais kungs tas varēja pieprasīt nomas naudu no saviem vasaļiem, tas varēja uzlikt nacionālus nodokļus dažādām pirmās nepieciešamības precēm, kā, piemēram, sāls nodoklis Francijā vai nodokļi par katru komercdarījumu Spānijā. Valdnieks varēja uzlikt tiešus nodokļus zemniekiem, jo parlamentārajos institūtos sēdēja privileģētie, un nevis zemnieki. Valdnieks varēja arī pārdot ienesīgus valsts amatus vai izdot valsts obligācijas. Viņš nekad neprasīja nodokļus no aristokrātiem, taču dažreiz aizņēmās no tiem naudu.

Renesanse Itālijā

Jakobs Burkharts savā grāmatā "Renesanses kultūra Itālijā" (1860. g.) apraksta renesansi kā modernās pasaules prototipu. 15. un 16. gadsimtā Itālijā atdzima antīkā literatūra, māksla un zinātne. Sekulārās un zinātniskās vērtības sāka aizvietot reliģiskos ticējumus. Cilvēki izstrādāja racionālu, objektīvu un statistisku pieeju realitātei, kā arī atklāja savu individuālo nozīmi un mākslinieciski radošās spējas. Varbūt šāds viedoklis ir pārspilēts, jo daudzi renesanses zinātnieki un domātāji palika cieši saistīti ar kristīgo domāšanas veidu, tomēr jāsaka, ka renesanse bija pāreja no viduslaikiem uz moderno pasauli. Viduslaiku Eiropa, īpaši pirms 12. gs., bija feodāli sadrumstalota sabiedrība, kur ekonomikā dominēja lauksaimniecība, un kultūrā — Baznīca. Renesanses Eiropai pēc 14. gadsimtena bija raksturīga pieaugoša nacionālā pašapziņa, politiskā centralizācija, pilsētu ekonomika, kas balstīta uz organizētu tirdzniecību un kapitālismu, un aizvien lielāka sekulāra domāšanas un kultūras (ieskaitot reliģijas) kontrole. Lai gan visi šie renesanses elementi viskrasāk parādījās Itālijā, jānorāda, ka tie parādījās arī Ziemeļeiropā.

Renesanse, kas bija vairāk nekā vienkāršas izmaiņas kultūras dzīvē, vispirms parādījās Itālijas pilsētās, kuru augšanu veicināja tirdzniecība, bankas utt. Ar laiku tās sāka dominēt pār apkārtējo teritoriju, radīdamas pilsētu valstis. Pilsētām par labu nāca arī endēmiskie kari starp pāvesta (gvelfu) un imperatora (gibelīnu) frakcijām. No Itālijas pilsētām kā pirmā jāmin Florence. Jāpiezīmē, ka jauno kultūru veicināja despoti (Milānā) un diezgan varmācīga demokrātija (Florencē), kā arī sekulāri orientētie pāvesti.

Viens šīs kustības aspekts tiek saukts par humānismu. Šo jēdzienu saprot dažādi: daži uzskata to par nekristīgi orientētu filozofiju, kas uzsver cilvēka cieņu, cīnās par individuālismu un sekulārām vērtībām; daži atkal izvirza argumentus par to, ka humānisms cīnās par autentisku katoļu kristietību un pretstata sevi pagāniskajām Aristoteļa mācībām; citi atkal aplūko humānismu kā zinātnes formu,

kas mēģina veicināt pilsonisku atbildību un politisku brīvību; citi humānismā saskata pedagogisku programmu ar uzsvaru uz retoriku un uz prātu orientētu zinātni pašu studiju un zināšanu dēļ.

Visās šajās definīcijās ir daļiņa patiesības. Humānisms bija zinātniska grieķu un latīņu klasiķu, kā arī seno baznīcas tēvu darbu studijas pašas studēšanas dēļ, cerībā atjaunot antikās normas un vērtības. Humānistu aizstāvēja *studia humanitatis*, proti, t.s. brīvo mākslu studijas, kas ietvēra gramatiku, retoriku, poētiku, vēsturi, politiku un morālfilozofiju. Šo priekšmetu studijas tika uzskatītas kā intelektuālās baudas un cilvēces cieņas augstākā izpausme, kā sagatavošanās priekšnoteikums dzīvei, kas piepildīta ar tikumisku aktivitāti.

Klasiskā un arī kristīgā senatne tika studētas jau pirms renesanses, karolingu laikā un arī vēlāk 13. gs. Parīzē, taču to nevar salīdzināt ar renesanses sasniegumiem. Renesanses zinātnieki bija daudz sekulārāki un to interešu lauks bija plašāks, jo viņi bija atraduši daudzus senus manuskriptus, kā arī paaugstinājuši to studiju prasmi. Humānistu metode nebija tikai salīdzināšana un kopsavilkumu izdarīšana, viņi vērsās tieši pie oriģinālvota un no tā izdarīja savus secinājumus. Itāļu humānistu dedzīgi izskatīja visus manuskriptu krājumus un atstāja vēlākiem zinātniekiem grieķu un latīņu tekstu materiālus; grieķu un latīņu valodu prasme bija to galvenais darbarīks.

No tā laika dzejniekiem minēšu tikai trīs vārdus, kuru darbu pazišana ir nepieciešama katram cilvēkam, kas vēlas būt izglītots : Dante, Bokačo un Petrarka.

Humānistu zinātniskais ideāls bija filoloģiska precizitāte un vēsturisks patiesīgums, un tādēļ dažreiz viņi kļuva par iepriekšējās tradīcijas kritiķiem, to nemaz negribēdami. Objektīvs pētniecības darbs bieži iedragāja senās tradīcijas, tai skaitā arī viduslaiku baznīcas pamatus. Lorenzo Valla (1406.—1457. g.) ir slavens ar savu atklājumu par t.s. "Konstantīna veltījumu". Tas bija dokuments, kas bija it kā Konstantīna rakstīts, ar kuru imperators dāvināja pāvestam lielas teritorijas. Valla, izmantodams viselementārāko filoloģiju

un vēsturisku loģiku, pierādīja, ka šis dokuments rakstīts 8. gs., jo tur sastopami tādi anahronismi kā "lēnis" un citi vārdi, kas neeksistēja 4. gs. vai arī neko nenozīmēja. Valla nebija domājis, ka protestanti šo metodi vēlāk izmantos savos nolūkos. Līdzīgā veidā Valla norādīja uz kļūdām latīņu *Vulgata*, kas bija Romas katoļu baznīcas autoritatīvā Bībeles versija. Tā humānisti izstrādāja kritiskas lasīšanas un domāšanas iemaņas.

Renesanses Eiropā laju intereses un vērtības vairs nebija pakārtotas garīdzniecības interesēm. Pedagoģijā, kultūrā un reliģijā laji ieņēma vadošu lomu un pat rādīja paraugu garīdzniekiem. Par lielajiem krīzes gadiem daļēji vainojams tas apstākļi, ka baznīcai zuda internacionālā vara. Tomēr svarīgāks moments bija jaunā nacionālā pašapziņa, spējīgā nacionālā laju birokrātija un lielais progress laju izglītībā. Viduslaiku kristīgās vērtības tika piemērotas renesanses garam, kas orientējās uz šo pasauli. Sievietes un vīrieši no jauna mācījās novērtēt un pat slavēt sekulāro pasauli, izglītību un tīri cilvēcīgas aktivitātes.

Šī jaunā pieeja dzīvei vislabāk atspoguļojas glezniecībā un skulptūrā 15. gs. beigās un 16. gs. sākumā, kad renesanse bija sasniegusi savu kulmināciju. Gleznotāji un skulptori imitēja grieķu un romiešu mākslu, radīdami harmoniskas, simetriskas un proporcionāli pareizas cilvēku formas, orientējoties uz pozitīvu realismu. Bizantijas un gotiskā māksla bija reliģiska un idealizējoša, turpretim renesanses māksla mēģināja reālistiski reproducēt dabu. Renesanses māksliniekiem bija pieietami jauni tehniskie paņēmieni, kuri tika ieviesti 15. gs.: eļlas krāsas, ēnošana, lineārā perspektīva u.c. Salīdzinot ar plakanajām Bizantijas un gotikas gleznām, renesanses gleznās ir enerģija, dzīvība un tās uz audekla reproducēja trīsdimensiju telpu. Renesanses mākslinieku vārdi ir kā mākslas vēstures grāmatas satura rādītājs: Džoto, Leonardo da Vinči, Rafaēls, Mikelandželo, Bellīni, Botičelli, Tintoreto, Dīrers.

Interesanta personība šajā laikā ir Nikolo Makjavelli (1469.—1527.). Viņa grāmatu "Princis" (1513.) var lasīt gan kā tā laika cinisku satīru, gan kā valdnieku rokasgrāmatu.

REFORMĀCIJA

Protestantu reformācija nebūtu varējusi notikt bez lielās krīzes viduslaiku baznīcā Aviņjonas "trimdas" laikā, lielās shizmas un renesanses laika pāvestiem. Daudziem Eiropas iedzīvotājiem viduslaiku baznīca vairs nespēja dot reliģisku mierinājumu.

Baznīcas tradicionālā mācība un spirituālā prakse izraisīja krīzi intelektuālajos garīdzniekos un lajos. Pāvestu sekulārās pretenzijas un teologu sausā sholastika mudināja lajus un garīdzniekus meklēt siltāku, tuvāku, personiskāku un ideālistiskāku pietāti pret Dievu. Pāvestu acīs šādi meklējumi bija ķecerīgi. Vēlajos viduslaikos sastopam vienus no otra neatkarīgus laju un garīdznieku mēģinājumus reformēt reliģisko dzīvi, kā arī eksperimentēt ar jaunām reliģiskām formām.

Daudzi un dažādi faktori veicināja laju kritisko nostāju pret baznīcu. Pilsētās laji zināja daudz vairāk par pasauli nekā tie, kas kontrolēja viņu dzīvi. Laji bija daudz ceļojuši gan kā karavīri, gan kā svētceļnieki, pētnieki un tirgotāji. Jaunā pasta sistēma un jaunās iespiedmašīnas informēja tos par notikumiem visā pasaulē. Grāmatas un bibliotēkas mudināja cilvēkus lasīt, radīdamas viņos intelektuālu zinātkāri. Tāpēc laji bija spējīgi pārņemt iniciatīvu savās rokās, lai veidotu sabiedrības kultūras dzīvi.

Sākot ar albigēšiem, valdiešiem, begniem un beghardiem 13. gs. līdz lolardiem un husītiem 15. gs., laju reliģiskajām kustībām bija kopējs mērķis: reliģiska vienkāršība, atdarinot Jēzus Kristus vārdus un darbus. Viņi visi vēlējās reliģiju, kurā valdītu īsta pašuzpurešanās, kādu rādīja Jēzus Kristus un pirmo mācekļu piemērs. Laji vēlējās, lai katram baznīcas loceklim būtu tās galvai vienlīdzīgas balsstiesības.

Viņi vēlējās arī garīgāku baznīcu, — kas uzskatāmi dzīvotu pēc Jaunās Derības parauga.

Reformācijas priekšvakarā Romas internacionālais baznīcas iestāžu tīkls, kas bija vienojis Eiropu viduslaikos, sāka izirt. Šo procesu paātrināja atsevišķu reģionu nacionālisms un vietējās sekulārās administrācijas kompetence. Bieži varēja dzirdēt teicienu: "Māte Baznīca, mēs paši to varam padarīt labāk!" Sena tradīcija atļāva pāvestiem pārdot augstākos baznīcas amatus vairāksolišanā, turklāt atbrīvojot tos no dzīvošanas attiecīgajā vietējā rezidencē (viņi visi daudz labprātāk dzīvoja Romā, tuvāk pāvestam un galvenajai pilsētai). Nav jābrīnās, ka vietējā reliģiskā dzīve pamira. Algotie vietnieki nebija īpaši ieinteresēti dedzīgā savu reliģisko pienākumu izpildīšanā, jo vietējā reliģiskā centra ienākumi nonāca amata turētā kasē, kas atradās Romā. Vēlajos viduslaikos reti kāda pilsēta nesūdzējās par savu bīskapu, abatu un prelātu slikto vadību, naudas politiku un konkubinātu.

Draudzes jau bija skaļi protestējušas pret baznīcas ne taisnīgo naudas politiku ilgi pirms tam, kad Mārtiņš Luters publicēja savu slaveno apsūdzību "Vācu nācijas kristīgai aristokrātijai" (*An den christlichen Adel deutscher Nation*, 1520.). Īsi pirms Reformācijas īpaši populāra bija atlaidu pārdošana, kam bija jāatbrīvo dvēseles no reliģiska soda purgatorijā, un ne tikai paša pircēja dvēseli nākotnē, bet arī tā mirušo tuvinieku dvēseles. Arī pret šo naudas vākšanas veidu ļaudis bija protestējuši pirms Lutera. Attiecīgo zemju laicīgie valdnieki nepretojās atlaidu pārdošanai, ja daļa ienākumu nonāca viņu kasēs. Kamēr ienākumi palika uz vietas, viss bija kārtībā, bet, kad sāka pārdot atlaidas tālejošākiem mērķiem, piemēram, Sv. Pētera katedrāles būvei Romā, pret kuru Luters protestēja, vispārēja pretestība pieauga gluži ekonomisku iemeslu dēļ.

Atlaidu pārdošana turpinājās, kamēr vietējie laicīgie valdnieki nebija atraduši labāku veidu, kā gūt ienākumus no reliģijas. Un šāds jauns un efektīvs līdzeklis radās pavisam drīz. Reformācija atļāva klosteru slēgšanu un reliģisko īpašumu konfiskāciju.

Viduslaikos baznīcas un civilie likumi piešķīra ga-

rīdzniekiem īpašas personas un īpašuma tiesības. Baznīcām un klosteriem kā svētām vietām nebija jāmaksā nodokļi un jāpilda citi likumi. Tās bija vietas, kurās valdīja "svēts miers" un kuras deva patvēruma tiesības. Apgrūtināt garīdzniekus ar tādiem pienākumiem kā militārais dienests, pilsētas vārtu sargāšana u.c. līdzīgiem pilsoņa pienākumiem bija aizliegts. Laji, lai arī kādu amatu vai stāvokli tie ieņēmtu, nevarēja tiesāt garīdzniekus, kas bija vidutāji starp pilsoņiem un Dievu. Tāpēc garīdznieki baudīja "vietas imunitāti" (baznīcas īpašumiem nav jāmaksā nodokļi, un tiem ir patvēruma tiesības) un "personas imunitāti" (garīdzniecību nevar tiesāt civilās tiesās).

Reformācijas priekšvakarā izdeva rīkojumus, kas sašaurināja šīs tiesības. Likumi mēģināja regulēt jaunu baznīcas īpašumu iegūšanu. Tāpat tie mēģināja regulēt patvēruma tiesības, jo bieži tās traucēja tiesu darbību. Bija arī mēģinājumi piemērot nodokļu likumus baznīcas īpašumiem. Laicīgā valdība vairs necieta baznīcas iejaukšanos politiskās un administratīvās funkcijās.

Mārtiņš Luters un vācu reformācija

Viduslaiku Vācijai trūka politiskās vienotības, lai tā varētu īstenot "nacionālas" reliģiskās reformas, kā to darīja Francija un Anglija. Vācijā reformācija varēja notikt tikai zināmos ierobežotos apgabalos. Vācu reformācijas centrā atrodas Mārtiņš Luters. Reformācijas avots bija problēmas, kas bija kopējas garīdzniekiem un lajiem: tradicionālās viduslaiku baznīcas nespēja sniegt personisku un intelektuālu mierinājumu. Luteru sevišķi nodarbināja milzīgā starpība starp paša grēcīgumu un to taisnīgumu, kāds nepieciešams pestīšanai. Tradicionālās baznīcas mācības un grēksūdzes sakraments nedevis mierinājumu. Lutera rakstīja, ka viņš sācis nicināt izteicienu "Dieva taisnīgums". Luteram šķita, ka šis izteiciens prasa no viņa tādu dzīvesveidu, kuru nevar sasniegt ne viņš, ne arī kāds cits. Lutera ideja par "pestīšanu tikai caur ticību" tika izstrādāta pamazām dažu gadu laikā.

Viņš mācīja, ka taisnīgums, kuru prasa Dievs, nenāk no reliģiskiem darbiem vai ceremonijām, bet mājo visos, kas vienkārši tic un paļaujas uz Jēzus Kristus pestīšanas darbu, kas vienīgais iemieso pilnīgu taisnīgumu Dieva priekšā. Ticēt Jēzum Kristum nozīmē stāvēt Dieva priekšā, tērtam Kristus taisnīgumā.

Konflikta sākumu izraisīja t.s. "jubilejas atlaidas", kuras izsludināja pāvests Jūlijs II 1517. gadā, lai savāktu līdzekļus Sv. Pētera katedrāles atjaunošanai Romā. Saksijā šajā pasākumā piedalījās pāvests, Maincas arhibīskabs Albrehts, kas reizē bija arī Magdeburgas bīskaps, un Augsburgas bankieris Fuggers. Atlaidas pārdeva pieredzējis atlaidu pārdevējs slavenais sprediķotājs Jānis Tecels. Viņa sauklis *Sobald das Geld im Kasten klingt, die Seele schon in Himmel springt* ieguvis apšaubāmu slavu. Kad 1517. gada 31. oktobrī Luters pienāgloja savas 95 tēzes pret atlaidu tirgošanu pie Vitenbergas cietokšņa baznīcas durvīm, viņš pats īsti neapzinājās, ko aizsāk. Pēc ekskomunikācijas un sprieduma Vormsas parlamenta priekšā Luters nonāca Vartburgas pilī, kur viņš atradās kūrfirsta Frīdriha Gudrā aizsardzībā. Šeit Luters pārtulkoja Jauno Derību vācu valodā.

Jau 16. gs. 30. gados Lutera sekotāji izveidoja reģionālas konsistorijas, kurās darbojās teologi un advokāti, kas pārraudzīja un vadīja jauno protestantu baznīcu. Filips Melanhtons bija kustības garīgais vadonis. Protestantisms ātri izplatījās Dānijā un Zviedrijā, un pat dažās Polijas provincēs. Ar 1555. gada Augsburgas miera līgumu bija panākta savstarpēja vienošanās, sekojot principam: *cuius regio, eius religio*. Anabaptisti un kalvinisti netika iekļauti šajā līgumā. Anabaptisti atkāpās, taču kalvinisti organizēja paši savu revolūciju visā Ziemeļeiropā.

Žans Kalvins un Ženēvas reformācija

16. gadsimta otrajā pusē kalvinisms nomainīja luterānismu kā dominējošā protestantu kustība Eiropā. Kalvinisti ticēja dievišķai predestinācijai un individuālai atbildībai sabiedrības

pārorganizēšanā pēc Dieva plāna. Kalvinisti kļuva dedzīgi reformatori un centās pārveidot cilvēku sabiedrību tā, lai sieviešu un vīriešu ārējā rīcība atbilstu iekšējai ticībai.

Vācu sociologs Maksis Vēbers savā darbā "Protestantu ētika un kapitālisma gars" (1904.) saka, ka šī īpatnējā pašpalāvības un pašdisciplinēta aktivisma kombinācija radīja ētiku, kas stimulēja un nostiprināja agrīno kapitālismu, cieši saistot kalvinismu un vēlāko puritānismu ar kapitālistiskās sabiedrības attīstību.

Kalvins (1509.—1564.) piedzima garīdzniecībai tuvā ģimenē, saņēma šim garam atbilstošu izglītību, taču nostājās reformatoru pusē. 1534. gadā viņš piedzīvoja, ka viņa "spītīgo sirdi mācīja pats Dievs". Kalvins sava Ženēvas protestantisma garā izveidoja teokrātisku valsti. Viņa grāmata "Kristīgās baznīcas institūti" ieņem svarīgu vietu protestantu teoloģijā.

Kalvins un viņa sekotāji vēlējās uzlabot sabiedrības morāli. Viņš domāja, ka ticība nav saistīta tikai ar prātu, tā maina katra cilvēka darbību un saskaņo to ar Dieva likumu. Dieva izredzētajiem jādzīvo tā, lai tas labpatiktu Dievam. Kalvins pūlējās šo mērķi sasniegt ar konsistorijas palīdzību, kura sastāvēja no vecākajiem un mācītājiem un kuru vadīja 4 sindiki. Konsistorija ieviesa stingru tikumisku disciplīnu un sodīja katru morālu un reliģisku pārkāpumu: par neiešanu uz baznīcu — 2 sū sodanaudas, par "nešķīstu dzīvošanu" — sešas dienas pie ūdens un maizes un 60 sū soda naudas. Vēlāk ļaudis sodīja arī par Kalvina un konsistorijas kritizēšanu.

Katoļu reformācija un kontrreformācija

Protestantu reformācija nepārsteidza viduslaiku baznīcu, jo arī pašā baznīcā notika reformu mēģinājumi, kurus veica koncili. Viens no pēdējiem bija Trientas koncils (1545.—1563.), kuru kontrolēja pāvests un vairākums itāļu bīskapu. Koncila īstenotās reformas attiecās uz baznīcas iekšējo disciplīnu: tika ierobežota baznīcas amatu un citu reliģisku īpašumu

pārdošana, bīskapi, kas nedzīvoja savās diecēzēs, bija spiesti atgriezties savās vietās, lai tur piedalītos reliģiskajā dzīvē. Nekādas doktrinālas maiņas netika ieviestas. Baznīca palika pie labajiem darbiem kā pestīšanas līdzekļa, septiņiem sakramentiem, maizes pārvēršanās miesā, vīna aizlieguma lajiem, garīdznieku celibāta, purgatorija realitātes, svēto, relikviju un svētbiļžu kulta, kā arī atlaidu pārdošanas.

Šajā laikā nodibinājās arī jaunas mūku biedrības, no kurām nozīmīgākā bija Ignacija Lojolas dibinātā "Jēzus biedrība" — jezuīti. Baznīca to oficiāli atzina 1540. gadā. Jesuītu ordenis uzsvēra stingru iekšēju un ārēju disciplīnu, garīgus vingrinājumus, padevību augstākām baznīcas autoritātēm, garīgu entuziasmu un misticismu — tā bija kombinācija, kas atgriezta daudzus protestantus atpakaļ katoļticībā, īpaši Austrijā un Bavārijā.

LIELIE ĢEOGRĀFISKIE ATKLĀJUMI

Reformācijas priekšvakarā paplašinājās ne tikai eiropiešu garīgie, bet arī ģeogrāfiskie apvāršņi. Ar 15. gs. sākās Rietumeiropas globāla ekspansija un tirdzniecības pārvešana no Vidusjūras un Baltijas jūras uz Atlantijas okeānu. Gluži praktiski un arī reliģiski motīvi mudināja portugāļu princi Henriju Navigatoru (1394.—1460.) atbalstīt ekspedīcijas Āfrikas krastu izpētei. Viņa galvenais mērķis bija tirdzniecība ar zeltu, šis monopols gadsimtiem ilgi piederēja arābiem. Jau 15. gs. pēdējā dekādē portugāļu kuģi veda zeltu no Gvinejas uz Lisabonu un Antverpeni.

Līdzās zeltam svarīgs bija arī garšvielu tirgus ar Indiju. 15. gs. eiropiešu pārtika bija vienmuļa: maize, biežputra, kāposti, rāceņi, zirņi, lēcas un sīpoli, un gaļa lopu kaujamā laikā. Garšvielas, īpaši pipari un krustnagliņas, bija sevišķi pieprasītas pārtikas uzglabāšanai un garšas uzlabošanai.

Portugāle šai laikā bija progresīvākā un rietumnieciskākā no visām Eiropas karaļvalstīm. Karaļdēla Henrija Jūras braucēja vadībā portugāļi atklāja un kolonizēja 9 Azoru salas (1439.—1453.). Korvo sala, kas atrodas vistālāk uz rietumiem, ir tikai 1024 jūras jūdzes no Ņufaundlendas. Portugāļi domāja, ka vēl tālāk uz rietumiem vajadzētu būt arī citām salām, viņi mēģināja tās atklāt, taču nesekmīgi.

Portugāļi vēlējās atrast jūras ceļu uz "Indijām" (Indiju, Ķīnu un austrumu salām), lai varētu iegūt garšvielas, zāles un dārgakmeņus. Šīs preces sasniedza Eiropu nelielos daudzumos ar karavānām pa zemes ceļiem. Marko Polo stāstīja brīnišķīgus stāstus par zeltu un sudrabu, ko var iegūt Austrumos. Izdevīgākais ceļš likās uz dienvidiem gar Āfrikas krastu, un portugāļu jūrnieki devās šajā virzienā.

1460. gadā tie sasniedza Dakaru un 15 gadus vēlāk bija jau izpētījuši Gvinejas līci, pirka tur zeltu, zilonkaulu, vergus un piparus. Šādiem tāliem jūras ceļiem portugāļi izbūvēja jauna veida buru kuģi — karavelu. Vēlāk Kolumbs šāda veida kuģus izmantoja saviem ceļojumiem.

Tagad katrs zināja, ka zeme ir apaļa un teorētiski ir iespējams sasniegt “Indijas”, braucot rietumu virzienā, tikai neviens nedomāja, ka tas ir praktiski iespējams. 1488. gadā Bartolomejs Diass apbrauca Labās Cerības ragu un bija ceļā uz Indiju, taču tad viņa jūrniecei sadumpojās un piespieda griezties atpakaļ. Taču arī šajā braucienā viņš nebija redzējis sauszemi ilgāk kā trīs nedēļas.

Kristofora Kolumba ceļojumi ir jau kļuvuši par folkloru, tādēļ par tiem nav daudz jāstāsta. Pirmais viņa ceļojums notika no 1492. gada 3. augusta līdz 1493. gada 15. martam. Pirmā ceļojuma beigās Kolumbs nedomāja, ka ir atklājis jaunu kontinentu, viņš bija pārliecināts, ka sasniedzis Ķīnas piekrasti. Otrajā ceļojumā viņš izpētīja Dominiku, Jamaiku, Kubu un Puertoriko.

Tajā pašā laikā arī kāda cita nācija nejauši atklāja Ameriku. Dženovietis Džons Kabots, Kolumba tautietis, Venēcijas pavalstnieks un tirgotājs no Bristoles, ticēja, ka Austrumus var aizsniegt, burājot uz rietumiem. Viņš noslēdza līgumu ar Anglijas karali Henriju VII (gluži kā Kolumbs ar Spānijas valdniekiem), ka tas dos līdzekļus ekspedīcijai, un 1497. gada 2. maijā izbrauca no Bristoles savā kuģī “Matejs” (*Mathew*), kas bija tik mazs, ka tā komandā bija tikai 18 jūrniecei. 24. jūnijā ceļotāji ieraudzīja salu (droši vien kādu no salām pie Jaunskotijas krasta), saskatīja krastā žāvēšanai izkārtus tīklus, taču neredzēja cilvēkus; viņi sazvejoja daudz mencu un 6. augustā atgriezās Bristolē. Vēlāk Džona slavenākais dēls Sebastjans devās braucienos uz Ameriku, taču kuram gan interesēja mežains krasts vai laba mencu zveja, ja tur nebija zelta...

Kolumbs devās savā trešajā ceļojumā 1498. gadā un ceturtajā ceļojumā 1504. gadā. Atgriezies Eiropā, viņš mira viens un visu aizmirsts.

1497. gadā portugālis Vasko da Gama ar četriem kuģiem

un 168 vīriem apbrauca Labās Cerības ragu un sasniedza Kalkutu Indijā. Pēc diviem gadiem un diviem mēnešiem — 1499. gadā — viņš atgriezās Lisabonā ar kuģiem, kas bija pielādēti ar pipariem, krustnagliņām, muskatriekstiem, kanēli un dārgakmeņiem.

1500. gadā Pedro Kabrals atklāja Brazīliju un pasludināja to par Portugāles īpašumu. Jau iepriekš, pēc Kolumba pirmā ceļojuma, pāvests bija devis tiesības Spānijai uz visām jaunatklātajām teritorijām, kas atrodas 318 jūras jūdzes uz rietumiem no Kapa Verde salām. Portugāle protestēja un nākošā gadā noslēdza līgumu, saskaņā ar kuru robežu pārcēla 860 jūras jūdzes uz rietumiem, šī jaunā demarkācijas līnija atstāja Brazīliju Portugālei.

Daži spāņu virsnieki, kuri bija ceļojuši ar Kolumbu, paši uz savu roku devās jaunos atklāšanas ceļojumos. Uz kāda kuģa ceļoja Florences tirgotājs Amerigo Vespuči, vēlāk viņa jaunās zemes apraksts, kurā netrūka visvisādu pārspilējumu, kļuva populārs Ziemeļeiropā, un kāds vācu kartogrāfs ierosināja nosaukt jauno kontinentu par Ameriku. Jaunais vārds tika pieņemts un tiek lietots vēl mūsdienās (kas būtu noticis, ja jauno kontinentu sauktu par Vespučiju?).

Daudzi ceļotāji un pētnieki devās uz jauno kontinentu, viņu ceļojumu apraksti ir interesanti. Šeit minēšu tikai vienu ceļotāju — Ponciju de Leonu. Viņš bija dzirdējis par kādu brīnumainu avotu Bahamu salās, kas spējot atjaunot vecus cilvēkus. Būdam 53 gadus vecs un jau diezgan savārdzis, de Leons nolēma atrast šo avotu. 1513. gada aprīlī viņš atrada Sv. Jāņa upes grīvu un izcēlās krastā, kuru nosauca par Floridu, godinot skaisto Lieldienu laiku. De Leons apbrauca visu pussalu, atklāja salas Floridas dienvidos un aizsniedza Pensakolu. Bet viņš atgriezās, neatradis spirdzinošo avotu un zeltu. Kareivīgie Seminoles indiāņi neatļāva de Leonam Floridā nodibināt koloniju. Aviless 1566. gadā nodibināja Sv. Augustīna pilsētu kā atbalsta punktu kuģiem, kas atgriezās ar bagātībām Spānijā.

Portugāļu kapteinis Fernans Magelāns bija pavadījis 7 gadus Tālajos Austrumos un ticēja, ka t.s. Garšvielu salas (Holandes Indijas) var sasniegt vieglāk, kuģojot rietumu

virzienā. Portugāles valdnieks nebija ieinteresēts šādā pasākumā, un Magelāns piedāvāja savus pakalpojumus Spānijas valdniekam. Magelāns saņēma no Spānijas valdnieka 5 kuģus un 1519. gada augustā uzsāka ceļojumu uz rietumiem. Janvārī viņš sasniedza Plates upes grīvu un atklāja, ka tā ir upe, nevis jūras šaurums, kas vestu uz rietumiem. Magelāns turpināja ceļu gar Patagonijas krastu un pārziemoja Sv. Juliāna ostā. Šeit četri kapteiņi sadumpojās, taču Magelāns sacelšanos apspieda, dažus sacelšanās vadītājus pakāra un citus pameta krastā. Ceļojums turpinājās, un 1520. gada 21. oktobrī Magelāns atklāja ieeju jūras šaurumā, kas vēl mūsdienās nes viņa vārdu.

Ar trim pārpalikušajiem kuģiem Magelāns burāja 38 dienas pa 500 km garo līkloku ceļu, kas atrodas Andu kalnu dienviddaļā. Daudziem ceļiem nebija izejas, visapkārt bija augsti klinšu kalni, aukstums un migla — visas tipiskās jūrnieku briesmas. Vēl tagad daudzi labāk burā ap vētraino Horna ragu, nekā seko Magelāna pēdās. Tomēr 1520. gada 28. novembrī trīs Magelāna kuģi sasniedza mierīgākus ūdeņus. Sekoja ceļojuma grūtākā daļa — 14 nedēļas ceļotāji burāja, neredzot zemi. Jūra bija rāma, tādēļ Magelāns to nosauca par Kluso okeānu. Jūrniekus mocīja skorbutis, kaltētā maize bija sabirusi, milti, kurus viņi ēda sajauktus ar zāģu skaidām, tārpu pilni. Beidzot 1521. gada 6. martā kuģotāji sasniedza Guamas salu un desmit dienas vēlāk ieradās Filipīnās. Pirmo reizi Rietumi sastapās ar Austrumiem. Magelāna kalps, kuru viņš bija atvedis sev līdzī no iepriekšējā ceļojuma, spēja saprasties ar vietējiem iedzīvotājiem. Musulmanis Sebu radža izlikās, ka pieņem kristīgo ticību, lai gūtu no Magelāna palīdzību cīņā pret kādu vietējo ienaidnieku. 1521. gada 27. aprīlī notika kauja, un Magelāns, sedzot savu jūrnieku atkāpšanos uz laivām, tika nogalināts.

Magelāna jūrnieki pameta un sadedzināja vienu no kuģiem, jo tie nespēja visus trīs apkalpot. "Viktorija" un "Trinidadā" burāja tālāk. Bija jau pienācis 1521. gada novembris, un "Trinidadā" mēģināja burāt atpakaļ pāri Klusajam okeānam, taču pastāvīgie austrumu vēji dzina kuģi atpakaļ. Pametuši

“Trinidadu”, jūrnieki kapteiņa Huana Sebastjana del Kano vadībā 1521. gada 21. decembrī ar “Viktoriju” uzsāka atpakaļceļu. Izbraukuši cauri Moluku šaurumam, tie sasniedza Indijas okeānu. Kuģotāji apbrauca Labās Cerības ragu un 1522. gada 9. jūlijā sasniedza Verdes salas. Del Kano nevarēja saprast, kādēļ jūras žurnāls bija dienu ātrāks. Portugāļi arestēja dažus jūrniekus, kas bija izkāpuši krastā, un del Kano bija spiests slepeni atstāt ostu un doties ceļā tikai ar 18 eiropiešiem un 4 malajiešiem. 1522. gada 9. septembrī šis visilgākais ceļojums beidzās. Tikai 18 no 239 jūrniekiem atgriezās mājās, taču kuģa garšvielu krava atmaksāja visus ekspedīcijas izdevumus.

Kapteiņi del Kano iecēla muižnieku kārtā un viņam piešķīra savu ģerboni: tā vairogā Sv. Andreja krusta formā atradās divi kanēlmizas ruļļi dabīgā krāsā, trīs muskatrieksti un divpadsmit krustnagliņas, vairoga augšējā daļā — sarkans robains pils valnis. Pāri vairogam bija uzraksts: *Primus circumdedisti me*.

Šī ceļojuma vislielākais ieguvums Spānijai bija Filipīnu salas, kuras tā nosauca, godinot infantu, kas 1564. gadā kļuva par Spānijas valdnieku. Pastāvīga šo salu okupācija sākās ar Migela Lopesa de Legaspi ekspedīciju 1564. gadā. De Legaspi piemita takta izjūta un viņš bija draudzīgi noskaņots pret vietējiem iedzīvotājiem (varbūt tādēļ, ka Filipīnās nebija zelta...). Ar ļoti nedaudziem karavīriem viņš iekaroja Filipīnas, pievērsa ļaudis kristīgai ticībai un apturēja islama izplatīšanos Austrumos, gluži tāpat, kā spāņi to bija darījuši Eiropā. Manila kļuva par bagātu tirdzniecības centru starp Rietumiem un Austrumiem. Katru gadu kuģi uz Rietumiem veda Meksikas sudrabu, bet uz Austrumiem Ķīnas zīdu, Indijas kokvilnu, dārgakmeņus, porcelānu un malajiešu garšvielas. Visi Manilas spāņi piedalījās šajā tirdzniecībā, pat baznīca to atbalstīja.

Jāapbrīno šo ceļotāju drošsirdība, kuri devās garajos briesmu pilnajos ceļojumos. Viņu motivācija ietverta trīs vārdos: Dievs, zelts, slava. Vadītāju personības bija atšķirīgas, daži no tiem, kā, piemēram, Kolumbs (ja varam ticēt viņa dienasgrāmatām), bija sapņotāji, kas darīja visu *ad majorem*

gloriam Dei. Daži bija dēkaini, kuri nespēja atrast sev vietu pastāvošajā sabiedrībā un mekleja jaunu pasauli.

Šajos ceļojumos eiropieši pilnīgi nodibināja kontroli pār jūrām, ko varam apzīmēt ar vārdu talasokratija (*thalassa*=jūra, *kratein*=valdīšana). Savos mazajos kuģos eiropieši šķērsoja milzīgus, nepazīstamus ūdeņus, iedrošinādamies darīt neiespējamo. Šī īpašība palīdzēja eiropiešiem dibināt daudzās impērijas.

EIROPA UN AMERIKA

Spāņu impērija Amerikā

Amerikas atklāšana bija pilnīgi negaidīts notikums: eiropieši nemeklēja jaunu nezināmu kontinentu, un, kad viņi to atklāja, tie neapzinājās kontinenta lielumu un iedzīvotāju skaitu. Eiropieši domāja, ka viņi ceļo uz Āziju. Arī Āfrika nebija pilnīgi "atklāta", taču eiropieši jau ilgu laiku pirms tam pazina Āfrikas Vidusjūras krastu, jo tā Āfrikas daļa bija cieši saistīta ar Eiropas civilizāciju gadsimtiem ilgi. Āfrikā eiropieši iespiedās tikai 19. gs.

Amerikā sastapās divas dažādas civilizācijas, un notika kaut kas negaidīts: eiropiešu civilizācija pilnīgi nomainīja vietējo amerikāņu civilizāciju. Jaunais kontinents tika pārveidots un pieņēma pavisam citādu seju. Vienas civilizācijas bija jau iepriekš ietekmējušas citas civilizācijas, taču nekad tādā formā un pakāpē, kā tas notika Amerikā.

No daudzajām Centrālās un Dienvidamerikas nācijām esmu jau minējis trīs: majjus, actekus un inkus. Acteku impērija bija sasniegusi savus ziedulaikus tieši tad, kad Ernans Kortess 1519. gadā ar 600 vīriem izcēlās Meksikas krastā un nodibināja Verakrusas pilsētu.

Varbūt 8 līdz 15 miljonu amerikāņu dzīvoja uz abiem kontinentiem. Visradikālākais veids, kā eiropieši spēja pakļaut vietējos iedzīvotājus, bija tieša to kultūras un cilvēku fiziska iznīcināšana. Iekarotāji nesa sev līdzī slimības, kuras vairs nebija nāvējošas Eiropā, bet pret kurām vietējiem iedzīvotājiem nebija imunitātes. Bieži vien gluži parastas bērnu slimības nogalināja vietējos karavīrus. Trīs galvenās eiropiešu slimības bija bakas, masalas un gripa. Pēdējās divas Eiropā nebija bīstamas, taču bija nāvējošas Amerikas iedzīvotājiem. Bakas

bija īsta Eiropas sērga, un reti varēja redzēt cilvēku Eiropā, kura seju neklātu šīs slimības rētas, no kuras nespēja glābties pat aristokrāti. Pašiem negribot, eiropieši Amerikā iestevoja daļēju genocīdu.

Lai pakļautu indiāņus, iekarotāji gluži apzināti iznīcināja politiskos vadoņus. Bez vadoņiem iekarotie nespēja pretoties un zaudēja jebkuru cerību demonstrēt pretestību nākotnē. Politiskajiem vadoņiem sekoja garīgie — priesteri. Iekarotāji kristieši nespēja paciest pagānus, kas pielūdza elku dievus un upurēja cilvēkus, taču tikpat naidīgi tie bija pret gluži nevainīgajiem auglības dieviem. Jāpiezīmē, ka kristīgās ticības izplatīšana bija vieglāka šeit nekā citās zemēs, jo indiāņi saskatīja kaut ko pieņemamu tajā. Gāja bojā arī indiāņu māksla, viņu dzīves veids un dzīves filozofija. Indiāņi iegrīma fatalismā, nespēja pretoties ienaidniekam, kas bija izteikti pārāks, viņi zaudēja dzīvotgribu. Indiāņu ģimenes izira, tajās vairs nedzima bērni, un viņi padevās liktenim.

Vispostošāk iedarbojās eiropiešu mantkārība, viņi izmantoja indiāņus kā lētu darbaspēku plantācijās un raktuvēs, kā arī mājkalpotājus, padarot tos par saviem vergiem.

Spāņu kolonijās visparastākā un postošākā darba organizācija bija t.s. enkomienda (grūti pārtulkojams vārds). Tas nozīmēja, ka valsts, t.i., Spānijas valdība par īpašiem nopelniem nodeva bagāto spāņu (enkomenderos) rīcībā zināmu skaitu indiāņu. Enkomenderos bija tiesības izmantot indiāņu darbaspēku, taču tiem bija arī zināmi pienākumi rūpēties par indiāņu fizisko un garīgo labklājību. Spāņu kungiem ļoti interesēja kvieši, kukurūza, zelts un sudrabs, ko deva indiāņu zeme, taču pavisam maz indiāņu labklājība un veselība. Spāņi sagrāba savās rokās indiāņu zemi un padarīja indiāņus par vergiem. Protams, bija arī ļaudis, kuri kritizēja šādu indiāņu izmantošanu, taču šai kritikai bija niecīgi praktiski rezultāti.

Tā kā indiāņu kultūra nepazina un neatzina smagu fizisku darbu, tie nespēja ne to pieņemt, ne izturēt. Bija nepieciešami citi strādnieki, un par šo jauno darbaspēku kļuva Āfrikas vergi. Grūti ir aprēķināt Āfrikas vergu skaitu,

taču pieņem, ka starp 1500. un 1800. gadu apmēram 12 miljonu vergu tika pārvesti uz Ameriku. Tikpat daudzi mira ceļā vai arī drīz pēc ierašanās Amerikā. Šos vergus transportēja eiropieši, taču dažādu iemeslu dēļ pārdevēji bija paši afrikāņi: tie bija vai nu parādnieki, noziedznieki vai karagūstekņi. Rezultātā Latīņamerikā izveidojās jaunas rasu grupas. Pirmajā grupā ieskaitāmi eiropieši, kas dzimuši Amerikā, un tos sauc par kreoliem. Otro grupu veido t.s. metisi — jauktie eiropiešu un indiāņu pēcnācēji. Šī grupa pieauga ļoti ātri, jo uz Ameriku ceļoja pavisam nedaudzas spāniešu un portugāļu sievietes. Trešajā grupā ieskaitāmi mulati, t.i., jauktie eiropiešu un afrikāņu pēcnācēji. Pie ceturtais grupas pieder kafusi, t.i., jauktie afrikāņu un indiāņu pēcnācēji. Tie visi bija amerikāņi — jaunas cilvēces grupas, taču starp šīm grupām pastāvēja ļoti stingras kastu atšķirības. Pati visaugstāk situētā grupa bija Eiropā dzimušie eiropieši, kas ieradās Jaunajā Pasaulē kā ierēdņi. Nākošā grupa bija kreoli, tad sekoja metisi, mulati, tīrie indiāņi, tad kafusi un beidzot afrikāņi — vergi. Pavisam īpatnēja grupa bija izbēgušie brīvie afrikāņu vergi, kas džungļos dibināja neatkarīgas sabiedrības un kurus sauca par marūniem. Teiktais attiecas uz Latīņameriku.

Mēs varam saskaitīt 5 nācijas, kurām bija kolonijas Amerikas kontinentā, taču no tām viena — holandieši — drīz vien tika izspiesti no sacensības pēc jaunajām zemēm. Pāri palika četras nācijas, kas savā starpā sadalīja Ameriku: angļi, spāņi, portugāļi un franči. Vislielākās teritorijas piederēja spāņiem: ziemeļos no Kalifornijas līdz pat tagadējai Čīlei un Argentīnai dienvidos. Teritorijas ziemeļdaļu, t.i., tagadējo Meksiku, Ziemeļamerikas kontinenta rietumdaļu un Centrālameriku sauca par Jauno Spāniju; Dienvidamerikas ziemeļdaļu, tagadējo Kolumbiju un daļu no Venecuēlas sauca par Jauno Granādu; Dienvidamerikas rietumdaļu, tagadējo Peru un Čīli, sauca par Peru; Dienvidamerikas dienvidaustrumdaļu, tagadējo Argentīnu, sauca par Laplatu. Šīs atsevišķās daļas sauca par vicekaralistēm: Jaunās Spānijas vicekaraliste ar valdības sēdekli Mehiko pilsētā, Jaunās Granādas vicekaraliste ar sēdekli Bogotā, Peru vicekaraliste

ar sēdekli Limā un Laplatas vicekaraliste ar sēdekli Buenosairesā.

Šis atsevišķās vicekaralistes pārvaldīja vicekaraļi, kurus iecēla Spānijas karalis. Daudzi no tiem bija tiešām spējīgi administratori, taču pati galvenā to īpašība bija paklausība Spānijas karalim. Tie gandrīz visi nāca no Spānijas. No 170 vicekaraļiem, kas valdīja kolonijās līdz pat 1823. gadam, kad tās izbeidza eksistēt kā kolonijas, tikai 4 bija kreoli. Vicekaraļiem bija gandrīz neierobežota vara, taču savā ziņā tos kontrolēja mazāko teritoriālo vienību pārvaldnieki, t.s. prezidenti un kapteiņi, kurus arī iecēla Spānijas karalis. Tā kā šīs teritorijas bieži vien atradās tālu no vicekaraļa pārvaldes centra, tad tās baudīja neatkarību un bieži nesevoja vicekaraļu instrukcijām. Vēl patstāvīgāki bija zemākie vietējie pārvaldnieki, t.s. koreģidori, kuri atradās tiešā saskarsmē ar vietējiem iedzīvotājiem un noteica to, kā kolonisti izturējās pret indiāņiem par spīti augstāko valdītāju, ieskaitot Spānijas karaļi, labākajiem nodomiem.

Baznīcas loma spāņu Amerikā bija tikpat nozīmīga, kā politiskā un ekonomiskā sistēma. Jau sākot ar pašām pirmajām ekspedīcijām uz Ameriku, spāņi ņēma līdzi reliģisko ordeņu brāļus, īpaši dominikāņus un vēlāk arī franciskāņus. Parasti šie garīdznieki nostājās indiāņu pusē un mēģināja atvieglot to likteni, norādot spāņiem uz pārestībām, kuras tie nodarīja indiāņiem. Arī jezuiti, kuri bija stingri un taisnīgi savās attiecībās ar indiāņiem, neprasdami no tiem vairāk nekā no saviem ordeņa locekļiem, mēģināja uzlabot indiāņu dzīves apstākļus, pakļaudami savai tiešai kontrolei apmēram 700 000 indiāņu un sagādādami tiem ciešamus dzīves apstākļus. Šī iemesla dēļ 1767. gadā katoliskā spāņu valdība padzina jezuitus no Amerikas.

Galvenais, ko kolonisti meklēja jaunatklātajās zemēs, bija zelts! Vēlāk noskaidrojās, ka no metāliem visvairāk tika iegūts sudrabs. Nav zināms, cik daudz zelta un sudraba spāņi izveda no Dienvidamerikas, taču to vērtība droši sniedzis miljardos. Amerika deva kolonistiem kukurūzu, dažādas kartupeļu šķirnes, tomātus, manioku, vaniļu, kakao un tabaku. Laplatas zemienē attīstījās lopkopība, sevišķi pēc tam, kad spāņi

ieveda zirgus. Jāpiezīmē, ka tieši lauksaimnieki un lopkopji bija tie, kas attīstīja spāņu impēriju Amerikā.

Portugāļu impērija Amerikā

Pedro Alvaress Kabrals, mēģinādams kuģot uz Indiju, 1500. gadā piestāja Amerikas krastā, kur to bija aizdzinuši nelabvēlīgi vēji. Kabrals pacēla uz šīs zemes Portugāles karogu, tā bija tik milzīga, ka ne viņam, ne viņa sekotājiem nebija ne mazākās jausmas, kas tajā atrodams. Kabrāla jūrnieki atrada džungļos koku, kas bija tik sarkans kā kvēlojošas ogles, gluži līdzīgs tam kokam, ko jau no seniem laikiem ieveda no Tālajiem Austrumiem. Koku sauca par "brazilu", šo pašu vārdu izmantoja, apzīmējot jaunatrastu zemi — Brazīliju, kas kļuva par Portugāles galveno koloniju.

Salīdzinot ar Spāniju, Portugāle bija mazāka un vājāka zeme arniecīgāku iedzīvotāju skaitu. Lai gan pāvests Aleksandrs VI bija atzinis Portugāles tiesības uz Brazīliju, tomēr tās dēļ Portugālei bija jāsaņem ar Angliju un Holandi. Brazīlijas kolonizācija notika daudz lēnāk, jo šeit zeltu un dimantus atrada daudz vēlāk, tomēr jau ap 1550. gadu portugāļi bija nostiprinājušies Brazīlijā.

Portugāles koloniju pārvalde bija līdzīga spāņu pārvaldei: valdnieks iecēla t.s. kapteinus, kuri saņēma lietošanā lielus zemes gabalus. Tomēr portugāļu valdība nekontrolēja koloniju pārvaldi tik stingri, kā to darīja spāņu valdība. Arī Brazīlijā 1549. gadā ieradās jezuītu ordenis, kas ar savu sistemātisko un disciplinēto nostāju padarīja iespējamu Brazīlijas kolonizāciju. Bet jau 1759. gadā valdība padzina jezuītus no Brazīlijas to pašu iemeslu dēļ, kā to vēlāk izdarīja spāņu valdība.

Interesanti ir vērot, kā veidojās Brazīlijas iedzīvotāji. Brazīlijā bija daži simti tūkstošu indiāņu, daži tūkstoši portugāļu, nedaudz franču, holandiešu un angļu, un liels daudzums Āfrikas vergu. Visas šīs dažādās rases un tautības ļoti ātri sajaucās, varbūt viens no iemesliem bija tas, ka Brazīlijā praktiski nebija balto sieviešu. Kamēr Zie-

meļamerikā baltie mulatu tēvi slēpa savas attiecības ar melnajām verdzenēm, brazīlieši bija lepni uz savu vīrišķību. Rasu sajaukšana nebija nekāda kauna lieta, un baltie, brūnie un melnie bērni spēlējās kopā. Balto un indiāņu bērni bija mameluki, balto un afrikāņu — mulati, un afrikāņu un indiāņu — kafusi, bet visi kopā tie bija brazīlieši.

1693. gadā Brazīlijā atklāja zeltu, un kādu laiku šis zelts bija Portugāles galvenais ienākuma avots. Vēlāk sāka audzēt kokvilnu, taču drīz vien ASV izkonkurēja Brazīliju šajā jomā.

Frānču kolonijas Amerikā

Jau 1521. gadā daži franču korsāri uzbruka kuģiem, kuros Kortess sūtīja mājās Amerikas bagātības. Viņš bija sakārdinājis frančus, un tie vēlējās iegūt lielāku daļu no šīm Amerikas bagātībām. Karalis Francis I salīga Florences kuģotāju Veracano, lai tas meklētu un atrastu ceļu uz Ķīnu. Veracano sasniedza Ziemeļamerikas krastu, iebrauca Ņujorkas ostā, taču nedomāja, ka Hudsonas upe būtu ceļš uz Ziemeļrietumiem. Tad viņš mēģināja doties uz rietumiem pa Naragansetas līci, taču atkal bija spiests griezties atpakaļ. Viņa brālis turpināja sākt, tomēr neatrada ceļu uz ziemeļrietumiem. Iespējams, ka indiāņu stāsti par lielajiem iekšzemes ezeriem mudināja domāt, ka kaut kur jābūt jūras ceļam uz ziemeļrietumiem.

Žaks Kartjē ceļoja trīs reizes pa Sv. Labrenča līci (1534.—1541.). Viņš atklāja Kvebekas klinti tajā zemes daļā, kuru indiāņi sauca par Kanādu, devās augšup garām Mōnreālai līdz pat lielajiem ūdenskritumiem, kurus jokodams nosauca par *La Chine*. Viņš pārveda mājās veselu kuģa kravu ar nevērtīgu pirītu, kuru maldīgi pieņēma par zeltu, tāpat arī klinšu kristālus, kurus viņš uzskatīja par dimantiem.

Kanādas kolonizācija sākās ar Samuelu Šamplēnu, kas 1608. gadā pacēla franču karogu uz Kvebekas klints. Franču kolonistu skaita ziņā bija nedaudz, taču viņu pārvaldītās teritorijas bija ļoti lielas. Francūži pārvaldīja zemes ap Sv. Labrenča ieleju, kuras tie nosauca par Jauno Franciju, un

lielu Ziemeļamerikas kontinenta vidusdaļu, kuru tagad sauc par ASV Vidējiem Rietumiem, francūži to sauca par Luiziānu. Luiziāna mainīja īpašniekus, tie bija francūži un spāņi, līdz beidzot 1803. gadā to ieguva ASV.

Francijas provinces pārvaldīja gubernatori, līdzīgi Spānijas vicekarāļiem. Provinces bija reti apdzīvotas: 1770. gadā tajās dzīvoja apmēram 70 000 francūžu, kas bieži vien sajaucās ar vietējiem indiāņiem.

Angļu kolonijas Amerikā

Angļi pārvaldīja Ziemeļamerikas austrumkrastu, katrā ziņā mazāko teritoriju, salīdzinot ar Spāniju, Portugāli un Franciju. Anglijas valdība atļāva jebkuram cilvēkam doties uz šīm kolonijām. Koloniju dienviddaļā apmetās galvenokārt aristokrāti, tādēļ viņu dzīvesveids atgādināja veco dzīvesveidu Eiropā: aristokrāti izveidoja lielas saimniecības un izmantoja vergu vai algotu strādnieku darbaspēku. Kolonijas ziemeļdaļā apmetās ļaudis, kuri vēlējās strādāt paši savās saimniecībās. Šeit ikviens varēja iegūt īpašumā zemi, un šis apstāklis padarīja Jauno Pasauli ļoti pievilcīgu daudzajiem zemes tīkotājiem. Arī ekspansija uz rietumiem tika veicināta, jo tur zeme bija iegūstama vēl vieglāk nekā austrumkrastā.

Protams, Anglijas valdība sūtīja uz kolonijām ļaudis, kas tiem bija nepatīkami: Džordžijā nometināja noziedzniekus, galvenokārt parādniekus, citur apmetās Anglijas katoļi utt. Šos ļaudis var nosaukt par politiskiem un reliģiskiem dumpiniekiem.

Valdības struktūra kolonijās nebija tik stingri izveidota, kā tas bija Anglijā, pastāvēja arī atšķirības starp atsevišķām kolonijām. Katrai kolonijai bija savs gubernators un galvenais tiesnesis, bet līdzās šiem ierēdņiem bija arī pašu kolonistu izvēlētas padomes, kas palīdzēja valdīt. Masačusetā pastāvēja Vispārīgā Padome, Ņujorkā bija Pilsoņu sapulce, Džordžijā — Pilsoņu Nams. Var pieņemt, ka Anglijas valdība nevēlējās izdot daudz līdzekļu, lai izveidotu valdības struktūru, bet atļāva kolonistiem pašiem pārvaldīt sevi (gluži kā to darīja

nacionālsociālisti un komunisti savās vergu nometnēs). Viegli saprotams, ka šis apstāklis izrādījās izšķirošs vēlāk, kad angļu kolonijas sāka savu cīņu par neatkarību, jo šīm kolonijām jau bija ļaudis, kam bija pieredze valdībā. Latīņamerika vēl tagad cieš no šīs pieredzes trūkuma.

Anglijas kolonijās izveidojās sabiedrība bez tituliem un aristokrātijas, proti, egalitāra sabiedrība. Katram sabiedrības loceklim bija tiesības iegūt un paturēt savu zemes gabalu. Cilvēki bija ar mieru doties tālāk, meklējot sev labāku dzīvi, un samērā īsā laika sprīdī šie kolonisti jau sasniedza Klusā okeāna krastu.

Jāpiezīmē, ka spāņu kolonijās bija lielākas izglītošanās iespējas, jo jau 1607. gadā bija atvērta pirmā koledža. Arī iedzīvotāju skaita ziņā spāņu Amerikai bija priekšrocības: ap 1770. gadu spāņu Amerikā dzīvoja apmēram 15—20 miljoni iedzīvotāju, turpretim angļu kolonijās — tikai apmēram 4 miljoni. 19. gs. stāvoklis bija diametrāli mainījies.

Visām kolonijām tajā laikā (un varbūt visos laikos) bija arī zināma līdzība, it īpaši attiecībā uz māteszemes attieksmi pret savām kolonijām. Tā laika valdošā ekonomikas filozofija bija t. s. merkantilisms. Merkantilismu var dažādi definēt, ļoti vienkārša definīcija varētu būt sekojoša: mātes zemei, vai vispār katrai valstij, ir jāpārdod vairāk, nekā tā pērk, tai ir jāeksportē vairāk, nekā tā importē. Tā kā pasaules bagātība ir noteikta un ierobežota, tad katrai valstij jāpūlas iegūt vairāk no šīs bagātības. Visvienkāršākais veids, kā mērit bagātību, ir zelta un sudraba daudzums, kas pieder kādai valstij.

Kolonijas galu galā eksistē tikai tādēļ, lai tās dotu kaut kādu labumu valstij, kurai tās pieder. Tādēļ kolonijas var tirgoties tikai ar savām valstīm, un šī tirdzniecība notiek ar kuģiem, kuri brauc zem noteiktas valsts karoga. Tirdzniecība ar citu valstu kolonijām ir aizliegta, tāpat kā tirdzniecība ar citām valstīm. Valsts, kurai kolonija pieder, ir vienīgā, kas var diktēt visus tirdzniecības noteikumus. Kolonijas var iegādāties gatavus ražojumus tikai no savas valsts.

Šādi un vēl daudzi sīkāki noteikumi raksturo attiecības starp valsti un tās kolonijām. Kā šīs attiecības attīstās un

mainās, redzam no vēstures piemēriem. Anglijas kolonijās attiecības drīz vien nonāca līdz atklātam konfliktam, kura rezultātā kolonijas atdalījās no Anglijas un kļuva patstāvīga valsts, — tagadējās Amerikas Savienotās Valstis.

Spānijas un Portugāles kolonijas vēl ilgi neatdalījās no savām valstīm, taču arī tās beidzot kļuva vairāk vai mazāk patstāvīgas, kaut gan krietni vēlāk.

ZINĀTŅU REVOLŪCIJA

16. un 17. gs. notika lielas izmaiņas zinātnieku atklājumos par Visumu. Uzskats, ka Visuma centrā atrodas Zeme, pamazām tika atvietots ar uzskatu, saskaņā ar kuru Zeme ir tikai viena no planētām, kas riņķo ap Sauli, un Saule — tikai viena no daudzajām zvaigznēm. Tas izmainīja arī cilvēces uzskatus par tās vietu un nozīmīgumu makrokosmā, kas izvirzīja arī jaunas reliģijas un morāles problēmas Jaunie zinātniskie jēdzieni un metodes, kā tos sasniegt, kļuva tik nozīmīgi un ietekmīgi, ka visas vēlākās zināšanas Rietumu pasaulē tikai tad tika uzskatītas par pareizām, ja tās atbilda zināšanām, kādas definēja zinātne. Zinātniskā metode un zinātne kļuva visu lietu mēraukla. Tas ir šis intelektuālās attīstības svarīgākais elements, kas noteica Eiropas un Rietumu civilizācijas tālāko attīstību.

Šo procesu, kura rezultātā radās jauni uzskati par Visumu un zinātņi, bieži vien sauc par zinātņu revolūciju vai revolūciju zinātnēs. Patiesībā šī metafora jālieto ar papildnorādījumiem, jo vārds "revolūcija" parasti nozīmē strauju maiņu politiskajā dzīvē, kad tajā piedalās liels skaits cilvēku. Zinātņu revolūcija nenotika pēkšņi, un tajā piedalījās varbūt tikai daži simti cilvēku. Tas bija ļoti sarežģīts process, kurā saskatāmi daudzi kļūdaini soļi un kurā darbojās ģeniāli cilvēki, kas izvirzīja neadekvātas idejas. Revolūcija notika atsevišķu zinātnieku kabinetos un primitīvās laboratorijās Polijā, Itālijā, Bohēmijā, Francijā un Anglijā. Tā izauga no divām dažādām tendencēm. Pirmo tendenci reprezentē Nikolajs Koperniks, kurš mēģināja izlabot jau eksistējošos pasaules modeļus, ienesot tajos nelielas, taču ļoti svarīgas izmaiņas. Otro tendenci reprezentē Frānsis Bēkons, kas mēģināja izvirzīt nebijušus jautājumus un pielietot jaunas

metodes šo jautājumu atrisināšanai. Abos gadījumos zinātniskā domāšana mainīja pastāvošos un tradicionālos uzskatus arī citās jomās.

Zinātņu revolūcija mainīja cilvēku idejas un domas par lietām, kā arī par to, kā tās rodas. Zinātne kļuva empiriska, eksperimentāla un kvantitatīva (matemātiska). Līdz šim zinātne balstījās uz Aristoteļa darbiem, kuri tika atklāti no jauna 11.gs. un bija pieejami latīņu tulkojumā no arābu valodas. Aristotelis raksta, ka eksistē četri pirmelementi (esences): zeme, gaiss, uguns un ūdens. Piektā esence ir debess, kuru sauc par kvintesenci, un tā ir atšķirīga no četrām iepriekšējām, kas veido pasauli. Viduslaiku Romas katoļu baznīca akceptēja Aristoteļa zinātņi kā oficiāli pareizu. Akvīnas Toms (miris 1274.g.) uzrakstīja savu darbu "*Summa Theologica*", balstoties uz Aristoteļa sacerējumiem. Taču 15. un 16.gs. izgudroja instrumentus, kuri parādīja, ka Aristotelis bija kļūdiņies. Debess neatšķirās ne ar ko no pārējā Visuma. Tāpēc zinātne un reliģija atrodas citādās attiecībās, nekā domāja Akvīnas Toms.

Poļu astronoms Nikolajs Koperniks (1473.—1543.) savā nāves gadā publicēja grāmatu "Par debesu ķermeņu riņķošanu". Šī grāmata kritizēja pastāvošos uzskatus par Zemes stāvokli Visumā. Kopernika laikā uzskati par Zemi un debesīm balstījās uz Ptolemaja grāmatu "*Almagest*". Šo grāmatu varēja interpretēt dažādi, taču parasti pieņēma, ka Zeme atrodas Visuma centrā. Virs Zemes atrodas kristāla sfēras, un vienā no šīm sfērām novietots Mēness, kādā citā — Saule, un atkal citās — planētas un zvaigznes. Šos astronomiskos priekšstatus atrodam arī Dantes "Dievišķā komēdija". Ārējos reģionos virs visām sfērām atrodas Dieva valstība ar eņģeļiem. Aristoteļa fizika deva pamatu šādam izskaidrojumam: zemei jāatrodas Visuma centrā, jo tā ir ļoti smaga. Zvaigznes un citi debesu ķermeņi, lai tie varētu kustēties, ieslēgti kristāla sfērās. Nekas nevar kustēties, ja kāds spēks to tiešām nekustina, miera stāvoklis ir dabīgs, kustība ir jāizskaidro.

Šī sistēma radīja problēmas astronomam, kas lūkojās Visumā. Svarīgākā bija novērotā planētu kustība: planētas

kustējās ap Zemi pa trajektoriju, kas nebija cikliska. Dažreiz pat likās, ka planētas kustas pretējā virzienā. Ptolemaja sistēma izskaidroja šīs neparastās kustības ar t.s. epiciklu palīdzību: planētas ne vien riņķoja ap Zemi, bet tās veica arī sekundāru riņķošanu ap primāro orbītu apkārt Zemei. Otra problēma bija vairāk intelektuāla, nekā saistīta ar novērojumiem: planētām vajadzēja riņķot ap Zemi milzīgā ātrumā. Ptolemaja Visums bija ļoti pieblīvēts.

Koperniks savā sacerējumā kritizēja Ptolemaja Visumu no konservatīvām pozīcijām. Koperniks ierosināja pieņemt, ka Zeme riņķo ap Sauli pa apli. Līdz ar to daudzas Ptolemaja problēmas būtu atrisinātas, un epiciklu skaits samazinātos. Likdams Zemei riņķot ap Sauli, Koperniks radīja matemātiski elegantu bāzi astronomijai. Ja arī planētas šķita kustāmies dažādos veidos un nevis pa apli, tad Koperniks to izskaidroja no novērotāja pozīcijas.

Patiesībā Koperniks orientējās uz veco sistēmu, viņš neizstrādāja jaunus pierādījumus, bet norādīja uz jauniem ceļiem, kā izskaidrot Ptolemaja sistēmas problēmas. Astroņomi, sekojot Kopernika metodei, varēja sākt meklēt jaunus pierādījumu ceļus. Koperniks savienoja matemātisko astronomiju ar empīriskiem datiem un novērojumiem, un šī metode kļuva par paraugu jaunajai zinātniskajai domai.

Vācu astronoms Johans Keplers, izmantodams dāņu astronoma Tiho Brahes savāktos datus, secināja, ka planētu orbītas ir eliptiskas, taču nespēja izskaidrot, kādēļ tās ir tādas.

1609. gadā itāļu zinātnieks Galileo Galilejs (1564.—1642.) pirmo reizi palūkojās uz debesu ķermeņiem caur teleskopu. Viņš redzēja zvaigznes tur, kur iepriekš to nebija, saskatīja arī kalnus uz Mēness, tumšus punktus uz Saules un pavadņus ap Jupiteru. Debess bija daudz sarežģītāka, nekā tas bija licies iepriekš. Šie novērojumi neliecināja, ka Zeme riņķo ap Sauli, taču tie parādīja, cik nepietiekama ir Ptolemaja sistēma, kas gluži vienkārši nespēja sevī ietvert visus šos jaunus fenomenus. Galilejs publicēja savus atklājumus un aizstāvēja Kopernika sistēmu grāmatā "Dialogs par divām galvenajām pasaules sistēmām" (1632.). Romas katoļu baz-

nīca noraidīja Galileja idejas un piespieda viņu tās atsaukt. Leģenda stāsta, ka pēc atsaukšanas viņš atstājis telpu, murminot pie sevis: "Un tomēr viņa griežas!"

Galileja atklājumi bija nozīmīgi, taču vēl svarīgāks bija fakts, ka viņš pakļāva Visumu matemātiskiem likumiem. Visums bija racionāls, Galilejs saskatīja matemātisku regularitāti fiziskajā dabā. Viņš ticēja, ka vismazākais atoms kustas ar to pašu matemātisko regularitāti, kā vislielākais debesu ķermenis.

Galileja idejas nozīmēja to, ka kvalitatīvā pasaule tika aizvietota ar kvantitatīvo. Matemātiskas kvantitātes un attiecības tika izmantotas aizvien vairāk, aprakstot dabu. Krāsa, skaistums, garša utt. tika reducēti uz matemātiskām attiecībām. Pat sociālās attiecības mēģināja ietvert matemātiskos modeļos. Daba kļuva auksta, racionāla, matemātiska un mehānistiska. Reāli un pastāvīgi bija tikai tie elementi, kuras varēja mērīt matemātiski. Šis jaunais intelektuālais virziens radīja milzīgas pārmaiņas Rietumu civilizācijā.

Angļu domātājs Frānsis Bēkons bija universāls cilvēks: viņš bija advokāts, augsta ranga ierēdnis, vēstures grāmatu, eseju par morāli un filozofisku darbu autors. Tradicionāli Bēkonu uzskata par empirisma un eksperimentālās zinātnes tēvu. Bēkons nebija zinātnieks, viņa nopelns bija tas, ka viņš izveidoja zināmu intelektuālu klimatu, kurā varēja strādāt citi zinātnieki. Viņš mudināja savus laikabiedrus iet jaunus ceļus, lai spētu labāk saprast dabu. Bēkons vēlējās, lai 17.gs. eiropiešiem būtu diezgan pašpalāvības atrast un lietot jaunas metodes un nebalstīties uz veco laiku metodēm. Bēkons bija viens no pirmajiem eiropiešiem, kas aizstāvēja un orientēja prātu uz izmaiņām un jauninājumiem.

Bēkons ticēja, ka cilvēku zināšanām jāuzrāda praktiski pielietojami rezultāti. Īpaši zināšanām par dabu jāpalīdz uzlabot cilvēces dzīves apstākļus. Bēkons mudināja zinātniekus izmantot empīriskus pierādījumus, lai atklātu jaunas zināšanas un jaunas iespējas cilvēcei. Viņš salīdzināja sevi ar Kolumbu, jo plānoja jaunus ceļus uz intelektuāliem atklājumiem. Šis salīdzinājums norāda, ka Bēkons apzinājās, ka atrodas pasaulē, kas ir mainīga, un šī mainīgā pasaule bija

komplicētāka, nekā to iztēlojās Viduslaiku domātāji. Bēkons ticēja, ka nākotne nesīs materiālus uzlabojumus, kurus varēs sasniegt, pielietojot empīriskas metodes dabas izpētē. Viņš domāja, ka materiālais progress un zinātne iet roku rokā. Vēl mūsdienās daļa cilvēces tic, ka zinātne ir progress, taču ir arī domātāji, kas to apšaubā.

Daudzi 17.gs. zinātnieki bija akceptējuši Kopernika, Keplera un Galileja teorijas, taču viņus tomēr mocīja jautājums: kā planētas un citi debesu ķermeņi var kustēties tik noteiktā un tik stingrā kārtībā?

Angļu zinātnieks Izaks Ņūtons (1642.—1727.) 1687. gadā publicēja grāmatu "*Principia Mathematica*", kurā deklarēja, ka planētas un visi citi debesu ķermeņi Visumā kustas tāpēc, ka tos virza savstarpējās pievilkšanās spēks. Visi ķermeņi Visumā ietekmē viens otru caur gravitāciju. Savstarpējās pievilkšanās spēks izskaidro, kādēļ planētas kustas noteiktā kārtībā, nevis haotiski. Ņūtons demonstrēja šīs attiecības matemātiski, taču nemēģināja izskaidrot gravitācijas būtību.

Ņūtons bija izstrādājis Visuma modeli, kurā valda likumi un kārtība. Gari un dievības vairs nebija nepieciešamas, lai izskaidrotu Visuma darbību. Zinātņu revolūcija atbrīvoja cilvēci no bailēm, ka tai jāeksistē haotiskā Visumā. Jāpiezīmē, ka vairums zinātnieku bija reliģiozi cilvēki. Viņi saskatīja jaunajā fiziskajā Visumā ainā jaunu Dieva atspoguļojumu. Šāda racionāla Visuma Radītājam pašam vajadzēja būt absolūtā prāta iemiesojumam. Studējot dabu, mēs mācāmies labāk saprast tās Radītāju. Zinātne un reliģija ir ne tikai saskaņotas, tās pat atbalsta viena otru. Ņūtons rakstīja: "Dabas filozofijas galvenais mērķis ir argumentācijā balstīties uz fenomeniem, neizvirzot maldīgas hipotēzes, un izsecināt cēloņus no sekām, līdz mēs nonākam pie pirmā cēloņa, kas katrā ziņā nav mehānisks."

Zinātnes un reliģijas saskaņošana atļāva jaunajai fizikai un astronomijai ātri izplatīties. Eiropieši jau bija noguruši no reliģiskajiem kariem, un jaunā zinātne radīja iespēju saskatīt Dievu kā būtni, kas nav ieinteresēta irracionālos disputos un reliģiskos doktrinālos karos. Ticība racionālam Dievam mudināja ticēt, ka arī cilvēki ir racionāli un spēj

uzlabot savu likteni, ja tie ir atbrīvojušies no pagātnes tradīcijām. Zinātņu revolūcija parādīja, cik vēlama ir maiņa un cik nepieciešama veco tradīciju kritika. Tajā pašā laikā daži domāja, ka jaunā zinātne ir no Visuma izraidījusi mistēriju un racionālais Dievs un Radītājs mīl cilvēci mazāk, nekā to darīja seno laiku Dievs.

Ir arī rakstnieki un filozofi, kuru pienesums šim laikam ir ļoti nozīmīgs, bet kuru darbu idejas pārrunāt šeit nav iespējams. Vairums cilvēku ar tām ir iepazīnušies. No rakstniekiem minēšu tikai Servantesu, Šekspīru un Miltonu, no filozofiem — Hobsu un Loku.

INDUSTRIĀLĀ REVOLŪCIJA

Termins "industriālā revolūcija" radās tikai pēc Lielās franču revolūcijas 1789. gadā, jo tā radīja tikpat lielas pārmaiņas tā laika sociālajā dzīvē, kā franču revolūcija — politiskajā sfērā. Šo maiņu vislabāk varam vērot Lielbritānijā: Anglijā, Skotijā, Velsā un Īrijā.

Vienkāršas mašīnas izmantoja jau senākos laikos, piemēram, podnieka ripu, aužamās stelles u.c.. Enerģijas avots (tā ir šīs nodaļas centrālā problēma) bija cilvēku vai dzīvnieku muskuļu spēks. Tika izmantoti arī dabiskie enerģijas avoti (ūdens un vējš), taču tos varēja pielietot tikai zināmās vietās vai zināmos laikos. Revolūcija enerģijas jomā notika tai ziņā, ka nu enerģijas avotus varēja izmantot jebkurā vietā un katrā laikā, tie nekad neizsika, piegādājot pastāvīgu un vienmērīgu enerģiju.

Jaunais enerģijas avots bija tvaika mašīna. Jāpiezīmē, ka tvaiks kā enerģijas avots tiek lietots arī mūsdienās atomenerģētikā, — kur ražo tvaiku, kas dzen turbīnas. Jau grieķis Herons no Aleksandrijas bija izgudrojis tvaika mašīnas modeli, taču neuzbūvēja mašīnu, kas tiešām strādātu.

Vispopulārākā amatniecības nozare Anglijā bija tekstilindustrija, īpaši pēc tam, kad popularitāti iemantoja kokvilnas audumi. Sākumā vērpšanu un aušanu mājās paveica zemnieku sievas, kuras gribēja piepelnīt mazliet naudas. 1733. gadā Džems Keijs izgudroja automātisko atspoli; jaunais izgudrojums radīja zināmu vakuumu, jo vērpējas nespēja pievērst pietiekami daudz diegu mehāniskajām stellēm. Ražošanas process strauji spieda izgudrot vērpjamo mašīnu. Un tiešām, 1765. gadā Džems Hargrīvs izgudroja vērpjamo mašīnu. Produkcijas daudzums pieauga, taču vēl aizvien nebija atrisināta enerģijas avota problēma.

1769. gadā Ričards Arkraits izgudroja veidu, kā izmantot ūdens spēku kokvilnas audumu aušanai. Daudzas "fabrikas" parādījās laukos, — tur, kur bija ūdens enerģija, taču trūka darbaspēka. 1787. gadā Edmunds Kartraits izgudroja pilnīgi mehanizētas aužamās stelles.

Lielais pagrieziena nāca 1769. gadā, kad inženieris Džeims Vats patentēja tvaika mašīnu. Tvaika mašīnas eksistēja pirms Vata: Tomass Ņūkoms uzbūvēja tvaika mašīnu jau 18. gs. sākumā, taču tā bija ļoti liela un neekonomiska, un to pielietoja ūdens pumpēšanai no raktuvēm.

Vata uzlabotajai tvaika mašīnai vajadzēja precīzi izgatavotus cilindrus. Lielākais speciālists metālapstrādē Anglijā bija rotaļlietu ražotājs Matejs Boltons. Vats un Boltons konsultēja lielgabalu ražotāju Džonu Vilkinsonu par to, kā vislabāk izurbt metālu, lai izgatavotu precīzus cilindrus, kādi bija vajadzīgi Vata mašīnai. Jau 1776. gadā Vata tvaika mašīna tika pielietota ražošanā, pumpējot ūdeni no raktuvēm Kornvolā.

Drīz vien tvaika mašīnas darbināja kokvilnas austuves. 19. gs. sākumā tvaika mašīna bija kļuvusi par galveno enerģijas avotu visām industrijas nozarēm. Vēlāk tvaika mašīnas pielietoja kuģniecībā, kā arī velkot vagonus pa dzelzs sliedēm, tādējādi pilnīgi izmainot transportu.

Modernās industrijas attīstībai visnepieciešamākā bija augstas kvalitātes dzelzs. Dzelzs ir visas smagās industrijas, kā arī jūras un zemesceļu transporta pamats. Dzelzs bija tas materiāls, no kura izgatavoja visas mašīnas. 18. gs. sākumā dzelzs ražošana Anglijā bija diezgan ierobežota. Trīs iemesli kavēja šīs rūpniecības ātrāku attīstību: 1) rūdas kausēšanai tika lietotas kokogles un nevis kokss; kokogļu sāka trūkt, tās arī radīja zemāku temperatūru nekā kokss, kuru gatavo no akmeņoglēm; 2) pirms tvaika mašīnas izgudrošanas trūka arī ierīces, kas spētu iedzīt gaisu kausējamās krāsnīs; 3) pieprasījums pēc dzelzs bija niecīgs. Tikko bija atrisinātas divas pirmās problēmas, trešā pazuda pati no sevis. 18. gs. Anglijas dzelzs ražotāji sāka lietot koksu un jaunās tvaika mašīnas dzelzs rūdas kausēšanai. Tā kā Anglijā bija lielas akmeņogļu rezerves, par koksa trūkumu nebija jāraizējas.

1784. gadā Henrijs Korts izgudroja jaunu metodi dzelzs rūdas kausēšanai un šķidrā metāla maisīšanai. Ar Korta procesa palīdzību varēja attīrīt vairāk izdedžu un gatavot tīrāku dzelzi. Korts ieviesa arī velmēšanas stāvu un sāka izgatavot dzelzs stienus, dzelzceļa sliedes un citus priekšmetus, — iepriekš tie visi tika gatavoti ar kalšanas palīdzību.

Visi šie uzlabojumi palīdzēja ražot labāku un daudzpusīgāku produktu. Dzelzs cena kritās un pieprasījums pēc dzelzs pieauga. Zemākas dzelzs cenas palētināja tvaika mašīnu cenu, un tās sāka pielietot vēl plašāk.

Industrializācijas process radīja prasību pēc īpaša darbaspēka. Līdz apmēram 1500. gadam Anglijā vēl valdīja feodālā sistēma. Šī sistēma nebija visproduktīvākā, taču tā deva iespēju muižniekiem dzīvot ierasto dzīvi. Taču ap 1500. gadu parādījās jauna sistēma, t.s. iežogošanas kustība. Pie angļu muižas piederēja t.s. kopienas zeme, kuru vienkārši sauca par *commons* un kuru lietoja visi ciema iemītnieki. Daudzi muižnieki uzskatīja šo zemi par savu personīgu īpašumu un koplietošanu — par zaudējumu. Viņi domāja, ka labāk to izmantot kā aramzemi. Parlaments izdeva t.s. iežogošanas likumu, kas padarīja kopienas zemes par muižnieku privātīpašumu. Rezultātā daudzi zemnieki zaudēja zemi un darbu, pieauga lauksaimniecības produkcija, kas radīja pārpalikuma kapitālu. Abi šie apstākļi paātrināja industrializāciju, jo tā prasīja kapitālu un darbaspēku.

Anglijā industrializācijai bija labāki apstākļi nekā citur Eiropā. Angļi bija brīvāki arī sociālā un politiskā ziņā. Muižas pamazām pagrima, trūka stipru tirgotāju apvienību, nebija gīlzu, — privāta iniciatīva varēja zelt un plaukt.

Industriālā revolūcija mainīja arī ģimenes struktūru Anglijā. Ja senāk lielas ģimenes bija nepieciešamas brīvā darbaspēka dēļ, tad tagad līdz ar urbanizāciju ģimenes kļuva mazākas. Bieži vien abiem vecākiem — vīram un sievai — vajadzēja strādāt algotu darbu, arī sanitārie apstākļi industriālajās pilsētās veicināja bērnu miršanu. Industriālās zemēs vispār iedzīvotāju skaits parasti mazinās.

Interesanti vērot, kā šis laikmets un tam raksturīgie dzīves apstākļi ir lieliski attēloti angļu rakstnieka Čārlza Dikensa

(1812.—1870.) darbos. Viņš attēlo industriālo sabiedrību kā tumšu, neveselīgu un neglītu, un tās pārstāvjus — kā darba nomāktus, ekspluatētus, ļoti nabadzīgus un nelaimīgus cilvēkus. Šajos darbos ir sava daļa patiesības: strādniekiem nebija pieticama nekāda sociāla apdrošināšana, nebija arod biedrību, strādnieku vecums nebija ierobežots, tādēļ bērni strādāja raktuvēs un tekstilfabrikās, nepastāvēja nedz apmaksātas, nedz neapmaksātas brīvdienas. Tieši šie apstākļi bija prātā Kārlim Marksam, kad viņš rakstīja savus darbus. Ja gribam būt objektīvi, jānorāda, ka šis periods bija samērā īss. Jau 19.gs. vidū Anglijas parlaments izdeva likumus, kuri regulēja strādnieku algas, strādnieku vecumu un citas tamlīdzīgas problēmas. Tas pats sakāms par dzīves apstākļiem: pilsētu varas struktūras izdeva likumus, kas regulēja dzīves telpu.

Tā kā industriālā revolūcija sākās Anglijā, tad arī negatīvo apstākļu periods šajā zemē bija visilgākais. Kad industriālā revolūcija izplatījās citās zemēs, tās jau bija mācījušās no Anglijas kļūdām. Protams, strādnieku dzīves apstākļi nevienā zemē un nevienā laikā nav bijuši spīdoši, taču atšķirības tomēr pastāvēja. Sacīt, ka, piemēram, angļu zemnieki dzīvoja labākos apstākļos, būtu tīrie meli: viņu dzīvojamās telpas, algas un darba apstākļi nebija labāki kā strādniekiem rūpniecībā, dažreiz pat gluži pretēji.

Industriālā revolūcija mainīja Eiropas varenību pārējā pasaulē. Eiropa jau kontrolēja jūras tirdzniecību, taču nebija spējīga kontrolēt citas zemes, jo tai trūka attiecīgo līdzekļu. Industriālā revolūcija mainīja apstākļus Eiropai par labu. Iedzīvotāju skaita pieaugums atļāva izveidot lielas armijas. Sākās masveidīga ieroču ražošana milzīgo armiju vajadzībām. Līdz ar to sākās arī jauns laikmets Eiropas politiskajā dzīvē.

EIROPAS POLITISKĀS REVOLŪCIJAS

18. gs. otrajā pusē un 19.gs. pirmajā pusē Eiropā notika daudzas politiskas revolūcijas. Politiskus nemierus izsauca daudzi dažādi apstākļi. Nemieros piedalījās lielas iedzīvotāju masas.

Eiropā politisko revolūciju sākumi meklējami jaunā intelektuālā kustībā, kas pastāvēja Eiropā 18.gs. Šo kustību sauca par "apgaismības laikmetu" (*Aufklaerung, enlightenment*).

18.gs. Eiropas izglītotākajā sabiedrībā izplatījās doma, ka pārmaiņas un reformas ir ne tikai iespējamās, bet arī vēlamās. Mūsdienās šāda nostāja ir ierasta lieta, taču iepriekš tā nebija. Šīs idejas ir mūsu mantojums no tā laika. Apgaismības laikmets veicināja jauno ideju attīstību, kā arī radīja cilvēkus, kas šīs idejas izplatīja. Zinātniskā revolūcija mudināja šos ļaudis paļauties uz cilvēka saprātu un ticēt racionālai kritikai, kas bija vērsta pret tradicionālo kristīgo pagātni. Tā laika rakstnieki un domātāji bija pārliecināti, ka cilvēks var saprast dabas procesus un pārveidot tos tā, lai tie veicinātu materiālo un morālo progresu. Fizikālā Visuma racionālais iekārtojums kļuva mēraukla, ar kuru varēja mērīt arī sabiedrības paražas un tradīcijas un, ja vajadzīgs, tās arī kritizēt. Šī kritika aptvēra visu tā laika sabiedrību, politiku un reliģiskos uzskatus. Rezultātā progresa un reformu gars kļuva par modernās Eiropas raksturīgāko iezīmi. Tomēr pastāvēja jautājums, kādā veidā realizēt šo progresu, — vai ar asiņainu revolūciju, vai ar miermilīgu politisku procesu palīdzību. Ņūtona pasaules uzskats, kurā dominēja dabisko fizisko fenomenu racionalitāte, un Loka ideja par cilvēku kā radījumu, kas pats veido savu likteni, radīja teorētisku bāzi šādām reformām. Kā piemēru varam

minēt t.s. lielisko revolūciju (*Glorious Revolution*) Anglijā 1688. gadā.

Šīs revolūcijas sākumi meklējami pastāvīgās nesaskaņās starp parlamentu un karali, kuru galvenais cēlonis allaž bija jautājums: kas ir īstais valdnieks — karalis vai parlaments (īpaši tas attiecās uz ārpolitiku). Otrs jautājums bija ekonomisks: kuram ir tiesības uzlikt nodokļus? Nodokļus parasti uzlika parlaments, taču karalis atrada veidus, kā iegūt daļu no ienākumiem, piemēram, paaugstinot ievadmu, jo viņam bija tiesības to darīt. Trešais nesaskaņu cēlonis bija reliģiskas dabas — tautas lielākā daļa baidījās, ka Anglijā varētu atgriezties katolicisms. Šīs problēmas turpinājās Stjuartu valdīšanas laikā pēc Elizabetes nāves.

Nesaskaņas turpinājās pēc pirmā Stjuartu karaļa Džeimsa I nāves. Čārlza I valdīšanas laikā konflikts pārgāja pilsoņu karā (1642.—1649.), un rezultātā viņam nocirta galvu. Varām sacīt, ka ar šo rīcību parlaments padarīja absolūtu monarhiju Anglijā par neiespējamu. Puritāņu revolūcijas laikā ar Oliveru Kromvelu kā “Valsts Aizsargu” (*Lord Protector*) priekšgalā redzam mēģinājumu nodibināt Anglijā demokrātisku varu, jo visi vēsturnieki apgalvo, ka Kromvels nekad nevēlējies kļūt par militāru diktatoru.

Monarhijas tradīcija bija tik dziļi iesakņojusies angļu sabiedrībā, vēsturē un domāšanā, ka pēc Kromvela nāves Čārlza I dēlu Čārlzu II aicināja atgriezties Anglijā. Taču nesaskaņas starp parlamentu un karali turpinājās. Kad pēc Čārlza II nāves tronī uzkāpa tā brālis Džeims II, kas bija katolis, kauliņi bija mesti: Anglija bijās no briesmām, kas to varētu apdraudēt no ārpuses. Tādēļ parlamenta grupa aicināja Džeimsa II meitu no pirmās sievas Marijas, kas bija palikusi protestante un apprecējusi Viljamu no Oranžas, lai tā kopā ar savu vīru nāktu uz Angliju un tur valdītu. Tā tiešām bija “*Glorious Revolution*”.

Radikālas pārmaiņas notika bez pilsoņu kara un asinsizliešanas. Parlaments ieguva varu pār karali, jo tas nedrīkstēja atcelt parlamenta izdotos likumus. Karalis arī nedrīkstēja iejaukties tiesu darbībā. Nepamatoti pilsoņu aresti bija aizliegti. Pastāvēja reliģiska tolerance pret visiem, izņe-

mot unitārus (Romas katoļticīgie netika aktīvi vajāti!). Ievieša preses un vārda brīvību, likvidēja cenzūru. Pamazām attīstījās divu partiju sistēma (vigi un toriji — tipiski Anglijai un ASV) un kabineta valdība. Lai gan Anglijas armija bija samērā neliela, tās vara Eiropā un pasaulē pieauga.

Libērālās reformas nerādīja nemierus un nestabilitāti, bet gan ekonomisku progresu un lojalitāti pret politisko sistēmu. Kontinents gan redzēja Angliju mazliet idealizētā gaismā, tomēr Anglija bija brīvāka nekā citas valstis un tās piemērs liecināja, ka reformas atmaksājas.

Ja Anglijas piemērs parādīja, ka izmaiņas ne vienmēr ir bīstamas tautai un valstij, tad Francija demonstrēja, cik tādas reformas bija nepieciešamas. Luijs XIV balstīja savu varu uz absolūtu monarhiju ar lielu pastāvīgu armiju, lieliem nodokļiem un vienotu reliģiju, ko varēja īstenot tikai ar citu reliģiju vajašanu. Taču ārējie ienaidnieki bija uzvarējuši Franciju karā un franču tauta bija neapmierināta. Luijs XIV sekotāji nespēja valsti veikt reformas, monarhijas kritiķus arestēja, reliģijas brīvība neeksistēja, cenzori iejaucās presē un literatūrā, netikamos autorus arestēja, lai gan daži rakstnieki sadarbojās ar valdību. Valdības kontrole kavēja ekonomisko attīstību, un aristokrātija uzskatīja sevi par militāru kārtu, kurai ir īpaša vērtība. Tomēr Francijā bija cilvēki, kas aizstāvēja idejas par pārmaiņām valstī un sabiedrībā, tādēļ Francija kļuva apgaismības laikmeta centrs, jo šeit vairāk nekā citās zemēs rakstnieki un domātāji saskatīja reformu nepieciešamību.

Aplūkot visu šo rakstnieku un filozofu darbus un idejas mums nav iespējams. Minēšu tikai dažus vārdus, kuri visiem pazīstami: Voltērs, Monteskjē, Didro, Ruso u.c. Var apgalvot, ka visi šie filozofi paredzēja reformas un izmaiņas monarhijas ietvaros, — tas bija apgaismotais absolūtisms, un, ja viņu idejas būtu patiesi iedzīvinātas, varbūt Eiropas vēsture būtu bijusi pavisam citāda. Taču tas nenotika. Franču sabiedrībā radās jauni spēki, kas izsauca jaunus konfliktus, un tie noslēdzās ar Lielo franču revolūciju.

Nemitīgajiem strīdiem starp karali un aristokrātiju pamatā bija nodokļu problēma. Septiņgadu karā (1756.—1763.)

Francijai nebija nekādu panākumu, un Francijas palīdzība Amerikas kolonistiem, kuri cīnījās par brīvību no Anglijas, noveda to dziļos parādos. Valstij vajadzēja uzlikt pilsoņiem jaunus nodokļus, taču, kā parasti, aristokrātija atteicās sadarboties ar karali. Vajadzēja sasaukt kārtu sapulci. Šajā laikā parādās t.s. trešā kārta — vidusšķiras ļaudis, tirgotāji, amatnieki (pirmā kārta — garīdznieki, otrā kārta — aristokrātija). Kārtu pilnsapulci sasauca 1789. gada 5. maijā un 17. jūnijā Trešā kārta deklarēja sevi par Nacionālo Sapulci, vēlāk abas pārējās kārtas tai pievienojās un nosauca sevi par Nacionālo Satversmes Sapulci. Tajā bija pārstāvji no visām trim kārtām, kuri bija ieinteresēti panākt administratīvas, konstitucionālas un ekonomiskas reformas. 14. jūlijā krita Bastīlija, un Lielā franču revolūcija bija kļuvusi par īstenību.

Pat vispārīgi aprakstīt franču revolūciju ir neiespējami. Sacīšu tikai, ka 1789. gada 27. augustā Nacionālā Satversmes Sapulce pasludināja Cilvēku un Pilsoņu Tiesību deklarāciju, kurā ir teikts: "Visi cilvēki ir dzimuši brīvi un vienlīdzīgi savās tiesībās". Šīs dabiskās tiesības bija sekojošas: brīvība, īpašuma tiesības, drošība un tiesības pretoties pret apspiešanu. Visi pilsoņi bija vienlīdzīgi likuma priekšā un visiem bija tiesības ieņemt amatus atbilstoši savām spējām, talantiem un tikumiem, neņemot vērā nekādas citas atšķirības. Revolūcija turpinājās, tās priekšgalā laika gaitā nostājās dažādas grupas, līdz beidzot Napoleons Bonaparts sagrāba vadību savās rokās. Likās, ka revolūcijas ideāli ir zaudēti, tomēr Francija nekad vairs neatgriezās atpakaļ tādā stāvoklī, kādā tā atradās pirms revolūcijas. Arī Napoleona laikā franču revolūcijas ietekme bija manāma visā Eiropā. Ja Napoleons sacīja, ka katrs karavīrs nes savā somā maršala zizli, tad tas nozīmēja tikai to, ka bija pienācis "mazā" cilvēka laiks.

Napoleona okupācija visā Eiropā radīja jaunu nacionālu atmodu. Šis nacionālisms noveda pie Itālijas un Vācijas apvienošanās nacionālās valstīs, tas arī radīja dažādu sociālo grupu nacionālu pašapziņu valstīs, kuras nekad iepriekš nebija piedalījušās politiskās diskusijās.

Politiskajam nemieram atbilda jauna garīga un mākslinieciska kustība, kuru parasti apzīmē ar vārdu "romantisms".

Romantismam nav skaidras un viennozīmīgas definīcijas, tas ir atšķirīgs dažādās zemēs. Romantisms iedvesmoja gan reakcionārus, gan revolucionārus. Tā ietekmē konservatīvie ar ilgām lūkojās pagātnē, un liberāļi — ar cerībām raudzījās nākotnē. Dažiem romantisms nozīmēja bēgšanu no istenības, dažiem tas bija kaujas sauciens darbībai. Neskatoties uz visām šīm atšķirībām, romantiķiem bija kaut kas kopējs. Varbūt pats svarīgākais bija to protests pret 18. gadsimta racionālismu. Apgaismības laikmets pasvītroja cilvēka racionālo dabu un Visuma racionālo kārtību, taču aizmirsis iracionālos spēkus. Mēs varam saskatīt protestu pret šo šauru racionālismu jau agrāk, Lielā franču revolūcija un Napoleona laiks tikai pastiprināja to. Likās, ka prāts nespēj atrisināt cilvēku problēmas, kā filozofi to bija solījuši. Ja prāts nebija spējīgs to izdarīt, kāds brīnums, ka cilvēki pievērsās tā pretstatam — ticībai un intuīcijai? Romantiķis sekoja savai sirdij, nevis prātam. Viņš bija arī individuālistisks. Apgaismības laikmets runāja par cilvēkiem, it kā tie visi būtu vienādi. Romantiķi akcentēja cilvēku atšķirības un domāja, ka tiem jābūt savdabīgiem. Romantiķi savos darbos attēloja stipras personības un varoņus. Raksturīgas šai kustībai ir autobiogrāfijas, no kurām pazīstamākā ir Ruso "Atzišanās". Ruso uzskatīja, ka audzināšana ir līdzeklis, lai sasniegtu personas individuālo attīstību. Apgaismības laiks ticēja, ka cilvēku prāti ir līdzīgi, un bija vairāk ieinteresēts formālajā izglītošanā, nevis individuālajā attīstībā. Ruso domāja, ka bērniem jāļauj pašiem attīstīt savas spējas un potences. Daudzi romantiķi ticēja realitātei, taču citi izmantoja fantāziju, lai aizbēgtu no realitātes. 18.gs. filozofiem pasaule likās kā lieliski organizēts mehānisms, romantiķiem daba bija noslēpumains organisms, kura dažādība atspoguļoja atšķirīgas jūtas. Apgaismības laiks vēlējās redzēt dabas ainas, kuras civilizējoša cilvēka roka bija "uzlabojusi", romantiķiem patika mežonīgas ainavas vai sapņu redzējumi. Tādas ainavas mēs redzam Turnera un Konstebļa gleznās Anglijā un Kaspara Dāvida Fridriha gleznās Vācijā.

Pilsētas ar jaunajām fabrikām izpletās, un romantiķi aizvien vairāk vēlējās atgriezties pie vienkāršās un nesa-

maitātās dzīves. Viņi slavēja lauku ļaužu tikumus, paražas, stāstus un dziesmas, kuras viņi centās saglabāt. Daži romantiķi sapņoja par eksotiskām, tālām vietām, citi atkal jutās labi pārdabiskā pasaulē, vēl citi aizbēga no īstenības reliģijā.

Romantisma un reliģijas (īpaši katolicisma) tuvās attiecības ir viegli saprotamas, jo abi izcēla cilvēka iracionālo dabu. Katoliskās teoloģijas mistērijas un krāšņais rituāls sniedza romantiķiem nepieciešamo emocionālo pieredzi. Daudzi romantiķi pārgāja katolīcībā, un katoļu baznīca, kas pēc Lielās franču revolūcijas atradās aizstāvēšanās pozīcijās, atkal nonāca uzvarētājas lomā. 1814. gadā tika atjaunots jezuītu ordenis, 1816. gadā Francijā aizliedza laulības šķiršanu, Spānijā un pa daļai Itālijā atjaunoja inkvizīciju. Daudzās kontinenta daļās skolas atkal nonāca garīdzniecības rokās.

Romantiķiem interesēja arī sava pagātne. Apgaismības laiks guva iedvesmu no grieķu un romiešu pagātnes, jo antīkā civilizācija tam likās racionāla un pievilcīga. Laikmets starp 400. un 1300. gadu bija tikai "tumšie laiki", kuros valdīja mānītība un izglītības trūkums. Romantiķiem šis laikmets bija pievilcīgs un grandiozs, ko skaidri demonstrēja viduslaiku pilis un gotiskās katedrāles. Romantiķu interese par viduslaikiem radīja vispārīgu interesi par vēsturi. Romantiķiem pasaule bija organisms, kas lēni auga un pastāvīgi mainījās, un turpināja to darīt vēl tagad. Lai labāk spētu saprast šīs izmaiņas, 19.gs. vēsturnieki izstrādāja rūpīgu pētišanas metodoloģiju, izmantojot vēsturiskos avotus, dokumentus un arheoloģijas priekšmetus, viņi guva patiesāku pagātnes ainu. Modernā vēstures zinātne sākās romantisma laikā.

Pagātnes studijas mums māca, ka cilvēce pamazām sadalījās atsevišķās grupās, kuras noteica ģeogrāfiskas robežas, kopēja valoda un kopēja vēsturiska pieredze. Ar laiku visi šie elementi radīja kopēju nacionālu pašapziņu. Kaut kas līdzīgs eksistēja Anglijā, Francijā, daļēji arī Vācijā kopš viduslaikiem un jauno laiku sākuma. Lai no šīs nacionālās apziņas rastos nacionālisms, vajadzēja kaut ko vairāk, nepietika ar to, ka katra nacionāla grupa bija atšķirīga no

citām, — bija nepieciešama apziņa, ka pašu nacionālā grupa ir pārāka par citām. Pirmo reizi šis nacionālisms parādījās Lielās franču revolūcijas un Napoleona karu laikā. Būdams emocionāls, nacionālisms iederējās romantiķu domāšanā. Nacionālisms romantiķim, līdzīgi reliģijai, deva to, kam bija vērts ticēt, par ko bija vērts nest upurus.

19.gs. sākumā nacionālisms bija revolucionārs pēc savas dabas. Tā kā tas centās atbrīvot atsevišķas tautas un apvienot tautu vienā valstī, tas apdraudēja pastāvošo iekārtu (lai atceramies Austroungārijas impēriju!). Lai šo veco iekārtu varētu aizstāvēt, radās jauna politiskā filozofija — konservatīvisms. Konservatīvisms bija pievilcīgs paaudzei, kas dzīvoja pēc 1815. gada, jo tas slavēja vecos, labos laikus un pareģoja daudzās nelaiemes, kas sekos Lielajai franču revolūcijai. Konservatīvisms, līdzīgi nacionālismam, pievilka daudzus romantiķus. Sākumā abas šīs kustības bija konfliktā viena ar otru — nacionālisms savu mērķu sasniegšanai sludināja revolūciju, kas konservatīvajiem spēkiem bija pilnīgi nepieņemama. Konservatīvisms bieži vien neatšķīrās no reakcionārisma, kas pretojās katrai pārmaiņai. Ar laiku nacionālisms, kad tas bija sasniedzis savus mērķus, kļuva konservatīvs, nu šie ieguvumi bija jāsauglabā.

Vienā ziņā nacionālisms un konservatīvisms sapratās pilnīgi: abi dievināja valsti kā augstāko sociālo organismu. Šis idejas galvenais paudējs bija vācu filozofs Georgs Vilhelms Frīdrihs Hēgelis (1770.—1831.), kurš aplūkoja valsti kā organismu, kas attīstījies vēsturiski. Individvs var gūt savu augstāko brīvību tikai tad, kad tas sevi pakārto spēcīgai valstij. Stipras valsts vienību nodrošina autoritatīvs monarhs. Katrai valstij ir savs "gars", ar ko tā piedalās "Pasaules Garā". Hēgelis rakstīja: "Valsts ir Dieva ideja, kāda tā eksistē virs zemes." Kā tāda, valsts nav pakļauta parastajiem morāles likumiem: tikai vēsture var tiesāt valsti. Vēstures process attīstījies trijās pakāpēs: pirmajā — austrumu — tikai despots ir brīvs, otrajā — grieķu un romiešu — tikai daži ir brīvi, un trešajā — vācu — visi būs brīvi. Hēgeļa doma par Vācijas un Prūsijas īpašo vietu vēsturē bija dārga visiem vācu nacionālistiem.

Romantisms ir pretrunu pilns, taču tas tomēr palīdz mums saprast konservatīvos, kuri panāca Vīnes līgumu, kā arī liberālus, kuri to mēģināja atcelt. Šī kustība aizskāra visus dzīves aspektus, taču īpaši tā izpaudās mākslā — literatūrā, glezniecībā un mūzikā. Tā ietekmēja visas Eiropas tautas un Ameriku. Romantiskais protests, vai vismaz romantiskā nostāja, neizzuda ar romantisma laikmeta beigām — tā ietekme ir dzīva vēl mūsdienās.

Romantismu kritizē kā sacelšanos pret racionālo prātu, kā pakļaušanos tumšām kaislibām un jūtām, un tā ir taisnība — romantisms iznīcināja to skaidro vienkāršību un domāšanas vienību, kādu bija radījis apgaismības laiks. Viena vienīga filozofija, kas dominē visās sfērās, vairs neizteica Rietumu civilizācijas mērķus un ideālus, kā to bija darījis 18. gs. racionālisms. Racionālisms sniedza vienpusīgu pasaules uzskatu un ignorēja citus cilvēka gara aspektus. Romantisms novērsa šo līdzsvara trūkumu. Romantisms deklarēja, ka pasaule nav vienkārša mašīna un cilvēks necīgs ritenis tajā, daba un cilvēks ir daudz komplicētāki. Tādējādi romantisms sniedza patiesāku pasaules uzskatu. Romantisms izcēla cilvēka individualitāti un tā radošās spējas, tas parādījās kā svaiga gaisa šalts pēc apgaismības formalisma, — tas arī ir romantisma galvenais un paliekošais nopelns.

19.gs. sākumā Francijā, Spānijā un Itālijā notika nelielas revolūcijas un sacelšanās, kuras nav iespējams sīki izanalizēt, tādēļ pieminēsim tikai pirmo nopietno nacionālo revolūciju — grieķu brīvības cīņas. Šis karš bija tīri nacionāls karš, un tam bija panākumi tādēļ, ka citas valstis nenostājās pret grieķiem. 1815. gadā bija panākumi serbu revolūcijai un 1821. gadā sākās grieķu revolūcija. Grieķu nacionālisms jau bija parādījis iepriekš, īpaši uz salām, kuru iedzīvotāji bija saskārušies ar citām zemēm un ar Rietumu idejām. Tie bija izveidojuši slepenas organizācijas, kas sāka revolūciju un karu ar Turciju. Grieķi, protams, nespētu uzvarēt turkus, īpaši pēc tam, kad sultans Mahmuds II aicināja palīgā savu Ēģiptes vasali Muhamadu Ali. Rietumeiropas valstis uzmanīgi vēroja notikumus Grieķijā, taču

neiejaucās cīņās savstarpējās neuzticības dēļ. Tikai tad, kad grieķu tautai draudēja pilnīga iznīcināšana, tie izšķīrās palīdzēt. Sabiedriskā doma vienmēr bija grieķu pusē.

1827. gadā apvienotie franču, angļu un krievu jūras kara spēki sakāva turku un ēģiptiešu floti pie Navarino. Nākošajā gadā Krievija pieteica Turcijai karu, un pēc neilgām cīņām Turcija padevās. 1829. gadā noslēdza diezgan labvēlīgu Turcijai Adrianopoles miera līgumu: Krievija ieguva protektorāta tiesības pār Moldāviju un Vallahiju (vēlāko Rumāniju). Pēc neilgām sarunām Grieķiju pasludināja par neatkarīgu karaļvalsti.

Šeit jāmin kāds cits, diezgan neveiksmīgs, revolūcijas mēģinājums. T.s. dekabristu revolūciju Krievijā mēģināja īstenot jaunāki Krievijas bruņoto spēku virsnieki. Revolūcijas īstais mērķis bija reformas Krievijā. Konspiratīvo organizāciju atklāja, taču stāvoklis Krievijā bija diezgan sarežģīts, jo baumoja, ka Aleksandrs I ir tuvu nāvei, un, tā kā viņam nebija bērnu, tad vienam no Aleksandra brāļiem, Konstantīnam vai Nikolajam, būtu jākļūst nākošam cāram. Sajukums turpinājās, taču tad, kad ziņas par konspiratīvo organizāciju sasniedza valdošo namu, Nikolaju pasludināja par cāru. Nikolaja tiesas spriedums bija īss: pieciem galvenajiem sazvērniekiem piesprieda un izpildīja nāvessodu, un vairāk nekā simt virsnieku aizsūtīja uz Sibīriju.

Lai gan dekabristu revolūcija beidzās ar pilnīgu neveiksmi, tā bija pirmā revolūcija jauno laiku Krievijā, kuras aizsācējiem bija īpaši politiski mērķi: tie iestājās par konstitucionālu valdību un dzimtcilvēku brīvlaišanu. Ar laiku dekabristu mocekļi kļuva par visu Krievijas liberāļu simbolu.

1848. gadā visā Eiropas kontinentā notika nacionālas un liberālas revolūcijas. To cēlonis nebija viens vienīgs faktors, lai gan stāvoklis daudzās zemēs bija līdzīgs. 1846. gadā bija neraža un sāka trūkt pārtikas. Vissmagāk šo badu izjuta Īrija. Samazinājās arī tirdzniecība un ražošana un iestājās visaptverošs bezdarbs. Visas palīdzības organizācijas trūcīgajiem bija pārslogotas. Pasliktinājās dzīves apstākļi pilsetās, visur bija manāma vilšanās sajūta un neapmierinātība, sevišķi strādniekos un amatniekos.

Vēlēšanās mainīt pastāvošos apstākļus šajā laikā nāca no politiskajiem liberāļiem, kas gandrīz visi piederēja vidussķīrai. Tie bija ļaudis, kas visā kontinentā prasīja ievest reprezentatīvu valdību, pilsoņu brīvības un nekontrolētu ekonomiku. 1846. gadā Anglijā atcēla labības likumu, kas no 1815. gada sargāja vietējos labības ražotājus, uzliekot augstas ievedmuitas importētai labībai. Šī likuma atcelšanu angļi panāca miermīlīgās demonstrācijās, un šie panākumi iedrošināja visus liberāļus. Lai pastiprinātu uzbrukumus pastāvošai varai, liberāļi mēģināja sadarboties ar strādniekiem. Strādnieku mērķi bija uzlabot darba un dzīves apstākļus, un tie nebija sevišķi ieinteresēti liberālākā valdībā. Bieži vien strādnieku taktika bija vardarbīgāka, nekā liberāļi to vēlējās. Kā sabiedrotie liberāļi un strādnieki dažās zemēs tiešām gāza vai vismaz ietekmēja valdības, taču, tikko tas bija noticis, iepriekšējie sabiedrotie sāka cīnīties savā starpā.

Ārpus Francijas nacionālisms bija galvenais kopējais faktors šajās revolūcijās. Vācieši, ungāri, itāļi un citas mazākas nacionālas grupas Austrumeiropā vēlējās radīt nacionālas valstis, kas aizvietotu pastāvošās politiskās apvienības. Šis nacionālisms visvairāk apdraudēja Austrijas impēriju. Nacionālisti bieži vien bija arī liberāļi, kas izmantoja strādnieku neapmierinātību.

1848. gada revolūciju rezultāti bija apbrīnojami: Francijā gāza monarhiju, un citās zemēs tā tika apdraudēta. Nekad tik daudzas sacelšanās nebija notikušas vienā gadā. Taču kopumā revolūcijas tikai vēstīja pāragru pavasari: gandrīz nekur netika nodibinātas liberālas vai nacionālas valdības. Konservatīvā kārtība izrādījās stiprāka un sikstāka, nekā to varēja sagaidīt. Liberālie politiķi visās zemēs atklāja, ka tie nevar runāt tikai par politiskām reformām, neievērojot sociālās. Liberāļi nevēlējās saistīt politiskās reformas ar sociālajām un tādēļ attālinājās no strādnieku šķiras. Bez masu atbalsta liberāļi kļuva reakcionāro valdību militāro spēku upuri.

Francijā šī revolūcija radīja Otro republiku, kura jau 1852. gadā, kad Luijs Napoleons Bonaparts sagrāba varu savās

rokās. kļuva impērija. Habsburgu impērijā nacionālisms tika sakauts, ungāru un čehu revolūcijas apspiestas, militārā vara izbeidza revolūciju Vīnē, kad Ferdinands atsacījās no trona Francim Jozefam I par labu, kurš valdīja līdz 1916. gadam. Arī Itālijā republikāņi tika uzvarēti, un pāvests Pījs IX no liberāla kļuva par konservatoru. Prūsijā (Berlīnē) revolūcija piespieda ķeizaru Frīdrihu Vilhelmu IV ieviest parlamentu. Tā kā vēlēšanu tiesības bija saistītas ar nodokļu maksāšanu, tad 5% bagāto iedzīvotāju ievēlēja $\frac{1}{3}$ no Prūsijas parlamenta.

Frankfurtes parlaments ietvēra pārstāvjus no visām vācu zemēm. Parlaments mēģināja rakstīt jaunu konstitūcija, taču centrālā problēma bija tā, vai vācu zemēs ieskaitīt arī Austriju. Austrija beidzot atsacījās piedalīties jaunajā valstī, un parlaments piedāvāja jaunās apvienotās Vācijas troni Prūsijas karalim Frīdriham Vilhelmam IV, kurš to noraidīja, sacīdams, ka karaļi valda no Dieva žēlastības, ne no tautas balsošanas. Taču 1848. un 1849. gada nemieri norādīja ceļu uz apvienotu Vāciju, kas tika radīta 1871. gadā.

Līdz ar nemieriem starp 1848. un 1850. gadu beidzās liberālās revolūcijas Eiropā, kuru sākums meklējams 1789. gadā. Liberāļi un nacionālisti atklāja, ka racionāli argumenti un ierobežotas revolūcijas neved pie kārotiem mērķiem. Politiskā iniciatīva no liberāļu rokām pārgāja uz konservatīvajām politiskām grupām. No šī brīža nacionālisti kļuva mazāk romantiski un lietišķāki. Viņu nākotnes ieroči bija dzelzceļi, tirdzniecība, lielpabali un šautenes, karavīri un diplomātija, nevis valoda un kultūras mantojums, ar kuru palīdzību tie cerēja radīt nacionālu vienotu valsti.

Arī strādnieku šķira veidoja jaunas organizācijas un taktiku. Nemieru un sacelšanās laiki pilsētās bija beigušies. Nākotnē strādnieki pievērsās arodbiedrību organizēšanai un centās piedalīties politisko partiju cīņās, lai tādā veidā saņemtu savus sociālos un politiskos mērķus.

Pati nozīmīgākā pārmaiņa bija tā, ka pēc 1848. gada Eiropas vidusslānis vairs nebija revolucionārs. Vidusslānis palika politiski liberāls tikai tik ilgi, kamēr liberālisms solīja ekonomisku stabilitāti un sociālu drošību, lai tas varētu turpināt savu ierasto dzīvesveidu.

EIROPAS 19. GADSIMTA “-ISMI”

19. gadsimtā Eiropā parādījās praktiski orientētas filozofijas, kas mēģināja izskaidrot, kā cilvēkiem vajadzētu veidot savu valdību un politiskās organizācijas, kā tiem būtu jāstrādā un jādzīvo. Apkopojot visas šīs filozofijas, esmu nosaucis tās par “-ismiem”. Savā ziņā tās varētu saukt par reliģiju politiskiem paveidiem, kuri orientējas uz šīs pasaules problēmām. Šo filozofiju attīstību veicināja industriālā revolūcija.

Kā pirmais jāmin t.s. liberālisms šaurā nozīmē, kuru parasti apzīmē kā *laissez faire* — filozofiju, kas bazēta uz tirgus ekonomiku. 1776. gadā skotu ekonomists Ādams Smits izdeva savu darbu “Tautu Bagātība”, kas kļuva par ekonomikas liberāļu rokasgrāmatu. Šī virziena teorētiķi un domātāji uzskatīja, ka valdībai jāizpilda dažas svarīgas funkcijas, taču ekonomikas attīstībai jānotiek brīvas konkurences ceļā. Viņi aplūkoja sabiedrību kā kopumu, kas sastāv no atomāriem indivīdiem, kuru pūles atbilst patērētāju pieprasījumam tirgū. Tirgum jāatrisina vairums ekonomisko problēmu. Teorētiķi neuzticējās valdībai, jo domāja, ka tā ir korumpēta un nenoteikta. Valdībai jā rūpējas par stabilu naudas sistēmu, jānodrošina ligumu izpildīšana, jāaizsargā īpašumi, jāuzliek zemas ievadmaksas un nodokļi un jāatstāj pārējā ekonomikas dzīve privātās rokās. Smita sekotāji pieņēma, ka valsts uzturēs pietiekami stipru armiju un floti, lai aizstāvētu ekonomiku un starptautisko tirdzniecību.

Šajā laikā pastāvēja pesimistiski uzskati par strādnieku šķiru. Divi populāri ekonomisti, kuru idejas ietekmēja citus ekonomistus, bija Tomass Maltuss (1766.—1834.) un Deivids Rikardo (1772.—1823.). Abi šie teorētiķi domāja, ka

strādnieku stāvokli nevar uzlabot. 1798. gadā Maltuss publicēja savu "Eseju par iedzīvotājiem". Viņa idejas vēl mūsdienās ir populāras visā pasaulē. Maltuss domāja, ka iedzīvotāju skaits pieaugs tik strauji, ka galu galā cilvēki nespēs sarāžot uzturu paši sev. Tā kā iedzīvotāju skaits pieaug ģeometriskā progresijā, bet uztura sagāde pieaug aritmētiskā progresijā, tad nav nekādas iespējas novērst katastrofu. Maltuss ieteica tādus līdzekļus kā vēlas laulības, pilnīga seksuāla atturība un mākslīga dzimstības kontrole. Šie pēdējie līdzekļi tika uzskatīti par "grēcīgiem", un pagāja $\frac{3}{4}$ gadsimta, līdz tie tika akceptēti kā metode, ar kuras palīdzību kontrolēt iedzīvotāju skaita pieaugumu.

Maltuss domāja, ka strādnieku stāvokli nevar uzlabot un tas kļūs sliktāks. Ja strādnieku algas tiktu paaugstinātas, tie producētu vairāk bērnu, kuri iztērētu algas pielikumumu un patērētu vairāk uztura. Sava mūža vēlākos gados Maltuss domāja, ka vajadzētu mēģināt pacelt strādnieku dzīves līmeni, un tad, varbūt, tie iztērētu savu peļņu par patēriņa precēm, nevis saviem bērniem. Dāvids Rikardo savā grāmatā "Politiskās ekonomikas principi" pārveidoja Maltusa idejas un radīja t.s. "algu dzelzs likumu". Rikardo domāja, ka augstākas algas radītu lielāku skaitu bērnu. Tie savukārt mēģinātu iespiesties darba tirgū, palielinot strādnieku skaitu un pazeminot algas. Ja algas kristos, bērnu skaits mazinātos. Pēc tam algas atkal celtos, un šis process atkārtotos. Lai to novērstu, strādnieku algām būtu jāpaliek minimālā līmenī. Šie argumenti apstiprināja darba devēju tieksmi maksāt pēc iespējas zemas algas un kavēja arodbiedrību attīstību.

Kā nākošo no "ismiem" minēšu t.s. utilitārismu. Šī virziena piekritēji bija reformatori, kuri domāja, ka visas ekonomikas pamatā jābūt lietderības principam, — lielāks labums lielākam skaitam cilvēku. Viņi domāja, ka visas politiskās, sociālās un ekonomikas problēmas būtu jārisina racionāli, neņemot vērā atsevišķo grupu intereses un privilēģijas. Šos reformatorus bieži vien uzskata par vidusšķiras aizstāvjiem, taču tie drīzāk bija ļaudis, kas vēlējās ieviest efektīvu birokrātiju. Tie parasti bija valdības

ierēdņi, kuri sarakstīja 1833. gada "Fabriku likumu", 1834. gada "Nabadzīgo likumu" un 1848. gada "Sanitāro likumu".

Utilitārisma kustības galvenais teorētiķis bija Džons Stjuarts Mills (1806.—1873.). Savā grāmatā "Politiskās ekonomikas principi" (1848.) viņš aizstāvēja ideju par strādnieku izglītības līmeņa celšanu kā līdzekli viņu dzīves līmeņa paaugstināšanai. Mills ticēja, ka strādnieki ir tikpat spējīgi sasniegt augstāku morālu dzīves līmeni kā jebkura cita sociāla grupa. Viņš arī mudināja strādniekus apvienoties darba kooperatīvos. 1859. gadā Mills izdeva grāmatu "Par brīvību", kurā pieprasīja runas un domas brīvību, kā arī indivīda aizsardzību pret valsts iejaukšanos tā dzīvē. 1869. gadā Mills kā viens no pirmajiem uzņēmās sieviešu tiesību aizstāvēšanu savā esejā "Par sieviešu pakļautību".

Ļoti nozīmīga kustība tajā laikā bija t.s. sociālisms. Mūsdienās sociālisms parādās vai nu kā komunisms, vai kā sociāldemokrātisms, kā to pauz dažādas politiskās partijas. Ja mūsdienās sociālisms ir nozīmīga kustība, tad pirms apmēram 150 gadiem tai trūka nozīmīgu sekotāju. Sociālistu doktrīnas tā laikabiedriem likās neskaidras un pat divainas. Sociālie un ekonomiskie apstākļi, kurus sociālisti mēģināja analizēt, bija jauni un nebijuši, tāpat risināmās problēmas vēl nebija skaidri definētas. Agrie sociālisti apsveica industriālisma produktivitāti, taču neticēja, ka brīvā tirgus sistēma spēj pietiekami saražot un pareizi sadalīt ražojumus. Sociālisti tikai redzēja sliktu administrāciju, zemas algas un nepareizu ražojumu sadali — visas negatīvas lietas, kuru cēlonis bija neregulētā industriālā sistēma. Tie vēlējās redzēt cilvēku sabiedrību kā kopienu, nevis kā egoistisku indivīdu summu.

Agro sociālistu vidū bija teorētiķu grupa, kurus sauca par utopiskajiem sociālistiem. To idejas bieži vien bija fantastiskas, viņi vēlējās radīt ideālas kopienas. Kā sociālisti tie kritizēja pastāvošā kapitālisma sociālekonomiskās struktūras un vērtības.

Viens no pazīstamākajiem šīs kustības pārstāvjiem bija Roberts Ovens (1771.—1858.). Ovens bija skotu kokvilnas rūpnieks, kas ar paša spēkiem bija ticis pie bagātības. Viņš

loti ticēja apgaismības laika domai par vides ietekmi uz psiholoģiju: ja cilvēkus novietotu pareizā vidē, tad viņi kļūtu labāki. Viņš arī nesaskatīja pretrunas starp humānu industriālu vidi strādniekiem un labu peļņu rūpniekiem. Šīs idejas Ovens īstenoja savās rūpnīcās: viņš strādniekiem deva labus dzīvokļus, tos apgādāja ar brīvā laika kavēkliem un viņu bērniem sniedza brīvu izglītību. Ovens pat uzbūvēja vairākas baznīcas, lai gan pats bija "brīvdomātājs". Viņa rūpnīcās labs darbs tika īpaši augsti atalgots. Starp citu, Ovena rūpnīcas deva labu peļņu.

19. gs. 20. gados Ovens pārdeva savas rūpnīcas Skotijā un pārcēlās uz ASV. Indīanas štatā viņš nodibināja ideālu kopieni "Jaunā harmonija". Kad strīdi starp dalībniekiem noveda kopieni pie likvidācijas, Ovens neatteicās no savas nostājas. Viņš atgriezās Lielbritānijā un mēģināja apvienot atsevišķās arodbiedrības vienā centrālā organizācijā. Šī organizācija un citas strādnieku organizācijas sabruka 30. gados, bet Ovena idejas bija spēcīgi ietekmējušas sociālistus un kooperatīvu kustību..

19. gs. 40. gados pastāvēja grupa teorētiķu, kas noraidīja ražošanu un jebkuru varu. Tie bija t.s. anarhisti. Dažkārt anarhistus pieskaita sociālistiem, lai gan viņi tur neiederas. Daži anarhisti aizstāvēja teroru kā līdzekli savu mērķu sasniegšanai, daži meklēja miermīlīgus ceļus. Ogists Blankī (1805.—1881.) bija terorists un profesionāls Eiropas revolucionārs, kas pavadīja daudzus gadus cietumos. Viņš mēģināja noorganizēt profesionālas revolucionāras grupas, kurām vajadzēja uzbrukt kapitālistiskajai sabiedrībai. Blankī aģitēja par kapitālisma un valsts likvidēšanu. Viņa idejas bija diezgan neskaidras un nenoteiktas, taču kā profesionāls revolucionārs viņš ir Leņina priekštecis.

Pjērs Žozefs Prudons (1809.—1865.) pārstāv citu anarhisma novirzienu. 1840. gadā viņš izdeva savu slavenāko grāmatu "Kas ir īpašums"? Šajā darbā Prudons uzbruka pastāvošajai banku sistēmai, kura ļoti reti deva aizdevumus mazajiem uzņēmējiem vai trūcīgiem ļaudīm. Viņš vēlējās, lai bankas dotu kredītu visiem, kas to pieprasa, lai arī trūcīgie varētu piedalīties ekonomiskajos uzņēmumos. Sabiedrība būtu

jāorganizē uz savstarpējas sadarbības pamatiem, kas nozīmē, ka daudzu mazu uzņēmumu sistēmas sadarbotos miermīlīgā kooperācijā, savā starpā apmainoties ar ražojumiem. Tādā sociālā sistēmā valsts, kāda tā ir bijusi un ir, kļūtu nevajadzīga.

Šie dažādie sociālisma novirzieni veido vēlākā marksistiskā sociālisma fonu un kontekstu. Vēl vairāk — tie ietekmēja Eiropas sociālistu un arodbiedrību idejas un darbību vēl 19. gadsimta trešajā ceturksnī. Pārāk bieži sociālisma vēsture tiek rādīta kā lineāra attīstība, kas noslēdzas ar marksisma triumfu, kas neatbilst īstenībai. Marksisms vēlāk dominēja dažās Eiropas daļās, taču tikai sacenšoties ar citiem sociālisma novirzieniem. Gadsimta vidū Kārļa Marksa idejas bija tikai daļa no tā reibinošā ideju mistrojuma, kas kritizēja jauno industriālo kapitālisma sabiedrību. Marksistu ideoloģija bija pievilcīga tādēļ, ka tai bija pretenzijas uz zinātnisku pareizību un tā sludināja neizbēgamu kapitālisma sabrukumu.

Jau būdams students Berlīnes universitātē, Kārlis Markss (1818.—1883.) iepazinās ar Hēgeļa filozofiju un radikālo politiku. 1842. un 1843. gadā viņš izdeva radikālu laikrakstu. Drīz vien Vācijas valdība izraidīja Marksu trimdā, vispirms viņš uzturējās Francijā un Beļģijā, tad — Londonā, Anglijā. 1844. gadā Markss iepazinās ar Frīdrihu Engelsu (1820.—1895.), jaunu vācieti no vidušķiras, kura tēvam piederēja tekstilrūpnīcas Mančesterā. Gadu vēlāk Engelss izdeva savu darbu “Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā”, kas negatīvi attēloja industriālās sabiedrības dzīvi. Abi jaunie vācieši kļuva draugi, un 1847. gadā viņus aicināja uzrakstīt pamfletu tikko organizētai slepenajai Komunistu Līgai. 1848. gadā vācu valodā parādījās “Komunistiskās partijas manifesti”. Markss, Engelss un Līga pieņēma vārdu “komunists”, jo tas skanēja radikālāk nekā “sociālists”. Komunisms norādīja, ka ir paredzama pilnīga privātīpašuma likvidēšana, tā mērķis nav kaut kāda ierobežota sabiedrības pārkārtošana. Manifests bija apmēram 50 lpp. garš un kļuva par vienu no ietekmīgākiem politiskajiem dokumentiem Eiropas vēsturē. Tajā laikā tas bija tikai viens no daudzajiem politiskajiem traktātiem.

Jāpiebilst, ka Manifestam nebija nekādas ietekmes uz 1848. gada revolūcijām.

Manifestā, kā arī Marksa vēlākajā darbā "Kapitāls", galvenā ideja ir pārņemta no vācu hēgeliānisma. Hēgeļa ideju, ka domas attīstības avots ir konflikts starp tēzi un antitēzi, kas rada jaunu intelektuālu sintēzi, Markss pārnesa uz sociālo un ekonomisko attīstību. Marksam konflikts starp dominējošo un pakļauto sociālo grupu rada stāvokli, kurā rodas jauna dominējošā grupa. Šis jaunās sociālās attiecības savukārt rada jaunu neapmierinātību, jaunus konfliktus un jaunu attīstību.

Komunistu manifestā Markss un Engels apgalvo, ka cilvēces vēsture ir jāsaprot racionāli kā vienots veselums. Vēsture māca, kā cilvēce ir iemācījusies saprast fizisko dabu, lai ražotu produktus, kas nepieciešamai tās izdzīvošanai. Fundamentālais ražošanas process nosaka sabiedrības struktūras, vērtības un idejas. Vēsturiski ražošanas līdzekļu stāvoklis radījis konfliktu starp grupu, kurai pieder un kura kontrolē ražošanas līdzekļus, un grupu, kurai ir jāstrādā ar tiem. Šis neizbēgamais konflikts ir tā mašīna, kas dzen vēsturisko attīstību uz priekšu, — tas nav vājas administrācijas vai jaunu cilvēku nejaušu nolūku blakusprodukts. Tādēļ daļējas reformas nevar likvidēt sociālo un ekonomisko ļaunumu, kas sakņojas pašā ražošanas struktūrā. Ir nepieciešama radikāla sociālās struktūras izmaiņa. Šāda revolūcija būs kapitālisma attīstības neizbēgams gala produkts.

Markss un Engels domāja, ka šķiru konflikti, kas bija raksturīgi Rietumu pasaules vēstures periodiem, 19. gs. bija pārgājuši ciņā starp buržuāziju un proletariātu, vai starp vidusšķiru un strādniekiem, turklāt tā laika kapitālisma raksturs ciņu saasināja. Kapitālisma ražošana un konkurence pamazām palielinās proletariāta skaitu. Liela mēroga mehanizēta ražošana iznīcinās tradicionālos un sikos ražotājus, padarot tos par proletāriešiem. Komerctrukturām pieaugot arvien lielākām, mazās vienības tiks izspiestas, jo tās nespēs konkurēt ar milzīgajiem uzņēmumiem. Nedaudzie pārpalikušie milzīgie koncerni padarīs proletariāta ciešanas vēl lielākas,

taid, iespējams, proletārieši uzsāks revolūciju un gāzīs ne-
daudzos koncernu īpašniekus, kuri kontrolē ražošanas
līdzekļus. Kādu laiku strādnieki organizēs ražošanas līdzekļu
kontroli ar proletariāta diktatūras palīdzību, no kuras
pamazām attīstīsies bezīpašuma un bezšķiru komunistiska
sabiedrība.

Markss un Engelss domāja, ka šī proletariāta revolūcija
ir neizbēgama. Kapitālismam konkurence un apvienošanās
bija nepieciešama. Lai gan šķiru cīņa šajā laikā atgādināja
iepriekšējās cīņas pagātnē, tā tomēr atšķirās ar vienu bū-
tisku iezīmi. Cīņa starp kapitālistisko buržuāziju un in-
dustriālo proletariātu noslēgsies jaunā sabiedrībā, kurā vairs
neeksistēs šķiru cīņas. Uzvarētājs proletariāts savas spe-
cifiskās dabas dēļ nevarēs kļūt par jaunu apspiedēju šķiru.
Proletariāta uzvaras rezultātā izveidosies "sabiedrība, kurā
katra individa brīva attīstība būs priekšnoteikums visu brī-
vai attīstībai". Proletariāta uzvara pār buržuāziju būs cil-
vēces vēstures kulminācija. Pirmo reizi cilvēces vēsturē
neviena grupa vairs neapspiedīs citu grupu.

Marksa analīze balstījās uz tā laika ekonomikas
apstākļiem. 19. gs. 40. gadi tiešām bija periods, kurā valdīja
bezdarbs un grūtības. Taču, kā mēs to labi zinām, kapi-
tālisms nesabruka, kā Markss to bija paredzējis. Vidusšķiras
nekļuva par proletariātu. Gluži pretēji, arvien vairāk un vairāk
cilvēku guva labumu no industriālās sabiedrības. Par spīti
šiem faktiem, marksisms atrada piekritējus un ticīgos starp
sociālistiem un strādniekiem. Viņi ticēja, ka marksisma
doktrīnas ir balstītas uz empīriskiem pierādījumiem, un šis
marksisma it kā zinātniskais aspekts palīdzēja padarīt
ideoloģiju ticamāku laikmetā, kad zinātne kļuva par ļoti
nozīmīgu faktoru, kā tas bija 19. gs. otrā pusē. Markss
norādīja, ka sociālisma uzvara ir pilnīgi droša. Viņš savos
darbos pirmo reizi parādīja šīs revolucionārās transformācijas
milzīgos apjomus. Markss arī apgalvoja, ka ceļš uz sociālismu
ved cauri revolūcijai, nevis cauri reformām.

Eiropā marksisms ieguva zināmu popularitāti, lai gan ne
jau tādā mērā, kā to bija sludinājis autors. Marksistiskās
sabiedrības nekur vēl nebija tikušas tālāk par proletariāta

diktatūru... Gribot negribot jājautā, vai tas tiešām ir proletariāts, kas valda šajās sabiedrībās? Vai pie varas esošie ļaudis nebija un nav tikai cilvēki, kuri ir ieinteresēti vienīgi paši savā labumā?

Jāpiezīmē, ka marksisms nekad neiesakņojās ASV. Tajā laikā, kad šo rindiņu autors sāka domāt par savu "projektu", marksisms tiešām vēl eksistēja, kaut gan to varēja uzturēt tikai ar zināmiem piespiedlīdzekļiem. Viss, kas ir noticis pēdējos gados Padomju Savienībā, ir labākais piemērs tam, ka marksisms nav un nevar būt cilvēces glābējs. Mēs, kā laikmeta dzīvie liecinieki, varbūt vēl redzēsim, kas notiks ar šīs ideoloģijas atliekām, vai tās atradis jaunu mājvietu un "atdzimšanu" kādās nevis revolucionārās, bet gluži pretēji — reakcionārās sabiedrībās? Varbūt tas paliks vēsturē kā zināms sociālisma paveids, kas savā laikā bijis ļoti populārs? Varbūt kā kādas ideoloģijas drupas?

MODERNĀ KRIEVIJA

Līdz pat 18. gs. Krievija tika uzskatīta par Eiropas daļu tikai "pieklājības dēļ". Ziemeļos, Baltijas jūras apkaimē, to ierobežoja Zviedrija, un dienvidos, Melnās jūras apkaimē — Osmaņu impērija. Krievijai trūka arī ostu, jo Arhangeļskas osta bija lietojama tikai vasarā. Tāpēc Krievijas tirdzniecība bija diezgan ierobežota.

Bija arī citi apstākļi, kuri atdalīja Krieviju no pārējās Eiropas. 9. gs. krievi pieņēma Austrumu Ortodokso kristietību (pareizticību). Tādēļ Krievija kultūras ziņā bija atdalījusies no Romas katoļticības. Arī politiskās atšķirības bija īpatnējas. Agrajā Krievijas periodā politiskais centrs bija Kijeva, taču ap 1240. gadu mongoļi, kurus krievi sauca par tatāriem, iekaroja Kijevu. T. s. "Zelta Orda" pār Krieviju valdīja divus gadsimtus. Tagad politiskais centrs pamazām pārvietojās uz ziemeļiem, uz Maskavas pilsētu Maskavas upes krastos.

1380. gadā lielkņazs Dmitrijs kaujas laukā sakāva mongoļus. Tā nebija nekāda izšķirošā kauja, taču pierādīja, ka arī mongoļus var uzvarēt. Šajā karā ar mongoļiem Maskavas lielkņaziem bija vadošā loma, tādēļ viņi domāja, ka tagad ir kļuvuši par Kijevas valdnieku likumīgajiem mantiniekiem. Pirmais no šiem lielkņaziem bija Ivans IV (1533.—1584.), vairāk pazīstams kā Ivans Bargais. 16 gadu vecumā viņu kronēja par Krievijas caru. Savas valdīšanas sākumā Ivans Bargais sadarbojās ar Krievijas "aristokrātiem" — bajāriem, starp kuriem bija daži spējīgi padomdevēji. Viņš lika ieviest likumu kodeksu un izveidoja kaut ko līdzīgu valdībai, izveidojot atsevišķas provincēs pārvaldi, kas pārstāvēja caru. Viņš pārorganizēja armiju un uzsāka sekmīgus karagājienus pret tatāriem, Osmaņu valsti un vācu ordeni Livonijā.

Ap 1560. gadu Ivana IV personība krasi mainījās: viņš sāka turēt aizdomās dažus bajārus par atentāta plānošanu. Viņš nodibināja speciālu militāru policijas vienību — opričņinu —, kurā kalpoja Ivanam uzticamie bajāri. Šo vienību viņš uzsūtīja saviem īstajiem un iedomātajiem ienaidniekiem, kuri netika taupīti: viņus ieslodzīja cietumos, spīdzināja un nogalināja. 1581. gadā Ivans IV nogalināja pats savu dēlu.

Pēc Ivana IV nāves sekoja t.s. “juku laiki”, līdz 1613. gadā par caru ievēlēja kādu 17 gadu vecu lielkņazu no Romānovu dzimtas. Viņa divi pēcteči ieviesa zemē zināmu stabilitāti, taču militāri un ekonomiski tā palika vāja.

1682. gadā par Krievijas caru ievēlēja 10 gadus vecu zēnu, kas pazīstams kā Pēteris Lielais (1672.—1725.). Pētera valdība iezīmēja pagrieziena punktu Krievijas vēsturē. Valdīšanas sākumā viņš sastapās ar Krievijas vēsturē tik parastām intrigām un sajukumu, taču Pēteris prata šajā grūtajā laikā pastāvēt un kļuva par Pēteri Lielo.

Pēteri ļoti interesēja Rietumeiropa un tās sasniegumi. Viņš apceļoja Eiropu, mācījās kuģu būvi, aicināja ārzemju speciālistus uz Krieviju, pirka grāmatas un instrumentus. Viņš mēģināja modernizēt krievus un Krieviju, pavēlot bajāriem nocirst bārdas un saīsināt garos svārkus.

Lai nodrošinātu savu stāvokli Krievijā, Pēterim bija jātiek galā ar bajāriem, jāuzvar Maskavas garnizona karavīri streļci (būtībā Maskavas milicija) un jāpakļauj baznīca, kā arī jāattīsta ekonomika. Visus šos uzdevumus Pēteris veica ar varu un nežēlību. Kad Pētera prombūtnē streļci sadumpojās, viņš ātri atgriezās Maskavā, sakāva streļcus un kādiem 1200 cilvēkiem lika nocirst galvas.

Pirmais Pētera mēģinājums ārpolitikā bija karš ar Osmaņu impēriju. 1695. gadā Pēterim tiešām izdevās ieņemt Azovas cietoksni un atspiest turkus atpakaļ. Taču tie bija tikai islaidīgi panākumi, jo jau 1711. gadā Azova atkal bija turku rokās.

Pēterim bija labāki panākumi Rietumos, Eiropas pusē. 1700. gadā sākās Lielais Ziemeļu karš, kurā Zviedrija cīnījās ar Dāniju, Saksiju, Poliju un Krieviju. Jaunais zviedru karalis Kārlis XII, vēl zēns būdams, 1700. gadā sakāva krievus

pie Narvas, iznīcinot Pētera armiju. Taču Kārlis XII neizmantoja šo uzvaru Krievijā, bet astoņus gadus karoja pa visu Eiropu. 1709. gadā pie Poltavas (Viduskrievija) zviedrus sakāva, — ne jau sliktas vadības vai varonības trūkuma dēļ, drīzāk šaujampulvera un pārējās apgādes trūkuma dēļ. Kārlim XII vajadzēja atdot krieviem Igauniju un daļu no Livonijas un Somijas. Mieru noslēdza 1721. gadā Ništatē. Tagad Krievijai bija ziemas ostas, un ar Pēterburgas nodibināšanu (1703.) Pēteris bija “izcirtis logu” uz Eiropu.

Tagad akūtas kļuva troņa mantošanas tiesības, jo Pētera dēls Aleksejs mira cietumā, tēva apsūdzēts nodevībā. Pēteris pats nebija nozīmējis sekotāju, atkal valdīja bajāri un iestājās jukas. Pētera laulātā draudzene Katrīna I valdīja no 1725. gada līdz 1727. gadam, pēc tam — no 1727. gada līdz 1730. gadam — Pētera mazdēls Pēteris II, kurš mira ar bakām; pēc tam no 1730. gada līdz 1740. gadam valdīja Anna, 1740. un 1741. gadā valdīja Ivans VI, kas bija vēl bērns, tad līdz 1762. gadam Pētera meita Elizabete. Pēc Elizabetes nāves valdīja viņas māsasdēls Pēteris III, kurš ļoti cienīja Prūsijas karali Fridrihu Lielo, jo pats bija vācu izcelsmes — Ziemeļvācijas Gotoropas hercoga dēls. 1745. gadā Pēteris III apprecēja Anhaltes-Cerbstas princesi. Vācu princese pavadīja 20 nelaimīgus gadus Elizabetes galmā. Kad viņas vīrs Pēteris III mantoja Krievijas troni, viņš paguva valdīt tikai dažus mēnešus: aristokrāti valdnieku gāza un nogalināja, — ja ne ar sievas palīdzību, tad vismaz ar viņas ziņu. Princese kļuva cariene un valdīja kā Katrīna Lielā. Katrīna pazina apgaismības laika idejas un Rietumeiropas kultūru, taču viņas veiktās reformas Krievijā bija diezgan ierobežotas. Katrīna sasauca Likumdošanas komisiju, lai tā revidētu Krievijas likumus un valdību, taču šīs komisijas lēmums bija: absolūtā monarhija ir piemērotākā valdības forma Krievijā. Katrīnai bija jāiztop aristokrātiem, kuri varēja viņu gāzt.

Katrīna atjaunoja tirdzniecību ar ārvalstīm, mudinot krievus eksportēt labību, linus un zvērādas. Ar tirdzniecības attīstību radās arī Krievijas vidusšķira.

Ārpolitikā Katrīna turpināja ekspansiju uz dienvidiem. Kad nenozīmīgu iemeslu dēļ Osmaņu impērija pieteica Krievijai

karu, krievu Baltijas flote burāja uz Vidusjūru un sakāva turku floti. Krievija ieguva pieeju Melnajai jūrai un kontroli pār Donavas reģionu. 1783. gadā Katrīna aneksēja Krimu, kas bija neatkarīga valsts. 1795. gadā notika Polijas dalīšana starp Krieviju, Prūsiju un Austriju. Polija beidza eksistēt kā valsts, un Krievija paplašināja savu teritoriju Baltijā un Austrumeiropā.

1796. gadā Katrīna mira, un viņas dēls Pāvils kļuva Krievijas cars. Pāvils bija despotisks un kaprīzs valdnieks, kas mēģināja likvidēt visas savas mātes reformas, jo vienmēr bija viņu ienīdis. Kad viņš mēģināja ierobežot aristokrātijas privilēģijas, sekoja *a coup d'état*, kurā piedalījās aristokrātija un armija, un Pāvilu nogalināja.

1801. gadā tronī kāpa Pāvila dēls Aleksandrs I. Viņš bija plānojis atgriezties pie savas vecmāmiņas politikas, taču nekādas reformas nevarēja sagaidīt no jaunā cara, jo viņš 1803. gadā deklarēja, ka nevienai grupai nav nekādu tiesību apstrīdēt cara dekrētu legalitāti.

1812. gadā sākās Napoleona karagājiens Krievijā, šādā situācijā pagaisa domas par reformām. Aleksandrs I pat atjaunoja slepenpoliciju. Kara sākums bija krieviem neveiksmīgs, un Aleksandrs bija spiests domāt par jaunām reformām, lai apmierinātu tautu. Viņš iecēla Speranski par ministru, kas sagatavoja konstitucionālas valdības plānu, taču cars negribēja tādu plānu atbalstīt un Speranski atlaida. Viņa vietā nāca reakcionārs ģenerālis Arakčejevs, līdz ar to beidzās mēģinājums īstenot reformas Krievijā.

Pēc kara ar Napoleonu Aleksandrs I arvien vairāk iegrīma reliģiskā misticismā, viņš atstāja tronī un devās uz kādu vientuļu Sibīrijas klosteri. Oficiāli Aleksandrs I mira 1825. gadā.

1825. gads bija dekabristu revolūcijas gads, par kuru esmu jau stāstījis iepriekš. Dekabristu nemieri beidzās ar Nikolaja kāpšanu Krievijas tronī un pilnīgu revolūcijas apspiešanu. Lai arī revolūcija bija neveiksmīga, tā bija pirmā revolūcija ar noteiktu politisku mērķi — konstitucionālu valdību un dzimtcilvēku brīvībai.

Nikolajs I nevēlējās pieļaut iespēju, ka cara vara varētu

tikt apšaubīta. Viņš nebija tāds muļķis, kādu to reizēm tēlo vēsture, un ļoti labi zināja, ka reformas ir nepieciešamas, lai uzlabotu sociālo stāvokli un attīstītu ekonomiku. Viņam vienkārši bija bailes no pārmaiņām. Nikolajs I zināja, ka dzimtbūšanu vajadzētu likvidēt, taču baidījās pazaudēt muižnieku atbalstu. Tādēļ viņš noraidīja katru reformu mēģinājumu, ievēda cenzūru un pastiprināja slepenpoliciju. Reformu vietā Nikolajs I radīja jaunu programmu, kuru sauca par "oficiālo nacionālismu", tā saukļus atkārtoti publicēja valdības dokumentos, laikrakstos, žurnālos un skolas grāmatās. Šīs programmas centrā bija trīs vārdi: pareizticība, autokrātija un nacionālisms.

Krievu pareizticībai vajadzēja būt morāles, izglītības un intelektuālās dzīves bāzei. Jau kopš Pētera Lielā laikiem baznīca bija valdības departaments, kas kontrolēja skolas un universitātes. Krieviem mācīja, ka autokrātisms ir vienīgā valdības forma, kas spēj saturēt kopā milzīgo teritoriju un daudzās nacionalitātes. Politisko darbu autori neskaitāmas reizes atkārtoja, ka tikai zem autokrātiskiem valdniekiem Pētera Lielā, Katrīnas un Aleksandra Krievija piedzīvojuši uzplaukumu un spējusi ietekmēt pārējo pasauli. Slavīnot krievu nāciju, valdība vēlējās, lai visa valsts saskatītu krievu valodā, reliģijā un paražās mūžīgu gudrību, kas atšķīra krievus no morāli un politiski korumpētajiem Rietumiem.

Arī ārpolitikā Nikolajs I ieturēja konservatīvu virzienu. Tā, piemēram, to Polijas daļu, kas tika pievienota Krievijai pēc otrās Polijas dalīšanas (1795.), pēc Nikolaja I pavēles tieši pārvaldīja viņa brālis Konstantīns. Kad 1830. gadā Polijā notika neliela sacelšanās, nemierus apspieda ar militāru varu, un 1832. gadā Nikolajs pasludināja Poliju par Krievijas neatņemamu sastāvdaļu. Nikolajs I bija kļuvis par Eiropas žandarmu, kurš labprāt aizdeva savu armiju katram, kas tikai vēlējās apspiest liberālu un nacionālu kustību.

Nesekmīgais Krimas karš, kura cēlonis bija Krievijas vēlēšanās kļūt par visu pareizticīgo aizstāvi, iznīcināja neuzvaramās Krievijas leģendu, kas eksistēja Eiropā pēc Napoleona kara. Krimas karš (1854.—1856.) bija ļoti nevarīgs no abām

karojošām pusēm; kaut arī Anglijai beidzot izdevās ieņemt Sevastopoli, tā cieta milzīgus zaudējumus kaujās un slimību dēļ. Pēc 1856. gada miera līguma Eiropas valstu ārpolitika balstījās tikai uz to militārajiem spēkiem.

Nikolajs I mira Krimas kara laikā, nākošais cars bija viņa dēls Aleksandrs II. Tas labi pazina apstākļus Krievijā un apzinājās, ka reformas ir nepieciešamas. Zaudētais karš šo procesu vēl paātrināja. Aleksandrs II izmantoja situāciju un sāka īstenot reformas. Visos dzīves aspektos, gan ekonomiskajos, gan sociālajos, — pastāvēja lielas atšķirības starp Krieviju un pārējo Eiropu, — visuzskatāmāk tas izpaudās Krievijas dzimtbūšanā, kas visā pārējā kontinentā jau bija atcelta. Krievijā apstākļi nebija mainījušies kopš 18. gs. — muižnieki varēja brīvi rīkoties ar saviem dzimtcilvēkiem, kuriem nebija nekādu tiesību sevi aizstāvēt pret kungu patvaļu. 1856. gada martā, pēc kara beigām, Aleksandrs II pasludināja savu nodomu likvidēt dzimtbūšanu. Viņš domāja, ka varbūt tādējādi Krievija atkal atgūs savu iepriekšējo stāvokli starp Eiropas lielvalstīm. Dzimtbūšana ekonomiski vairs neatmaksājās, to papildināja lielākas un mazākas dzimtcilvēku sacelšanās. Arī kā karavīri dzimtcilvēki bija ļoti vāji. Jāmin arī morālā nostāja pret šāda veida cilvēku atkarību, jo tikai Krievijā un dažās ASV daļās vēl pastāvēja līdzīga personas nebrīvība. Beidzot 1861. gada februārī, neskatoties uz muižnieku pretestību, Aleksandrs II pasludināja dzimtcilvēku brīvlaišanu.

Jaunā brīvība bija vairāk teorētiska nekā praktiska: zemnieki saņēma personas brīvību, taču nesaņēma īpašuma tiesības uz zemi, ko viņi apstrādāja. Zeme vēl bija jāizpērk. Parasti valsts bija samaksājusi zemes īpašniekiem par zemnieku zemi, un tiem savukārt vajadzēja katru gadu nomaksāt zināmu summu valstij. Tikai pēc 1905. gada revolūcijas un nesekmīgā japāņu kara šos maksājumus dzēsa.

1864. gadā pasludināja arī tiesu reformas: visi cilvēki bija vienlīdzīgi likuma priekšā; ieviesa objektīvu noziegumu izmeklēšanu, tiesu neatkarību no citām valsts iestādēm un zvērināto tiesas. Jaunā sistēma nebija perfekta, jo cars vien-

mēr varēja palielināt vai samazināt spriedumu. Atsevišķos gadījumos, kā, piemēram, preses prāvās, zvērināto tiesas netika pielautas.

Reformēja arī armiju. Līdz šim dienesta ilgums bija 25 gadi, un rekrūši praktiski bija jāķer. Tagad dienesta ilgumu samazināja vispirms uz 15 gadiem, un beidzot — uz 6 gadiem.

Pēc poļu sacelšanās 1863. gadā Aleksandrs kļuva mazāk liberāls, viņš atkal pasludināja Poliju par Krievijas sastāvdaļu, un tāda tā palika līdz pat Pirmā Pasaules kara beigām. Aleksandrs II bija reformators tikai tiktāl, cik to atļāva tā autokrātisms. Viņš nebija populārs valdnieks, lai gan daži viņu sauca par Atbrīvotāju. Pēc 1866. gada atentāta mēģinājuma Krievija atkal kļuva policejiska valsts.

Jaunās represijas izsauca radikālo grupu aktivitāti Krievijā. 1881. gada 1. martā kāds revolucionārs meta bumbu uz cara karieti, ievainojot kučieri. Cars izkāpa no karietes, lai palīdzētu kučierim, tad tika mesta otra bumba, kas saplosīja cara ķermeņa lejasdaļu. Viņš mira savā pili, netālu no atentāta vietas. Četrus vīriešus un divas sievietes par šo atentātu notiesāja uz nāvi. Acīmredzot radikāļi nebija apmierināti ar līdzšinējām reformām.

Aleksandrs III (1881.—1894.) turpināja sava vectēva Nikolaja I reakcionāro un represīvo politiku. Tas mazliet uzlaboja fabriku strādnieku stāvokli, taču visumā Krievija kļuva vēl vairāk policejiska valsts nekā iepriekš. Aleksandra dēlam Nikolajam II bija jāpiedzīvo tas, ka 20. gs. vairs necieta autokrātiju.

19. gs. krievu nostāja pret Rietumeiropu bija ļoti dažāda. Viena rakstnieku un politiķu grupa domāja, ka Krievijā būtu jāpopularizē ne tikai Rietumeiropas idejas, bet arī tās dzīves veids. Šo grupu sauca par "rietumniekiem" vai "zapadņikiem". Otra grupa ticēja, ka Krievija ir slāvu tautu tradīciju glabātāja un visu slāvu tautu sargātāja. Tie bija t.s. panslāvistu, kuri vēlējās redzēt visas slāvu tautas — arī tās, kas atradās osmaņu un Austrijas pakļautībā, — Svētās Mātes Krievijas paspārnē.

Šīs abas nostājas lieliski pārstāvētas 19. gs. krievu rakstnieku darbos. Īpaši jāmin Dostojevskis un Turgeņevs. Dosto-

jevska romānos atklājās konservatīvā pieeja, ka krievu pareizticība būs visas Eiropas atpestītāja.

19. gs. pēdējās dekādēs Krievijā sākās industriālais attīstības periods — apmēram 50 līdz 75 gadus vēlāk nekā pārējā Eiropā. Radās tās pašas problēmas, kādas pieredzēja citas Eiropas valstis, un klāt nāca jaunas, jo apstākļi Krievijā bija citādi nekā pārējā Eiropā. Industrializācija Krievijā nebija privātās rokās, tā bija valdības vadīta. Ministrs grāfs Vite redzēja, ka lauksaimniecība Krievijā nav efektīva un līdz ar iedzīvotāju skaita pieaugumu vairojas problēmas. Vite domāja, ka Krievijā jāattīsta smagā rūpniecība, jāražo dzelzs, jāizmanto akmeņogles, jābūvē dzelzceļi. Starp 1890. un 1904. gadu dzelzceļu kopgarums dubultojs, gandrīz tika pabeigta Transsibīrijas dzelzceļa būve. Visplašāk attīstījās tekstilrūpniecība.

Industrializācija radīja Krievijā proletariātu un līdz ar to neapmierinātību ar pastāvošiem apstākļiem. Strādniekiem trūka jebkādas aizsardzības, jo arodbiedrības bija aizliegtas. Jāpiebilst, ka Vite ieveda 11 $\frac{1}{2}$ stundu garu darba dienu.

Krievijā sāka parādīties politiskas partijas. 1898. gadā nodibinājās Sociāldemokrātu partija, taču tai bija jādarbojas ārpus Krievijas — trimdā. Tās vadītājs bija marksists Plehanovs.

Šajā laikā savu politisko darbību uzsāk Ļeņins (Uljanovs — 1870.—1924.). Cara valdība viņu apcietināja 1895. gadā un izsūtīja uz Sibīriju. 1900. gadā Ļeņinu atbrīvoja, un pēc 1905. gada neveiksmīgās revolūcijas viņš emigrēja uz Šveici, kur nodzīvoja līdz 1917. gadam. Ļeņins nedomāja, ka krievu sociālisti varētu sekot savu vācu biedru pēdās un samierināties ar pakāpeniskām reformām. Ļeņina ideāls nebija milzīga partija, kurā piedalītos masas, taču maza un disciplinēta partija, kas būtu labi skolota revolūcijas mākslā un būtu droša no slepenpolicijas uzraudzības. 1903. gada partijas kongresā partija sašķēlās divās daļās, — Ļeņins ieguva pārākumu, partiju nosauca par boļševiku partiju. Ļeņina partija nefigurēja 1905. gada revolūcijas sākumos, kas sākās, kad miermīlīga strādnieku grupa vēlējās iesniegt caram petīciju. Armijas vienības šāva un nogalināja vairāk nekā

100 cilvēku — tā bija "asiņainā svētdiena". Nemieru cēlonis bija strādnieku sliktais stāvoklis un neveiksmīgais japāņu karš. Nikolajs II bija spiests pie valdības radīt tautas pārstāvniecību — Dumi. 1906. gada novembrī Nikolajs II strīpoja zemnieku parādus par iepirkto zemi.

Situācija Krievijā bija atšķirīga no pārējām Eiropas valstīm. Kā jau iepriekš minēju, daudzi apstākļi bija radušies vēsturiskā attīstībā, kuras sākumi meklējami senatnē. Atkārtoti jāmin arī tatāru jūgs un tā sekas. Kā vēsturiska kuriozitāte jāmin mūka Raspuķina ietekme uz carieni un caru Krievijas galmā. Šis divainais misticisms un ideja par krievu misiju Eiropā un pat pasaulē pārdzīvoja ne tikai caralaikus un padomju laikus, bet ir dzīvi vēl mūsdienās.

Savu apskatu beidzu ar 1914. gadu, jo pēc Pirmā Pasaules kara radās pilnīgi jauna situācija Eiropā un pasaulē, kuru varētu apskatīt citā darbā. Runājot par Krieviju, vēlos pieminēt interesantu faktu, ka Pirmā Pasaules kara laikā Krievija piedzīvoja divas revolūcijas 1917. gada februārī un novembrī. Pirmā bija t.s. "buržuāziskā revolūcija", kuras rezultātā nodibinājās Kerenska valdība. Tā kā karš turpinājās, tad Vācijas valdība atļāva Leņinam no Šveices doties cauri Vācijai uz Krieviju. Rezultātā notika boļševiku revolūcija. Jāatzīmē, ka pirmā sekmīgā marksistu revolūcija notika zemē ar visneattīstītāko industriju un mazskaitlīgāko proletariātu.

EIROPIEŠU IMPERIĀLISMS

19. gs. otrā pusē, it īpaši pēc 1870. gada, pieauga eiropiešu ietekme un kontrole pār pārējo pasauli. Ziemeļ- un Dienvidamerika, Austrālija un Jaunzēlande kļuva gandrīz vai par Eiropas neatņemamu sastāvdaļu, jo milzīgas eiropiešu emigrantu straumes plūda uz šīm zemēm. Līdz 19. gs. Āzija (izņemot Indiju) un Āfrikas lielākā daļa gāja pašas savus attīstības ceļus, jo to kontakti ar Eiropu bija niecīgi. 19. gs. beigu daļā Āfriku sadalīja starp Eiropas valstīm, un Eiropas ekonomiskā un politiskā vara nostiprinājās visā Āzijā. Nākošā gadsimta sākumā tas deva iespēju visai pasaulei apvienoties vienotā pasaules ekonomikā un padarīja notikumus vienā pasaules nostūrī par svarīgiem tūkstošiem kilometru attālumā.

Zinātņu, tehnoloģijas, industrijas, agrikultūras, transporta, komunikācijas un militāro ieroču eksplozīvā attīstība bija eiropiešu varas galvenie avoti. Ar šo līdzekļu palīdzību neliels eiropiešu (un amerikāņu) skaits ar varu vai ar draudiem uzspieda savu gribu daudz lielākām tautām. Organizatoriskais un materiālais pārākums ļāva eiropiešiem darīt to, ko vien viņi vēlējās. Nacionālo valstu rašanās un izaugsme radīja pavalstnieku lojalitāti un gribu kalpot valstij. Eiropas valstis izmantoja šo apstākli un ļoti efektīvi izvietoja savus resursus. Eiropiešiem bija arī cits, mazāk taustāms, ierocis: savas civilizācijas un dzīvesveida pārākuma apziņa. Tā radīja viņos pašpaļāvību, kas bieži vien izpaudās kā nepatīkama augstprātība, un veicināja ekspansionistisku noskaņojumu.

Eiropas ietekme uz citām zemēm nebija nekas jauns: Spānija, Portugāle, Francija un Anglija kontrolēja aizjūras teritorijas jau daudzus gadsimtus, taču 19. gs. otrā pusē tikai Anglijai bija izdevies paturēt lielākas teritorijas. Kopu-

mā 19. gs. bija naidīgs kolonizatoriem. Pat Anglija bija zaudējusi Amerikas kolonijas. Francija bija ieguvusi Alžīriju un daļu Indoķīnas, Anglija paturēja vai paplašināja savas teritorijas Kanādā, Indijā, Austrālijā un Jaunzēlandē. Tomēr dominēja brivas tirdzniecības doktrīna, kas neatzina politisku iejaukšanos citās zemēs.

Tā kā Anglija pārvaldīja jūras un pirmā piedzīvoja industriālo revolūciju, tā bija ar mieru turpināt tirdznieciskas aktivitātes, neaneksējot teritorijas. Taču, ja kāda mazāk attīstīta zeme mēģināja bloķēt tirdzniecību ar Angliju, tā bija gatava pielietot varu. Ap gadsimta vidu sabiedriskā doma bija pret tālāku politisku un militāru ekspansiju aizjūras zemēs.

19. gs. pēdējā trešdaļā Eiropas valstis ātri izplatīja savu varu pār apmēram 25 miljoniem kvadrātkilometru ar apmēram 150 miljoniem iedzīvotāju, t.i., apmēram $\frac{1}{5}$ no visas pasaules platības un $\frac{1}{10}$ iedzīvotāju. Šo kustību parasti sauc par "jauno imperiālismu". "Imperiālisms" ir vārds, kas lietots tik dažādās nozīmēs, ka tas gandrīz zaudējis jebkādu nozīmi. Pieņemama definīcija būtu sekojoša: imperiālisms nozīmē kādas nācijas autoritātes izplatīšanu, aneksējot citas nācijas teritoriju, vai: imperiālisms nozīmē kādas nācijas ekonomiskas un politiskas hegemonijas nodibināšanu pār kādu citu nāciju. Šāda definīcija šķiet pareiza, runājot par seno Ēģipti vai Mezopotāmiju, vai arī par Eiropu 19. gs. beigās. Senajā imperiālismā iekarotāji pārņēma iekaroto zemi un nometināja tur daļu savas tautas, vai arī nodibināja tur tirdzniecības centrus, lai izmantotu dominētās zemes dabas bagātības. Jaunais imperiālisms saglabāja daļu no šīs politikas iezīmēm un papildināja ar jaunām.

Jaunā imperiālisma apstākļos Eiropas nācijas ieguldīja kapitālu kādā mazāk attīstītā zemē, cēla tur uzņēmumus, kas atmaksājās, un uzlaboja transporta sistēmu, būvējot ceļus un dzelzceļus. Šajos procesos tie nodarbināja lielu skaitu vietējo iedzīvotāju, tādējādi mainot šīs zemes ekonomiku un kultūru. Lai nodrošinātu savus ieguldījumus, Eiropas valstis panāca sev labvēlīgu vienošanos ar vietējo valdnieku, vai nu uzpēkot to, vai tam draudot. Ja šāda vienošanās nebija

pietiekama, dominējošā valsts izveidoja dažādu pakāpju politisku kontroli: tā varēja aneksēt kādu teritoriju un padarīt to par koloniju; valsts varēja nodibināt protektorātu pār zemi, kas nozīmēja vietējā valdnieka kontroli; varēja radīt arī t.s. ietekmes sfēru, t.i., dominējošā valsts baudīja speciālas tirdznieciskas u.c. legālas privilēģijas bez tiešas politiskas iejaukšanās. Eiropiešu ekspansija attīstījās efektīvi un piedalīšanās tajā tika uzskatīta par nepieciešamu katrai valstij, kas vēlējās iegūt un paturēt savu stāvokli kā "lielvalsts".

1900. gadā angļu ekonomists Džons Hobsons izdeva grāmatu "Imperiālisms". Savā esejā Hobsons izskaidro, ka Eiropas imperiālismam ir ekonomiski cēloņi. Modernās fabrikas spēj saražot tik daudz produkcijas, ka bieži vien to nevar pārdot, — vai nu nav pietiekami pircēju, vai arī tiem nav pietiekami daudz naudas. Tādēļ ražotājiem jāmeklē jauni tirgi. Lai ražotu gatavu produkciju, fabrikām nepieciešamas izejvielas. Eiropa nespēj sagādāt pietiekami daudz izejvielu, vai arī to Eiropā nemaz nav. Ražotājiem jāmeklē jauni izejvielu avoti, un, ja tos nevar iegūt citādi, tad tie jāiegūst ar varu. Tas nozīmē, ka imperiālisms nepieciešams jaunu tirgu un izejvielu iegūšanai.

Hobsona idejas ātri izplatījās visā pasaulē. Tās ietekmēja toreiz mazpazīstamo revolucionāru Vladimiru Ļeņinu (Uljanovu). Pirmā Pasaules kara sākumā Ļeņins dzīvoja Šveicē. Viņš piesavinājās Hobsona idejas un attīstīja tās tālāk. Ļeņins domāja, ka imperiālisma teorija izskaidro toreizējos notikumus, īpaši mežonīgo Pirmo Pasaules karu. 1916. gadā Ļeņins izdeva savu grāmatu "Imperiālisms kā kapitālisma augstākā un pēdējā stadija", kurā skaidroja, ka kapitālisms saražo bagātību pārpalikumu. Kapitālam vienmēr jābūt aktīvam, tas ir kaut kur jāiegulda. Imperiālisma cēlonis meklējams nespējā ieguldīt kapitālu Eiropā, jo tā jau bija piesātināta. Tādēļ Eiropas valstīm jāmeklē un jāiekaro kolonijas, un, jo tās mazāk attīstītas, jo labāk. Tur Eiropas valstis var būvēt ceļus un dzelzceļus, ostas un veikt citus tirdzniecībai nepieciešamus pasākumus. Liekais kapitāls var atrast pielietojumu kolonijās, un tādējādi imperiālisms atvieglo

situāciju Eiropas valstīs. Jāpiemin, ka Markss nebija paredzējis Eiropas imperiālismu!

Šāds imperiālisma cēloņu izskaidrojums liekas ļoti ticams, taču tas jāaplūko kritiski. Ir tiesa, ka kapitālisti maksāja strādniekiem iespējami zemas algas, tādēļ lielām strādnieku masām bija zema pirktspēja. Kapitālisti būtu varējuši maksāt augstākas algas, taču, šķiet, viņi bija pārāk mantkārīgi. Henrijs Fords, kas nebija īpaši apgaismots kapitālists, nespēja pārdot savas automašīnas tādā daudzumā, kādā vēlējās, tādēļ 1911. gadā paaugstināja saviem strādniekiem algas no 2 dolāriem un 90 centiem nedēļā uz 5 dolāriem nedēļā, — un tiešām, strādnieki sāka pirkt Forda ražotos automobiļus. Fords saprata, ka jānodrošina pēc iespējas lielāka tautas masu pirktspēja, lai iekšzemes tirgus spētu attīstīties.

Doma, ka kolonijas paplašina industriālo valstu tirgus, ir maldīga, jo industriālos ražojumus visvairāk pērk un pārdod viena industriāla valsts otrai. Arī kapitāls parasti tiek ieguldīts citās industriālās valstīs. Pat lielais vairums izejvielu nāk no industriālām valstīm. Tādēļ apgalvot, ka kapitālismam nepieciešams imperiālisms, nav pareizi.

Amerikāņu profesors Viljams Langers radīja teoriju par imperiālismu kā politisku sacensību. 19. gs. 70. gados Eiropas politiskā situācija bija jau nostabilizējusies. Vācija un Itālija bija apvienotas, nacionālās valstis Eiropā bija nospraudušas robežas, un Eiropā vairs nebija telpas iekarošanas kariem. Ja tādi kari tomēr izceltos, tie būtu visām valstīm postoši, jo militārā tehnoloģija bija augsti attīstīta. Tā kā Eiropas tautas bija savstarpēji naidīgas, tad tās pārnesa šo sacensību uz citiem kontinentiem — Āfriku vai Āziju. Tādēļ imperiālisms ir Eiropas valstu nacionālisma paveids vai sacensība tālu prom no mājām, tālās zemēs.

Tomēr nevaram sacīt, ka imperiālisms izsaka varas politiku. Visas Eiropas valstis, vai tās bija stipras vai vājas, centās iegūt kolonijas. Anglijai un Francijai kolonijas jau bija, taču arī tikko apvienotās Vācija un Itālija mēģināja tās iegūt. Portugāle, kas bija vāja valsts, bija trešā tai piederušo koloniju lieluma ziņā.

Imperiālisma aizstāvji ierosināja dažādus imperiālisma

attaisnojumus. Daži domāja, ka augstāk attīstītās Eiropas nācijas ir atbildīgas par savas kultūras un civilizācijas nešanu mazākattīstītām tautām, — kā teica angļu rakstnieks Kiplings, tā bija "baltā cilvēka nasta"... Šādi augstprātīgi argumenti ietekmēja nedaudzus cilvēkus, kaut gan daudzi piekrita šiem intelektuālajiem pieņēmumiem.

Reliģiskas apvienības sludināja, ka Rietumu nācijām katrā ziņā jāsniedz kristiānisma priekšrocības pagānu tautām. Tās arī domāja, ka valdībām šīs pūles jāatbalsta ar valsts līdzekļiem.

Daži diplomāti un politiķi uzskatīja imperiālismu par sociālpolitikas instrumentu. Vācijā daži politiķi domāja, ka imperiālistiskā ekspansija varētu novērst tautas interesi no iekšējām problēmām un sociālām reformām. Vācija ieguva pavisam maz koloniju, tādēļ tām bija maza iekšpolitiska loma.

Anglijā daži aizstāvēja gluži pretēju pieeju kolonijām. Valstsvīrs Jozefs Čemberlens saskatīja impērijā ekonomiskas drošības un ienākumu avotu, ar kura palīdzību varētu finansēt iekšzemes reformas un sociālo palīdzību. Šiem argumentiem kā imperiālisma attaisnojumam bija niecīga nozīme, jo tajā laikā Anglija bija jau ieguvusi impērijas lielāko daļu.

Citi atkal domāja, ka kolonijas būtu laba vieta, kur izvietot iedzīvotāju pārpalikumu, taču īstenībā vairums eiropešu emigrantu devās uz zemēm, kuras nebija pakļautas to valstīm, galvenokārt uz Ziemeļ- un Dienvidameriku un Austrāliju.

Apmēram pirms 100 gadiem Eiropa bija spējīga iekarot gandrīz visu pasauli tikai tādēļ, ka militārā ziņā tā bija pārāka par citām zemēm. Eiropieši spēja pārvarēt katru pretestību, jo viņiem bija moderni ieroči, šautenes un artilērija, kā arī Maksima ložmetējs (Hairama Maksima izgudrojums). Šie ieroči spēja nogalināt vairāk un ātrāk nekā iepriekš lietotie. Ieroči tika producēti masveidīgi un ar nomaināmām detaļām. Eiropas valstis būvēja arī tvaika spēka dzītus metāla kuģus ar milzīgiem lielgabaliem, kas spēja sasniegt mērķi 30 km attālumā. Šajā laikā Eiropa atradās īpatnējā varas pozīcijā, bet nevarēja paredzēt, cik ilgi tā spēš pastāvēt.

EIROPIEŠU IMPERIĀLISMS ĶĪNĀ

Eiropiešu imperiālisms Āzijā sākās ilgi pirms industriālās revolūcijas. Jau 17. gs. 20. gados holandieši parādījās Austrumindijā, spāņi ap 1570. gadu sāka kolonizēt Filipīnas, angļu ietekme Indijā sākās ap 1600. gadu, un ap 1700. gadu Anglija okupēja daļu no Indijas. Tajā pašā laikā eiropieši sāka interesēties par nostiprināšanos Ēģiptē.

Krievu imperiālisms Eiropā sākās 16. un 17. gs., un 18. gs. sākās viņu ekspansija Sibīrijā. Tur tā notika ļoti ātri, jo iekarotās tautas bija primitīvas un vāji organizētas. 19. gs. krievi iespiedās Centrālāzijā, turklāt Krievija bija vismazāk industrializētā zeme Eiropā.

19. gs. beigās liela Āzijas daļa jau atradās eiropiešu rokās. Tomēr vairāku Eiropas valstu visiekārotākais imperiālisma objekts bija Ķīna. Ap 1800. gadu Ķīna bija visvarenākā nācija ar apmēram 400 miljoniem iedzīvotāju. 18. gs. Ķīna bija okupējusi Sinkiangas zemes un gandrīz dubultojusi savu platību. 19. gs. sākumā eiropieši un amerikāņi vēlējās nodibināt tirdznieciskus sakarus ar Ķīnu, galvenokārt lai iegūtu tādas greznuma preces kā zīds, nefrits, lakas, porcelāns, tēja un mākslasdarbi. Tā kā eiropiešiem nebija nekā, ko pārdot ķīniešiem — (tie uzskatīja eiropiešu mantas par neglītām un rupjām) —, tiem bija jāmaksā nauda, t.i., sudrabā, kas radīja sliktu tirdzniecības bilanci. Angļu Austrumindijas kompānija mēģināja tirgot Ķīnā opiju. Opija lietošana Ķīnā nebija pazīstama, taču drīz vien jaunais paradums izplatījās un tirdzniecības situācija mainījās. 19. gs. sākumā jau apmēram 40 000 kastes ar opiju tika ievestas Ķīnā, to vērtība sasniedza 20 miljonus sudraba dolāru. Ķīnas Cinu valdība nevēlējās zaudēt tik daudz sudraba, tādēļ izsludināja opija importu un smēķēšanu par nelegālu. Valdība iecēla Linu Ce Hu par atbildīgo personu,

kurai vajadzēja atrisināt opija problēmu. Lins bija mandarīns, zinātnieks un principiāls cilvēks. Pats pirmais viņa mēģinājums bija tipisks tam laikam: viņš sacerēja vēstuli Anglijas karalienei Viktorijai, kurā izskaidroja angļu amorālo tirdzniecību.

Šajā laikā valdīja t.s. "lielgaballaivu diplomātija". Ja arī vēstule būtu sasniegusi karalieni, kas nav ticams, tā droši vien nebūtu atradusi pozitīvu reakciju politikos. Opija tirdzniecība turpinājās. 1839. gadā Lins nobloķēja to Kanto daļu, kurā angļu un amerikāņu tirgotājiem bija atļauts tirgoties, atņēma opija krājumus — apmēram 20 000 kastes — un tos publiski iznīcināja, iemetot opiju jūrā, pirms tam atvainodamies ūdens gariem par ūdens piesārņošanu. Anglijas valdība pieteica Ķīnai karu. Pirmais t.s. opija karš (1839.—1842.) beidzās ar pilnīgu Ķīnas sakāvi, jo ķīniešu primitīvie šaujamieroči — loki un bultas, kā arī Mandžu (Cinu) nepieredzējušie karotāji nespēja pretoties eiropiešu pārkumam. Karš beidzās ar Nankingas miera līgumu (1842.), tas bija viens no pirmajiem pazemojošiem līgumiem, ar kuru palīdzību eiropieši cerēja sadalīt Ķīnu savā starpā. Šis līgums atvēra eiropiešiem piecas ostas: Kanto, Amoju, Fudžou, Ningpo un Šanhaju. Honkongas sala tika atdota angļiem. Anglijas pavalstniekiem Ķīna garantēja eksteritorialitāti. Ķīnas muitas nodevas nedrīkstēja būt augstākas par 5%, tas deva eiropiešu importam priekšrocības un kavēja rūpniecības attīstību Ķīnā. Ķīnai bija arī jāatlīdzina iznīcinātā opija vērtība. Divus gadus vēlāk arī ASV un Francijas valdības panāca līdzīgas priekšrocības saviem tirgotājiem.

Pēc kara opija imports Ķīnā pieauga, taču vēl ātrāk pieauga tekstilpreču imports no Anglijas, Francijas un ASV. No tekstilpreču ražotājas Ķīna bija kļuvusi to importētāja. Šis pārmaiņas iznīcināja audējus un citus tekstilpreču ražotājus. Ķīnas tirdzniecības bilance bija negatīva, jo pārāk daudz sudraba aizplūda, maksājot par importa precēm. Vienīgais veids, kā valdība varēja iegūt zaudētos līdzekļus, bija paugstināt zemniekiem nodokļus.

19. gs. 40. gados Ķīnā notika vairākas zemnieku revolūcijas, nozīmīgākā no tām bija t.s. taipinu sacelšanās —

lielākā zemnieku revolūcija visā Ķīnas vēsturē un lielākais pilsoņu karš visos laikos. Sacelšanās notika daudzās Ķīnas daļās, taču vienotājs spēks bija kustība, kuru sauca par *Tai ping tian guo* vai "Lielās labklājības un taisnības valsts", kura sākās Ķīnas dienvidaustrumu daļā Kantona apvidū. Tās dibinātājs bija kāda ciema skolotājs Hun Hsju Čangs, kas, līdzīgi daudziem citiem, ienāda Cinu (vai Mandžu) dinastiju. Viņš sludināja, ka cilvēki varētu nonest paradīzi no debesīm zemes virsū, ja tie radītu valsti, kurā visi iedzīvotāji būtu vienlīdzīgi un brīvi, un tā būtu "Lielās labklājības un taisnības valsts". 1843. gadā Čangs nodibināja "Dieva godināšanas sabiedrību" (*Baišandihoi*) savā dzimtajā pilsētā netālu no Kanto.

Taipinu sacelšanās nozīmēja pagrieziena zemnieku kustībā: viņi mēģināja ne tikai nogāzt pastāvošo dinastiju, bet arī izmainīt visu sabiedrību. Revolucionāri vairs nemeklēja kaut kādu mistisku "zelta laikmetu", bet gan sludināja praktisku zemes sadales programmu, lai katrs zemnieks saņemtu pietiekoši zemes savas ģimenes dzīves standarta uzturēšanai. Šāds vienkāršs egalitārisms patika visiem nabadzīgajiem zemniekiem, un tie pievienojās taipinu kustībai pēc vairākiem neražas gadiem.

Taipini plānoja ieviest arī citas reformas: pastiprinātu dzelzceļu būvi, organizētu palīdzību bada cietējiem, aklo un kurlo aprūpi, aizliegumu nogalināt zīdaiņus, grupveida sodu un verdzības aizliegumu. Reformas paredzēja arī opija tirdzniecības noliegumu un sodīšanu par korupciju un azarta spēlēm. Taipini mēģināja reformēt sieviešu stāvokli sabiedrībā, atļaudami tām piedalīties valsts dienesta eksāmenos un visu pakāpju militārajā dienestā. Viņi arī veicināja mākslu attīstību, īpaši aušanu, izšūšanu un skulptūru. Labi organizētā taipinu armija ieņēma Nankinu un padarīja to par savu galvaspilsētu. Viņi nodibināja revolucionāru zemnieku valsti, kas pārvaldīja gandrīz pusi no Ķīnas vienpadsmit gadus.

Radikālā zemes reforma nebija sevišķi praktiska, jo tā paredzēja, ka katrs 16 gadu vecs iedzīvotājs — sieviete vai vīrietis — saņems savu zemes gabalu.

Taipini bija draudzīgi pret ārzemniekiem un sauca tos par saviem "ārzemju brāļiem", nevis par "ārzemju velniem" vai "sarkanmatainiem barbariem". Viņi vēlējās paplašināt tirdzniecību ar ārzemēm, taču kategoriski noliedza ievest opiju.

No 1858. līdz 1860. gadam notika t.s. otrais opija karš. Kara iemesls bija mākslīgs: ķīniešu pirātu kuģi "Bulta" arestēja Ķīnas policijas laiva, un pirāti steidzīgi uzvilka Anglijas karogu. Anglija uzskatīja šo aktu par apvainojumu — kā Ķīnas policija drīkstējusi aizturēt kuģi ar Anglijas karogu, un Anglija pieteica Ķīnai karu. Otrais Opija karš beidzās ar Ķīnas pilnīgu sakāvi, angļi ieņēma Pekinu un nopostīja karalisko pili. Miera līgums deva angļiem tiesības atjaunot opija tirdzniecību Ķīnā, sūtīt zemē misionārus, atvērt jaunas ostas un Jandzi upi ārzemju tirdzniecībai, deva kontroli pār muitām, atļāva ārzemniekiem dzīvot Pekinā, Ķīnai bija jāatmaksā angļiem kara izdevumi.

Valdošā Mandžu dinastija sāka pareizāk novērtēt eiropiešu militārās tehnoloģijas pārkāpumu, un, tā kā tie baidījās vairāk no taipiniem, nekā no eiropiešiem, dinastija labprāt pieņēma eiropiešu palīdzību cīņā pret taipiniem. Tā kā taipini bija pret opija tirdzniecību, kas bija un palika Anglijas lielākais ienākuma avots Ķīnā, tad angļi labprāt palīdzēja Mandžu karā pret taipiniem. Eiropieši cīnījās arī taipinu pusē. Angļu jūrnīeks Augusts Lindlijs palīdzēja ne tikai lauzt blokādi, bet apmācīja revolucionārus lietot artilēriju. Par viņu stāsta daudzas anekdotes: reiz to sagūstījis kāds Mandžu mandarīns, taču Lindlijs veikli izmelojies no gūsta, uzdodams vecu Honkongas avīzes lapu par apliecinājuma rakstu no Amerikas karaļa, angļu alus pudeļu etiķetes par vizītkartēm un vecu Mančesteras tepiķi par karogu. Vēlāk angļu valdība pavēlēja viņu arestēt, bet Lindlijs bija ievainots kaujā un atgriezās Anglijā kā invalids. Tur viņš turpināja savu darbību, rakstīdams par taipinu revolūciju.

1864. gadā Mandžu armija kopā ar ārzemnieku spēkiem ieņēma Nankinu, un taipinu revolūcija beidzās. Slaktiņš ieņemtajā pilsētā bija drausmīgs.

Ķīna piedzīvoja jaunu triecienu: 1894. gadā japāņu flote sakāva ķīniešu floti, padzina tos no Korejas un okupēja daļu

no Ķīnas. 1895. gadā Mandžu lūdza japāņus slēgt miera līgumu. Tagad ne tikai eiropieši, bet arī Japānas "laupītāji rūķi" bija sakāvuši ķīniešus. Japāna ieguva Taivanu, kontroli pār Koreju, tiesības tirgoties un būvēt fabrikas Ķīnā.

19. gs. beigās likās, ka Ķīna kļuvusi par bezpalīdzīgu laupījumu Rietumu un Austrumu valstīm. Šo valstu komercintereses mudināja Ķīnas sadalīšanu turpināt. 1898. gadā Anglija ieguva koncesiju būvēt dzelzceļu Ķīnā, par kuru Ķīnai bija jāmaksā vēl līdz 1944. gadam. Mandžūrijā līdzīgu dzelzceļa būves koncesiju ieguva cariskā Krievija.

Eiropas valstis centās iegūt Ķīnā flotes bāzes un tirdzniecības ostas. Kādā Ķīnas ciemā vietējie iedzīvotāji nogalināja divus vācu misionārus, un Vācija izmantoja šo gadījumu, lai 1897. gadā okupētu ostu un iegūtu tiesības nomāt Šaņtou pussalu uz 99 gadiem. Trīs nedēļas vēlāk Krievija ieguva tiesības nomāt flotes bāzi Portarturu un tirdzniecības ostu Dairenu. Dažās dienās angļi sagrāba savās rokās flotes bāzi, bet Francija ieguva kādu jūras līci Dienvidķīnā.

Lai Eiropas valstu intereses Ķīnā neradītu nevēlamu konkurenci pašu starpā, tās vienojās par interešu sfērām. Jandzi ieleja palika angļiem, Mandžūrija un Mongolija bija Krievijas daļa, Šaņtou provinci saņēma Vācija, Fukjena palika Japānai, bet dienvidrietumu provinces — Francijai un Anglijai. Savienotās Valstis bija novēlojušās, tādēļ tās deklarēja t.s. "vaļējo durvju" politiku, lai izjauktu interešu sfēras, bet īstenībā tā bija tikai "man arī" politika. Ķīniešus neaicināja piedalīties diskusijās par to, vai Ķīnas durvīm jābūt vaļējām vai slēgtām.

Nākošais mēģinājums reformēt Ķīnu nāca no tautas puses, šoreiz tā bija slepena pret Mandžu vērsta organizācija — *Ihetuanas* vai Taisnīgu un Harmonisku Dūru savienība. Parasti šīs organizācijas dalībniekus sauca par "bokseriem", jo viņu fiziskie treniņi atgādināja boksa nodarbības. Šī organizācija kļuva par pretestības centru, kas bija vērsts pret visiem ārzemniekiem, kuru rīcība Ķīnā izraisīja pieaugošu sašutumu. Tā 1898. gadā izcēlās nemieri pret vāciešiem Šaņtou provincē, jo tie brutāli izturējās pret vietējiem iedzīvotājiem. 1899. gadā Mandžu bija atļāvuši franču Romas katoļu misionāriem

brīvu darbību Ķīnā, taču tauta tos uzskatīja par ārzemju aģentiem un tādēļ tos ienīda. Nemieri izplatījās un sasniedza Pekinu. Mandžu valdība baidījās no bokseriem, un atraitne imperatore ierosināja kopēju uzbrukumu ārzemju sūtniecību rajonam. 1900. gadā bokseri un Mandžu armija uzbruka ārzemniekiem, nogalināja dažus misionārus un aplenca ārzemju sūtniecības 45—50 dienas. Tad Mandžu atsauca savus karotājus un atstāja cīņu bokseriem. Pa to laiku ārzemju valstis noorganizēja kopēju armiju, tā ieradās Pekinā un atbrīvoja sūtniecības. Bokseri tika sakauti, Pekina iekarota un no jaunu izpostīta. Mandžu valdība parakstīja līgumu (1901) un apsolīja maksāt kompensāciju, apkarot bokserus un, draudot ar nāves sodu, aizliegt jebkuru organizāciju, kas būtu noskaņota pret ārzemniekiem. Eiropas valstis drīkstēja izvietot Pekinā militāras vienības, lai aizsargātu sūtniecības un dzelzceļu no Pekinas līdz piekrastei. Mandžu bija ar mieru revidēt pastāvošos līgumus, lai veicinātu tirdzniecību ar ārvalstīm. Vidējā Karaliste, Debesu Impērija, bija kļuvusi par daudzu valstu koloniju un kā tāda tika ekspluatēta.

Totālu Ķīnas sadalīšanu aizkavēja divi notikumi: 1) 1911. gadā Ķīnā sākās revolūcija, kuru vadīja Sunš Jatsens, kas bija izglītojies ASV. Viņa vadībā Mandžu dinastija tika gāzta un nodibinājās Ķīnas republika; 2) 1914. gadā sākās 1. pasaules karš — Eiropas lielvalstis sāka iznīcināt viena otru un tām vairs nebija laika pilnīgi sadalīt Ķīnu.

EIROPIEŠU IMPERIĀLISMS ĀFRIKĀ

Āfrikas kontinenta ziemeļdaļu, ieskaitot Ēģipti, eiropieši pazina jau vairākus gadsimtus, taču kontinenta iekšiene bija pilnīgi sveša. Zelta, zilonkaula un sevišķi vergu tirdzniecība notika Āfrikas piekrastes apgabalos. Vergu tirdzniecības gaitā uz t.s. jauno pasauli eksportēja apmēram 15 miljonus vergu, un, tiklīdz vergu tirdzniecība beidzās pēc verdzības atcelšanas, panīka vairākas Āfrikas valstis, kas bija balstījušās uz to. Jāpiebilst, ka vergu tirdzniecība ar arābiem turpinājās.

19.gs. sākumā attīstījās normāla tirdzniecība ar Āfriku, tādēļ eiropiešiem bija jāgādā jauni tirdzniecības objekti, ko afrikāņi vēlētos pirkt. To pašu var arī sacīt par Āfrikas ražojumiem, kurus varētu pārdot eiropiešiem. Eiropieši tiešām nezināja, ko lai tirgo, tādēļ iepazīt Āfrikas kontinentu bija viņu pirmais uzdevums. 19. gs. 40. gados atklāja hinīnu kā zāles pret malāriju, un tagad eiropieši bija pasargāti no viena Āfrikas tropiskā mikroorganisma. 19. gs. daudzas varenas Āfrikas valstis iznīka, tādēļ eiropieši, kuru rīcībā bija augstāk attīstīta militārā tehnoloģija, iedrošinājās doties dziļāk Āfrikas kontinenta iekšienē.

Portugāļu tirgotāji bija nodibinājuši tirdzniecības punktus Āfrikas rietumu un austrumu krastos jau 15. gadsimtā, taču nekad nebija iespējušies zemes iekšienē. 1652. gadā daži holandiešu kuģi sasniedza Āfrikas pašu dienviddaļu un nodibināja tur t.s. Kāpas koloniju. Tā kā šie holandieši bija zemnieki, viņi devās dziļāk zemes iekšienē, meklējami sev piemērotu lauksaimniecības zemi. Šie kolonisti, ko sauca par būriem, pamazām pārvietojās uz ziemeļiem un izveidoja vēlākās Dienvidāfrikas Republikas balto iedzīvotāju pamatdaļu. 1899. gada būru karos angļi iekaroja Kāpas koloniju

un apvienoja to ar saviem iekarojumiem, un 1910. gadā nodibināja Lielbritānijas domīniju.

19. gadsimtā apmēram 40 gadus Eiropas valstis sadalīja milzīgo Āfrikas kontinentu savā starpā. Jāšaubās, ka tos mudināja ekonomiski faktori, jo Āfrikas iedzīvotāji nespēja pirkt Eiropas ražojumus, un eiropiešiem nebija ne mazākās jēgas, kādas izejvielas varētu atrast Āfrikā. Eiropas pēkšņo nostājas izmaiņu pret Āfriku varētu izskaidrot ar pārmaiņām Eiropas politikā. Eiropieši saprata, ka kontinentāls karš starp divām vai vairākām Eiropas valstīm būtu asiņains un postošs, tādēļ izmantoja kolonijas, kas bija tālu prom no mājām, kā arēnu, kur izcīnīt savas kaujas.

Āfrika ātru kolonizēšanu sekmeja arī citi apstākļi. 1869. gadā atklāja kuģošanai Suecas kanālu, šis jaunais ūdensceļš bija sevišķi svarīgs Anglijai, jo tas saīsināja ceļu uz Indiju. Anglija katrā ziņā vēlējas paturēt kanālu sev, un tādējādi pieauga Ēģiptes nozīme. Teorētiski Ēģipte bija Osmaņu impērijas sastāvdaļa. Tieši šajā laikā to pārvaldīja kedivs Ismails, kas bija paguvis novest zemi bankrotā. Eiropas kreditori piespieda viņu atsacīties no varas un ieviesa stingru taupības politiku. Sevišķi smagi šī taupība skāra Ēģiptes armiju, un neapmierinātie virsnieki pulkveža Urabi Pašas vadībā 1881. gadā sacēlās. Angļu armija nemierus apspieda viena pati, kaut arī franči bija plānojuši piedalīties, taču tos aizkavēja valdības krīze Francijā. 1882. gadā angļi okupēja Ēģipti. Lai nodrošinātu Ēģipti, angļiem vajadzēja okupēt Sudānu. Sudānā angļi piedzīvoja islaicīgas grūtības: t.s. reliģiskā Mahdī revolūcija maksāja angļu ģenerālim Gordonam un visiem viņa karavīriem dzīvības, kad revolucionāri ieņēma Hartumu. Taču drīz vien ģenerālis Kičēners atguva zaudētās teritorijas, un angļu vara Āfrikā izplatījās tālu uz kontinenta dienvidiem, kas nodrošināja Anglijai brīvus jūras ceļus.

Citas Eiropas valstis vēroja Anglijas aktivitātes Āfrikā ar aizdomām: arī tās vēlējas sev kādu daļu no Āfrikas. Arī Francija vēroja situāciju Āfrikā, lai gan tai bija zināmas grūtības: 1871. gadā Vācija sakāva Franciju, un vācieši nodibināja t.s. Otro Vācijas Impēriju. Francija zaudēja Elzasu un Lotringu. Tā vēlējas atgūt varu un prestižu, uzskatot

koloniju iegūšanu par labāko līdzekli, lai to panāktu. Jaunās Vācijas impērijas kanclers Oto fon Bismarks netieši mudināja Franciju to darīt, lai tādējādi kaitētu Anglijai, jo Bismarks vēlējās saglabāt zināmu varas līdzsvaru Eiropā. Franči cerēja jaunajās kolonijās atrast izraktenus un pat darbaspēku, lai spētu sacensties ar Vāciju.

Eiropiešu imperiālismu Āfrikā labi raksturo kāda individa personīgās aktivitātes: Beļģijas karalis Leopolds II jutās ierobežots savos plānos, jo Beļģija bija maza valsts, un tādēļ meklēja sev darbības lauku Āfrikā. Vispirms viņš nodibināja Kongo valsti, par kuras valdnieku iecēla pats sevi. Leopolds sasniedza šo mērķi ar visdažādākiem paņēmieniem. Vispirms viņš nodibināja privātu sabiedrību — Internacionālo Āfrikas Sabiedrību —, kuras mērķi bija it kā zinātniski un humāni. Protams, sabiedrības prezidents bija Leopolds II. Sabiedrība ieguva lielas teritorijas, izmantojot savu aģentu Heinrihu Stenliju — amerikāni ar diezgan raibu un šaubīgu pagātni. Amerikas pilsoņu kara laikā viņš bija pārgājis no vienas puses otrā un uzskatīja sevi par objektīvu žurnālistu. Stenlijs iecēloja Centrālāfrikā, sekodams Kongo upei un, kur vien sastapa vietējos virsaišus, viņš ar tiem slēdza līgumus, ka tie atdod savu zemi Internacionālai Āfrikas Sabiedrībai. 1879. gadā uz šo līgumu pamata tika radīta jaunu valsts — Kongo, kuras prezidents bija Leopolds II. Šī valsts nebija Beļģijas daļa, bet gan Leopolda II privātīpašums.

Tas, kas notika Kongo, ir vislaunākais Eiropas imperiālisma piemērs visā Āfrikā. Kongo ekspluatācija sākās ar visas neapstrādātās zemes atsavināšanu. Šajās teritorijās eiropieši ievāca dabīgo kaučuku gumijas ražošanai, kuras tirdznieciskā vērtība pieauga, paplašinoties gumijas tirgum. Kā darbaspēku eiropieši izmantoja vietējos iedzīvotājus. Vēlāk eiropieši, kurus pavadīja bruņoti kareivji, siroja pa vietējo iedzīvotāju ciemiem, vākdami viņu saražoto kaučuku un zilonkaulu. Bieži vietējos iedzīvotājus mocīja, sakropļoja un nogalināja. Ziņas par šo rīcību sasniedza ārpusauli, un tā piespieda mainīt nostāju Āfrikā.

Leopolda II privātie ienākumi no Kongo bija tik lieli, ka tas varēja sev atļauties vislielāko greznību, kā arī būvēt Beļģija

sabiedriskas celtnes. Aptuveni rēķinot, no 1896. gada līdz 1905. gadam Kongo ienesa Leopoldam II 71 000 000 franku.

Daudzās sūdzības par nežēlīgo rīcību pret vietējiem iedzīvotājiem piespieda Leopoldu II atteikties no privātās impērijas, un viņš nodeva Kongo Beļģijas valsts rokās. Taču vietējo iedzīvotāju stāvoklis neuzlabojās.

Citas Eiropas valstis redzēja Leopolda II panākumus un arī vēlējās iegūt sev kādu Āfrikas daļu, taču saprata, ka šāda nostāja varētu izraisīt savstarpēju karu. Lai novērstu kara iespējamību un sadalītu Āfriku taisnīgāk, vajadzība lika izstrādāt citu kārtību. No 1884. gada novembra līdz 1885. gada februārim Berlīnē notika starptautiska konference, kurā piedalījās visas Eiropas lielvalstis, ASV un arī Kongo. Konferencē nolēma, ka 1) Kongo ir īsta patstāvīga valsts; 2) katra jauna kolonija ir fiziski jāokupē, jāsalauž vietējo iedzīvotāju pretestība, jākontrolē teritorija, jābūt spējīgiem uzlikt un ievākt nodokļus utt.; 3) jāatļauj brīva pārvietošanās no piekrastes apgabaliem uz kontinenta iekšieni; 4) jāaizliedz pārdot vietējiem iedzīvotājiem alkoholu un šaujamieročus.

Eiropieši turpināja sadalīt Āfriku, sūtīja ekspedīcijas zemes iekšienē, lai pakļautu iedzīvotājus. Pat Vācija, kas nebija sevišķi ieinteresēta iegūt kolonijas, tomēr pakļāva apgabalus Austrumāfrikā un Rietumāfrikā. 1914. gadā Āfrikas kontinents bija sadalīts.

Āfrikas iedzīvotāji nevarēja ignorēt eiropiešu iekarotājus, taču arī nespēja tiem pretoties. Revolūcija Sudānā bija izņēmums. Lai gan Sudāna bija oficiāli pakļauta Ēģiptei, tomēr angļi bija ieinteresēti nodrošināt savas pozīcijas Ēģiptē. Musulmaņu revolucionārs Mahdī ar saviem kaujiniekiem 1885. gadā ieņēma Hartumas pilsētu un nogalināja gubernatoru Gordonu. Šī revolucionārā kara īstie cēloņi nebija reliģiski, bet gan ekonomiski, lai gan tas tika saukts par džihādu. Vergu tirdzniecības izbeigšana smagi skāra arābu vergu tirgotājus, kas uzskatīja šo tirdzniecību par savu tradicionālu profesiju. Mahdī revolūcija no 1881. gada līdz 1898. gadam bija pirmā lielākā militārā pretestība eiropiešiem Āfrikā.

Ar laiku Āfrikas iedzīvotāji iemācījās sadarboties ar eiro-

piešiem un pamazām atklāja eiropiešu militāro panākumu iemeslus. Tas bija ilgstošs process, kas atmaksājās tikai daudz vēlāk — pēc 2. pasaules kara, kad Āfrikā parādījās daudzas jaunas un nebijušas valstis.

Visā Āfrikā bija atrodama tikai viena ista valsts — tā bija Etiopija. Viens no iemesliem, kādēļ tā spēja pārdzīvot drudzaino kolonizācijas procesu, bija tas, ka tā bija veca kristīga zeme. 19. gs. beigās to valdīja enerģiskais Meneliks II. Meneliks II zināja, ka eiropieši, īpaši itāļi, labprāt gribētu iekarot arī viņa valsti. Gadiem ilgie diplomātiskie strīdi beidzās ar karu 1896. gadā. Itāļi sūtīja savu armiju uz Etiopiju. Menelika II armija sadūrās ar itāļu spēkiem pie Adovas un izšķirošā kaujā sakāva tos. Meneliks II bija pareizi novērtējis moderno ieroču, kā arī to pareizas lietošanas nozīmīgumu, un bija tos jau iepriekš iegādājies (daļēji no itāļiem). Labi pazīdami savu teritoriju, Menelika II karavīri veikli manevrēja un pārspēja pretinieku. 20. gs. 30. gados itāļi atkal iebruka Etiopijā, taču tas ir stāsts par citu laiku.

1914. gadā Āfrikā bija tikai divas neatkarīgas valstis: Etiopija un Libērija Āfrikas rietumkrastā. Libērijas sākumi meklējami 1822. gadā, kad maza Amerikas afrikāņu grupa ieradās Āfrikā un nodibināja tur savu koloniju. 1847. gadā šī kolonija kļuva neatkarīga valsts, un tās vadītājs sākumā bija kāds baltais amerikānis no Jaunanglijas Jehuds Ašmuns. 1. pasaules kara laikā cīņas notika arī Āfrikā, un šajā sakarībā interesanti izsekot vāciešu cīņām ar angļiem, kas būtu labs paraugs organizētām partizānu cīņām, taču tas neietilpst šī darba tematikā.

JAPĀNA 19. GADSIMTĀ

17.gs. vidū Japāna slēdza durvis Rietumu pasaulei, kaut gan iepriekš Rietumu ietekme, tirdzniecība ar Rietumu pasauli un kristietība bija izplatījusies Japānā. Kristīgo vajāšana beidzās 1638. gadā, sākās nošķirtības laiks, kas ilga apmēram no 1650. līdz 1850. gadam. Šajos divsimt gados notika lielas pārvērtības Japānas sociālajā dzīvē.

Lai gan Japāna vairs neielaida rietumniekus savā zemē, tā tomēr nebija pārtraukusi visus sakarus ar šo pasauli. Ar Ķīnu tirdzniecība turpinājās nepārtraukti, taču arī holandieši bija paguvuši, protams, ar valdības atļauju, izveidot noteiktas pozīcijas Japānā: noteiktā laikā tie drīkstēja ierasties Nagasaki pilsētā un tirgoties kādā ostas apkaimes salā. Šī tirdzniecība Japānā ieveda Rietumu tehnoloģiju, jo holandiešu kuģi piegādāja visas jaunākās rietumnieku grāmatas, sevišķi vēstures un tehnoloģijas jomā. Īpašas tulkotāju skolas Japānā padarīja šo informāciju pieietamu japāņu speciālistiem, ar vienu vārdu sakot, Japāna zināja, kādas pārmaiņas notika Rietumu pasaulē.

Šajos divsimt gados Japānā notika nozīmīgas sociālekonomiskas pārmaiņas: pilsētas pieauga un sabiedrībā notika urbanizācija, ekonomika pārgāja no agrikultūras uz naudas ekonomiku, un tā radās spēcīgs tirgotāju slānis. Līdzīgi Eiropai Japāna spēja radīt kapitālu, un 19. gadsimta beigās tā spēja izmantot rietumpasaules tehnoloģiju. T.s. industriālā revolūcija Japānā notika vēlāk nekā Eiropā, jo Japānai trūka izejvielu, tai nebija naftas, tikai ierobežoti dzelzsrūdas un akmeņogļu krājumi. Jāpiebilst, ka Japāna izmantoja savas akmeņogļu raktuves ļoti īsā laikā.

Lai gan teorētiski Japānā valdīja imperators, faktiski tā bija militāra diktatūra. Taču 19. gadsimtā tā kļuva vā-

jāka. Tieši tad Rietumu valstis sāka meklēt sakarus ar Japānu.

Rietumvalstis mēģināja atrast jaunus tirgus Japānā, tāpat tās vēlējās iegūt brīvas ostas, kurās valzivju mednieku kuģi varētu uzņemt jaunus akmeņogļu krājumus, pārtiku un ūdeni. Sevišķi nepatīkams Rietumu jūrniekiem bija likums: ja kuģi gāja bojā Japānas ūdeņos un viņi paglābās Japānas krastos, tad pēc japāņu likumiem tiem draudēja nāvessods par nelegālu ierašanos Japānā. Parasti šo sodu neizpildīja un jūrnieki caur Nagasaki atgriezās savās zemēs, taču tie stāstīja briesmu stāstus par japāņu nežēlīgo apiešanos ar tiem.

19. gs. pirmajā pusē amerikāņi, angļi un krievi atkārtoti sūtīja ekspedīcijas uz Japānu, lai pierunātu japāņus atvērt savas ostas ārzemju kuģiem. Arī holandieši mudināja japāņus pieņemt šīs pārmaiņas, taču japāņi stūrgalvīgi palika pie savas iepriekšējās nostājas. Tad amerikāņu valdība nolēma lietot varu: 1853. gada 8. jūlijā ievērojami amerikāņu jūras spēki komandora Metjū Perija vadībā ieradās Tokijas līcī. Amerikāņu "melnie kuģi" ar saviem milzīgajiem lielgabaliem atstāja varenu iespaidu uz japāņiem. Perijs pieprasīja tirdzniecības līgumus, patvērumu jūrniekiem un citas priekšrocības. Draudēdams ar saviem lielgabaliem, tas solīja atgriezties pēc sešiem mēnešiem.

Šoguni neieredzēja rietumniekus, taču saprata, ka amerikāņu kuģi ar saviem lielgabaliem varētu iznīcināt visas piekrastes pilsētas. Valdošās aprindas bija galīgā neizpratnē, un, kad 1854. gadā Perijs atgriezās, japāņi parakstīja pieprasītos līgumus. Tūlīt arī pārējās lielākās Eiropas valstis, Anglija un Francija, parakstīja līdzīgus līgumus. Japāņi saprata, ka nespēj atturēt eiropiešus no savas zemes.

Tā japāņiem bija trauma. Visi vainoja šogunus, ka tie padarījuši Japānu par Rietumvalstu koloniju. Uz Japānas politiskās skatuves parādījās lielie zemju īpašnieki, kas vēlējās samazināt šogunu varu un domāja, ka konkrētais mirklis ir tam izdevīgs. Viņi apsūdzēja šogunus, ka tie atņēmuši imperatoram varu, kas tam likumīgi pieder, un vēlējās tikt vaļā no rietumu barbariem. Lielie zemju īpašnieki apvienoja

šīs divas problēmas un izstrādāja jaunu moto: godā imperatoru un izraidi barbarus!

1867. gadā mira tā laika valdošais šoguns no Tokugavas ģimenes un arī tā laika imperators. Jaunais šoguns un jaunais imperators abi bija 18 gadus veci. Lielie zemes īpašnieki izmantoja izdevīgo brīdi un paziņoja, ka vairs nepaklausīs šogunam. Šoguns atteicās no sava posteņa, un šoguna amats tādējādi beidza pastāvēt uz visiem laikiem. Visa vara pārgāja imperatora Mucito rokās, taču šo laikmetu parasti sauc par Meidži laikmetu un politisko maiņu par Meidži restaurāciju. No tā laika visa darbība notika imperatora vārdā. Lielie zemes īpašnieki izveidoja kabinetu un kļuva imperatora padomdevēji. Feodālo sistēmu ātri likvidēja, un visas zemes tika atdotas imperatoram un pārvaldes nolūkiem sadalītas politiskās vienībās.

Jaunā valdība sāka pārveidot visu Japānu. Nošķirtība oficiāli tika izbeigta, un likvidēja pat tradicionālo karotāju slāni samurajus. Visi japāņi kļuva vienlīdzīgi likuma priekšā. Izdeva jaunus likumus, nodibināja jaunas ekonomikas struktūras, akciju sabiedrības un bankas. Visus agros industriālos uzņēmumus subsidēja valsts, tādēļ neradās konflikti starp valdību un komerciāliem uzņēmumiem.

Japāna sāka veidot modernu armiju un floti. Tūkstošiem japāņu tagad studēja Eiropā. To nāciju pārstāvjus, kuriem bija īpaši panākumi kādā specialitātē, japāņi nolīga par padomdevējiem. Vāciešus viņi uzskatīja par lieliskiem ekspertiem militārās lietās, un tie kļuva padomdevēji armijas izveidošanā. Angļi bija padomdevēji flotes lietās. Šeit redzam starpību starp ķīniešiem un japāņiem. Abas tautas nicināja Rietumu barbarus, taču japāņi saprata, ka var mācīties no šiem barbariem, un to darīja.

Rezultātā jau 19. gs. 80. gados Japāna bija moderna industriāla valsts — importēja izejvielas un eksportēja gatavus ražojumus. Tā kā japāņi vienmēr kopēja jaunākos modeļus, tie aizsteidzās priekšā daudziem citiem ražotājiem. Šajā ziņā Japāna bija līdzīga Rietumu zemēm, taču tā nekad nekļuva Rietumu zeme.

1889. gadā Japāna pieņēma jaunu konstitūciju, kas

noteica valdības uzbūvi, parlamentu, tiesu sistēmu, kabineta veidošanu utt. Savā ziņā šī konstitūcija bija Vācijas konstitūcijas imitācija, tā radīja ilūziju, ka valstī pastāv demokrātiska iekārta, bet patiesībā vara bija ķeizara un imperatora rokās. Relatīvi īsā laikā Japānā notika radikālas sociālas, ekonomiskas un politiskas izmaiņas, kas nerādīja lielas problēmas. Valdības sēdekli pārvietoja uz Tokio.

19. gadsimta beigās Japāna līdzīgi kā Eiropas valstis uzsāka imperiālistisku politiku, t.i., sāka iekarot citas zemes, jo Japānai pašai trūka izejvielu un tā vēlējās paplašināt savu tirgu. Sākumā Japāna okupēja salas, no kurām lielākā bija Okinava. Tad nāca kārtā Korejai un Taivanai, kuras abas atradās Ķīnas kontrolē. Īpaši svarīga Japānai bija Koreja kā ceļš uz Mandžūriju ar tās lielajiem ogļu un dzelzsrūdas krājumiem. 1894. gadā Japāna pieteica Ķīnai karu, un rezultātā Ķīna atdeva Japānai Taivanu un ekonomiskas tiesības Korejā. Japāna vēlējās iegūt arī Filipīnas, kuras atradās Spānijas valdības kontrolē, taču 1898. gadā sākās spāņu—amerikāņu karš, Spāniju sakāva un Filipīnas aneksēja ASV. Japāna un ASV vienmēr ir uzskatījušas viena otru par konkurentēm Klusajā okeānā, un Japāna nekad nepiedeva ASV tās iejaukšanos Japānas politiskajos mērķos. Šis apstāklis daļēji izskaidro japāņu kara plānus Klusajā okeānā 2. pasaules karā. Starp citu, Japāna neieguva Mandžūriju, jo Krievija pasteidzās to okupēt pirmā.

Japāna vēlējās izmēģināt savus spēkus cīņā ar kādu no Eiropas valstīm, un šī valsts bija Krievija. Japāna noslēdza līgumu ar Angliju, ka, ja kara gadījumā vienai no abām valstīm uzbruktu kāda trešā valsts, tad līgumslēdzējas iet viena otrai palīgā. Patiesībā Anglija vēlējās, lai tās sāncense Krievija tiktu iejaukta karā Tālajos Austrumos.

Japāna pielietoja jaunu modernā kara taktiku, kad 1904. gada februārī bez kara pieteikšanas uzbruka krievu flotei. Ja ASV militārā vadība būtu studējusi rūpīgāk šī kara vēsturi, varbūt Pirlharboras uzbrukums 1940. gadā nebūtu nemaz noticis vai arī tam būtu citāds iznākums. Krievija bija stiprāka nekā Japāna, taču tās stāvoklis bija neizdevīgs, jo Krievija cīnījās karā, kas notika tūkstošiem kilometru gara

viensliežu dzelzceļa galā. Japāna iznīcināja Krievijas floti Tālajos Austrumos, nobloķēja pārējos spēkus un sūtīja sauszemes armiju uz Mandžūrijas pusi. Krievija sūtīja savu Baltijas jūras floti tālā ceļā uz Tālajiem austrumiem, taču japāņu flote uzbruka krievu kuģiem Cusimas šaurumā starp Japānu un Koreju un divās stundās to iznīcināja: no 30 kuģiem tikai divi sasniedza Vladivostoku.

Lai gan Krievija tika sakauta, arī Japāna bija karā nogurusi un labprāt pieņēma ASV prezidenta Teodora Rūzvelta starpniecību miera sarunām. Mieru noslēdza 1905. gadā. Krievija atdeva Japānai visas ekonomiskās tiesības Mandžūrijā un Sahalīnas salas dienviddaļu kā drošību pret pēkšņiem uzbrukumiem. Ķīna nebija uzaicināta piedalīties miera sarunās. Japāna ieguva arī kontroli pār Koreju. Kad vietējie iedzīvotāji sacēlās pret japāņu ekspluatāciju, Japāna 1911. gadā iebruka Korejā otro reizi un padarīja to par savu koloniju.

Ar šo karu Japāna pierādīja, ka nācija, kas nepiederēja Eiropai un nepiederēja kristietībai, varēja sakaut vienu no varenākajām Rietumu valstīm. Savā ziņā šo karu varam uzskatīt par Rietumu imperiālisma beigu sākumu.

1. pasaules kara laikā Japāna paplašināja savus iekarojumus bez mazākā riska: tā pieteica Vācijai karu, būdama Anglijas sabiedrotā, un nebija ieinteresēta kara iznākumā Eiropā, taču piesavinājās Vācijas kolonijas Āzijā. Japāna pārņēma savā pārziņā Vācijas teritorijas Ķīnā, kā arī salas Klusajā okeānā — Marianas, Karolinu un Maršalu salas. Japāna ieguva arī koncesijas no Ķīnas, kaut gan Ķīnas Republika pretojās.

Karš Eiropā paralizēja Anglijas un pārējās Eiropas tekstilrūpniecību. Japāņu veikalnieki izmantoja šo izdevību un piesavinājās Āzijas tirgu.

Kara laikā Japāna kļuva ekonomiska un politiska impērija, padarīdama savus iedzīvotājus turīgus. Apmēram 50 gadus pēc "restaurācijas" Japāna piedalījās Versaļas miera konferencē kā viena no lielākajām militārajām un industriālajām pasaules valstīm. Japāna tika atzīta par vienu no "piecām lielākajām" varām internacionālajā pasaulē.

ANĢĻU AMERIKA 19. GADSIMTĀ

Lai gan šeit runa būs galvenokārt par ASV, tomēr daudzi aspekti varētu tikt attiecināti arī uz Kanādu. ASV civilizācija ir Eiropas un vispār Rietumu pasaules civilizācijas turpinājums. Taču tieši tie aspekti, kuri ir atšķirīgi no Eiropas, padara ASV par īpatnēju zemi ar savdabīgu civilizāciju. ASV un Kanādas valdības balstās nevis uz tradīcijām, bet uz rakstītām konstitūcijām. Rakstīta konstitūcija izskaidro visos sīkumos, ko kāda valdība var darīt un ko tā nevar darīt. Tradicionāli, sākot jau ar Šumeru valdību, valdības darīja visu, ko tās vēlējas darīt. Šeit mēs redzam pilnīgi jaunu valdības jēdzienu. Šādas jaunas uztveres pamats ir Džona Loka sacerējumi un vēlāk ASV Neatkarības Deklarācija. Fakts, ka valdība nav visspēcīga, ir kaut kas iepriekš nedzirdēts. Rakstīta konstitūcija nosaka arī valdības struktūru.

Manuprāt, vissvarīgākais konstitūcijā ir tas punkts, kas nosaka un regulē attiecības starp centru, metropoli, "mātes zemi", no vienas puses, un tām zemēm, kuras saucam par kolonijām. Tradicionāli jauniegūtās zemes tika uzskatītas par kolonijām un tās arī attiecīgi izmantoja, jo galu galā tās bija iekarotas zemes. ASV un Kanādā mēs atrodam jaunu pieeju nāciju attīstībai. Šajās divās zemēs jauniegūtām teritorijām ir tās pašas tiesības, kādas ir pamatzemei, "mātes" zemei. Visām nācijas daļām, vienalga, kur tās mājō, ir vienas un tās pašas tiesības. Šo principu parasti sauc par federālismu, kas ir nacionālās organizācijas pamatprincips.

No 1777. gada līdz 1789. gadam ASV valdīja pēc t. s. Konfederācijas statūtiem. Šos statūtus varētu uzskatīt par neizdevušos konstitūciju, jo tie bija pārāk stingri un nelokāmi, taču saturēja vairākus svarīgus nosacījumus: 1) ūnija ir patstāvīga (oficiāli tos sauca par "Konfederācijas un Pat-

stāvīgās ūnijas statūtiem”), 2) visām jaunajām pavalstīm ir tās pašas tiesības kā vecajām, ieskaitot lielo Ziemeļrietumu teritoriju.

Svarīgākais tomēr bija 1787. gadā izdotais likums, t.s. Ziemeļrietumu dekrēts, kas sekoja Konfederācijas statūtiem. Šis slavenais dekrēts noformulēja teritorijas politisko nākotni, nosakot ierobežotu pašvaldību. Ziemeļrietumu teritoriju uzskatīja par vienu apgabalu, ar kongresa ieceltu gubernatoru un tiesnešiem. Ja šajā teritorijā dzīvo 5000 brīvi vēlēšanu vecumā esoši vīrieši, tā var ievēlēt vietēju likumdošanas sapulci un sūtīt vienu delegātu uz Kongresu, taču bez balsstiesībām. No šīs teritorijas var veidot ne mazāk kā trīs, bet ne vairāk kā piecas jaunas pavalstis. Tiklīdz kādai no šīm pavalstīm būtu 60 000 brīvi iedzīvotāji, to var uzņemt ūnijā ar tām pašām tiesībām, kādas ir pirmajām pavalstīm.

Tā izveidojās jauna koloniālpolitika, kas balstīta uz vienlīdzības principu. Vecā uztvere, ka kolonijas eksistē tikai “mātes zemes” labuma dēļ, ir politiski pakārtotas tai un ir sociāli mazvērtīgākas, līdz ar šo likumu tika atcelta. Tā vietā radās jauns uzskats, ka kolonijas ir nācijas paplašinājums un ka tām pienākas tās pašas tiesības un vienlīdzības privilēģijas. 1787. gada dekrēts ir viena no nozīmīgākajām likumdošanas kontribūcijām ASV vēsturē. Šis likums novērsa nesaskaņas starp metropoli un provincēm, kas vienmēr izraisījušas politiskas un sociālas problēmas. Tas radīja iespēju ASV bez lielām grūtībām paplašināt savu teritoriju uz rietumiem līdz pat Klusajam okeānam un samērā īsā laikā palielināt pavalstu skaitu no 13 uz 48. Iedzīvotāji jaunajās pavalstīs nezaudēja savas tiesības, bet gan ņēma tās sev līdzī, dodoties tālāk uz Rietumiem. To pašu varam sacīt arī par Kanādu.

Šī ekspansija pāri kontinentam notika samērā īsā laikā. Brīvības deklarācija tika pasludināta 1776. gadā, 1783. gadā beidzās ASV Brīvības cīņas. Pirmo pavalsti Klusā okeāna krastā — Kaliforniju — uzņēma ūnijā 1850. gadā. 74 gados — viena cilvēka mūža laikā — amerikāņi bija paplašinājuši savu ūniju par 4800 km, kas ir vērā ņemams sasniegums. Šī ekspansija notika pirmsindustriālajā periodā, jo tikai

pēc šīs ekspansijas sākās ASV attīstības industriālais posms.

1783. gadā Anglija atdeva ASV visu teritoriju uz dienvidiem no Lielajiem ezeriem un uz austrumiem no Misisipi upes. Amerikas kontinenta vidusdaļu starp Misisipi un Klīnšu kalniem sauca par Luiziānu, un vairākas Eiropas valstis uzskatīja to par savu īpašumu, lai gan neviena no tām šo teritoriju nebija okupējusi, un to apdzīvoja Amerikas indiāņi. Šajā teritorijā bija tikai divas pilsētas: Sentluisa pie Misūri un Misisipi satekas un Ņūorleāna pie Misisipi deltas. Napoleona kara laikā Luiziāna varēja kļūt par kara objektu. Tā kā Napoleons nespēja sūtīt karaspēku uz Luiziānu, bija ticams, ka angļi to okupēs. Tādēļ Napoleons piedāvāja Luiziānu ASV pirkšanai. ASV jau bija plānojuši okupēt Ņūorleānu, lai iegūtu labu eksporta ostu, un šis Napoleona priekšlikums nāca istajā laikā, jo tagad ASV varēja iegūt ne tikai ostu, bet veselu apgabalu. Prezidents Tomass Džefersons uzskatīja, ka ASV konstitūcija neaizliedz zemes piršanu; arī ārlietu ministrs Galatīns domāja, ka šāds pirkums ir legāls, un 1803. gadā ASV nopirka Luiziānu par 7,5 miljoniem dolāru.

Interesanti iztēloties, kas būtu noticis, ja ASV nebūtu nopirkusi Luiziānu. Ļoti iespējams, ka Anglija būtu to okupējusi, un tā būtu kļuvusi Kanādas sastāvdaļa. Rezultātā Kanāda būtu milzīga valsts, un ASV — daudz niecīgāka, nekā tā ir tagad. Protams, ir arī iespējams, ka tie amerikāņi, kas bija šķērsojuši Misisipi pirms pirkuma, būtu sacēlušies pret Angliju un ASV nonākusi karastāvoklī ar Angliju. Grūti minēt, kāds būtu šī hipotētiskā kara gala iznākums, tomēr jāpiezīmē, ka 1812. gada karš ar Angliju nebeidzās ar ASV pārliecinošu uzvaru.

Dažus gadus vēlāk Spānija atdeva ASV Floridu, kaut gan neoficiāli ASV jau bija okupējusi to un piedāvāja Spānijai kā samaksu 20 miljonu dolāru. Spānija akceptēja šo faktu, un 1819. gadā Florida kļuva ASV sastāvdaļa.

19. gs. 30. gados amerikāņu ekspansija turpinājās divos virzienos: rietumu virzienā par t.s. Oregonas ceļu un dienvidos Teksasas virzienā. Teksasa bija jaunās Meksikas valsts daļa. 1810. gadā Meksikā sākās revolūcija, kas bija vēsta

pret Spāniju, un 1821. gadā Meksika kļuva neatkarīga valsts ar konstitūciju, kas bija līdzīga ASV konstitūcijai. Jaunajā federālajā Meksikas valstī Teksasa bija viena no tās locekļiem.

Taču jau 1803. gadā pēc Luiziānas nopirkšanas radās domstarpības starp ASV un Meksiku par jautājumu, kur īsti vajadzētu būt robežai starp Luiziānu un Teksasu. Meksikas valdība labprāt atļāva amerikāņiem dzīvot Teksasā, tā 1821. gadā bija piešķirusi amerikāņiem Stīvenam Ostinam koncesijas Teksasā, jo cerēja, ka Teksasa kļūs bagāta Meksikas pavalsts. Taču Meksikas valdība nebija rēķinājusies ar amerikāņu agresivitāti. 1830. gadā Teksasā dzīvoja apmēram 25 000 amerikāņu, kas bija baltie un pēc ticības protestanti. Arī vairākuma valoda bija angļu valoda. 1830. gadā Meksika oficiāli aizliedza amerikāņiem emigrēt uz Teksasu, taču tās valdība nespēja kontrolēt amerikāņu ekspansiju. 1825. gadā Meksikā atcēla verdzību, lai kavētu Teksasas vergu īpašniekus amerikāņus. Taču 1836. gadā Teksasas amerikāņi sacēlās pret Meksiku un pasludināja sevi par neatkarīgu republiku. 1845. gadā, kad prezidents Polks jau bija ievēlēts, Teksasa kļuva ASV pavalsts.

19. gs. ASV bija populāra t.s. "Manifest Destiny" doktrīna, kas deklarēja, ka angļu-sakšu tautai liktenis ir lēmis dominēt Rietumu pasaulē, sevišķi Amerikā. Šī doktrīna attaisnoja ASV cenšanos paplašināt savu teritoriju pāri visam kontinentam. Šī doktrīna neievēroja ne indiāņu, ne meksikāņu intereses, jo tās šīs doktrīnas īstenošanai nelikās nozīmīgas. Šāda nostāja noveda pie jauna kara ar Meksiku.

Prezidents Polks jau bija ieguvis ASV Teksasu ar milzīgu teritoriju, taču tas jau sāka lūkoties uz Kaliforniju, kas bija Meksikas daļa. Tikko Teksasa bija kļuvusi ASV pavalsts, Polks sūtīja federālās armijas daļas uz Teksasu, lai aizsargātu jauno pavalsti no Meksikas iebrukumiem. Drīz vien Polks paziņoja, ka meksikāņu armijas vienības uzbrukušas amerikāņu armijai Teksasas teritorijā. ASV pieteica Meksikai karu. ASV iebruka Meksikā pa diviem ceļiem: tieši pāri robežai no Teksasas puses un no Verakrusas puses, kur amerikāņi generāļa Skota vadībā izcēla desantu un virzījās uz gal-

vaspilsētas pusi pa to pašu ceļu, pa kuru savā laikā bija devies Kortess. Tajā pašā laikā amerikāņu jūras spēki okupēja Kalifornijas piekrastes pilsētas. Ģenerāļa Skota dienvidarmijai bija lieli panākumi, starp tās spējīgajiem jaunajiem virsniekiem jāmin kapteinis Roberts Lī un leitnanti Makklelans un Grants, kuri vēlāk pilsoņu kara laikā ierakstīja nozīmīgas lapaspuses ASV vēsturē. Amerikāņi viegli sakāva meksikāņu armiju.

1848. gadā karš beidzās, un Meksika atdeva ASV 45% no savas iepriekšējās teritorijas: Teksasas robeža tagad bija Riograndes upe, ASV ieguva tagadējo Jaunmeksikas pavalsti — Arizonu un Kaliforniju. Pēdējā robežu izlīdzināšana notika 1853. gadā ar t.s. Gadsdena Pirkumu: par 10 miljoniem dolāru ASV ieguva no Meksikas teritoriju Jaunmeksikas un Arizonas dienvidos.

Taču prezidenta Polka darbs vēl nebija galā: nākošā teritorijas problēma bija Tālajos ziemeļrietumos, t.s. Oregonas zemē. Šī zeme nomināli atradās Anglijas kontrolē, bet iedzīvotāju vairākums bija amerikāņu imigranti no austrumiem un vidējiem rietumiem. Vienīgā autoritāte šajā teritorijā bija Hudsonas liča kompānija. Tādēļ ASV federālajai valdībai vajadzēja panākt vienošanos ar Angliju.

Daži ASV politiķi ieteica aneksēt visu teritoriju līdz 50.40 platumam grādam, bet tas praktiski nozīmētu karu ar Angliju. Tikai 1846. gadā tika panākta vienošanās ar Angliju, un robežu novilkā pa 49. platumu grādu, atstājot Anglijai arī Britu Kolumbiju un Vankūveras salas.

Pateicoties prezidentam Polkam, apmēram 8 gadu laikā ASV bija ieguvušas ap 2 500 000 kvadrātkilometru jaunas teritorijas. Jau 19. gs. 50. gados ASV teritorija bija apvienota, lai gan ne visas šīs teritorijas bija iekļautas ASV kā pavalstis.

1867. gadā ASV nopirka no Krievijas Aļasku par 7 miljoniem dolāru. Ja šis pirkums nebūtu panākts, droši vien ASV būtu okupējusi Aļasku, jo tas būtu dabīgs impērijas veidošanas process.

1898. gadā sākās ASV — Spānijas karš Kubas dēļ. Rezultātā Kuba ieguva neatkarību, un Puertoriko, Guama un

Filipīnas kļuva ASV teritorijas. Filipīnas guva neatkarību 1946. gadā. 1900. gadā Havajas karaliste brīvprātīgi pievienojās ASV un 1959. gadā kļuva pavalsts.

Pēc 1900. gada ASV kļuva par pasaulē nozīmīgu varu politiskā ziņā un piedalījās pasaules politikā, tā izveidojās arī par lielāko industriālo varu pasaulē. Kas ASV ir tagad, ir grūti atbildams jautājums, un kas ASV būs nākotnē, ir vēl lielāka problēma.

LATĪNAMERIKA 19. GADSIMTĀ

Amerikas koloniju atdalīšanās no Spānijas un Portugāles bija nenovēršams fakts, jābrīnās tikai, ka šī atdalīšanās nāca tik vēlu. Ne Spānija, ne Portugāle nespēja saprast šīs atdalīšanās iemeslus, šo zemju aizvainotais lepnums atrodams rakstos uz Kolumba kapakmeņa Seviļā, kurā minēts izteiciens "nepateicīgā Amerika". Spāņi un portugāļi apgalvoja, ka savām pārpūras zemēm tie devuši labākos cilvēkus un daudz līdzekļu, ka kolonijas bijušas morāli parādā savām "mātes" zemēm, ka tāda pēkšņa atdalīšanās bijusi nepateicības kalngals. Patiesībā atdalīšanās nebija pēkšņa, Latīņamerikas zemju ilgās pēc brīvības un neatkarības bija triju gadsimtu gaidīšanas rezultāts.

Brīvības cīņās piedalījās visas rases un etniskās grupas. Visvairāk cietuši bija iedzīmtie indiāņi. Arī metisi bija izveidojuši amerikāņu grupu, kura nejuta nekādu lojalitāti pret Eiropas valdniekiem. Taču galvenie revolūcijas vadoni nāca no kreolu grupas, kas 300 gadus ar nepatiku un nepacietību bija vērojuši no Madrides un Lisabonas sūtīto vietvalžu privilēģijas.

Patiesībā valdība kolonijās nebija launāka kā Spānijā un Portugālē. Tomēr daži citi elementi veicināja neatkarības kustību. Pirmkārt, jaunas un uztraucošas idejas izplatījās pa Eiropu un visu Rietumu pasauli, atklāti kritizētas tika monarhijas un apšaubītas to tiesības neaprobežoti valdīt. Otrkārt, ilgās dinastiju cīņas Francijā un Spānijā bija nogurdinājušas pavalstniekus. Treškārt, ietekmīgie jezuīti kritizēja savu valdību par to izraidīšanu no kolonijām. Ceturtkārt, pats galvenais iemesls bija Napoleona invāzija Spānijā un Portugālē.

Pirmās revolucionārās kustības Latīņamerikā notika jau

18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā. Kā vienu no pirmajām varam minēt inku valdnieku pēcnācēja Tupaka Amaru sacelšanos 1780. gadā. Šī agrā revolūcija beidzās ar pilnīgu indiāņu sakāvi, Tupaku Amaru, viņa ģimeni un sekotājus nogalināja.

Pirmā Latīņamerikas zeme, kas ieguva neatkarību, bija Haiti. Šeit revolūciju vadīja Tusēns Luvertīrs. 1801. gadā sala bija atbrīvota no eiropiešu valdības, un Luvertīrs kļuva tās valdnieks. 1802. gadā Luvertīru apcietināja un 1803. gadā viņš mira franču cietumā.

Jāmin arī Francisko Miranda no Karakasas, kas bija Simona Bolivara ceļa gatavotājs, kaut arī Bolivars bija iejaukts Mirandas apcietināšanā. Miranda mira spāņu cietumā Kadisā. Brazīlijā pirmais revolucionārās kustības vadītājs bija t.s. "Zobārsts" (Tiradente). Sacelšanās sākās 1788. gadā, taču tā tika drīz apspiesta, un 1792. gadā "Zobārstam" nocirta galvu.

Patiesībā revolūciju Latīņamerikā izraisīja notikumi Eiropā. 1807. un 1808. gadā franču armija iebruka Spānijā un Portugālē. Šķietamie invāzijas iemesli bija Anglijas izolēšana no pārējā kontinenta, taču sekas bija tās, ka diezgan negatīvo Spānijas valdnieku Ferdinandu VII aizvietoja ar Napoleona brāli. Amerikas kreoli neieredzēja Ferdinandu tikpat spēcīgi kā viņa sūtītos vietvalžus un valdības piekopto merkantilismu. Amerikas kreoli uzskatīja, ka Ferdinands ir likumīgais valdnieks. Kaut gan kreoli viņu ienīda, šis gadījums deva viņiem iemeslu atdalīties no Spānijas: lojalitātes vārdā sākās revolūcija! Kreoli balstīja savu varu uz t.s. kabildo, kas bija lielo pilsētu padomes. Visa vietējā vara atradās kreolu rokās, un tie organizēja pretestību Spānijai.

Latīņamerikas revolūcijas cēlonis bija kreolu nepatika un skaudība pret valdošiem vietvalžiem. Kreoli pārņēma varu savās rokās, taču vispārīgais stāvoklis bijušās kolonijās ar to nemainījās. Šī revolūcija bija politiska, nevis visas tautas revolūcija. Kreoli nedomāja dot līdzīgas tiesības visiem citiem iedzīvotājiem. Pozitīvākā pārmaiņa bija verdzības atcelšana un vergu tirdzniecības aizliegums bijušajās spāņu kolonijās.

Pusi no visas Dienvidamerikas aizņēma Portugāles kolo-

nija Brazīlija. Napoleons iebruka arī Portugālē, taču Portugāles karalis Huans VI un karaliskā ģimene ar valdību un valsts kasi vēl laikā tika uz kuģa un 1807. gadā pārcēlās uz Brazīliju. Portugālē nevaldīja neviens no Napoleona radniekiem. 1815. gadā pēc Napoleona sakāves Portugāles valdība nevēlējās atgriezties Eiropā. Tajā laikā Portugālē valdīja nemieri, un Brazīlija bija lielāka, varenāka un bagātāka zeme nekā "mātes" zeme Portugāle. Beidzot Huans VI nolēma atgriezties Portugālē, bet pirms aizbraukšanas viņš deklarēja, ka Portugāle un Brazīlija ir divas vienlīdzīgas karaļvalstis viena un tā paša karaļa vadībā. Ar šo deklarāciju karalis cerēja nomierināt brazīliešus. Tas arī noteica, ka viņa dēls un mantinieks Pedro būs karaļa personīgais pārstāvis Brazīlijā. 1816. gadā Huans VI devās uz Portugāli, taču pirms aizbraukšanas karalis brīdināja savu dēlu Pedro, ka viņam jābūt gatavam brīdim, kad brazīlieši pieprasīs pilnīgu neatkarību. Pedro nedrīkstot pretoties šai kustībai, viņam jāklūst šīs kustības vadītājam.

Nākošajos gados neatkarības kustība Brazīlijā pieauga, un 1822. gadā draudēja sākties revolūcija. Daži no neatkarības kustības dalībniekiem vaicāja Pedro, ko viņš domā par šo problēmu. Pedro atcerējās sava tēva gudro padomu, brīdi domāja, tad pagriezās pret vaicātājiem, norāva no savas uniformas Portugāles zīmotnes un deklarēja, ka Brazīlijai jāklūst brīvai. Tā Pedro I kļuva Brazīlijas karalis. 1830. gadā viņš atsacījās no Brazīlijas troņa un atgriezās Portugālē. Tur Pedro sakāva sava tēvoča Migela sekotājus, jo arī Migels vēlējās kļūt par Portugāles karali. Pēc uzvaras Pedro deklarēja, ka viņa dēls Pedro II būs Brazīlijas karalis un meita Marija būs Portugāles karaliene.

Līdzīgi spāņu Amerikai, arī Brazīlijā neatkarība neatnesa sevišķi lielas pārmaiņas. Brazīlijā vergu tirdzniecība pastāvēja līdz 1856. gadam, bet vergu turēšana — līdz pat 1889. gadam.

Spāņu valdīšanas laikā spāņu kolonijas Amerikā sastāvēja no četrām lielām vicekaralistēm. Lielākā revolūciju vadītāju daļa cerēja saglabāt šīs kolonijas kā lielas valstis, taču šīs cerības nepiepildījās, jo teritorijas bija pārāk lielas,

un iedzīvotāji sāka izklist. Atšķirībā no ASV šeit nebija viena vienīga revolūcija, bet gan vairākas atsevišķas ar dažādiem vadoniem. Atsevišķās vicekaralistes sadalījās mazās vienībās, un spāņu Amerika izira. Triju vai četru vicekaralistu vietā teritorija sadalījās kādās 15 neatkarīgās valstīs.

Ziemeļamerikas (angļu) kolonijās politiskā organizācija bija federālisms, ar kura palīdzību radās milzīga impērija — Savienotās Valstis. Latīņamerikā federālisms pastāvēja tikai dažos atsevišķos gadījumos, bet lielais vairums koloniju sadalījās mazās valstiņās. Tā Centrālamerikas Federācija atdalījās no Jaunās Spānijas vicekaralistes, un reizēm pat likās, ka šī teritorija sadalīsies vai simt mazās valstiņās. Federālisms glāba vismaz daļu no šīs teritorijas, dodams atsevišķām provincēm lielāku patstāvību, ja tās palika lojālas centrālai valdībai. Tikai federācijas ietvaros šīs mazās valstiņas varēja cerēt pastāvēt un sacensties ar citām valstīm.

Laplatas vicekaraliste arī kļuva federācija, jo mūslaiku Argentīna sastāv no atsevišķām pavalstīm. Divas no provincēm — Urugvaja un Paragvaja — noraidīja priekšlikumu pievienoties federācijai, tās ir patstāvīgas republikas, kamēr pārējās Laplatas provinces apvienojās vienotā Argentīnā.

Jaunās Spānijas vicekaraliste (tagadējā Meksika) visumā saglabāja federālisma uzbūvi. Viena no provincēm — Teksasa — (par kuru runājām iepriekš) pati atdalījās, tāpat kā Centrālamerikas federācija, kas 19. gs. 50. gados sadalījās 5 mazās valstiņās.

Arī Jaunās Granādas vicekaraliste sadalījās atsevišķās valstīs: Venecuēlā, Kolumbijā un Ekvadorā.

Brazīlija saglabāja federālisma ideju, jo oficiāli tā saucās Brazīlijas Federatīvā Republika.

Latīņamerikas valstis nav nekādā ziņā nacionālas valstis, izņemot Brazīliju. Tās radās gadījuma dēļ, — vai nu kāda spēcīga vadona ietekmē vai citu līdzīgu iemeslu dēļ. Šis sairšanas process ir noteicis mazo valstiņu politisko likteni. Ja kolonijas būtu palikušas nesadalītas, tagad, varbūt, Dienvidamerikā būtu trīs vai četras lielas valstis un nācijas,

un politiskā un ekonomiskā situācija Dienvidamerikā mūsdienās būtu pavisam citāda.

Jaundibinātajām neatkarīgajām Latīņamerikas valstiņām trūka praktiskas pieredzes, kā īstenot varu. Ziemeļamerikā, ASV, šādas praktiskas pieredzes netrūka, jo kolonijas bija sevi pārvaldījušas jau ilgāku laiku. Varam sacīt, ka demokrātija prasa vingrināšanos. Jaunajās valstiņās vara parasti bija koncentrēta dažās vai pat vienās rokās. Parasti tas bija t.s. kaudijo, politiskais vadonis, kas valdīja ar ekstrakonstitucionālas mašīnērijas palīdzību: ģimenes piederīgajiem, radiem un draugiem. Parasti tas bija militārs diktators — ne vienmēr ģenerālis. Bieži diktators uzturēja pats savu privātu armiju, jo viņam piederēja lieli zemes īpašumi. Šāda milzīga privāta bagātība padarīja "vadoņa" valdīšanu iespējamu, un tas it kā atvietoja bijušo vicekarali.

19. gs. pārmaiņas notika arī Latīņamerikā, lai gan tradicionālā un rasiskā hierarhija palika tā pati. Attīstījās tirdzniecība, sākumā — ar ASV un Angliju. Latīņamerika neražoja gatavus produktus, bet izveda jēlvielas, minerālus, labību un citus lauksaimniecības produktus. Tas nozīmēja, ka Latīņamerika bija ekonomiski atkarīga no citām valstīm, tajā vēl pastāvēja zināms ekonomisks koloniālisms. Taču 19. gs. beigās pozitīvas pārmaiņas notika īpaši Argentīnā, Čīlē un Urugvajā. Šajās zemēs lielo zemju īpašnieki zaudēja savu varu, pilsētas kļuva nozīmīgas, vispārīga urbanizācija padarīja kaudijo un tā valdību maznozīmīgu un praktiski neiespējamu. Parādījās t.s. vidusslānis, un līdz ar to palielinājās īsta demokrātija, jo šis slānis vienmēr dod priekšroku demokrātijai.

Pamazām pieauga arī rūpniecība. Jau 1914. gadā Argentīna atradās septītā vietā pasaulē industriālās produkcijas ziņā, pirms tādām Eiropas valstīm kā Itālija, Krievija un Austrija.

PASAULE 1914. GADĀ

Interesanti norādīt, ka daudzējādā ziņā eiropieši uzskatīja sevi par svarīgākajiem pasaulē. Minēsim kaut vai tādu faktu, ka t.s. nulles jeb sākuma meridiāns iet caur Anglijas pilsētu Griniču. Tas nozīmē, ka visu ģeogrāfisko mērījumu atskaites punkts atrodas Eiropā. Eiropieši tā arī domāja par sevi un Eiropu, tā viņi vēroja pārējo pasauli un ticēja, ka šāds stāvoklis paliks mūžīgs, ka tas ir pilnīgi dabisks un pastāvīgs.

Vēsture rāda, ka civilizācijas rodas, attīstās, aug, dominē un tad atkal iznīkst, pazūd un, varbūt, parādās no jauna citā laikā un citā vietā, kā, piemēram, islama civilizācija, kas savā laikā dominēja lielā pasaules daļā, tad pazuda un tagad atkal mēģina atdzimt.

Eiropieši ietekmēja citas zemes un tautas ar savu militāro varu, jo Eiropai bija labāk attīstīti ieroči, nepieciešamais cilvēku sastāvs un īpašs statuss, jo Eiropā nodibinājās nacionālas valstis.

Tomēr jāpiemin, ka bija arī tādas valstis kā Etiopija, Japāna un ASV, kuras spēja pretoties eiropiešu agresijai. Varam secināt, ka katra valsts, ja tā ir pienācīgi apbruņota un organizēta, spēj pakļaut citas nācijas. Ir divaini, ka paši eiropieši nesaredzēja, ka to nostāja nav nekas absolūts. Minēšu tikai dažus iemeslus šai vienpusībai. Viens no tiem bija t.s. sociāldarvinisms, ko varētu saukt arī par rasismu. Šī filozofija attaisno kādas ļauzu grupas īpašo nozīmi un stāvokli.

1859. gadā Čārlzs Darvins izdeva savu grāmatu "Sugu izcelšanās", kurā aprakstīja bioloģisko evolūciju. Evolūcijas problēma ir tikusi apspriesta arī iepriekš, un tā ir pretrunīga mācība vēl mūsdienās. Viens no šīs teorijas aspektiem, kas

tika vulgarizēts, ir mācība, ka dažas sugas ir pārākas par citām. Darvins atzina, ka dažas sugas gadījuma pēc spēj pārdzīvot citas sugas: tās spēj sameklēt barību, aizstāvēties un gūst virsroku. Darvina idejas tika sagrozītas un formulētas kā dabiskas izlases teorija. Cilvēki sāka ticēt, ka sugas cīnās viena ar otru, lai spētu pastāvēt. Ja kāda suga ir stiprāka, agresīvāka, tā iznīcina citas sugas un turpina pastāvēt. Darvins nekad neapgalvoja, ka sugām jācīnās, lai tās varētu turpināt eksistēt, ka cīņa ir nepieciešama to pastāvēšanas sastāvdaļa.

Šīs idejas tika pārnestas arī uz visu cilvēci ar tās dažādajām rasēm. Cilvēce sastāv no atšķirīgām cilvēku grupām, kas pieder pie dažādām rasēm un atšķiras ar savu ādas krāsu un citām fiziskām un mentālām īpašībām.

Rasisma ideja eksistēja jau pirms Darvina grāmatas parādīšanās. 19. gs. 50. gados Arturs Gobino izdeva savu grāmatu "Eseja par cilvēku rases nevienlīdzību". Savā darbā viņš brīdina eiropiešus un apgalvo, ka tie paši ir vainīgi, jo sabojā savu rasi, precēdami mazvērtīgāku rasu pārstāvjus. Interesanti lasīt, ko Gobino saka par vēsturi: "Vēstures mācība rāda mums, ka visas civilizācijas nāk no baltās rases, ka neviena civilizācija nespēj eksistēt bez tās palīdzības, un sabiedrība ir liela un lieliska tikai tik ilgi, kamēr tā saglabā atlasītās grupas asinis, kas radīja šo civilizāciju" (brīvs tulkojums).

19. gs. beigās anglis Čemberlens, kas dzīvoja Vācijā, apkopoja visus šos dažādos pavedienus un izdeva 1899. gadā savu grāmatu "19. gadsimta pamati". Čemberlens ticēja bioloģiskam determinismam, kas balstīts uz rasi. Daudzas viņa idejas vēlāk tika izmantotas Vācijā.

Visi šie autori izstrādāja arī rasu klasifikāciju. Visaugstāk tika novietota baltā rase, tai sekoja dzeltenā rase, trešā bija brūnā rase (Indijas iedzīvotāji), un ceturtajā grupā ieskaitīja melnos afrikāņus, melanēziešus un Austrālijas pirmiedzīvotājus. Šāda klasifikācija ir pseidointelektuāla, taču bieži to mācīja kā zinātniski pareizu teoriju. Rezultātā eiropieši ticēja, ka tie rikojas pareizi attiecībā pret citām rasēm, un,

pakļaujot citas rases, nejuta ne morālu, ne ētisku, ne reliģisku nožēlu, jo tie ticēja, ka to pienākums un tiesības ir tā rikoties. Kā raksturīgu piemēru minam ASV prezidenta Makinlija (1897—1901) runu metodistu misionāru priekšā: "Es stāgāju pa Baltā Nama istabām līdz pat pusnaktij... un uz ceļiem lūdzos Dieva vadību... Un kādu nakti... es pēkšņi sapratu, mums nav cita ceļa, mums jāmaca un jāpacel filipīnieši, jāpadara tie par kristiešiem... Otrā rītā es paaicināju galveno inženieri no kara ministrijas (mūsu ģeogrāfisko karšu gatavotāju) un teicu, lai tas pievieno Filipīnas ASV, un tur tās ir un tur tās paliks, kamēr es būšu prezidents..."(brīvs tulkojums).

Šādas idejas vēlāk tika mācītas Hitlera Vācijā un arī ASV universitātēs, kādēļ šajās zemēs pastāv rasu diskriminācija.

Eiropieši nesaskatīja, ka viņi pirmie bija nodibinājuši nacionālas valstis, kaut gan samērā drīz tiem sekoja Japāna. Tikai pēc 1. un 2. pasaules kara eiropieši ievēroja savas kļūdas.

Jau 18. gs. 50. un 60. gados eiropieši bija izveidojuši gandrīz pilnīgu tirdzniecības kontroli pasaulē. Saražotos produktus pārvadāja eiropiešu kuģi, to kravas bija apdrošinātas eiropiešu apdrošināšanas sabiedrībās, un tirdzniecību finansēja eiropiešu firmas. Internacionālā tirdzniecībā lietotie sviri un mēri bija eiropiešu inovācija, attālumus mērīja ar eiropiešu mēriem.

Eiropieši arī piešķīra jaunu jēgu t.s. dabas bagātībām. Dabas bagātības, kas nav praktiski izmantojamas, ir nevērtīgas. Kā piemēru minēšu naftu: nafta jau bija pazīstama ilgu laiku, taču to drīzāk uzskatīja par traucējumu. Taču 19. gs. beigās eiropieši uzbūvēja dažādas mašīnas, kuras bija jāēllo. Kad parādījās iekšdedzes motori, nafta kļuva pirmās nepieciešamības prece un tās vērtība ātri pieauga. Līdzīgi tas bija arī ar dzelzsrūdu un akmeņoglēm.

Varam arī atrast gluži pretējus rezultātus šai dabas bagātību izmantošanai. Tā, piemēram, 19. gs. beigās verdzību atcēla, līdz ar to zuda pieprasījums pēc vergiem, vergu tirdzniecības un transporta. Vergu tirdzniecība bija ienesīgs veikals, uz to balstījās daudzas Āfrikas valstis. Tagad šis

valstis sabruka, jo ne eiropieši, ne arī citi vairs nevēlējās izmantot vai tirgoties ar vergiem.

Eiropieši arī kontrolēja pasaules sakaru sistēmas: dzelzceļi, telegrāfs, tvaika kuģi utt. padarīja komunikāciju ātrāku un precīzāku. Tagad mēs visi zinām, ka informācija ir vara, un eiropieši kontrolēja informācijas vākšanu un izplatīšanu. Šo informāciju parasti izplatīja eiropiešu valodās, citām tautām šīs valodas bija jāprot (vēl mūsdienās ārzemju pasēs parādās franču valoda līdzās mātes valodai!). Eiropiešu valodu lietošana nozīmēja arī smalku propagandu, jo līdz ar valodu izplatījās eiropiešu domāšana un etoss. Eiropieši devās uz visiem pasaules nostūriem, ņemdami līdz savu dzīvesveidu, savu kultūru, kas bieži vien aizvietoja vietējo.

Mēs varētu kritizēt atsevišķus eiropiešu kultūras elementus, taču tajā pašā laikā mums jāapzinās, ka esam eiropiešu civilizācijas mantinieki. Neviena nenoliegs eiropiešu literatūras nozīmi (Šekspīra darbus var lasīt un saprast visi cilvēki, jo viņš atklāj vispārcilvēciskas situācijas), eiropiešu sasniegumus mūzikā un mākslās, kā arī to vispārīgo dzīves ziņu, kuru iemiesojam arī mēs.

BIBLIOGRĀFIJA

- Esler, Antony.** The Human Venture. The Great Enterprise. Prentice-Hall, Inc., 1986
- Esler, Antony.** The Human Venture. Th Globe Encompassed. Prentice-Hall, Inc., 1986
- Garfield, Robert** (editor). Readings in World Civilization. Sixth Edition. Ginn Press, 1986
- Goessmann, Wilhelm.** Deutsche Kulturgeschichte im Grundriss. Max Hueber Verlag, Muenchen, 1970
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence** (editors). The Invention of Tradition. Cambridge University Press 1986
- Krokar, James P.** (editor). Rhetoric & Civilization. The DePaul University Common Studies Program. Vols. I & II. Copley Publishing Group, 1988
- Morison, Samuel Eliot & Comager, Henry Steele.** The Growth of the American Republic. Oxford University Press 1958
- Stavrianos, L. S.** The World to 1500. A Global History. Prentice Hall, 1988
- Stavrianos, L. S.** The World since 1500. A Global History. Prentice Hall, 1988
- Swain, Joseph Ward.** The Ancient World. Vols. I & II. Harper & Brothers, 1950
- Thorndyke, Lynn.** The History of Medieval Europe. Houghton Mifflin Company, 1949
- Todorov, Tzvetan.** The Conquest of America. The Question of the Other. Translated from French by Richard Howard. Harper Colophon Books, 1985
- Windelband — Heimsoeth.** Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Vierzehnte, ergaenzte Auflage. Verlag von J. C. B. Mohr, 1948

SATURS

IEVADS	7
PASAULES VĒSTURES ĢEOGRĀFIJA UN EKOLOĢIJA	10
AIZVĒSTURE	12
PALEOLĪTA LAIKMETS	16
NEOLĪTA REVOLŪCIJA	20
PIRMĀS CIVILIZĀCIJAS	26
Mezopotāmijas Impērija	27
Babilonas Likumdevējs	28
Asīrijas impērija	30
Ebreji	35
ISLAMS UN TĀ VĒSTURE	38
Islama evolūcija	42
Arābu iekarojumi	47
Islama civilizācija	50
Kalifāta iziršana	54
TURKU MONGOĻU INVĀZIJA	57
Turku invāzija	57
Čingishans un viņa iekarojumi	60
Mongoloļu impērijas sabrukums	64
Turku atdzimšana	65
ĀFRIKAS KULTŪRAS UN CIVILIZĀCIJAS	67
DIENVIDĀZIJAS CIVILIZĀCIJA	78
Indijas civilizācijas sākumi	78
Politiskie faktori un institūti	88
Guptas klasiskā ēra	92
AUSTRUMĀZIJAS (ĶĪNAS) CIVILIZĀCIJA	95
JAPĀŅU CIVILIZĀCIJA	110
AMERIKAS INDIĀŅU KULTŪRAS	119
Ziemeļamerikas indiāņu kultūras	121
Maiju civilizācija	123
Acteku impērija	128
Inku impērija	134
EIROPAS ĢEOGRĀFIJA UN IEDZĪVOTĀJI	140

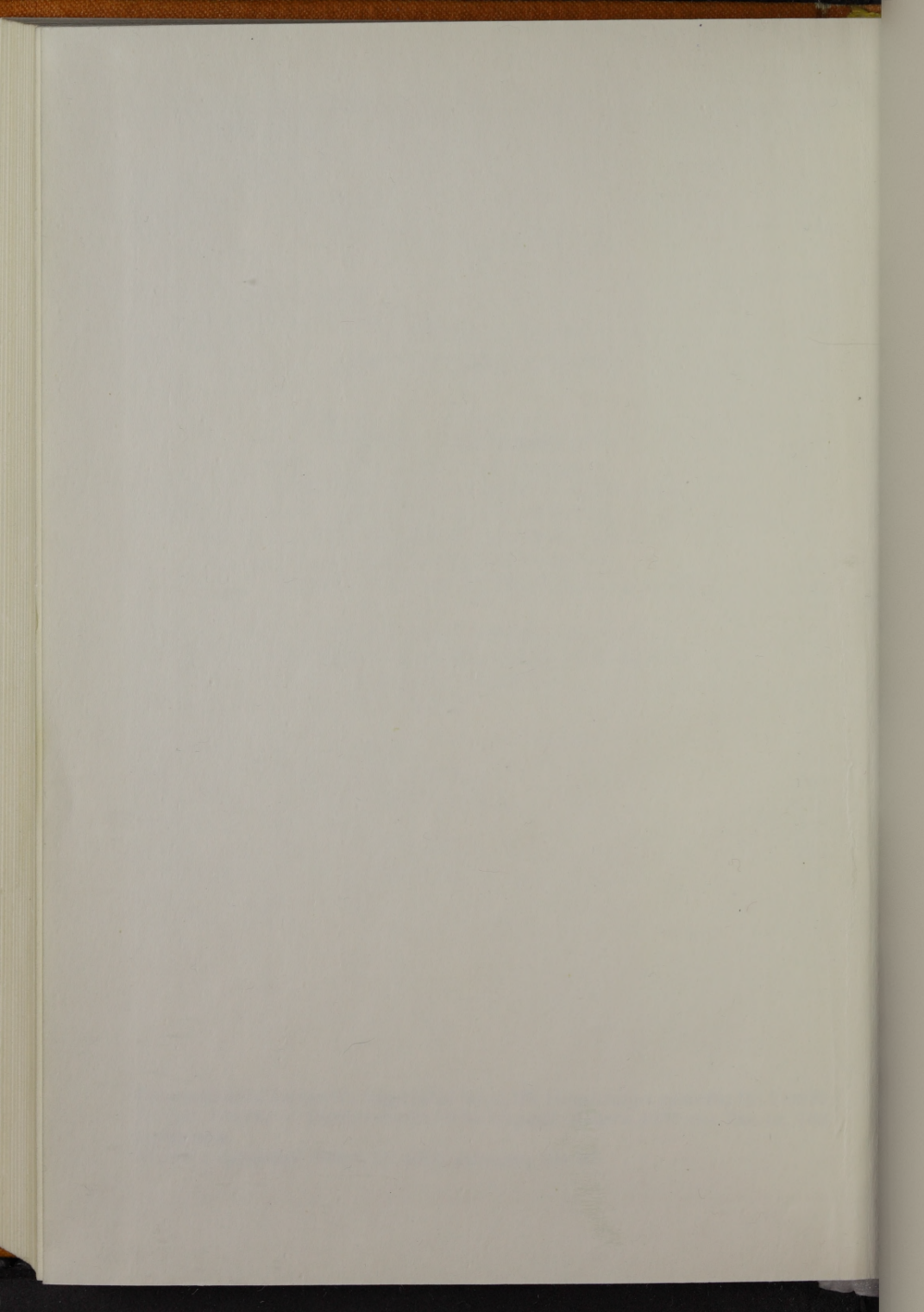
GRIEĶU CIVILIZĀCIJA	142
Grieķu polisa	143
Hellēnisms	147
ROMAS IMPĒRIJA	153
KRISTIĀNISMA SĀKUMI	168
BIZANTIJA UN KRIEVIJA	178
Bizantija	178
Krievija	181
EIROPA VIDUSLAIKOS	183
TIRDZnieciskā revolūcija	192
RENEŠANSE	198
Renesanse Itālijā	202
REFORMĀCIJA	205
Mārtiņš Luters un vācu reformācija	207
Žans Kalvins un Ženēvas reformācija	208
Katoļu reformācija un kontrreformācija	209
LIELIE ĢEOGRĀFISKIE ATKLĀJUMI	211
EIROPA UN AMERIKA	217
Spāņu impērija Amerikā	217
Portugāļu impērija Amerikā	221
Franču kolonijas Amerikā	222
Angļu kolonijas Amerikā	223
ZINĀTŅU REVOLŪCIJA	226
INDUSTRIĀLĀ REVOLŪCIJA	232
EIROPAS POLITISKĀS REVOLŪCIJAS	236
EIROPAS 19. GADSIMTA "-ISMI"	247
MODERNĀ KRIEVIJA	255
EIROPIEŠU IMPERIĀLISMS	264
EIROPIEŠU IMPERIĀLISMS ĶĪNĀ	269
EIROPIEŠU IMPERIĀLISMS ĀFRIKĀ	275
JAPĀNA 19. GADSIMTĀ	280
ANGLU AMERIKA 19. GADSIMTĀ	285
LATĪNAMERIKA 19. GADSIMTĀ	291
PASAULE 1914. GADĀ	296
BIBLIOGRĀFIJA	300

Paulis J. Anstrats
CIVILIZĀCIJAS VĒSTURE

Mākslinieks ANDREJS KALNAČS

Zinātniskais redaktors ANDRIS RUBENIS
Redaktore NORA IKSTENA
Tehniskā redaktore OLGA LOVNIKA
Korektore ROTA BĀRTULE
Datoroperatori DZINTRA un IVARS VIMBAS

Galvenā redaktore MĀRA ZĀLĪTE
Izdevniecības daļas vadītāja VIJA JUGĀNE

Kontroleksemplārs

43—

LATVIJAS NACIŅĀLA BIBLIOTĒKA

0305032227

95-3
L 852

